IJJAS ANTAL

A RENESZÁNSZ ÉS A HITSZAKADÁS KORA

A KERESZTÉNY EGYHÁZ TÖRTÉNETE

SZERKESZTIK:

BANGHA BÉLA ÉS IJJAS ANTAL

V. KÖTET

A RENESZÁNSZ ÉS A HITSZAKADÁS KORA

IRTA:

IJJAS ANTAL

IJJAS ANTAL:

A RENESZÁNSZ ÉS A HITSZAKADÁS KORA

BUDAPEST
1939
PÁZMÁNY PÉTER IRODALMI TÁRSASÁG

Nihil obstat. P. Franciscus Zsiros S. J. cens. dioec. Nr. 6129|1939. Imprimatur. Strigonii, die 2. Septembris 1939. Dr. Joannes Drahos vicarius generalis.

Nyomatott: Korda R. T. nyomdájában, Budapest, VIII., Csepreghy-utca 2.

B E V E Z E T Ő

A kor, amelyet ez a kötet tárgyal, a reneszánsz és a hitszakadás kora, az alkonyodó 14. századtól a 16. század utolsó harmadáig ér. Nem minden tekintetben korkezdő vagy végző dátumok e pontok, de mégis alkalmasak arra, hogy összefüggő események kezdeti és véghatárait kifejezzék. Ennek a kornak kezdetén (1357) halt meg Boccaccio, s a korszak hozzávetőleges végén (1564) Kálvin.

A genfi prédikátor műve — bármennyire nem mutatható ki kettőjük között közvetlen kapcsolat és bármennyire eltérnek egymástól egyéniségük vonásai — a maga alapzataiban nem független attól a szellemi folyamattól, amelynek a firenzei szépíró műve egyik kezdeti jelentkezése. Egy Chesterton tollára méltó téma volna megmutatni a vidám novellista és a hideg genfi reformátor eszményei között az egymásnak megfelelő, korrelatív vonalakat. Kettőjük paradox azonosságainak van még egy másik véletlen kifejezője is: az a Valla Lőrinc, olasz humanista, aki az Avignonból visszatért pápák uralkodásának viharos évei alatt nőtt fel és lett egyik legjellegzetesebb megtestesítője és elindítója annak az életérzésnek, amely a reneszánsz alatt keletkezett.

Egyik életírója és méltatója az irodalmi forradalom első viharmadarának nevezi Vallát s erre vall jellegzetesen gúnyos és öldöklő vitairata is: De voluptate ac vero bono Libri III.[1] A mű sem önmagában, sem irodalmi továbbhatásaiban nem jelentős, de éles kifejeződése egy kor szellemének. Ez a szellem az antik pogányságból meríti és most szemérmetlen bátorsággal újra megfogalmazza azt az erkölcsi elvet, hogy „amit a természet hoz létre és alakít, az csak szép és szent

lehet" és „a természet éppen olyan, vagy majdnem ugyanaz, mint az Isten"; valóban erkölcsös életet csak a természettel való összhangban lehet élni, a természettel való harmónia pedig sem több sem kevesebb, mint az érzékek kielégítése. Az érzéki élvezet a legnagyobb földi jó. A könnyedén megírt vitairat alapjaiban támadta meg a kereszténységet: erkölcsi felfogásának a természetfölötti életre mutató vonatkozásaiban és az azokra emelt intézményekben. Jellemző, hogy a szerzetesi életet külön vitairatban is támadja Valla.[2] Ez a műve messze túlmegy kora s az előző időszak szerzetellenes irodalmának támadásain, amelyek inkább visszásságokat tettek szóvá, hibákat, a szerzetesi szabályok és egyes szerzetesrendek vagy zárdák gyakorlati élete közt felmerült ellentmondásokat; míg Valla a szerzetesi élet elvére és gyökerére méri a fejszét, a szerzetesi fogadalomra, amely a természetes élettel ellenkezik. Egy új mozgalom öntudatlan összefoglalója Valla akkor is, amikor szót emel a pápák világi hatalma ellen, a Konstantin-féle adománylevél hamisított voltára utalva. Valla erről írt művében is tovább megy, mint a kétes hitelességű okirat eddigi támadói; támadásának hevességét és keserűségét a későbbi korok is alig múlták fölül. A pápaságnak a világi érdekekbe való benyúlásában látja a szerencsétlen Itália összes bajait. A korszaknak ez is új vonása: a nemzeti érzület, amely a keresztény univerzalizmus eddigi egységénél is többnek és értékesebbnek érzi a nemzeti önelvűséget.

Így tükröződnek egy kornak jellegzetes vonásai egyetlen emberben, aki még hozzá egyházi ember volt, sőt közel állott a kúriához, mint a lateráni bazilika kanonokja!

Ugyancsak tőle származik első, éles megfogalmazása annak a gondolatnak, hogy az eddigi érinthetet-

lennek tartott hitnek egyik fő forrása, a Szentírás legalább is részben emberi mű.

AZ ITT KÖVETKEZŐ KORSZAKOT különféle szempontok szerint különféle osztályozásnak lehet alávetni. Általában eddig egy iskolás osztályozás szerint Amerika felfedezésével volt szokás végezni a középkort és kezdeni az újkort. Ez a dátum az általunk tárgyalt kort majdnem pontosan középen vágja ketté.

Amerika felfedezése mint tény és dátum valóban jelentős, az emberiség szellemére való hatása s politikai következményei valóban rendkívüliek. Azonban a mai történeti szemlélet szerint Amerika felfedezése és minden, ami azzal együtt járt, csak r é s z e volt egy folyamat egységének és ez a szellemi folyamat egyöntetűen fogja át az egész korszakot.

A korszak jegyei akkor lesznek világosak előttünk, ha összehasonlítjuk azt az előzővel és az utána következővel. A kornak majdnem teljes fogalmi kincse, rendszere és értékelése merőben más, mint az előzőé. A közfelfogás öntudatlanul másképt értékeli a viszonyt az ember és a természetfelettiség, az ember és a természetes világ, az ember és az állam, az ember és a jog, az ember és az Egyház nagy kapcsolataiban.

Az előző korban a természet értékelése a természetfelettivel szemben háttérbe szorult. A középkor szelleme a természetes világot majdnem csak mellékességnek tekintette, amely elsősorban a természetfelettivel való vonatkozásaiban érdekelte. Most előtérbe kezd lépni a természetes világ iránt való érdeklődésnek olyan foka, amely öntudatlanul is a természetes világot tekintette értékesebbnek s később nem is habozott a maga elveit a természetfelettitől függetlennek tekinteni, a t e r m é s z e t f e l e t t i t a t e r m é s z e t e s v i l á g é r t é k e l é s i r e n d j é n e k a l á v e t n i. A középkori világérzésben a hívő elsősorban kereszténynek tudta magát, nemzeti hovatartozásának jegyei háttérbe szorultak e mellett az alapérzület mellett; most fellép a különböző n e m z e t i k u l t ú r á k fejlődése. Velük párhuzamosan megindul a nemzeti államok kialakulásának folyamata, az európai állammisztikáé. A politikai események is a kor formai fő jellemvonását mutatják: egy á t m e n e t i kor jellegét.

Sokat vitatott kor ez, amelynek ábrázolásában talán éppen az átmenetiség hangoztatása idéz fel sok közismert értékelési ellentmondást. Vannak értékelések, amelyek e korban az irodalom, tudomány és művészet fellendülését szeretik összefüggésbe hozni az Egyház válságával, mintha az irodalom, művészet és tudomány fejlődése csak az Egyház akkori erőinek aláhanyatlásából fakadhatott volna. Ez nem áll. Az Egyházat eltöltő természetfeletti életerő hatalmas, ellenséges erőket győzött le e korban, olyanokat, amelyek nem künn támadtak, hanem az egyházi élet legmagasabb intézményeinek bensejében. Az Egyház története: a diadalmasan küzdő Egyház története s ez a kor sem méltatlan az Egyház tündöklő szerepéhez az emberiség történetében.

JEGYZETEK

[1] 1431, majd újra Basilae 1519; Vallae Opp. 896—999.

[2] De professione religiosorum, kiadta Vahlen: Vallae Opera, II. 99—135.

ELSŐ FEJEZET: A NAGY NYUGATI EGYHÁZSZAKADÁS

1.

Viharos konkláve: „Rómait akarunk, vagy legalább is olaszt!" VI. Orbán. Az első pápakoronázás Rómában 90 év óta. Az elégedetlenek forrongása: Genfi Róbert mint VII. Kelemen. A nagy nyugati szakadás (1378—1429) kezdete. Szienai sz. Katalin kesergései.

Amikor 1378 április 7-én a kardinálisok összegyültek, hogy a meghalt XI. Gergely helyébe új pápát válasszanak, több mint 20,000 ember szorongott a Szent Péter-templom terén. Nem volt ez puszta kíváncsiság és élménylesés. A pápaság elmult évszázadának kínzó és viharos eseményeit leginkább Róma népe érezte meg. A közbiztonság az Örökvárosban elvadult, a város koldusszegénnyé lett, hiányzott a pápai hatalomnak minden irányban mégiscsak egyensúlyt tartó ereje. „Rómait akarunk, vagy legalább is olaszt!" — így kiáltozott a nép a templomtéren.

Ez a konkláve az Egyház történetének egyik legviharosabb konklávéja lett s eseményei tartós kihatással voltak a most következő évtizedekre.

16 kardinális gyűlt össze Rómában: 4 itáliai, 11 francia és 1 spanyol; a franciák közül heten a meghalt pápa földijei voltak. A nem olaszok természetesen franciát szerettek volna választani és a franciák közül a limoges-iak szerették volna megtartani tartományuknak a pápaságot. A kombinációk kiszivárogtak a városba is és az egész várost bejárta a hír, hogy esetleg megint nem olasz pápa választásáról van szó.

A kardinálisokat még a választás kezdete előtt egy városi küldöttség kereste fel és ecsetelte előttük Róma és Itália helyzetét, mely a végső romlás felé

juthat, ha ismét külföldre kerülne a pápai trón. A kardinálisok tiltakoztak a választásba való beavatkozás ellen s a városi tanács valóban meg is próbálta — a rendelkezésére álló egész fegyveres erő igénybevételével — megvédeni a konklávét a nép erőszaka ellen. Az egyházi kincseket az Angyalvárba mentették és a választókat kellő élelemmel látták el. Amint az események megmutatták, ez az intézkedés nem volt egészen hiábavaló. Amikor a kardinálisok április 7-én este a vatikáni palotában a választás megkezdésére összegyűltek, a népet már ott találták a Szent Pétertéren. A tömeg fenyegetve vonult be velük a vatikáni palotába s csak éjfél felé sikerült őket a palotából eltávolítani. De még a kardinálisok éjtszakai tanácskozásán is megjelent egy küldött és kihívó hangon közölte, hogy életveszély fenyegeti őket, ha nem rómait vagy itáliait választanak pápává. A kardinálisok azt válaszolták, hogy ilyen fenyegetésre még csak választ sem adnak.

Másnap hajnalban, mikor a Szentlélekhez való misét mondták a választás sikeréért, megszólaltak a Vatikán és a Capitolium vészharangjai: a nép kardokkal és botokkal támadta meg a Vatikánt. Tebaldeschi kardinálist, aki egyedül mert az egyik ablakból hozzájuk szólani, mint pápát éljenezték. A kardinálisok e zavargások közben folytatták tanácskozásaikat, többnyire inkább a körül, lehetséges-e egyáltalában ilyen körülmények között pápát választani. Végül a nép újra betört a palotába, lehetetlenné tett minden tárgyalást. A kardinálisok, ahogy csak tehették, egyenkint elmenekültek, néhányan a várost is otthagyták; legtöbbjük az Angyalvárban talált menedéket.

Április 9-én, pénteki napon, a konkláve kápolnájában már csak 12 kardinális gyűlt össze választásra. A nép türelmetlensége akkora volt, hogy az Angyal-

várba menekülteket ostrom fenyegetésével kényszerítette átjövetelre. Így választották végül pápává 12 szavazattal Bari érsekét s amint a jelentések írják: reszkető hangon intonálták a Te Deum-ot. Így végződött ez a viharos konkláve, viharos előjátéka egy viharos kornak, amelynek csak kétszáz év mulva, a trienti zsinattal kellett végződnie.

Bartolomeo Prignano, aki magát VI. Orbánnak nevezte, ekkor mintegy 60 éves volt. Apja pízai, anyja nápolyi származású; maga is nápolyi területen született, jómódú, de egyszerűbb családból. Egyetemi pályafutás után került az avignoni kúria szolgálatába, majd a pápai kancellária vezetője lett; először acerenzai, később barii érsek. A francia párt azért ment bele könnyen megválasztásába, mert hosszú avignoni tartózkodása s az a körülmény, hogy a francia uralkodóház uralma alatti Nápolyból származott, mintegy félfranciává tették őt. Közepes nagyságú, testben-lélekben erős és vérmes ember volt, tiszta erkölcsű, de indulatos, önmagával és másokkal szemben a kegyetlenségig erélyes. Április 18-án, húsvét vasárnapján koronázta pápává Orsini kardinális, miután Rómában 90 év óta nem volt pápakoronázás. Megválasztásához a választás alatt Rómából elmenekült kardinálisok is ünnepélyesen hozzájárultak és jelen voltak a koronázásán.

A körülmények, amelyek közt a pápaválasztás létrejött, a pápa részéről mérsékletet, a kardinálisok részéről kemény kötelességteljesítést ajánlottak volna. Az egyházi reform szüksége valósággal a levegőben égett. Ez tükröződik Szienai sz. Katalinnak a pápához írt leveleiben, az egész közvélemény kívánságában, az ekkor már híressé lett és általában sokat emlegetett mondásban, hogy az Egyház újuljon meg fejében és tagjaiban egyaránt: „in capite et membris!" A legelső

feladat mindenesetre a kúria és a bíborosi kollégium újjászervezése lett volna.

Orbán feladata kétségtelenül nehéz volt, annál is inkább, mert ő maga nem volt a kollégium tagja s nem is származott előkelő családból, mint a többi kardinálisok nagy része. V. Kelemen óta a hatalmas és dúsgazdag délfrancia nemesség adta a bíborosi kollégium többségét és ezek az elvilágiasodott bíborosok máris féltékeny szemmel nézték az új pápa reformintézkedéseit.

A francia krónikás Froissart ezt írta róla: „VI. Orbán pápa lobbanékony volt és keményakaratú, s ez nem hozott sem neki, sem a bíborosoknak hasznot." Nem igyekezett környezetéhez megnyerő lenni, hanem merev volt, hideg s inkább félelmet, mint szeretetet keltett.

Már a tiszteletére Rómába érkező Le Grange kardinálist is elhidegítette magától. Viselkedése sokszor volt nyers és híre futott, hogy világiak előtt nyilvánította ki azt a szándékát, hogy a kardinálisi kollégiumot kiegészítve megtömi azt annyi olasszal és rómaival, hogy ezeknek túlsúlyát újra visszaállítsa.

Ezért már a megválasztása utáni napokban különféle ellenvetések kezdtek felkerekedni vele szemben. Több kardinális arról értesítette az Avignonban maradtakat, hogy Orbánt megválasztásának körülményei miatt nem tekintik pápának, merthogy az a római nép fenyegetései miatt erőszakolt választásnak tekintendő. VI. Orbán megválasztását egyébként is a francia király bizalmatlanul fogadta. A nápolyi királynővel a pápának, különféle hűbérterületek miatt, hamarosan erős összetűzése volt; a hódolatára érkező fejedelmeket is érdesen és bizalmatlanul fogadta. Megjött a nyár, a francia kardinálisok kezdtek elszállingózni, a hangulat rosszra fordult s tele lett méreggel és gyanúval. A

pápa egyedül, minden kíséret nélkül ment el Tivoliba; később ott találták őt az olasz kardinálisok, majd odarendelte a franciákat is, akik azonban ekkor már el voltak szánva arra, hogy inkább teljes szakításra viszik az ügyet. Az arles-i érsek még a tiarát és a koronaékszereket is Anagniba vitte át. A Rómában maradt pápai megbízottak is viszályokba estek a pápával, de egymással is. A városokban hamarosan zavargásokra került a sor. Végül az Anagniban összegyűlt bíborosok elhatározták, hogy új pápát választanak és 1378 dec. 20-án Fondiban, Gaetának egyik erődítményében megválasztották Genfi Róbert kardinálist.

Genfi Róbert, aki VII. Kelemennek nevezte magát, az egyháztörténet egyik érdekes egyénisége. Ő vezette XI. Gergely háborúját a firenzeiek ellen és az ő nevéhez fűződik a Cesena melletti borzalmas vérengzés, a kor egyik legvéresebb ütközete. A csontjáig és velejéig világi, de nemes származású és előkelő megjelenésű ember egyformán volt járatos a hadvezetésben és az egyházpolitikában s már hosszú idő óta lelke volt a disszidens pártnak.

Hiába kísérelték meg az itáliai kardinálisok a közvetítést, a tárgyalások vége az lett, hogy négyük közül egy a többségben lévő disszidensekhez csatlakozott és július végén 13 kardinális felszólította „Bari érsekét", hogy tegye le a pápai jelvényeket, mert megválasztása érvénytelen. Augusztusban körlevél ment ki Európa népeihez, amely a megválasztás körülményeit ecsetelte. Szeptember 21-én pápává koronázták VII. Kelement s ezzel a nagy nyugati szakadás megkezdődött.

A skizma folytán mélyen szenvedő Egyház hangulata legmegragadóbban Sziénai sz. Katalin leveleiben tükröződik.

A SZENT ELŐSZÖR ujjong, hogy a pápaság visszatért Rómába és hogy annyi vihar után sikerült VI. Orbánban pápát kapni: „Isten meghallgatta szolgáinak könyörgését — írja, . . . végre megérkezett az olajág! Feltámadás! A halálból újraébredünk: a sötétből a világosságra; a bénák járnak, a süketek hallanak és mind hangos szóval kiáltjuk: Béke! Béke! Béke! Köszönjük Neked Uram, hogy egyesítettél bennünket a mi Szentséges Atyánkkal!"

Amikor a kardinálisok között kitört a békétlenség, már Firenzéből írt a pápának. Arra emlékezteti, hogy a szeretet megerősítésével megerősíti magát az Egyház és végrehajthatja a reformot.

„Mint igazi lovagnak és jó pásztornak kell Szentségednek férfiasan előrevinni a javítás ügyét, kiirtani a bűnöket, plántálni az erényeket és életét is ezért kell áldozni, ha kell. A világ többé nem tudja elviselni azok bűneit, akiknek az Egyház kertjében illatozó virágoknak kell lenniök és ők e helyett rossz illatot terjesztenek! Szentséged ügyeljen arra, hogy ezek igazi pásztorok legyenek és nyájukat gondosan őrizzék. Gondosan kell körülállniok Szentségedet mint magas oszlopoknak és hordani kell gondjainak súlyát és méltóságát. Akkor a világiak is megjavulnak, ha a szent tanítás példái ezt a tisztes változást maguk előtt szemlélik."

S amikor erősebb lesz a viszály, ezt írja:

„Noha Szentségedet elhagyták azok, akiknek oszlopokként kellett volna szolgálniok, Szentséged mégse erőtlenedjék el, hanem menjen előre szilárdan és közben erősítse meg Szentségedet a hit ereje, az igazság megismerése! . . .

„Szentségednek szilárd oszlopnak kell lennie és nem másnak. Mérhetetlen fájdalom, hogy békétlenség van bevonulóban a földi Krisztus és tanítványai közé . . . Ezért kérem Szentségedet a Legszentebb Szeretetben érettünk kiontatott vér kedvéért: hogy ne váljon el az erénytől. Minden más dolog háború és gyalázat, mindenféle szenvedés csak szalmacsomó ehhez a boldogtalansághoz képest."

2.

VII. Kelemen ellenpápa s Európa egyházi kettészakadása. IX. Bonifác erőfeszítései az egység érdekében. VII. Ince és XII. Gergely. A zsinati elv első jelentkezése mint a szakadás megszüntetésének gyakorlati eszköze. Az új ellenpápa: De Luna Péter mint XIII. Benedek. Növekvő fejetlenség.

Kelemen ellenpápa eleinte Rómában akarta lehorgonyozni hatalmát, de hamarosan viszályokba keveredett a rómaiakkal; maga a köznép szorította őt az Angyalvárba és ostromolta ki onnét. Rómából Nápolyba ment, de nem sikerültek azok a tervei, amelyeket az Anjouknak, a nápolyi népnek és az egyházi hatóságoknak megnyeréséhez fűzött. Ezért Avignonba hajózott, az ottani kardinálisokat teljes kollégiummá egészítette ki. A francia királyság persze azonnal elismerte az új kúriát.

Európa ettől kezdve két pártra, ú. n. obedienciára oszlott. Franciaország, Spanyolország és Skótország az avignoni pápáknak hódoltak, míg a többiek Orbánhoz maradtak hűek. Az Egyház így két részre szakadt és a helyzet rosszabb volt, mint azelőtt. A két pápa közül mindegyik kiközösítette a másikat és annak párthíveit. Az egyetemek, tudósok, szerzetesprovinciák, érsekségek maguk döntöttek abban, ki melyik pápához csatlakozik.

Az ellenpápa gyorsabb, ügyesebb, határozottabb volt, mint VI. Orbán; követei ott forgolódtak Franciaországban, Németalföldön, Németországban, Angliában, Spanyolországban. Némi vonakodás után az avignoni pápát ismerte el a párizsi egyetem is, míg Flandria és Anglia elutasította az ellenpápát. A Német Birodalomban IV. Károly a leghatározottabban a törvényes pápa mellé állt; magatartása egyformán fakadt az Egyház iránti hűségből és politikai okosságból.

Az akkori Európa lehető legrosszabb képet

mutatott és legkevésbbé volt alkalmas arra, hogy a bekövetkezett sajnálatos egyházszakadást a társadalom erői siessenek megoldani.

AZ ELMULT KORSZAK középponti tömbje, Németország, teljes szétesésben állt. Most bosszulódott meg a Hohenstaufoknak az a politikája, hogy itáliai ambícióik kedvéért és az Egyház megtörése céljából a pápaság ellen indított harcokban szétosztogatták felségjogaikat és sokállamisággá alakították át Németországot. A Habsburg-család már csak cím gyanánt kapta a császárságot s uralmának élesszemű és hatalmas realizmusa immár nem is tört másra, mint arra, hogy egyelőre családi birtokkal vesse meg lábát ott, ahol ez leginkább lehetséges volt: az alpesi tartományokban. De ez a birodalomszervezési kísérlet még tartományi keretek között mozgott, még távol azoktól a sikerektől, amelyekhez száz év mulva eljutott.

A német föld egyik részében a békés fejlődést s a németek és csehek békés együttélését néhány nagykoncepciójú cseh uralkodó arra használta fel, hogy három nemzedék életidején át Csehországot tette meg a birodalomszervezés kísérleteinek középpontjává. Franciaország is ekkor teszi meg első lépéseit az egység felé, de ezt az egységet ekkor még mindig erősen veszélyezteti a hűbéri szerkezet. Az angliai és norman uralom, mely ekkor még nem vált öntudatosan angollá, még nem azonosodott a Brit-szigetek nemzeti öntudatával, hanem fenntartotta kapcsolódásait a norman hűbéri vezetés alatt álló francia tartományok felé is.

Az akkori Európa egyik legnagyobb szabású uralomszervezési kísérlete az Anjou-uralom volt, amely újjászervezte és amennyire lehetséges volt, hűbéri szerkezetet adott Magyarországnak is. Imperialista politikát folytatott a Balkán felé és dinasztikus közösségben volt a kiterjedésének szintén fénykorát élő Lengyelországgal.

Ebben az időben még teljes a széttagoltság Európában, nincs világi hatalom, amelyben a keresztény népek szervezése szilárd alapra támaszkodhatott volna.

A két pápa csak fokozta a megosztódást és zűrzavart. Még inkább fokozódott ez akkor, amikor a törvényesen megválasztott pápa ügyetlenül és erőszako-

san viselkedett. A rómaiak elűzték, mire ő Nápolyban telepedett meg. Nápolyban való uralma azonban kudarcok, balsikerek és erőszakoskodások sorozata volt. Az elégedetlenség egyre nőtt s a bíborosok egy ellene irányuló megbeszéléséhez vezetett, mire ő hat bíborost mint lázadót bebörtönöztetett s megkínoztatott, állítólag ötöt ki is végeztetett. Ez a tette nem szolgált sem személyes, sem pápai tekintélyének javára. Őrültek, amikor meghalt. (1389 október 15.)

Halála után három nappal tizennégy itáliai kardinális gyűlt össze. A nápolyiak voltak többségben és megválasztották pápává Pietro Tomacellit, aki IX. Bonifác néven koronáztatta magát pápává. 56 éves volt, a pápai tartomány egyik ősi, de szegény bárói családjához tartozott; méltóságteljes külsővel szelíd és megnyerő modort párosított. A teológiában kevéssé volt járatos, de éles, reális érzéke volt a valóság kérdései iránt.

A maga jogának tudatában energikusan követelte ellenfelének visszalépését és természetes fölénnyel tudta magát a kereszténység főpapjának.

URALKODÁSA idejére esik Nepomuki Szent János vértanúsága. Vencel cseh király, aki egyébként jóindulatú volt a pápával szemben és tekintélyének megerősítésére római zarándoklatot tervezett, jogköri viszályba keveredett a prágai érsekkel és ennek vikáriusát, Nepomuki Jánost, a gyónási titok hűséges őrzőjét, a Moldvába dobatta. A király később törvényes módon vezekelt bűneiért, de Rómába való zarándoklatából nem lett semmi.

Az új pápának egyébként sikerült mindenekelőtt Nápoly obedienciáját biztosítania. Azonkívül szerencsés volt politikája Róma és az Egyházi Állam felé is; itt is sikerült visszaállítania a pápaság hatalmát. Kevésbbé mondhatni szerencsésnek működését egyházi téren.

Minthogy a keresztény világ megosztódása foly-

tán erősen megoszlottak a pápai szék jövedelmi forrásai s ezeket pótolni kellett, azért IX. Bonifác felemelte a kúria ügyvitelének tarifáit, e mellett elkövette azt a balfogást, hogy pénzért adott hivatalokat, beneficiumokat, engedélyezett gyüjtéseket, búcsúkat, amikkel már a kortársak részéről is panaszokat hívott ki maga ellen. A szakadás megszüntetését célzó fáradozásai sem jártak sikerrel. Az egység helyreállítását a párizsi egyetem szorgalmazta legjobban, a keresztény Európa legfőbb szellemi hatalmassága, mely akkor állt tekintélye tetőpontján. Csakhogy a megoldás módját illetőleg az egyetem veszélyes túlzásokba tévedt.

Már a nyolcvanas évek kezdetén azt vetette fel ugyanis a párizsi egyetem két teológusa, hogy egyetemes zsinat útján kellene az Egyház egységét helyreállítani. Ebben mind a ketten Occam ama véleményéhez csatlakoztak, hogy ilyen szokatlan esetekben az egyházi főhatalom birtokosa az egyetemes zsinat. Ez volt az alapja az ú. n. „zsinati gondolat" ama tételének, amely szerint bizonyos esetekben, vagy általában is, a pápa alá van rendelve az egyetemes zsinatnak. A párizsi egyetem a szakadás folytán most egyik terjesztőjévé vált ennek a gondolatnak. Szerinte a két pápának csak lemondás és kompromisszum útján vagy mindkettőjük által elismerendő döntő bíróság által kell keresnie az Egyház békéjét.

Az avignoni pápa élete végéig tiltakozott e megoldástervezetek ellen és magának követelte a pápai főhatalmat.

VII. Kelemen 1394-ben meghalt s most az avignoni kardinálisok XIII. Benedek néven De Luna Péter spanyol kardinálist választották pápává. Eddig különféle elméletek alapján ő is az Egyház egységéért harcolt, megválasztása után azonban nem akart tudni arról, amit eddig hangoztatott. Helyette azt ajánlotta, hogy a két

pápa személyesen találkozzék és kölcsönös érvekkel próbálják egymást meggyőzni igazságukról. Azt hitte, hogy személyes fölényével sikerül meggyőznie és lemondásra bírnia ellenfelét. Makacssága végül politikai bonyodalmakba vezette az eddig mellette állt Franciaországot, amely mostmár felmondotta neki az obedienciát. Ő azonban akkor is kitartott vélt igaza mellett, amikor a kardinálisai sorban elhagyták és a franciák maguk ostrom alá fogták Avignont. A francia obediencia felmondásával egyidőben azonban Kasztília és Navarra a spanyol XIII. Benedekhez csatlakozott, mire Franciaország is újra visszatért hozzá. Franciaország elhatározásai ide-oda hullámoztak a szerint, ahogy a régenséget körül Franciaországban Bátor Fülöp burgundi fejedelem befolyása emelkedett vagy süllyedt. XIII. Benedek követei új tárgyalásokat folytattak Rómában az egyházi egység helyreállításának céljából, azonban e tárgyalások annyira ingadozók voltak és oly rossz vágányokon haladtak, hogy mikor a törvényes IX. Bonifác meghalt, a római kardinálisok azonnal újat választottak helyébe, Cossimo Migliorati személyében. VII. Ince pápa (1404—1406) jóindulatú ember volt, azonban a római zavargások megakadályozták, hogy az egyházszakadás megszüntetése körül komoly eredményeket érhessen el.

Utódja a velencei Angelo Corrario lett, XII. Gergely (1406—1415). Törődött, idős ember volt, de roppant buzgalommal látott hozzá az egyházi egység helyreállításához. Választási feltételei is kikötötték, hogy az egyházi élet helyreállítására kell törekednie. Hogy a helyzetet tisztázza, személyes találkozást is szorgalmazott az avignoni pápával. A találkozás meg is történt Savonában. Mindkét pápa katonai csapatok kíséretében érkezett a találkozóra.

HOSSZÚ TÁRGYALÁSOK KEZDŐDTEK. Ám e közben az avignoni pápaság pártja elveszítette legfőbb támogatóját, Orleansi Fülöp herceget, aki gyilkosságnak esett áldozatul. Erre Franciaország újra megvonta Luna Pétertől az obedienciát.

A francia oldalról folytatott tárgyalások végül mégis némi eredményhez vezettek. Livornóban a felek megegyeztek, hogy egyetemes zsinatot hívnak össze 1409 március 15-ére Pízába, ahol mindkét pápa megjelenik, hogy az Egyház békéjét helyreállítsák. A tervet helyeselte mindkét pápa és a maguk részéről előkészítő zsinatokat hirdettek, mindegyik a saját obedienciájára eső területeken. Azonban mindkét előkészítő zsinaton olyan kevés résztvevő jelent meg, hogy a zsinatok eredménye jelentéktelen volt.

Most már egyre nőtt azoknak a bíborosoknak száma, akik szembefordultak mind a két pápával és tőlük függetlenül akarták volna kezükbe venni az Egyház egységének helyreállítását. Maguk a fejedelmek is véget akartak vetni az egyházi egységet gátoló zűrzavarnak. 1408 január 12-én a francia király határozottan kijelentette, hogy amennyiben pünkösdig nem áll helyre az Egyház egysége, Franciaország ünnepélyesen kilép mindkét pápa obedienciájából. Ehhez a lépéshez többé-kevésbbé Vencel és Zsigmond, Csehország és Magyarország királyai is csatlakoztak. Franciaország nagy nemzeti zsinatot tartott, amely szabályozta a bekövetkező idő alatt való egyházi adminisztrációt. Azonkívül elhatározták, hogy minden főpap, aki még Benedeket elismeri, elveszíti egyházi javadalmait.

Ezek az erőszakos intézkedések egészen megtörték Benedek hatalmát, akit kardinálisai is elhagytak. Megtagadva a személyekben bizonytalanná vált pápaságot, a bíborosok úgy kezdtek viselkedni, mint akik az egyházi főhatalom részesei és 1409 március 25-ére formaszerűen összehívták az egyetemes zsinatot. Mindkét pápa megkísérelte, hogy maga is zsinatot hívjon

össze, hogy így hassanak a tőlük elszakadt kardinálisi-csoportra. Azonban míg e zsinatok a részvétel hiányába fúltak, a kardinálisi zsinatok méretei egyre nőttek.

E zavarok s elvi bonyodalmak megmagyarázására és szellemének tisztázására nem elég magyarázat az, hogy a bíborosok s mindenki az Egyház megzavart egysége után vágyott vissza. A zsinat pápa fölötti felsőbbségének eretneki szelleme nemcsak ebből a forrásból fakadt, hanem másból is: abból, hogy az Egyház monarchikus alkotmánya körül sokakban homályos fogalmak ébredeztek s ugyanakkor a tekintélyi elv sorozatos meglazulása folytán a nyílt lázadás szelleme tört a pápai főhatalom ellen.

3.

A pápai főhatalomról szóló hittétel elhomályosodása a korviszonyok következtében. A zsinati eszme túltengése: a „Zsinat a pápa fölött". Az „egyeztető" pizai zsinat eredménye: három pápa a kettő helyett. Cossa Boldizsár.

Az az igény, hogy bármely egyházi gyülekezetnek, bármily válságos helyzetben is, magának egyedül van joga, küldetése és hatalma rendet teremteni, lényegében forradalmi. S a mozgalom mögött, amely ekkora tekintélyt és jogkört tulajdonított az Egyház tagjainak, csak a szentpéteri szék primátusáról szóló egyházi tannak és az Egyház monarchikus alkotmányának elhomályosodása állhatott.

A PÁPA FŐHATALMÁRÓL szóló tanítás ekkor már kétségtelenül egészen pontosan körvonalazva volt. (Aquinói sz. Tamás, Summa theologica I 2, qu. 39, a. 1.) E szerint az Egyház egysége kettőben nyilvánul. Éspedig az Egyház tagjainak kölcsönös kapcsolatában és közösségében, másrészt földi életében közvetlenül abban, hogy mindezek a tagok kapcsolatban vannak egy közös fejjel. Ez a fej

maga Krisztus, akinek helyét az Anyaszentegyházban a pápa tölti be.

Ez a Szent Péternek adott felsőbbség az Egyház tanítása szerint nem pusztán rang és tisztelet szerinti primátus, hanem az a legmagasabb jogkör, az a legfelsőbb szellemi és fegyelmező fennhatóság az egész Egyház fölött, amelyet Krisztus sz. Péternek maga és közvetlenül nyujtott át. Ezt a hatalmat az Egyházért rendelte, nem pedig az Egyház révén; Péternek adta, nem mint az Egyház első reprezentánsának és mandatáriusának, hanem mint az Egyház eleven fejének. Így amint az Egyház nem átmeneti intézmény, a pápaság sem átmeneti intézmény. Természetes, hogy a pápaság a benne rejlő elvi hatalmat nem bontotta ki mindjárt kezdettől fogva a maga teljességében. „A pápaságnak is megvan a maga fejlődése, — mondja Döllinger (Kirche und Kirchen) — a pápaság életmegnyilvánulásai mögött lehetetlen fel nem ismerni ugyanazt az elvet, amely az Egyház összes életmegnyilvánulásai mögött áll: a fejlődés és a belülről való növekedés elvét. A pápaságnak át kellett élnie az Egyház egész sorsát és lépést tartani ennek alakulásával."

A római püspökök mint sz. Péter utódai, a katolikus tan szerint közvetlenül isteni rendelés erejénél fogva birtokolják a teljes püspöki hatalmat az egész Egyház fölött. Őket illeti a legfelsőbb kegyelemközvetítő és rendező hatalom minden keresztény fölött. Ennek a főhatalomnak ténye folytán az Egyház összes tagjai, maguk a püspökök éppúgy, mint a hívők, alá vannak rendelve az Egyháznak és ez az alárendeltség független attól, hogy ők külön-külön állanak-e vele szemben, vagy pedig egyetemes zsinat formájában gyűlnek össze. Még kevésbbé lehet állítani, hogy az egyetemes zsinat a pápa felett áll; az Egyházban ősi jelszó, hogy a pápa felett senki sem áll, a pápát senki sem ítélheti. A pápa nélkül vagy a pápa ellenére nem is lehetséges egyetemes zsinat. Mert ő mint az Egyház feje, szükségképen feje az egyetemes zsinatnak is és a zsinat határozatai csak az ő megerősítésével lesznek egyetemes érvényűek. Mint legfőbb törvényhozó, a pápa akár fegyelmi intézkedéseiben, akár elődeinek dekrétumai alapján megváltoztathatja az egyetemes zsinat fegyelmi intézkedéseit is, noha az elődei által hozott törvények feltétlenül zsinórmértékét képezik

a törvényhozásnak. A pápai főhatalom teljessége tartalmazza egyúttal a legfelsőbb egyházpolitikai hatalmat. Őhozzá bármely egyházi ügyben fellebbezni lehet, de az ő ítélete ellen nincs más fórumhoz fellebbezés. A pápa bírói főhatalmát csak az isteni és természeti jog korlátozza.

Az Egyház egységében beállott szakadás a viták egész sorát hozta magával az egyházi főhatalomra vonatkozólag. E főhatalom konkrét válsága nyomán ezek a viták és vélemények hovatovább egyre forradalmibb hangulatúak lettek.

A pízai zsinat (1409) eseményei csakhamar megmutatták, milyen mélyre hatolt a kor válsága. A zsinat az összehívás idejére megállapított napon pontosan megnyílt s noha nem a pápa, hanem mindkét oldal bíborosai közösen hívták össze és nem számíthatott az Egyház hivatalos megnyilatkozásának, mégis rendkívül népes volt. Résztvett rajta 24 kardinális, 80 püspök, 102 püspöki megbízott és igen nagyszámú egyházi ember, különösen a különféle egyetemek kiküldöttei. Tárgyalásai és a vitatkozási módok rendkívül hevesek voltak, emberei és gondolatai felett szembeszökően uralkodott a kor egyik legnagyobb erejű egyénisége, Cossa Boldizsár bíboros, ez a nagy politikai érzékű ember. A zsinat irányítása az ő kezébe került és befolyása alatt az összejövetel kiátkozta mindkét pápát mint eretneket, akik megszegték az egy Egyház (Credo in Ecclesiam unam) dogmáját. Az összejövetel bíborosai azután pápává választották V. Sándor néven (1409—1410) Philargis Péter milánói érseket, aki krétai születésű görög volt. A Ferenc-renddel való kapcsolatbajutása hozta őt Itáliába. Oxfordban és Párizsban csiszolta ki fényes képességeit, a párizsi egyetem professzori székéből került egyházfejedelmi székbe s onnét Cossa Boldizsár ügyessége azért emelte őt pápai méltóságra, hogy mögötte tulajdonképen ő maga, a becsvágyó bíboros kormányozhasson. E sajátságos „pápaválasztás" után

a zsinat feloszlott s az Egyház reformját a híres és egyre gyakrabban emlegetett kifejezés szerint „in capite et membris": egy később összehívandó zsinatra bízta.

A pízai összejövetel eredménye mindössze az volt, hogy az Egyháznak kettő helyett most már három „pápája" volt, mert a pízai zsinat illetékességét el nem ismert mindkét pápa talált obedienciákat és ezzel szemben aránylag nem számított sokat az, hogy a törvényes bíborosok és az Egyház meglehetős többsége a pízai zsinat pápája mellé csatlakoztak.

V. Sándor azonban öreg volt s a hetvenéves aggastyán tíz havi és néhány napi uralkodás után 1410 május 3-án meghalt. Halálos ágyán egyetértést és békét ajánlott kardinálisainak. Ezek két hét mulva pápává választották Cossa Boldizsárt, a pápaság történetének egyik leggyászosabb alakját, aki XXIII. Jánosnak nevezte magát (1410—1415). Benne tulajdonképen egy ragyogó és lenyűgöző személyi képességekkel rendelkező kalandor került a pápai székbe. Minthogy a pízai zsinat azt rendelte el, hogy három éven belül új pápát kell választani, összehívatta a zsinatot Rómába. A gyülekezet bizonytalan hangulatban össze is ült, azonban nem eredményezett mást, mint meddő vitákat. Közben megnyilvánult azonban, hogy a hármas pápaválasztás nemcsak a keresztény világot ejtette bizonytalanságba, hanem magát Rómát is. Anjou László nápolyi király ezt az alkalmat meg is ragadta zavarok keltésére és Róma megszerzésére, úgyhogy XXIII. Jánosnak a kitört római forrongás elől el kellett menekülnie. A Német Birodalom uralkodójához, Zsigmondhoz fordult, akinek uralma alatt a német királyság mint uralmi és hatalmi keret már csak azért is újra reális tartalmat kezdett jelenteni, mert személyi törekvései magyar királyi hatalmára is támaszkodhattak.

4.

A kibontakozás és annak ára: a császár s a zsinat a pápaság fölébe tornyosul. A konstanzi zsinat és Zsigmond császár. De Luna Péter emelkedése és vége. A törvényes pápa lemondása. V. Márton.

Zsigmond alakját az egyháztörténetben mindenekelőtt a konstanzi zsinat összehívásában vitt szerepe teszi nevezetessé. Bármekkorák voltak is egyéniségének hiányai, bármennyire is egymásnak ellentmondók személyi képességei, mégis a nagy vonásokban és nagy összefüggésekben gondolkodó fő mutatkozik meg benne, s még ebben a széttagolt és egységre annyira alkalmatlan korban is kitűnt, mekkora jelentőségű volt a központi keresztény császárság alapeszméje, az Imperium christianum gondolata.

Ez az Imperium christianum volt az, amely egyetlen összefogó keretül szolgált a politikai széthúzás közepette. Zsigmond egyéniségének, minden egyenetlenségével szemben, éppen ott mutatkozott meg nagy vonása, hogy hatalmasan, méltósággal és reálisan tudott ezekben a keretekben gondolkozni. Jól látta, mit jelent az előretörő török hatalom Európa délkeletén, ugyanakkor, amikor a keresztény Egyház egységét a háromfelé szakadásnak ez a tragikus viszálya érte és ugyanakkor, amikor a Szudéták hegynégyszöge alatt egy eddig majdnem egyedülálló eretnekség bontakozott ki: a huszitizmus.

EZ ÚGYSZÓLVÁN minden elvi és gyakorlati ponton támadást intézett a keresztény dogmatika s a keresztény Egyház egységes szervezete ellen, valamint a pápaságnak természetfeletti eredetű felhatalmazottsága ellen. Különösen azért is veszedelmes volt ez az eretnekség, mert bizonyos alacsonyabb, népi rétegek szociális igényeivel kötött szövetséget, sőt egy homályos nemzeti öntudatra ébredő nép nacionalista mozgolódásaival kapcsolódva egyúttal fegyveres, politikai és szociális forradalmat is jelen-

tett. A helyzet éles vonásokkal mutatja azt, hogy a kereszténység mennyire szervesen hozzátartozott már Európa életéhez, mennyire éppen a kereszténység volt az alapvető kerete, mennyire belőle fakadt életformáinak minden eleme. Az elmult korszakkal szemben itt jelentkeztek a legélesebb különbségek.

Zsigmond tisztán látta e veszélyt. A megoldás szerinte csak gyakorlati jellegű lehetett; mindenkép vissza kellett állítani az Egyház egységét, mégpedig úgy, hogy a természetfölötti juriszdikció vonalán törés ne következzék be. A mód, ahogyan ezt a feladatot az uralkodó végrehajtotta, különbözőképen értékelhető és vitatható. Javára lehet írni, hogy a gyakorlati politikus kitartásával és következetességével sikerült elérnie a célt, megszüntetnie a pápai trón körül bekövetkezett személyi viszályt. A Zsigmond-féle megoldásnak viszont árnyoldala az volt, hogy az egyházi főhatalom gyakorlásának eddigi formáival és mögöttes elveivel szemben merőben új elvet kívánt bevezetni: afféle demokratikus és parlamentáris elvet, amely szerint az Egyház világi tagjai bizonyos formákon át igenis beleszólhatnak az Egyház legfőbb kormányzatába, sőt többségük akarata a természetes és természetfeletti rend szerint meg is előzi az Egyház fejének akaratát! A helyett, hogy a három vitatkozó közt megkereste volna azt, akinek törvényességéhez szó nem fért, mind a három fölé akart emelkedni s így „rendet" teremteni. Ez a gondolat ugyan a zsinat folyamán sem elvileg, sem gyakorlatilag nem kapott ilyen éles megfogalmazást. Ellenben azok az egész szellemi Európát megmozgató, sőt már a köznépet is átjáró viták, amelyek a nyugati egyházszakadást és annak megoldási kísérleteit, sőt magát a sikeres megoldást is kísérték: igenis ebben a formában kaptak maradandó visszhangot, öröklődtek tovább és torzultak el, sokszor lappangva, több mint száz éven

át egészen addig, míg a 16. század nagy hitszakadási folyamata bennük elvi és mozgalmi indítékokat nem talált. Ez volt a konstanzi zsinat legvégzetesebb s legmesszebb nyúló hatása.

A pápa támogatást kívánó kérésére azt a választ adta Zsigmond, hogy ő maga legfőbb kötelességének tartja az Egyház támogatását és a kereszténység egységét, s ezt minden módon elő is fogja mozdítani. A tárgyalások hamar tisztázták a módozatokat. Zsigmond a zsinatot egy a maga uralma alatt álló területen kívánta megtartatni. Ezért az összes keresztény országokból jól megközelíthető svájci városba, Konstanzba kívánta összehívni a zsinatot és arra mind a három pápát, az összes keresztény népek uralkodóit és az összes nemzetek képviselőit meg kívánta hívatni. XXIII. János hamarosan ki is bocsátotta a zsinatot összehívó bullát. A zsinat megtartását a nyugati keresztény nemzetek egységvágyán kívül az uralkodó politikája is hatásosan elősegítette.

A ZSINAT a kor egyik legragyogóbb nemzetközi eseménye volt, külsőségeinek története mélyen benne hagyta nyomait egész Európa emlékezetében. Ott volt Konstanzban az egyik pápa, a másik kettőnek követei, 3 pátriárka, 29 kardinális, 33 érsek, mintegy 150 püspök, az összes egyetemek hivatalos és nemhivatalos kiküldöttei, a világi hatalmak sorában magán Zsigmond császáron kívül a bajor, osztrák, szász, mecklenburgi, lotharingiai hercegségek uralkodói, a francia, angol, skót, lengyel, svéd, dán, norvég, nápolyi és szicíliai királyok követei. A gyülekezet a Nyugat egész érdeklődését megmozdította és volt idő, amikor több mint húszezer ember zsúfolódott össze a kicsiny svájci városban.

A zsinat tárgyalásainak anyaga a kereszténység történetében a legérdekesebb dokumentumok közé tartozik. A vitákban hatalmasan megragadó az a vonás, hogy a jelenlevők valóban emberi érdekektől függetlenül, pusztán az igazság és az Egyház érdekében kívánták az ösz-

szes felmerült kérdéseket megoldani, azaz mindenekelőtt a megoldás alapvető szempontjait megállapítani.

A zsinatra elvi vonalon főleg három tudós volt nagy befolyással. Sajnos, mindhárom vezető személyiség téves utakon járt. D'Ailly Péter egyik legjellegzetesebb kifejezője volt a szuverén zsinat eszményének. Zarabella kardinális e vonalon még talán őt is felülmúlta. Legmesszebbre ez irányban azonban Gerson jutott, a párizsi egyetem hírneves professzora, aki szerint a zsinat a legfőbb hatalom az Egyházban. Elképzelései az Egyház újjászervezendő kormányzatára vonatkozóan azt mutatják, hogy szinte már valami autonóm nemzeti egyházakra gondolt, és ha hatalmas és fontos szerepet juttatott is a pápaságnak, ez lényegében nem volt más, mint az egységnek közös kifejezője, afféle külső, összetartó erő, joghatósági jelleg és hatalmi garanciák nélkül. Ez az életében kifogástalan, aszkétikus megjelenésű és lenyűgöző egyéniségű ember bizonyára maga sem mérte fel, mit jelent az Egyház életében a hívők rendelkezési jogának ez az előtérbenyomása, hogy ez voltakép lázadás volt az Egyháznak Krisztus-rendelte hierarchikus kormányzata ellen.

XXIII. János maga a konstanzi püspöki palotában szállt meg és egy hivatalosan elismert pápának minden méltóságát vette igénybe. 1414 november 16-án ő nyitotta meg az első ülést. Zsigmond csak karácsonykor érkezett meg és az éjféli misén diákonusként ő maga énekelte az Evangéliumot: „Parancs adaték ki a császártól" . . .

A zsinat az egység előmozdítása érdekében pápai legátusokként ismerte el XII. Gergely és XIII. Benedek küldötteit és hogy ellensúlyozza a XXIII. Jánossal jött nagyszámú itáliainak számbeli túlsúlyát, kimondotta, hogy nem fejenként fognak szavazni, hanem „nationaliter", nemzetenként. Egy-egy szavazatot kapott Németország, Franciaország, Anglia, Olaszország és mellettük még a bíborosi kollégium, illetőleg az e kereteken be-

lül külön-külön kialakult többség véleménye; az egyes nemzeteken belül a káptalanok képviselői és az uralkodó képviselői és az illető nemzetekhez tartozó teológiai doktorok is szavazati joggal rendelkeztek. A zsinati tárgyalások folyamán azonban egyre inkább roszszabbodtak XXIII. János reményei. Kímélet nélkül szemére hányták előző életének hiányosságait és a második gyűlésen az ő jelenlétében került felolvasásra egy ellene súlyos vádakkal tele emlékirat. Ilyképen egyenesen beleszorították a leköszönésbe. XXIII. János számára most már nem volt egyéb hátra, mint hogy a zsinat folytatása ellen tett lépéseket és a zsinatellenes erőkkel szövetkezett. Szívesen csatlakozott most már a francia követnek ahhoz a kívánságához, hogy a zsinatot vigyék át francia területre. Amikor ez a kívánsága nem sikerült, az osztrák Frigyes segítségével 1415 március 20-án este álruhában elhagyta a várost. Abban reménykedett, hogy nélküle a zsinat bizonyára fel fog oszlani. Ezzel szemben a zsinat április 6-án nyilvánosan azt a határozatot hozta, hogy a gyülekezet a küzdő Egyházat képviseli, a zsinat magától Krisztustól kapta hatalmát és kell, hogy annak még a pápa is alávesse magát. Ezen az alapon mindjárt eljárást indítottak XXIII. János ellen s mint simóniást és bűnöst május 22-én megfosztották pápaságától. Ő maga közben fogságba került s már fogságban kapta kézhez a zsinat határozatát. Időközben a törvényes pápa, a 90 éves XII. Gergely, követei útján hozta lemondását a zsinat tudomására. Most hát már csak XIII. Benedek volt hátra. Őt a zsinat rábeszéléssel szerette volna a pápai trónusról való lemondásra bírni, Benedek azonban dacolt minden kéréssel, pedig még Zsigmond császár személyesen is felkereste őt ezirányú kérelmével. Mereven ragaszkodott ahhoz a véleményéhez, hogy ő törvényes pápa. Azt hitte, a kicsiny spanyol félsziget, az őt

elismerő néhány kisebb világi és egyházi tartomány és a hozzá ragaszkodó négy bíboros teszi csakugyan Krisztus igazi Egyházát a földön! Hosszas tárgyalások után mégis sikerült az ő obedienciáját elismerő Kasztilia, Navarra és Skótország képviselőit jobb belátásra bírni s így XIII. Benedek (De Luna Péter) egyedül maradt: Spanyolország mint ötödik nemzet is ellene szavazott és így őt is letették. De Luna ugyan tovább is fenntartotta a maga igényeit, vele maradtak bíborosai is, akik új bíborosokkal kiegészülve De Luna halála után (1423) még két utódot is választottak, de a skizma lassan mégis elenyészett. Nem törvényes formák közt, de a „három pápa" botrányát a zsinat ilyképen mégis megszüntette.

A zsinatnak ezek után az volt a problémája, hogy mi legyen első teendője: végrehajtsa-e az Egyház reformját, vagy pedig előbb válasszon pápát és arra bízza a szükséges egyházi újjászervezés munkásságát. Heves és nagy érdeklődést mozgató viták után az a felfogás kerekedett felül, hogy az Egyház nem maradhat hosszasabban a római szék törvényes betöltése nélkül, azért a zsinat elhatározta, hogy mindenelőtt mégis pápát választ. S noha a közben kitört angol és francia háború súlyos viszályokra vezetett a Konstanzban időző angolok és franciák között is, a zsinat mégsem oszlott fel, hanem szívósan ragaszkodott eredeti célkitűzéseihez s folytatta tárgyalásait tovább. Megállapították tehát a pápaválasztás formáját: a Konstanzban időző 23 bíboroson kívül még a résztvevő nemzetek mindegyikéből 6—6 főpap vehetett részt a választáson, de úgy, hogy e 6—6-nak szavazata csak egyet-egyet számított.

Így aztán megválasztották az új pápát: Colonna Ottó bíborost, aki az aznapi szentnek (1417 nov. 11.) nevéről V. Mártonnak nevezte magát (1417—1431).

1.

V. Márton s az egyházi egység helyreállítása. A zsinati elv továbbgyűrűzése. Róma szomorú helyzete s újjáéledése. A Colonna-pápa erélyes reformintézkedései. Rokonpártolása s ennek mélyebb értelme. Egyházi tevékenysége. A kezdődő humanizmus.

Az egész emberiség ujjongott az Egyház egységének helyreállításán.

AZ ÚJ PÁPA az Örökváros egyik legjelentékenyebb és leghatalmasabb nemzetségéből származott. Tanulmányait Perugiában végezte. Még VI. Orbán nevezte ki őt a kúria protonotáriusává és VI. Ince bíboros diákonussá. A Husz-féle eretnekség és Wiclif könyveinek kivizsgálásával bízták meg és ő volt az, aki végleg és határozottan Husz ellen foglalt állást. Fegyelmezettsége, egyszerűsége, a kánonjogban való felkészültsége mellett energiája és okossága, valamint tiszta erkölcsei kiválóan alkalmassá tették őt arra, hogy az Egyház kormányzását ezekben a viharos időkben átvegye. A zsinaton viaskodó pártok egyikéhez sem tartozott, viszont a zsinaton jelenlévő követek jelentései nem győzik dícsérni megnyerő modorát.

Ám nemcsak a zsinat, hanem az egész keresztény világ úgy üdvözölte őt, mint a Megváltó igazi földi helytartóját, az egység hordozóját. Münsterben tették fejére a hármas koronát, úgyhogy ő az egyetlen pápa, akit Németországban koronáztak meg. Ime: éppen száz évvel Luther születése előtt egy pápa lovagolt végig egy német város utcáin és kétoldalt tőle, fehér ösvérének zabláit tartva, a római király és a brandenburgi választó haladt . . .

Azonban azok az erők, amelyeket a hosszú egye-

netlenség s a zsinati elv túlfeszítése szabadított fel s amelyek már a konstanzi zsinaton egymás ellen működtek, a zsinat s a pápaválasztás után sem csendesültek le mindjárt, hanem tovább folytatták harcukat. A franciák is, németek is azt akarták, hogy a pápa az ő földjükön üsse fel a pápaság székhelyét. Azzal érveltek, hogy Róma szinte elpusztult már s romokban hever, a pestis elnéptelenítette s a Campagna mocsarai végenyészetre ítélték. A francia követek többször is megismételték azt a kérésüket, hogy a pápa térjen vissza Avignonba. Zsigmond császár viszont arra szerette volna rábírni a pápát, hogy lakjék ezentúl Németországban: Bázelt, Mainzot és Strassburgot ajánlotta fel e célra. Azonban a pápa elhárította magától mindezeket a meghívásokat és néhány héttel a zsinat feloszlása után elindult Olaszország felé. Egyelőre Firenzében telepedett meg és innét készítette elő Rómába való bevonulását. 1420 szeptember 30-án aztán be is vonult az Örökvárosba. Róma ujjongva fogadta a pápát: az elsőt, aki a Colonnák közül Szent Péter székébe emeltetett, abból a nemzetségből, amely régebben annyi bajt és szomorúságot hozott a pápaságra. S a Colonna-pápa, akit származása és ifjúságának emlékei is ősei városához fűztek, azzal az elhatározással telepedett meg Rómában, hogy újra a pápaság valóságos székhelyévé teszi e várost, a pápai hatalom megingathatatlan alapzatává a Patrimonium Petrit. A kitűnő politikai érzékű pápa talán maga sem sejtette, hogy ezzel a gondviselésszerű elhatározásával hosszú időre döntő mértékben hozzákapcsolja az Egyház politikáját s magának a pápaságnak sorsát ama földi Rómához, amelyben székhelyét felütötte.

Rómát újból pápai székhellyé tenni: nem volt csekély feladat. Romok, pusztulás, bozót és szegénység, ez volt a város. Háború, éhség és járványok tizedelték meg a lakosságot, csak a római bárók tornyai

emelkedtek büszkén a romtenger fölé. A szegénység akkora volt, hogy 1414-ben, Szent Péter és Szent Pál ünnepén még lámpát sem tudtak gyujtani az apostolfejedelmek sírján. Amint a krónikások írják, papok is akadtak, akiknek ruházatra és ennivalóra sem telt.

A VÁROS KÉPE a 13. század kezdete óta maga is olyan különös arcot mutatott, amely soha és sehol sem ismétlődött meg a földön. Olyan volt, mint valami vén falakkal övezett, sivár kőhalmokkal teleszórt hullámos táj, amelyből tornyok és erődítések, omladozó templomok és kolostorok, bozóttal benőtt antik, kolosszális emlékek, széttöredező vízvezetékek pillérsorai, magános oszlopok, házakkal körülépített diadalívek ásítottak az ég felé. Szűk utcák zűrzavara, szeméttel és mocsárral elárasztott mezők váltogatták egymást; a Tiberis mocsaras vize a gyér és sokhelyütt beszakadt római hídívek alatt kanyargott. Körőskörül a régi aureliánusi falak alatt puszta mezők nyúltak el, csak itt-ott megművelve, néhány szőllő és major, azonban inkább csak elvétve, mert a rablók miatt nem volt biztonságos a falakon kívül a földművelés. A kertek és szőllők maguk is bent voltak a város belsejében, szétszórva, mint oázisok; még a mai Rómának kellős közepén, a Pantheontól s a Santa Maria sopra Minervától egészen a Porta del Popolóig, a Kapitóliumtól a Szent Pál-kapuig házak és szőllőkertek húzódtak meg. A Thermák és a Circus Maximus fűvel benőtt terület voltak. Dombok meredekén és a diadalívek mellett, ősi emlékek és templomok között erre is, arra is komor bazaltból és a régi Róma márványaiból épült tornyok, a római patríciusi nemzetségek erődítései, mintha Róma nem is város volna, hanem valami állandó háborútól hangos hadiszíntér.

Maga az Angyalvár is majdnem romba dőlt az egyházszakadás okozta pusztulás során. A Palatinus palotavárosának egy része lóistálló és kecskeállás lett, a Forumon tehenek legeltek. Kimondhatatlan barbársággal pusztították mindenfelé az ókor emlékeit. Amikor Mánuel görög császár követe a század vége felé Rómában járt, azt írta haza Konstantinápolyba, hogy egyetlen műemlék sem áll már sértetlenül a helyén, mindent lépcsőül, küszöbül, építésre és jászolul használnak fel. Még legjobban jártak azok a műemlékek, amelyek a törmelék és szenny alá

süllyedtek. Ez az állítás ugyan nem egészen hiteles, a pusztulás azonban így is fájdalmas volt. Valószínűleg a humanista Cencio de Rusticcinek van igaza, aki csak egyes szobrokat talált megcsonkítva vagy összetörve. A régi emlékeket bányákul vagy mészégetőkül csak később kezdték felhasználni. A század kezdetén például Poggio még épen találta Saturnus templomát; később már csak nyolc oszlopát találta meg, azokat, melyek még máig is épek. Hasonlóképen járt Caecilia Metella síremléke, amely a leíró első római utazásakor még majdnem érintetlenül állt, mikor pedig másodízben látta, legnagyobb részben már meszet égettek köveiből. A művészek és humanisták ősei, akik a római romok között kutatgattak s akiknek mint Poggiónak, Brunelleschinek és Donatellónak szemében a töredező szobrok és feliratok a stúdiumok valóságos dzsungele voltak, úgy tűnhettek fel a nép előtt, mint hóbortos kincskeresők.

De nemcsak az ókori emlékek és építmények szenvedtek sokat a nagy skizma alatt, hanem maga a pápai palota, a Laterán is annyira elpusztult, hogy visszaállítására alig lehetett többé gondolni. A város belső részeiben még csak megmaradtak valahogy a nemesség erődítményszerű házai, a többi épületek azonban jórészt rombadőltek. Sok templomnak nem volt teteje, másokat lóistállókká változtattak. Magát a Szent Pál-bazilikát sem kímélte meg ez a sors. Tetejének egy része annyira lerothadt és beroskadt, hogy az eső és hó akadálytalanul jutott be a templomba. Esténkint a campagnai pásztorok odahajtották nyájaikat és ezek mint valami istállóban töltötték ott az éjtszakákat. Szörnyű módon elpusztult a Leó-város: nemcsak a Szent Péter-templom felé vezető utcák és a templomnak előcsarnoka hevertek romokban, hanem maguk a városfalak is ledőltek, s az elpusztult Campagnáról farkasok szökdöstek be s bizonytalanná tették a Vatikánnak a környék bozótjával összeolvadó kertjeit. Megtörtént, hogy az ordasok a Szent Péter-templom mellett fekvő temető halottjait is kiásták sírjukból!

Ilyen volt Róma, amikor V. Márton oda visszatért. Úgyszólván az egészet újjá kellett volna tehát teremteni.

A Colonna-pápa azzal az eréllyel és határozottsággal nyúlt feladatához, amely elárulta benne az ősi

született rómait. Már Firenzéből bizottságot küldött ki a város bazilikáinak és templomainak helyreállítására és azoknak tekintélyes összegeket bocsátott rendelkezésére. A tulajdonképeni restaurációs munka azonban akkor kezdődött meg, amikor székhelyét csakugyan a városba tette át. A legszükségesebb intézkedésekkel kellett kezdeni. A Vatikánt mindenütt először is ablakokkal látták el és helyreállították azokat a helyiségeket, amelyek a hivatalok számára feltétlenül szükségesek voltak, mint a konzisztórium termét és kápolnáját. A városban azonnal hozzáláttak a szemét és mocsok elhordásához. Erélyes intézkedéseket léptetett életbe a pápa a rablók ellen, akiknek az elpusztult város környéke nagyszerű búvóhelyül szolgált s a környék néhány közismert rablófészkét elrettentő például földig leromboltatta. Attól, hogy nagyobbszámú katonaságot tartson, takarékosságból vonakodott, maga a pápai testőrség is, amelyből később a svájci gárda kialakult, nagyon szerény létszámú volt. 1423-tól kezdve megindította az Angyalvár restaurálását is. A Campagnában is mocsárlecsapoló munkákat kezdetett.

A RÓMAI ÉPÜLETEK közül mindenekelőtt az elpusztult templomok felé fordult figyelme. Tisztán látta, hogy itt egyedül alig érhet el valamit, ezért a kardinálisokat is kötelezte, hogy állítsák helyre a maguk tituláris templomát. A plébániákról és a jelentősebb bazilikákról maga gondoskodott, mégpedig bőségesen. Legjelentékenyebbek azok a munkálatai voltak, amelyek tulajdonképen a pápai katedrálisnak, a San Giovanni in Laterano-nak helyreállítására vonatkoztak. Ez a különféle tűzvészekben elpusztult ősi bazilika valóságos újjászületését köszönheti V. Mártonnak. Új tetőt és új síma padlót kapott, amelynek porfír-, gránit- és szerpentin-lapokkal messze környékből adóztak az egykori pogány templomok. Gentile da Fabriano és Antonio Pisanello festették ki falait; dolgoztak rajta Bevillacqua di San Severino és Fiesole is. A Brancacci-kápolna korszakot alkotó freskóinak megfes-

tésére is V. Márton hozta Rómába Masacciót. Még Vasari idejében is mutogatták a Santa Maria Maggiorében a reneszánsz zseniális úttörőjének egy Madonnáját és Liberius pápa képét; Liberius pápa arca V. Márton kemény, sötét Colonna-vonásait viseli. A templomok mellett újjáépíttette a pápa a középületeket és a palotákat is. Ezek közül nem egy egészen új épületként hatott. Pártolta a pápa a humanistákat is.

Mindezeken túl azonban a pápa nem volt a külső fény s a reprezentáció embere. A Firenzében nem kisebb mestertől, mint Lorenzo Ghibertitől öntött tiarájának szépségéről még 150 év mulva is beszéltek ugyan, ő maga azonban nagyon mértékletes életet élt.

Érintetlenül hagyta szülővárosának alkotmányát, a város demokratikus intézményei uralma alatt új életre keltek. A rómaiak könnyen feláldozták a maguk politikai önállóságát olyan pápa alatt, akinek minden törekvése arra irányult, hogy begyógyítsa azokat a sebeket, amelyeket a főhatalom évszázados távolléte ütött a szerencsétlen városon. Energiájának fényes bizonyítéka, hogy letörte a rómavidéki rablóuralmat. „Nyitott kezedben arannyal — írja koráról egy római krónikás — járhattál volna éjjel vagy nappal, akár mérföldekre is Rómától." „Akkora volt a rend és nyugalom az egész egyházi államban, — mondja a pápa egyik életrajzírója — hogy azt hinnéd, visszatértek Augustus császár idői."

A pápa azonban nemcsak az Örökvárosban vetette meg hatalmának alapját, hanem az egyházi államban is. A nagy egyházszakadás zavaraiban az egyházi állam darabokra hullott szét s különféle uralmak, alkotmányok, jogszokások és visszaélések növelték benne a széthúzást. Az új pápára e téren emberfeletti feladat várt s a megoldásra nemcsak bátorság kellett, hanem

ügyesség és okosság is. V. Mártoné az érdem, hogy az egyházi állam igazi monarchikus egységgé kezdett olvadni. Halála után is maradt ugyan még rengeteg elintéznivaló, mégis el lehet mondani, hogy a pápaság világi hatalmának igazi alapjait ő vetette meg.

Ebben a szerencse is nagy mértékben segítette őt. Perugia, Assisi, Jesi és Todi egy-egy helyi zsarnok halála után önként vetette alá magát a közvetlen pápai uralomnak. A Malatesták családjában kitört véres egyenetlenségek is elősegítették e folyamatot: így tért vissza Imola, Forlì, Fermo, Ascoli s még egy sereg más város a pápához. Bologna ugyan 1428-ban fellázadt a pápa ellen s legátusát kitetette falai közül, de a következő évben itt is sikerült újra helyreállítani a pápai uralmat.

V. Márton családi összeköttetések segítségével is erősítette uralmát. Unokahúgát eljegyezte a nagy Montefeltre-ház egyik sarjával s ezt a hatalmas nemzetséget is egészen érdekkörébe tudta vonni. A pápa húga, Paula, hatalmas földbirtokkal ellátva ment férjhez az egyik Appianihoz. E miatt mértéktelen nepotizmussal is vádolta Márton pápát egy-két történetíró. Azonban e kérdés megítélésénél figyelembe kell vennünk az idők különlegességét. A helyzet olyan volt, hogy V. Márton úgyszólván csak közeli rokonságára támaszkodhatott: hiszen valójában mint teljesen földnélküli uralkodó jött Itáliába. A firenzei utcagyerekek e miatt gúnydalokat énekeltek rá. Egy féktelen uralomhoz szokott belföldi nemesség vártornyainak árnyékában, egy erőtlenné rongyolt állam élén, egy lázadáshoz és engedetlenséghez szokott város közepén szilárd talajt csak úgy érezhetett a lába alatt, ha közvetlen közelében keresett erős kapcsolatokat.

Egyházi tevékenysége is bőséges eredményeket ért el. Nem sokkal az Örökvárosba való visszatérése után fellépett a Róma szűkebb tartományi területén

terjeszkedő fanatikus szekta, a fraticellik mozgalma ellen; reformálta a Szent Péter-templomhoz tartozó klerikusokat és küzdött a pápai államba becsúszott visszaélések ellen. Egyik legnagyobb gondja a világi papság életmódjának újjáformálása volt, azonban ez a cél később akarata ellenére háttérbe szorult. Igen jelentős ténye volt, hogy 1421 végén Branda kardinálist a német püspökségek reformjával bízta meg s ennek végrehajtásával 1423-ban Mainzban, Trientben és Kölnben tartományi zsinatokat tartatott. A bencéseket, karthauziakat, ciszterciták és szervitákat pártolta és ősi fegyelmükben szilárdította. A ferenceseknél is az observánsok szigorúbb irányzatát helyeselte. Fő gondja azonban a skizma nyomainak eltüntetésére irányult. Hogy milyen távlatokban gondolkozott, mutatja, hogy a távoli Kanári-szigeteken is püspökséget alapított.

2.

Kísérletek a pápai főhatalom csorbitatlan elismertetésére. A zsinati gondolat kijátszása a pápai hatalom korlátozására. A bázeli zsinat összehivása és Cesarini Julián.

Amikor a pápa úgy érezte, hogy helyzete Itáliában végre megszilárdul, abban az irányban igyekezett tevékenységét kiterjeszteni, hogy az egész Egyházban elismerjék azt a pápai főhatalmat, amely ellen az előző évtizedek bizonyos mértékig pápaellenes áramlatai irányultak. V. Márton nem szerette a zsinati eszményt, mert jól látta, mennyire fenyegeti az Egyház monarchikus jellegét; látta, hogy ha a zsinati gondolat kerekedik a pápaság fölé, ez tökéletes függésbe jut egy részben világi összetételű alakulattal szemben. Ezért a legnagyobb energiával képviselte a portugál, lengyel, skót királylyal és a velencei és firenzei köztársasággal szemben az Egyház szabadságának ügyét. Első sikerét éppen

Franciaországban érte el. A bethfordi herceg, aki a kiskorú VI. Henrik angol király helyett Észak-Franciaországot kormányozta, szerződést kötött a Szentszékkel s 1423-ban ragyogó francia hódoló követség jelent meg Rómában. A következő évben ugyancsak követség hozta a pápának az ifjú király rendeletét, amelyben a pápa minden jogának az ő területén való gyakorlását minden vonatkozásban elismeri.

A konstanzi zsinat azzal oszlott szét, hogy öt éven belül ismét egyetemes zsinatot kell tartani, hét év mulva megint egyet s azután tíz évenkint egyet-egyet. Márton kényszerű kötelességből gondoskodott ugyan a pízai zsinat összehívásáról, de egyúttal intézkedéseket tett arra nézve is, hogy a zsinat főségi elvét leküzdje. 1423-ban kinevezte a Pízában tartandó zsinat vezetőit. Azonban a viszonyok egy egyetemes zsinat lefolytatására a lehető legrosszabbak voltak. Anglia és Franciaország között véres háború indult, Németországot a huszita betörések pusztították, Spanyolországban a mór háború folyt. Így alig lehetett arra gondolni, hogy érdemleges számú résztvevő gyűljön össze a zsinatra. A zsinat gyérszámú résztvevői még hozzá ugyanaz év júniusában a kitört pestis miatt Sziénába voltak kénytelenek áttelepülni. A zsinat ugyanolyan alapelvekre helyezkedett a pápai főhatalommal szemben, mint a konstanzi, sőt Aragóniai Alfonz tudatosan V. Márton ellen akarta lázítani a zsinatot, mire a pápa váratlan és erélyes fordulattal feloszlatta a gyülekezetet. Folytatására a konstanzi határozatoknak engedve Bázelt jelölte ki.

A bázeli zsinatig még hét éve volt V. Mártonnak. Ha ezalatt módjában lett volna alapos és erős kézzel belenyúlni az egyházi reformok ügyébe, bizonnyal rengeteg bajt és szakadást hárított volna el az

Egyháztól. Azonban az idők és az emberek nem voltak érettek erre.

1425-ben kiadott reformintézkedései elméletben nagyszerűek voltak, azonban nem jutottak gyakorlati kivitelre. A pápai tiara viselője hiába volt nyugodt és okos kormányzótalentum, aki jól látta a hibákat; tervei csődöt mondtak, mert nem voltak körülötte megfelelő számban nagyméretű egyéniségek, akik meg tudták volna újítani a korszakot. Pedig V. Márton nagyszabású emberekből igyekezett a kúriát és bíborosi kollégiumot átszervezni. Kitűnő kardinálisokat nevezett ki, Capranicát, Cesarini Juliánt, Prospero Colonnát. Főleg Capranica és Cesarini voltak nagystílű és szigorúan egyházi szellemű egyéniségek.

CESARINI JULIÁN koldusdiákból emelkedett kardinálissá. Az Egyház legnagyobbjaira emlékeztető aszkézisben élt; naponkint csak egy tál étel került asztalára, itala néhány cseppnyi borral színezett víz volt. Széleslátása, buzgalma, önzetlensége egyre jelentősebb szerephez juttatta.

„Ha az Egyházban minden megroppanna, Cesarini akkor is, egészen egyedül is meg tudná reformálni az Egyházat", — mondta róla Branda kardinális. Ötszáz év óta nem volt ilyen embere az Egyháznak, mondták róla. Annál feltűnőbb, hogy Cesarini aszkétikus alakján, aki határtalan bőkezűséggel szórta szét vagyonát a szegények és a rászorulók között s utolsó szolgáját is személyesen meglátogatta, mikor az betegen feküdt, már a humanista kultúra fényei is sugároznak. Csodálatosan képzett főpap volt, akivel csak az egy Capranica vetekedhetett a klasszikusok ismeretében. Stílusának mesterei a pogányok között Cicero, a keresztény stiliszták közül pedig Tertullianus és Szent Ágoston voltak. A többi bíborosok közül többen jelentékeny könyvtárak tulajdonosai voltak. Általában új vonások jelennek meg a pápai udvarban: a kúriai hivatalokban és a kardinálisok között feltűnnek a humanisták.

A pápai udvar és a kúria különben megtartotta nemzetközi jellegét. Franciák, angolok, spanyolok,

portugálok sürögtek a pápai udvarban s méltánytalan a vád, hogy V. Márton kezdte volna meg a pápai környezet teljes elolaszosítását.

A pápaság világi hatalmának megerősítésére célzó restaurációs tevékenysége által V. Márton iparkodott törölni a szerencsétlen egyházszakadásnak utolsó nyomait is, bár a Pireneusi-félszigeten még mindíg ott székelt dacosan Peniscola várában mint XIII. Benedek De Luna Péter, aki még mindíg azon volt, hogy pápai méltóságát elismertesse. Akadtak is fejedelmek, akiket meg tudott nyerni magának s V. Márton fáradozásai, követségek és spanyol zsinatok egyideig sehogy sem tudták megszüntetni a szakadást. Egyidőben bíborosai is elhagyták, mire ő négy új kardinálist nevezett ki s ezek a spanyol királlyal egyetértően új pápautódot is választottak, sőt ennek mindjárt új ellenpápája is akadt; t. i. az egyik bíboros, aki önmagát tekintette az egyetlen érvényesen kreált kardinálisnak, VIII. Kelemen néven pápának nyilvánította magát. Csak hosszú huzavona után számolódtak fel az egyházszakadás utolsó maradékai és állt újból helyre teljesen az Egyház egysége. Hogy a spanyol klérusban az egyházszakadásnak semmiféle nyoma nem maradt, V. Márton kormányzásának egyik fényes eredménye volt.

Az egyetemes és minden korkérdést alaposan átvitató zsinat gondolata azonban tovább is ott szerepelt a lelkekben, mint legfőbb vágy és álom. Már 1425-ben megjelent a pápai udvarban az angol király követe és sürgette V. Mártont, hogy a Bázelbe hirdetett zsinatot minél hamarabb hívja össze. Ez alkalomból egy angol prelátus könyörtelen szavakkal jelentette ki a pápának: ha ő maga nem rendezi az Egyház állapotát, akkor a keresztény világ maga lesz kénytelen kezébe venni az Egyház reformját.

A pápa az 1424 decemberi konzisztóriumban hajlandónak is mutatkozott a zsinat megtartására, de kijelentette, hogy a Sziénában megállapított újabb zsinati időpont megváltoztatására nem lát okot. 1426-ban a francia királyságnak egy követsége is sürgette a zsinatot, de a zsinati gondolat eltorzulásától joggal tartó pápa erősen vonakodott a kívánságot teljesíteni.

A zsinatot minden baj egyetemes gyógyszerének tekintők pártja mindazonáltal egyre nyugtalanabb lett. Valóságos zsinati mánia tört ki, különösen az egyetemek emberei között. A párt már szinte az Egyház alkotmányát akarta a pápai hatalom rovására módosítani. A reform érdekében a pápa maga bizottságot nevezett ki erre alkalmas kardinálisokból.

Hogy milyen eszközzel dolgozott a zsinati párt, arra jellemző, hogy 1430 novemberében a pápai palotán és Róma néhány más helyén falragaszok jelentek meg, melyek a pápát nyilvánosan vádolták és súlyosan megfenyegették, ha nem tartaná meg a zsinatot.

1431 első napján végül a pápa Cesarini Juliánt a Szentszék legátusává nevezte ki a husziták ellen küszöbön álló kereszteshadjáratra, egy hónappal később pedig elrendelte, hogy a bázeli zsinaton az elnöklést és az ügyek vezetését ugyancsak Cesarini vegye át.

Két bullát készíttetett Cesarini számára. Az első arról intézkedett, hogy a zsinatot Cesarini hogyan nyissa meg és vezesse, a másik pedig arra, hogy szükség esetén a zsinatot feloszlathassa vagy más városba helyezhesse át.

Az utóbbi bulla világosan mutatja, hogyan gondolkodott V. Márton a zsinatról. Még ennek az évnek a folyamán váratlanul szélhűdés érte; mintha a bázeli zsinat feltornyosuló árnyai siettették volna halálát. A római papság és a nép sírva gyűlt össze koporsója körül s gyászolta őt mint az Egyházi Állam újraalapítóját és

Róma helyreállítóját; a Lateránban temették el. Ha tevékenysége messze mögötte marad annak az igénynek, amit a súlyos idők megköveteltek volna tőle és ha a rokonainak való kedvezés túlhaladta a helyeselhető mértéket, uralmát általában mégis áldásosnak nevezhetjük, különösen ha tekintetbe vesszük az idők különös nehézségeit.

A bázeli zsinattal utódjának kellett megküzdenie.

3.

A bázeli zsinat és IV. Jenő pápa. A zsinati eszme új formája; lappangó egyházforradalmiság. A pápa menekül Rómából, fejetlenség az Örökvárosban. Uniós törekvések a keleti szakadárokkal.

Az új pápa megválasztása előtt a bíborosi kollégium választási egyezményt (kapitulációkat) dolgozott ki, amely a pápát egyetemes zsinat tartására és az Egyház megreformálására kötelezte.

Az új pápa, a volt velencei bíboros, a IV. Jenő nevet vette fel (1431—47).

ASZKÉTIKUS ÉLETŰ s a szegények iránt nagyon bőkezű főpap volt. Legszűkebb környezete négy szerzetesből és egy világi papból állott. Velük imádkozta a papi zsolozsmát is. Jámborsága ellenére nem volt szerencsés uralkodó, mert az önfejűségig ragaszkodott saját véleményeihez. Keményen bánt az előző pápa rokonságával szemben is és ezzel magára zúdította a hatalmas Colonna-ház féltékenységét és ellenszenvét. Ez az ellenszenv már-már összeesküvésre készült, ezt azonban még idejében elnyomták.

1431 június 23-án nyílt meg a nagyon látogatott bázeli zsinat Cesarini Julián kardinális elnöklete alatt, de nyugtalan körülmények között. Ausztria és Burgundia hercege között háború dúlt s ez bizonytalanná tette Bázel környékét. Azonkívül hírlett, hogy a görö-

gők, akik úniós tárgyalásokat akartak, olasz várost szeretnének zsinati székhelyül. A zsinat tárgyalásai csakugyan soká általánosságban mozogtak, mire a decemberi nyilvános konzisztóriumon a pápa a zsinatot feloszlatta és másfél évre rá Bolognába hirdetett zsinatot.

Ez az intézkedés, amely helytelen információkon alapult, sokat ártott, amennyiben bizalmatlanságot idézett fel ellene, hiszen még semmi olyan nem történt, amivel a zsinati atyák erre a szétkergetésre rászolgáltak volna. Ezért a zsinat atyái rövidesen enciklikával válaszoltak s kijelentették, hogy ragaszkodnak a zsinat folytatásához és a Szentlélek oltalma alatt dolgoznak tovább. Az egész zsinati párt megmozdult, a máris útnak indult francia püspökök sorra visszaszállingóztak s számban meggyarapítva felújították a konstanzi elvet, amely szerint az egyetemes zsinat a pápa felett áll. Mi több, perrel fenyegették meg a pápát és a kardinálisokat, ha a zsinaton meg nem jelennek. A félénk és akaratos Jenő pápára hatástalanok maradtak a bázeliek fenyegetései, viszont az a talizmán, amely mint valami varázsgyűrű köve tartotta hatalmában az összes lelkeket, az egyetemes zsinatnak mint az Egyház minden sebét meggyógyító csodaszernek valóságos mániája, egyre jobban vonzotta az embereket. Az emberek azzal érveltek, hogy az előbbi szerencsétlen egyházszakadást is éppen az egyetemes zsinat hozta helyre, miért ne oldana meg hát egy zsinat minden más problémát is? A husziták Tausnál kivívott győzelme is növelte a zsinat folytatásának vágyát. A csehek megnyugtatására, így érveltek sokan, csak az egyetemes zsinat alkalmas.

Cesarini maga is azon fáradozott, hogy a pápa vonja vissza a zsinatot elnapoló intézkedést. A zsinati atyák Zsigmond király védelme alá helyezkedtek, megújították az egyetemes zsinat főségéről szóló konstanzi tételt, sőt már arról volt szó, hogy a pápát és a kar-

dinálisokat maguk elé idézik, azzal a fenyegetéssel, hogy megfosztják őket méltóságuktól, ha három hónapon belül meg nem jelennek!

Ezzel nyilvánvaló lett az a veszély, hogy a bázeli zsinatból valamiféle egyházforradalmi alkotmányozó gyűlés válik. A zsinat kijelentette, hogy a pápa a zsinat idején új kardinálisokat nem nevezhet ki, majd felhívta a pápát, hogy 60 napon belül vonja vissza a zsinat elnapolására vonatkozó bullát. Sokan hangoztatták, hogy most már minden pápai kinevezés és határozat, amelyben a pápa a zsinat nélkül intézkedik, érvénytelen. A kardinálisoknak és a római papságnak megparancsolták, hogy egyházi javadalmaik elvesztésének terhe alatt hagyják el Rómát és vonuljanak Bázelbe. Ezt az intézkedést még azon a napon ki is szögezték a bázeli főtemplom kapujára.

Így hát ezen a zsinaton lett teljessé az ellentét a zsinati eszme újszerű formája és a pápaság között. A bázeliek a törvényes pápa ellen fordultak s ezzel messze túlmentek a konstanzi zsinat önkényességein. A veszély, amely e lépésen keresztül az Egyházat és a pápaságot fenyegette, mérhetetlen volt, mert ha a bázeli fenyegetések valóra válnak, elmaradhatatlanul bekövetkezik az egyházi alkotmány összeomlása, a Krisztus-rendelte monarchikus alap elhagyása s ezzel együtt az új szakadás. Ezt a veszélyt Rómában is felismerték s lassanként helytelennek kezdték látni a pápa merev elzárkózását a zsinattal szemben. Nagy nehezen rá is vették IV. Jenőt arra, hogy enyhítsen álláspontján.

Ebben közreműködött az is, hogy Zsigmond királyt 1433-ban Rómában császárrá koronázták és hogy a Colonnákkal való előbbi ellenségeskedés következésképen a hatalmas római nemesi famíliák a pápa ellen fordultak. A város annyira tele lett nyugtalansággal és bizonytalansággal, hogy hamarosan igaza lett Flavio

Biondónak, aki azt írta: „Könnyebb azokat megszámolni, akik a pápához hívek maradtak, mint azokat, akik elpártoltak tőle." Csak ebben a végső szorongattatásban, ellenségektől körülvéve ment bele a pápa a bázeli zsinattal való tárgyalásba, ekkor is csak a zsinat eddigi törvényes munkálatait ismerve el érvényeseknek.

A „Decernimus et declaramus" bullában 1433 dec. 13-án visszavonta IV. Jenő a bázeli zsinat ellen emelt vádjait s csak azt kötötte ki, hogy a zsinaton legalább 70 püspök vegyen részt és vonják vissza a pápai főhatalom ellen hozott határozataikat. Ám a pápa és a zsinat álláspontja között még így is majdnem engesztelhetetlen volt az ellentét. Részletekben egyébként a bázeli gyülekezet most már serény munkát végzett. Az 1434 április 26-án elkezdődő új ülésszakon Cesarini Julián elnöklete alatt s a császár jelenlétében a zsinat mintegy 200 főpap részvételével kitűnő határozatokat hozott. Mindenekelőtt a papság életét kívánta megreformálni, büntetéseket emelt a simónia és a papi ágyasság ellen s a szentmise és a zsolozsma pontos végzésére kötelezte a papságot; a papság és a hívők keresztény életének fegyelme érdekében tartományi zsinatok tartását sürgette és megtisztítani kívánta a templomot a világi szokásoktól. Különféle kívánságokkal nyúlt a kúria életéhez is, szabályozta a bíborosok számára és tovább építette a pápaválasztási rendelkezéseket. Viszont éles ellentétekre került a sor a pápa jogkörének megállapításánál: a zsinat nemcsak a kánonjog szellemének meg nem felelő kiváltságokat és kedvezéseket kívánta eltörölni, hanem a pápának főbb javadalmakat betöltő hatáskörét is korlátozni akarta, mégpedig azzal, hogy ezeket a javadalmakat választás útján kell betölteni. Majd adót követeltek a zsinat szá-

mára és a pápai kúria bevételeit erősen meg akarták nyirbálni, sőt felmerült a kívánság, hogy koronázásakor a pápa tegyen esküt a zsinati felsőség elvére.

IV. Jenő követe útján tiltakozott a határozatok ellen s általában a zsinat ellen való kifogásait egy a fejedelmekhez intézett emlékiratban foglalta össze, felszólítva őket, hogy követeiket vonják vissza a zsinatról (1436). A pápaság lelki és egyházkormányzati hatalmának védelmében Jenő pápa személy szerint nem volt kedvező helyzetben: éppen a zavaros római közviszonyok s egy néplázadás ellen kellett védekeznie, amelynek során végül is Firenzébe menekült. A rómaiak lázadását az erélyes Vitelleschi püspök verte le és állította helyre az Egyházi Államban a rendet.

A zsinattal való kibékülés után kissé megszilárdultabb helyzetben próbált végezni a pápa a római zavarokkal. A Milano felől ellene támadó Sforzát úgy szerelte le, hogy a bátor zsoldosvezért az anconai grófság vikáriusává s az Egyház zászlótartójává nevezte ki. De a helyzet nem lett sokkal jobb: bent a városban a milanói ügynökök, a zsoldosok kémjei, valószínűleg a leghevesebb zsinatiak megbízottai is szakadatlanul lázították és nyugtalanították a népet, izgatták a rómaiakat a pápa ellen. Nemsokára ki is tört a forradalom; a Capitoliumot megostromolták, kikiáltották a köztársaságot s a pápa unokaöccsét megölték. IV. Jenőt a legkalandosabb körülmények között vitte egy tiberisi bárka Ostiába; innét hajón Livornóba, majd Firenzébe menekült s mint elődje, a Santa Maria Novella dominikánus kolostorban ütötte fel székhelyét.

Azonban a római köztársaság nem volt hosszú életű. A pápa halála után teljes anarchia következett be. A csőcselék kirabolta a pápai palotát, a Vatikánt s a pápai méltóságok házait. Ám az Angyalvárban szilárdan tartotta magát a pápai várkapitány, csapatai

állandóan nyugtalanították a szomszédos városrészeket. A rómaiak végül is súlyosan megszenvedték törvényes uruk ellen való lázadásukat, mélyen csalódtak abban a hiedelmükben, amikor arany napokat vártak a demokráciájuktól. Könyörögni kezdtek a pápának, hogy térjen vissza s amikor a pápa a hangulatváltozásról értesülve elküldte helytartóját, Vitelleschi recanatii püspököt, ujjongó lelkesedéssel fogadták őt.

VITELLESCHI a kor legérdekesebb egyéniségei közé tartozik. Fiatal korában katona volt, később egyházi pályára lépett. A papsághoz azonban kevés hivatást érzett, s csak az egyházi és világi dolgoknak akkori zűrzavara magyarázza meg, hogyan juthatott ilyen ember egyházi vonalon ennyire előre. Becsvágyó és keményőklű politikus volt, bátor és tapasztalt katona, de kegyetlen és kapzsi; noha püspök volt, úgy élt, mint a többi condottiere. Infessura krónikája szerint csakúgy áradt belőle a megrettentő erő. Vaskézzel állította helyre a rendet Rómában s utána alexandriai pátriárka lett. Egy alkalommal távollétében lázadás tört ki Rómában, melyben a Colonnák, Contiak és Gaetaniak keze volt benn. A pátriárka azonnal visszatért, véres bosszút vett s leromboltatta a Colonnák főfészkét. Amiért megszabadította őket a félelmetes báróktól, a nép márványszobrot állíttatott neki ezzel a felírással: „Giovanni Vitelleschi Romulus és Rémus mellett a város harmadik atyja." Ő már egészen a reneszánsz embere s végzete is a reneszánsz-kori hadvezérek véres tragédiáira emlékeztet: az újra hatalomhoz jutott római bárókkal folytatott harcaiban veszett el.

IV. Jenő firenzei menekülése annyiban lett messzeható esemény, amennyiben itt jutott a pápa igazán eleven kapcsolatba a reneszánsz mozgalmával. Ettől kezdve a bíborosi kollégiumban is egyre többen akadtak, akik környezetükbe elsősorban humanistákat vettek fel.

Az itáliai zavarokkal egyidejűleg játszódtak le a bázeli zsinat fanatikusaival ismét kiújult harcok, amelyek a pápa kényszerű engedékenysége mellett is elkerülhe-

tetlenek voltak. A koncíliáris eszme legélesebb balszárnya, amely professzorokból állott s ennek az elméletnek egész túlzó, iskolai merevségét képviselte, csak látszólag engesztelődött ki az első bullák kapcsán, sőt az ellenséges s elégületlen érzület legtöbbjükben uralkodó hangulattá merevült. Ennek a pártnak élén Louis d'Allemand kardinális állott, egyébként mint ember rendkívüli jelenség. Egész erejét latba vetve érvelt a mellett, hogy a pápa, akire Krisztus személyesen bízta az egyházi hatalom teljességét, a zsinatnak csak afféle mellékes hivatalnokává váljék. A monarchikus egység helyébe a demokratikus többség és a szavazatok arányszáma lépett volna. A zsinat a helyett, hogy egyházi reformokkal s a visszaélések megszüntetésével foglalkozott volna, hovahamar ismét csak a pápai főhatalom ellen harcolt.

1435 június 9-én a zsinat egy csapással megszüntetett minden annátát, palliumdíjat és minden más pápai illetéket, a nélkül, hogy bármi pótlékról gondoskodott volna. Ez a makacs és oktalan ellenszenvből fogant rendelet újra heves harcot idézett fel a pápa és a zsinat között, hiszen éppen akkor, amikor a pápa mint menekült élt Firenzében, utolsó és egyetlen bevételi forrását rabolta el. Szinte gúnynak hatott, amikor a zsinatnak ez a dekrétuma a pápára vonatkozólag az apostoli szegénységet hangoztatta. De a zsinati fanatikusok pártja még itt sem állt meg: további intézkedéseket tett a pápával szemben, amelyek egyre merészebben vágtak bele a pápai hatáskörbe. A pápa a maga részéről az összes európai uralkodókkal egy panasziratban közölte azokat a méltatlanságokat, amelyek vele történtek. A bázeliek — így panaszolta — fej nélküli testté tették az Egyházat, legátusait önkényes korlátozásokkal megfosztották méltóságuktól, úgyhogy csak mint árnyékok szerepelnek. Ő maga azonban nem enged-

heti Istentől kapott hatalmát árnyékba süllyeszteni. A zsinatnak további eseményei minden bizonnyal mélyebb válságba is vezettek volna, ha közben az úniós tárgyalások fel nem merülnek.

E tárgyalásoknak története megint azt mutatja, hogy egyedül a pápa törekedett az únióra. A görög császár csak arra vágyott, hogy a törökök ellen gyors segítséget nyerjen, a bázeliek pedig új győzelmet akartak vívni a pápa felett. Fő gondjuk megint a hely megválasztása lett, ahol a legközelebbi zsinatot kell tartani; ez a kérdés ismét surlódásokra, végül pedig a zsinat szakadásához vezetett. A pápa követei útján azt követelte, hogy az úniós zsinatot egy neki könnyen elérhető városban tartsák, míg a franciák Avignon mellett kardoskodtak. Nyilvánvaló volt a francia diplomácia alattomos célja: a pápaság visszavezetése az avignoni fogságba, a francia érdekek szolgaságába. A bázeli radikális elemek ebbe is belementek, amivel az egész zsinatot a nemzeti önzés játékszerévé alázták.

1437 május 7-én, a XXV. ülésen sivár jelenetek között játszódott le a döntés. A Louis d'Allemand kardinális vezette francia többség heves ellentmondások között kinyilvánította, hogy a görögökkel való únió zsinatjának székhelye Savoya lesz. A résztvevők egytizede viszont Cesarini Julián vezetése mellett Firenze mellett döntött. A pápa természetesen szintén e véleményhez csatlakozott, jól tudva, hogy a francia indítvány hová céloz. A pápai diplomáciának sikerült is a görögöket a maga javaslatának megnyerni. A bázeliek erre szenvedélyesen kikeltek a pápa ellen s a vádaskodásnak egész áradatát indították ellene. A pápa erre azzal felelt, hogy kimutatta: a bázeli zsinat hatéves fennállása alatt tulajdonképeni célja érdekében semmit sem tett, sem reformtervekkel nem foglalkozott, sem a keletiek unióját elő nem mozdította; a keresztény

világ egységének helyreállítása címén még inkább megbontotta a keresztény világ békéjét. Ezért aztán a pápa a zsinatot feloszlatta és Ferrarába helyezte át.

A zsinat a pápai bullát érvénytelennek nyilvánította s a pápát felfüggesztéssel és letevéssel fenyegette meg. Hiába kísérelte meg Cesarini Julián az újabb békeközvetítést; hatalmas beszéde, amelyben még egyszer megpróbálta bebizonyítani, hogy nem a zsinat helye, hanem az únió a fontos, hatástalanul szállt el a koncilisták füle mellett.

4.

A ferrarai zsinat és úniós eredményei. Maradandó sikerének akadályai. A bázeli zsinat radikálisai ellenpápát választanak. A pápai szék győzelme a skizma utolsó kísérlete felett.

A ferrarai zsinat 1438 január 8-án csakugyan megnyílt, mint a bázeli zsinat törvényes folytatása. Mindenekelőtt elvetette a primátus ellen hozott bázeli határozatokat, majd gyors ütemben látott hozzá a keleti egyházszakadás megszüntetéséhez. A zsinat, amelyen megjelentek VIII. Palelogus János császár és József konstantinápolyi pátriárka is, 15 ülést tartott Ferrarában és 9-et Firenzében, ahová 1439 elején vonult át a rossz termés okozta gabonahiány és a pestis miatt. Az üléseken maga a pápa elnökölt és tárgyalásain a keletrómai császárral és a konstantinápolyi pátriárkával együtt ott voltak a keleti Egyház legjelentékenyebb fejei, mint Bessarion niceai érsek, Marcus Eugenicus efezusi püspök és Izidor kievi metropolita. Mindkét oldalról a legnagyobb alapossággal vizsgálták át mindazokat az ellentéteket, amelyek a keleti és nyugati Egyház között az utolsó szakadás alkalmával és azóta felmerültek és foglalkoztak azokkal a különbségekkel is, amelyeket a keleti és nyugati Egyház között az idő

és a különböző tényezők folytán továbbalakuló egyházkormányzati rendszer és a ritusfejlődés előidézett.

A vita mindenekelőtt a hajdani dogmatikai kérdés, a Filioque körül forgott s a Cesarini Julián és Traversari Ambrus vezetésével folytatott érvelések során a nyugati álláspont egyöntetű fogadásával végződött. Az 1439 július 6-án kiadott „Laetentur coeli" kezdetű pápai bullában, amelyet 115 latin és 33 keleti püspök írt alá, a keleti és nyugati Egyház megállapodott mindenekelőtt a Filioque elismerésében, továbbá a tisztítóhely kérdésében, a szentmise szertartásainak elveiben, azonkívül a keletiek az első egyetemes zsinatok állásfoglalását követve, elismerték a pápai szék főségét és ezen az alapon megállapították a pátriárkai székhelyek sorrendjét. A görögöknek a nyugati Egyházzal való úniójáit és az egyházi élet egységének pápai főség alatt való visszaállítását követték a keleti kereszténység kisebb, önálló csoportjaival való megegyezések is: az örmények legnagyobb része akkor szintén csatlakozott az únióhoz és az „Exsultate Deo" kezdetű bulla megállapítása szerint felszámolták a maguk külön, még a kalcédoni zsinat el nem fogadásából fakadó ellentéteit Krisztus két természetének tana körül, valamint a hét szentségnek a nyugati Egyház gyakorlata szerint kialakult dogmatikáját s a pápa felsőbbségét illetően. A keleti kereszténységgel megindított tárgyalások folytatásaképen egy 1442-ben Rómában tartott zsinat viszont az egyiptomi jakobitáknak, a monothelétáknak és a bulgárok egy részének csatlakozásával járt.

A görög keresztények egyesülési törekvései mögött a Nyugat felől várt fegyveres segítség reményében mindenekelőtt a keleti kereszténység egyházi és politikai vezetőkörei álltak. Viszont a nyugati dogmák őszinte lélekkel való elfogadása, különösen pedig a nyugati kereszténység azóta való dogmafejlődésének és gyakor-

latának átvétele idegen volt a maga hagyományaiba beleszokott és azokhoz féltékenyen ragaszkodó, erre, mint az egyedül igaz Egyház hittartalmára büszke keletiek közvéleménye előtt. Már ez is súlyos nehézségeket gördített volna az úniós zsinat határozatainak végrehajtása elé és kedvezőbb körülmények között is kétségessé tette volna a tárgyalások alapgondolatának elvi és gyakorlati eredményét, a teljes egyházi közösséget és egységet. De minthogy a Nyugat a maga lelkileg aláhanyatlott helyzete és politikai széttépettsége miatt nem tudott a törökök ellen a kívánt fegyveres segítséggel szolgálni, Paleologus János császár mégcsak meg sem kísérelte a zsinat határozatainak gyakorlati végrehajtását. Maguk a görög hívek közéleti hangadóiktól és alsópapságuktól felizgatva fanatikus feldúltságban lesték, mit határoznak róluk és nélkülük a nyugati zsinaton résztvevő főpapjaik.

Annál nagyobb volt a ferrarai zsinatnak és eredményeinek hatása Nyugatra nézve. Itt maga az elvi eredmény is nagy jelentőségű siker volt: a pápai szék politikájának és magának a pápának hatalmas győzelmét jelentette. Végre hát sikerült évszázadok soha el nem feledett óhaját valóra váltani! Ez a diadal főkép a bázeli tárgyalások makacs disszidensei számára jelentett súlyos erkölcsi vereséget. A pápaellenes bázeli balszárny, már tulajdonképen nem is zsinat, hanem egy magát annak nevező felhevült kisebbség, amelyben most már mindössze 7 püspök szerepelt, felfüggesztette a pápát s megegyezett a következő három alaptételben: 1. a zsinat a pápa felett áll, 2. a zsinat a tagok beleegyezése nélkül sem el nem napolható, sem fel nem oszlatható, 3. aki mindezt tagadja, eretnek. A bázeli árnyékzsinat ezek alapján pápává választotta Amadé savoyai herceget, az egyháztörténetben máig utolsó ellenpápát, aki V. Félixnek nevezte magát.

Az így keletkezett újabb veszélyes egyházszakadás nyiltan megmutatta a zsinati eszme tévedéseit. Az újabb skizma csak azért nem jött létre, mert szerencsére az előzőnek emléke még oly eleven volt s úgy megrázta a lelkeket, hogy a közvélemény s az egyházi és világi vezetőrétegek egyaránt óvakodtak tőle. Az ellenpápa is oly jelentéktelen egyéniség volt, hogy körülötte efféle folyamat el sem indulhatott volna. A jámbor, de korlátolt fejedelem rövid savoyai uralkodása és feleségének halála után a Genfi-tó partjára vonult el kényelmes remeteségbe; a bázeli árnyékzsinat forrófejű lázadói csak azért nyúltak utána, mert elveik diadalrajuttatásában az ő fejedelmi összeköttetéseire kívántak támaszkodni. Választásukban csalódtak, mert az ellenpápa nem talált obedienciára sehol, még Franciaországban sem, mindössze egyes német érsekek mutattak hajlandóságot arra, hogy hozzája csatlakozzanak.

A pápaság tehát győztesként került ki a bázeli zsinattal folytatott küzdelmekből. De a harcnak volt egy másik győztese is, mégpedig az akkor kibontakozni kezdő államhatalom. Ennek hordozói mindenekelőtt a nemzeti királyságok voltak, különösen a francia királyság, amely az Egyházon belül folytatott elvi küzdelmet jól fel tudta használni az Egyház befolyásának az állam területén való gyengítésére. VII. Károly még 1438-ban egyezkedésre hívta össze Bourges-ba a pápa és a bázeli zsinat képviselőit, akik Franciaország számára megkötötték az ú. n. „Pragmatica Sanctio"-t. Ebben a francia államhatalom a pápát törvényesnek ismerte ugyan el, de egyúttal 23 tételt elfogadott a bázeli zsinat határozatai közül. Aránylag problémanélküli volt a helyzet Anglia felé; a bázeli zsinat reformhatározatai már régóta ott szerepeltek mint az angol tartományi zsinatok követelései. Azonban élesen

a politikai élet szférájába kerültek a bázeli zsinat határozatai Németországban.

Németország ekkor már teljesen a választófejedelmi befolyás korát éli s ezek hatalmi játéka tette bonyolulttá a német belső viszonyokat, valamint a németországi egyházpolitikai kérdéseket. A bázeli zsinat még együtt ült, amikor meghalt Zsigmond császár (1438) s a választófejedelmek frankfurti gyűlése csak azzal a feltétellel választotta meg II. Albertet (1438—1439), hogy a pápa és a zsinat között semleges magatartást fog tanúsítani. Az 1439-es mainzi választófejedelmi gyűlés azonban követte a francia mintát és aránylag sokat elfogadott a bázeli zsinat határozatai közül. Viszont nem adta meg a mainzi határozatoknak a birodalmi törvényerőt, hanem végrehajtásukat a tartományi fejedelmek tetszésére bízta.

IV. Jenőnek szerencsére sikerült a bázeli zsinat feloszlatása után a maga részére nyerni meg az Albert örökébe lépő III. Frigyes (1440—1493) német királyt. Az eredményben nagy része volt a kitűnő és fényes tehetségű humanistának, a bázeli zsinat egyik volt titkárának, Enea Silvio Piccolomininek, aki ekkor éppen a birodalmi kancellária szolgálatában állott. A bázeli zsinatnak Lausanneba gyűlt maradékait éppen III. Frigyes kergette szét. Bonyodalomra most már csak 1455-ben került újra sor, amikor a pápa a Félix ellenpápasága mellett kardoskodó kölni és trieri érsekválasztófejedelmeket letette és helyükbe másokat nevezett ki. Ez nemcsak egyházkormányzati tény volt, hanem a birodalmi politika egyensúlyát is érintő politikai mozzanat. A választófejedelmek ragaszkodtak a két egyházi választóhoz. Hosszas tárgyalás után létrejött a frankfurti „fejedelmi egyezmény", mely szerint a két egyházi választófejedelem megtartotta a maga hivatalát, a németek elvileg követelték a zsinati felsőbbséget, a zsinat

reformhatározatainak végrehajtását és új egyetemes zsinat összehívását. A pápa viszont megígérte, hogy a birodalmi gyűlésre el fogja küldeni követét s a konstanzi és bázeli határozatokból végrehajt mindent, ami a pápai szék tekintélyét és főhatalmát nem érinti. E kölcsönösen határozatlan és engedékeny nyilatkozat alapján a német követek hűségnyilatkozatot tettek a pápának. IV. Jenőnek ez volt az utolsó öröme. Halálával egy zavaros és zaklatott korszak látszott lezárulni; de a valóságban még nagyobb belső válság következett.

HARMADIK FEJEZET: A RENESZÁNSZ ELSŐ PÁPÁI

1.

V. Miklós pápasága. A bázeli disszidensek lausannei árnyékzsinatának felszámolása. 1450: a keresztény egység jubileumi esztendeje. 1453: Konstantinápoly eleste. Rövid áttekintés a Keletrómai Birodalom erőforrásain. A keleti kereszténység sajátos jellemvonásai, társadalomalkotó és kultúrfejlesztő erőinek hiányosságai. A török veszély jelentősége Európa és a pápaság történetében. Európa belső széttagoltsága éppen a török veszély századaiban. A pápaság nagy szerepvállalása a törökellenes küzdelemben.

Az ezután következő tíz pápát a reneszánsz pápái néven tartja számon az egyháztörténetírás. Uralkodásuk ideje 1521-ig ér. X. Leó halálával zárul le, átfog tehát mintegy háromnegyed századot. Ezalatt a szellemi, társadalmi és politikai élet válsága egyre nő, a nélkül, hogy az egyházi főhatalom részéről sikerrel járna az a törekvés, amelynek egyre sürgetőbb s elodázhatatlanabb célja lett volna ezt a válságot megoldani.

Parentucelli Miklós személyében, aki IV. Jenő halála után V. Miklós néven (1447—1455) lett pápa, a humanizmus érzületvilágával eltelt főpap lépett a pápai trónra. Egy sarzanai orvos fia volt; Albergati bolognai püspök környezetében került érintkezésbe kora legismertebb íróival és költőivel, majd a pápai kúriával s mint ennek egyik kitűnő diplomatája — egyebek közt IV. Jenő legátusa a frankfurti birodalmi gyűlésen — lett bíboros, kitüntetésképen fáradozásaiért, amelyeknek részük volt abban, hogy Németország IV. Jenő obedienciájára tért vissza. Mint pápa elődjének művét folytatta s több vonalon be is fejezte, mindenekelőtt Németországgal szemben. Az 1448 február 17-én kötött bécsi konkor-

dátum legfőbb eredménye a pápa kinevezési és megerősítési jogának rendezése volt a német egyházi méltóságokra vonatkozólag. Ugyancsak ő tüntette el a bázeli zsinat disszidensei által kelt zavart; maga V. Félix ellenpápa teljesen elkedvetlenedve elismerte őt. A zsinati gondolat nyughatatlan fanatikusai azonban Lausanne-ban tovább ülésztek, de a zsinatnak már nevéhez sem illő olyan méltatlan helyzetekben, hogy végül a zsinat már csak szakácsokkal és istállómesterekkel való verekedésekből állt. Puszta formalizmus, „zsinatuk" méltóságának egészen külsődleges megóvási kísérlete volt, hogy szétoszlásuk előtt utolsó ülésükön elismerték „Tommaso di Sarzanát, akit a maga obedienciája területén V. Miklósnak neveznek".

Az 1450-es évet a pápa, részben a helyreállt keresztény egység megünneplésére is, jubileumi évnek jelentette ki. Az ez alkalomra engedélyezett búcsú, az európai helyzet általános nyugalmi állapota és a pápai főhatalom új fénye nagy hívőseregeket vonzott Rómába, ahol a pápa éppen ekkor avatta szentté Sziénai sz. Bernardint, a kor nagy bűnbánati szónokát. Hogy a lelki megújulást minél szélesebb területen, lehetőleg az egész kereszténység számára hatékonnyá tegye, a pápa elhatározta, hogy legátusokat küld ki minden országba, akik mindenütt meghirdetik a jubileumot és az egyházi viszonynak reformján munkálkodnak. A jubileumi búcsú esztendeje s az utána következő háromé ma úgy tűnik fel, mint békés, de csalóka verőfény a vihar kitörése előtt.

1452-ben V. Miklós nagy pompával császárrá koronázta III. Frigyest. Ez volt Rómában az utolsó császárkoronázás. A következő évben olyan világtörténelmi esemény játszódott le, amely következményeivel az európai életet több mint 400 éven át befolyásolta: 1453 május 29-én elesett Konstantinápoly s így formai-

lag is megszűnt a több mint ezeréves Keletrómai Birodalom.

Az esemény már a kortársakra megrendítően hatott. Általában Isten büntetésének tartották, a keletieknek az igaz Egyháztól való elpártolása miatt, egyúttal azonban nagy veszélyt, az egész kereszténység életveszélyét ismerték fel benne, mert Konstantinápoly a török hódítás törekvéseinek még akkor is gátja volt, amikor már nem jelentett mást, mint magát a várost, annak közvetlen környékét és erődítményeit.

Konstantinápoly elestével hatalmas mult zárult le: a régi Római Birodalomnak közvetlen jogutóda, utolsó maradékdarabja esett el. A bizánci birodalmat a történeti szemlélet mint korrupt, beteg, kezdettől fogva pusztulásra ítélt alakulatot szokta tekinteni; ezer évének történetét alig számítják másnak, mint a hosszú pusztulás vergődésének. Ez a szemlélet már alapjaiban helytelen: egy eleve pusztulásra ítélt birodalom nem bírhat ki ezer évet és főkép nem védekezhetik oly szívós életerővel és annyi sikerrel annyiféle ellenség ellenében, mint ahogy a Keletrómai Császárság tette. Már az ezredforduló előtt birodalmakat látott maga körül felkelni és megsemmisülni. 700 évig küzdött a mohamedánizmus ellen. Konstantinápoly uralma főkép a 7. század végétől a 12. századig igen komoly erőkre támaszkodott: a régi Római Birodalomnak egyetemes kereteiből korán különvált közös nemzeti és kulturális öntudatra, amely a görög félszigetnek, a déli Balkánnak, a görög szigeteknek és Kisázsiának nagyjából egységes népiségi erőit és a császári hatalmat feltétel nélkül elismerő állami érzületét fogta eggyé. A birodalom páratlanul kedvező éghajlat alatt terült el, majdnem minden része termékeny volt s kereskedelempolitikai helyzete, mint Kelet és Nyugat áruinak közvetítőjéé, egészen egyedülálló.

Megrongált és eltorzított volt ellenben a bizánci birodalom kereszténységének szelleme. Az a föld, ahol az első keresztény századok legnagyobb és leghősibb eseményei játszódtak le, ahol a kereszténység kulturális élete az első lélekzeteket vette, ahol a keresztény gondolkodás első középpontjai kialakultak, ahol a keresztény életnek és egyházkormányzatnak nagymultú helyein az egyházatyák grandiózus alakjai éltek: ez a föld most már nem kívánt mást, mint hogy a maga külön tradícióiban megmerevedetten élhessen. A keleti kereszténység dogmafejlődése megállt, a hívők és a papság vallási dolgokban is ráhagyatkozott a császárok hatalmára, a hitéletet és egyházkormányzatot egyaránt megmerevítette a cezaropapizmus. Állami életében ugyancsak a középponti hatalom autokratizmusa okozott merevséget és állította meg a továbbfejlődés erőit, az egészséges társadalmi differenciálódást s a társadalmi osztályoknak egymással való kicserélődését.

Annakidején éppen ez a hagyomány- és államhűség hívta létre a Keletrómai Birodalmat, míg az itt alapul szolgáló nemzeti elv Nyugaton csak jóval később jelentkezett, akkor, amikor a hajdani Római Birodalom területén letelepedett barbár népek közt megjelent az államiságnak a népiséggel kapcsolatos, abból sarjadó gondolata. Ezeknek a nemzeti államoknak alakulása mellett ott állt a nyugati kereszténység, amely a maga működésének hangsúlyát a hívők hitéletének megszervezésére fektette és munkájában a falusi élettől az államiságig magukból a lelkekből igyekezett a hitélet erőit felfakasztani, féltően kerülve a világi hatalmasságok egyházpolitikai túlsúlyát. Míg az így megindított lelki, szellemi és társadalmi fejlődés alulról, a közösség felől indult, addig a bizánci birodalomban mindenfajta szervezés eleve az adott központosításból indult ki, a császári trónból, amelyre maga az egyházi hata-

lom is mindenestől ráhagyatkozott. A legfeltűnőbb jelenségek egyike a keleti kereszténység hittudományi életének, dogmatikai és filozófiai tevékenységének teljes veszteglése és megállása.

A KELETI KERESZTÉNYSÉG hitéletének megmerevedése az ariánizmus hatásával vethető egybe. Közismert az ariánizmusnak kártékony hatása azokra a germán népekre, amelyek a kereszténységet az ariánizmus alakjában vették fel: ezek sorra megsemmisültek, vagy pedig megsemmisülésük küszöbén belső vagy külső okok folytán kénytelenek voltak az ariánizmussal szakítani. E feltűnő jelenség mélyén a vallási életnek mint végső társadalomalkotó tényezőnek szerepe áll. A kereszténység a maga páratlan társadalomfejlesztő művét azzal indította el, hogy egyensúlyba emelte a természetes és természetfeletti életet; a Krisztussal való személyes viszonyba lépés révén felszabadította az embereket a pogány mágiák és uralmak bénító rabságából s megadta nekik a lehetőséget egyéni és közösségi erőik természetes kibontására. Ezzel szemben az ariánizmus megszüntette a Krisztussal mint Istenemberrel való meleg és személyes kapcsolatot, messze távolba helyezte ki az Istent, elmosta a kegyelmi élet melegségét, színét, mélységét s ezzel beszűkítette egyfelől a krisztusi egyéniségek fejlődését és másfelől az emelkedett társadalmi és kulturális fejlődést.

A keleti kereszténység nem ment el ennyire, mert Krisztust sohasem tagadta meg, azonban a Krisztust megjelenítő pápaság híján szintén meglehetősen elvonttá tette hatását. Az amúgyis erősen logikai formalizmusra hajló görög gondolkodás az Istent túlságosan bölcseleti spekulációvá légiesítette s a földi vonalon helyettesként túlságosan a császári hatalmat magasztalta fel. Ez azonban a szellemi és művelődési élet kényszerű elvilágiasodását jelentette, aminek során elvirult az a szellemiség, amelyet egykor a keleti egyházatyák jelentettek a Keletrómai Birodalom kereszténységének életében. Ennek legfőbb oka az egyházatyák korának és az utána következő keletrómai századoknak történeti adottságai és szellemtörténeti különbségei mellett főleg az volt, hogy a metafizikai spekulációkká ködösült és afféle túlvilági Istencsászárrá torzított Istennel kapcsolatban hiányzott az a

személyes ösztönző erő, amely Nyugaton a középkori bölcselet és teológia rendszereinek gazdag kialakulását elindította s frissen tartotta a társadalmi fejlődés termékeny erőit.

Konstantinápoly elestével egyszerre közeli valóságként meredt fel Európa keletén a török előtörés fenyegető veszélye. Ettől kezdve ez a veszély és az ellene való védekezés áll két és negyed századon át az események tengelyében. Természetes lett volna, hogy a keresztény Európa éppen a maga egyetemes és egységes kereszténysége alapján keményen fogjon össze a fenyegető török túlhatalom ellen. Azonban a korabeli Európa sokkal megoszlottabb, a kor rendelkezésére álló propaganda-eszközök sokkal kezdetlegesebbek voltak, semhogy a keresztény Európát a közös célra egyesíteni lehetett volna. A középkori Európa éles nemzeti különbségeket nem mutató közösségérzületéből az előző kétszáz év átmeneti jellege után éppen most, a 15. század közepén kezdett kifejlődni az újkor jellegzetes Európája, a nemzeti államok és külön-külön nagyhatalmi törekvések kontinense. A 15. század közepétől a 16. század közepéig alakult ki az az újkori hatalmi szisztéma, amely nagyjából változatlan maradt a francia forradalomig. Európának különféle hatalmi középpontok köré való feltagolódása és Konstantinápolynak a török hatalom által való meghódítása, mondhatni, pontosan egy időre estek. Éppen ezért, bármennyire máris élő veszély volt a török hatalom megjelenése a balkáni államok számára, bármennyire a bizonytalanság érzetét keltette nálunk s a germán országokban, bármennyire döntő változást hozott létre a Földközi-tenger hatalmi egyensúlyában és csonkította az olasz kereskedő államok gazdasági életét: az egyes országok a veszélyt elsősorban mindig csak mint saját, részleges veszedelmüket tekintették. Közös politikai szisztéma híján egye-

dül a pápaság kísérelte meg Európa népeit a fenyegető veszély ellen közös védelemre, sőt támadó hadjáratra egyesíteni.

A 15. századbeli pápaságnak helyzetét mi sem jellemzi élesebben, mint az, hogy eme törekvéseinek elérésére csak lelki és szellemi eszközöket tudott használni és merőben nélkülözte a politika sajátos erőtényezőit. A pápaság történetének egyik legszebb, leghatalmasabb, noha a köztudatban talán legkevésbbé szereplő vonása éppen az, hogy a pápaság lett két és negyed századon át irányítója, tengelye a törökök ellen való küzdelem európai megszervezésének. A törekvések a 17. század vége felé éppen Buda visszafoglalásával s a magyar nemzettel kapcsolatban érték el csúcspontjukat és zártak le egy Európa és az Egyház történetében egyaránt jelentős korszakot.

Európa történetének mindenesetre egyik legvégzetesebb órája volt az, amikor 1453 május 29-nek hajnalán Konstantinápoly elesett. A török hatalom már ott állt a Dunánál; az a reménység, hogy a keletrómai császárságnak a hódítási front háta mögött még fennálló maradékai még bármit is tehetnek, végleg eloszlott. Európa ott állt egy idegen és ellenséges világhatalom halálos támadása előtt, éppen abban a pillanatban, mikor társadalmát belülről is legsúlyosabban lekötötte s izgatta a szellemi fejlődésnek egy súlyosan válságos korszaka, a reneszánsz.

2.

III. Kálixt pápasága. Ő az első, aki felismeri a pápai szék küldetését a törökkel szemben. Koncepciójának erőteljes vonásai. Törekvései a széttagolt Európa közös célban való egyesítésére. A széthúzó politikai erőkön törekvései kudarcot szenvednek. Nepotizmusa. Halála.

A török veszély fenyegető volta volt az uralkodó hangulat az V. Miklós után következő pápaválasztáson. A pápaság történetében később oly szomorúan nevezetes Borgia-család első tagja ekkor került a pápai trónra. Alig lépett a 77 éves aggastyán III. Kálixt néven (1455—1458) a pápai trónra, mindjárt megesküdött, hogy minden lehetőt elkövet a török veszedelem ellen s a kereszténység érdekében. Alakja sok tekintetben mély tiszteletet érdemel. Megválasztása váratlan volt; előbb három más pápajelölt: a kiváló Capranica, d'Estouteville és Bessarion kardinálisok között oszlottak meg a szavazatok; majd rövid tétovázás után benne egyesültek. Borgia Alfonz I. Damazus és XXI. János után a harmadik pápa, aki a spanyol félszigetről származott.

AZ 1378-AS ÉV utolsó napján született a valenciai Xativában, jogtudományi tanulmányokat végzett, a konstanzi zsinatot megelőző zűrzavarban mint jogász és nagyszerű fellépésű gyakorlati politikus XIII. Benedek (De Luna Péter) oldalán vett részt az egyházi egység helyreállításának kísérleteiben. Alfonz aragóniai királynak legbefolyásosabb és legtiszteltebb tanácsadói közé tartozott és mint ilyent emelte őt IV. Jenő bíborosi rangra. Az V. Miklóssal induló reneszánsz-pápák sora mintha megtörnék egy pillanatra az Ibériai-félszigeten még az elmúlt század végén született hatalmas spanyol aggastyán alakján: ő nem volt humanista, mint e őde, hanem jogtudós és gyakorlati politikus, aki királyának nevében már egy tartományt is kormányzott; egyszerű életű, visszavonuló és magas kora ellenére mindig könnyen megközelíthető főpap. Ama kemény és súlyos energia miatt választották meg, amely

egyéniségéből áradt és amely eddigi szereplését nevezetessé tette.

Megválasztása Rómában nem keltett osztatlan örömet. Hogy egy öreg katalán kardinális került sz. Péter székébe, éppúgy sértette az akkor már határozott vonásokkal kialakult olasz nemzeti érzést, akár az olasz félszigeten ezidőtájt megjelenő spanyol hódítást. Ugyancsak nem örültek a választásnak a humanisták sem.

Megválasztatása után III. Kálixt hatalmas energiával vetette bele magát az elérendő cél munkálataiba: minden törekvése s a fejedelmekkel való tárgyalásai a török veszély leküzdését célozták. Ezt a küzdelmet ő maga új keresztes hadjárat formájában képzelte el s ennek megszervezési kísérletei adják meg pápaságának tartalmát. Törökellenes gondoskodásában szerepe lehetett már spanyol származásának is; a pápák sorában mindenesetre ő ismerte fel először az akkor széttagolt Európában a törökellenes harc világtörténelmi feladatát. A római pápaság, amely V. Mártontól kezdve az itáliai kisállamok hatalmi versenyének ezer változását szenvedte át, IV. Jenő alatt pedig belebonyolódott a zsinati gondolat ellen való küzdelmekbe, itt találta meg egyik nagy, világtörténeti küldetését.

A pápa mindenekelőtt maga akart jó példával elöljárni. Ő maga személyes fogadalmat tett a törökök ellen való harcra. E fogadalmának szövegét írásban terjesztették el az egyes országokban. „Én, III. Kálixt pápa, ígérem és fogadom a teljes Szentháromság, az Atya, Fiú és Szentlélek nevében, a mindenkoron Szeplőtelen Szűzanya, Szent Péter és Pál apostolok és az összes mennyei seregek előtt, hogy akár a saját vérem ontása árán is s a magam ereje szerint mindent megteszek, hogy tisztelendő testvéreim tanácsától is támogatva visszahódítsam Konstantinápolyt, amelyet a bűnös emberi nem megbüntetésére a mi megfeszített Megváltónk ellensége, az ördög fia, Mohamed, a törö-

kök fejedelme elfoglalt, s mindent megteszek, hogy a szolgaságot szenvedő keresztényeket kiszabadítsam, az igaz hitet felemeljem, Mohamedet Keletről kiirtsam, mert ott egészen kialudt az igaz hit fénye. Száradjon el a jobbom és bénuljon meg számban a nyelv, ha elfelejtkeznék terólad, Jeruzsálem. Így legyen velem Isten és az ő szent Evangéliuma!" A kereszteshadjáratot meghirdető bulláját 1455 május 15-én bocsátotta ki s ebben megerősítette mindazokat a kegyelmeket és búcsúkat, amelyeket V. Miklós a kereszteshadjárat résztvevőinek ígért; elrendelte a török hadjáratok céljaira szolgáló tizedszedést és 1456 március 1-ét tűzte ki a mohamedánok ellen való általános támadás kezdetének napjául. Legátusokat nevezett ki a nagyobb keresztény országokba a törökellenes hadjárat ügyének előmozdítására: így Magyarország számára Széchy Dénes esztergomi érseket, Magyarország, Németország és Lengyelország számára a hatalmas és megnyerő egyéniségű Carvajal bíborost, Angol- és Németország számára Cuesi Miklóst s elrendelte, hogy mindenütt tartsanak prédikációkat a kereszteshadjáratról. E prédikációs propagandahadjáratra többnyire a ferencesek közül küldetett szónokokat; ezek között legtöbb eredményt s legnagyobb dicsőséget Capistranoi (Kapisztrán) sz. János ért el.

III. Kálixtnak a török ellen tervezett elgondolásai konkrétak, tervszerűek voltak, nem mozogtak merő általánosságokban. Szárazföldön és vízen egyszerre kívánt támadni, mégpedig szárazföldön a Balkánra és Konstantinápolyra összpontosított erőkkel, vízen pedig a Földközi-tenger keleti medencéjében. A Duna vonalán a pápa pénzzel, diplomáciával, legátussal és Kapisztrán Jánossal segített. Magyarország az elsők közt védekezett; utána a kor leghatalmasabb uralkodója, Fülöp

burgundi király mozgatta az egyetemes keresztény Európára kiterjedő hadjáratot.

A tengeren érdekelt keresztény államok közül a pápa nem számíthatott a törökbarát Velence segítségére, azért Alfonz nápolyi királyra gondolt, akinek uralmi területe éppen a Földközi-tenger nyugati medencéjének mentén alakult ki, magábafoglalva Nápolyt, Szicíliát, Aragóniát, Katalóniát, Valenciát és a Baleárokat. Alfonz meg is ígérte részvételét, felvette a keresztet, amiben országának legelőkelőbbjei is követték; azonban az itáliai hatalmi egyensúly folytonos változása rontóan hatott a hadjárat előkészületeire. A pápai diplomácia ugyan nagy fáradozásokkal próbálta eloszlatni a zavart, de sikerei nem voltak tartósak. Olaszország ekkor széttagoltabb volt, mint valaha. Franciaország és Anglia között még ott izzottak a régi normann területek vitás kérdései. Németország széttagoltságát és Franciaország egységes szervezetének még ki nem alakult voltát a burgund dinasztia éppen alkalmul készült megragadni arra, hogy magához ragadja Európa vezetését: a pápai felhívásra csak szép szólamokkal felelt. Hiába intézett a pápa a francia királyhoz unszoló szót; még a francia papság is ellenséges magatartást tanúsított s a párizsi egyetemmel együtt még a pápa megválasztásának érvényességét is kétségbevonta. A pápának a törökök ellen szedett adója bántotta a külön francia egyházi öntudatot s a kérdés jogi viták tárgyává lett. Ugyancsak ez az adó lett az elégedetlenség oka a török hódítás veszedelmét akkor még nem értő Németországban. Az északi országok már a távoliság miatt sem nagyon jöhettek tekintetbe. Egyedül az akkor már török hódítás árterületén álló Magyarország küzdött, mégpedig hősiesen: ekkor vívta Hunyadi János legszebb harcait. Carvajal pápai legátus és Kapisztrán sz. János egyedül itt tudtak számbavehető

eredményt elérni: egy egész nemzet lelki és társadalmi megszervezését, amit a politikai hatalom is támogatott. Magyarország életének középpontjába ettől kezdve a török támadás ellen való védekezés került. Itt a harc elejétől fogva konkrét és élő valóság volt. Hunyadi nagy védekező és támadó hadjárataiban, főleg a nándorfehérvári diadalban (1456 augusztus 15.), amelynek annyira örült a pápa, hogy ennek emlékezetére rendelte el a déli Úrangyala-harangszót. A magyarországi eredményekre épülő további nagy terv azonban — a Balkánon Skanderbég vezérlete alatt hősiesen küzdő albánoknak és a Hunyadi vezérlete alatt álló magyar erőknek egyesítése — nem sikerült; a magyar hadjárat hadvezére is, lelke is: Hunyadi és Kapisztrán meghaltak a Nándorfehérvár falai alatt kitört pestisben.

Ahogy nem sikerült a szárazföldi terv, úgy nem sikerült a tengeri sem; pedig III. Kálixt abbahagyta elődjének fényes építkezéseit és az arra szánt költségen hajókat építtetett és ágyúkat öntetett a török ellen, sőt a flotta élére már legátust és admirálist is nevezett ki. A flotta 1456 május 31-én futott ki a tengerre, 16 nagy gályán 1000 matrózzal, 5000 zsoldossal és 300 ágyúval. Alfonz azonban nem kívánt egyedül indulni ily nagy harcba, mikor a háta mögött egy oly laza és oly sok érdekszférába eső tengeri birodalmat érzett; Firenze, amelyre a pápa az itáliai államok közül első helyen számított, oly kalmár közömbösséget mutatott az ügy iránt, hogy még a kortársaknak is feltűnt; Milanóban a hatalomra jutott Sforza Ferenc az olasz egyensúly megbomlására lesett, Velence pedig merő kereskedelmi érdekből a pápai intések, figyelmeztetések és fenyegetések ellenére továbbra is barátságos kapcsolatokat tartott fenn a szultánnal.

Kálixtot nagy terveinek nyugtalansága s a szenvedett kudarcoktól megtört fizikuma ágynak döntötte.

A szervezett keresztény egység helyett körőskörül csupa kicsinyes ellenségeskedéssel találkozott! Magyarországon Hunyadinak és Kapisztrán sz. Jánosnak halála, Németországban elégedetlenség, Franciaországban és Angliában közöny, az olasz államok részéről önző részvétlenség, Nápollyal, Alfonz utódával, Don Ferrantéval kiéleződött ellenségeskedések, azonkívül feszült helyzet és elégedetlenség a bíborosi kollégiumban is és a spanyol honfitársak uralma miatt Rómában! Megtörten halt meg, mielőtt törekvései valóra válhattak.

Szerepére és törekvéseire csak egy sötét folt hull: szertelen nepotizmusa. Két unokaöccsét tette meg a bíborosi kollégium tagjává, köztük felruházta bíborral a huszonötéves, világias és méltatlan Rodrigo Borgiát, akiből később VI. Sándor pápa lett. Általában honfitársait is túlságosan ellátta befolyásos helyekkel és jövedelmekkel.

Alighogy megbetegedett, máris kitört a nyugtalanság és az elégedetlenség; a bíborosi kollégium vezető tagjai, Bessarion, d'Estouteville és Alain azonnal védekező intézkedéseket léptettek életbe. A pápa halála után azonnal támadások következtek be a Borgiák és pártjuk, „a katalánok" ellen. III. Kálixt halála után néhány napra eltemették a Santa Maria Sopra Minervában Sziénai sz. Katalin hamvai mellé a bíborosi kollégium legkiválóbb tagját, Capranica Domonkos bíborost is. Az összeülendő konklávénak ő lett volna legesélyesebb pápajelöltje.

CAPRANICA DOMONKOS 1400-ban született Palestrina városkában. 15 éves korában került a páduai egyetemre és Cuesi Miklóssal együtt kánonjogot hallgatott Cesarini Juliántól. 21 éves korában szerezte meg a doktori kalapot és V. Márton környezetében kezdte meg egyházi szolgálatát. Szellemi hajlamainak megfelelően az ókor nagyjai mellett sz. Ágostont, sz. Jeromost és Cassianust tanulmányozta. 23 éves korában már bíboros lett s csak-

hamar kitűnő szolgálatokat végzett különféle diplomáciai misszióban. Állt még a pápai csapatok élén is és Perugia kormányzója volt. A jó viszonyt megőrizte IV. Jenővel és V. Miklóssal is. Általában a buzgó s okos kardinálisok mintájául tekintették. Rendkívüli elfoglaltsága között is megőrizte a tudomány iránt való érdeklődését. Megválasztása talán egészen más vágányra terelte volna a pápaság történetét. 56 éves korában, tehát aránylag egészen fiatalon halt meg.

A konkláve Capranica hajdani titkárát, Enea Silvio Piccolominit választotta pápává. Azután, hogy V. Miklós személyében először került kimondottan humanista egyéniség a pápai trónra, Enea Silvio Piccolominivel egészen X. Leóig a humanizmusért rajongók egész sora következik sz. Péter trónusán.

3.

A reneszánsznak mozgalma: sokak szerint az emberi szellem legnevezetesebb fénykora. Ennek az itéletnek tévessége mind tudomány-, mind művészettörténeti szempontból. Túlértékelésének oka: a formai tökély mellett a mozgalom méretei s az alkotott művek páratlan bősége. Legfőbb jegye: a természetfelettitől való emancipálódás vágya. Az előmozdításán közreműködő tényezők.

Az az irodalmi, művészeti, tudományos, sőt bizonyos mértékig egyúttal politikai mozgalom, amelyet reneszánsz néven ismerünk, a maga indítékaiban és eszményeiben egyaránt páratlan jelenség az emberiség történetében. Sem a kereszténység kezdete óta magában a keresztény kultúrkörben, sem a többi kultúrák területén nem látjuk hasonlóját annak, hogy mind a szellemi vezetőrétegeknek, mind az általuk vezetett és befolyásolt tömegeknek érdeklődése, gondolatvilága, eszményei és értékelési szempontjai vissza kívántak volna fordulni több mint ezer, sőt másfélezer évnyire s egy megelőző

korszak művelődési anyagában, sőt tudományos eredményeiben látták volna az emberiség fejlődésének utolérhetetlen tetőpontját, amelynek lehetőleg minden elemét vissza kívánták idézni s a saját koruk szellemévé és legfőbb hatóelvévé tenni. Pedig a reneszánsz éppen ez volt, egy mondhatni: páratlanul retrográd fordulat.

Alapvető lényegéről, természetéről, okairól sokat írtak és vitatkoztak. Hosszú időn át minden oldalról úgy értékelték, mint az emberi szellem igazi fénykorát, a szellemi öntudatraébredésnek, a művészeti formakincs páratlan leleményének és bőségének idejét, amelyet történetírók, művészettörténészek és irodalomtörténészek mintegy magától értetődően, vita nélkül siettek az annyira aláértékelt középkor fölé emelni.

A reneszánsznak ez a túlértékelése tulajdonképen magának a reneszánsznak idejére nyúlik vissza; kevés kornak volt annyira túltengő önérzete, mint ennek. Jellemző, hogy a megelőző korszakot a reneszánsz idejében élt történetírók nevezték el középkornak, ami az elnevezés eredeti értelme szerint „közbeeső" kort jelent: az antik aranykor és a saját koruk — a reneszánsz — közé eső hosszú, több mint ezer éven át tartó átmeneti hanyatlásnak, az emberiség legértékesebb szellemi kincsei elfelejtésének idejét. Ez az értékelés, a középkor lebecsülése és vele szemben a reneszánsz túlbecsülése, egyúttal a közvélemény ítélete lett s ezzel a közvéleménnyel szemben még ma sem könnyű feladat kijelölni és alkalmazni a tárgyilagos értékelési szempontokat.

Ma már tudjuk, hogy a reneszánsz néven ismeretes szellemi mozgalom, amely mind irodalmi, mind művészeti, mind politikai téren roppant hatásokkal s kétségtelenül termékeny indításokkal jelentkezett, a maga egyoldalú kiélezettségében egyike a keresztény Európa legsúlyosabb fejlődési válságainak.

A véleménnyel szemben, amely kizárólagosan fénykort hajlandó látni a reneszánszban, az újabb értékelések rámutatnak a humanizmus és reneszánsz eddig elhanyagolt jegyeire: 1. a kort kitöltő szellemi iránynak filozófiai téren való sekélyességére, 2. képzőművészeti formaelemeinek utánérzésből fakadó voltára és szenzualizmusára, 3. szépirodalmában az antik világ témáinak és formáinak többnyire szolgai másolására. Ezekkel szemben tagadhatatlanul ott vannak a mozgalom óriási méretei, a társadalomra való páratlan hatása s irodalmi és művészeti alkotásainak formailag csiszolt bősége.

Az eddig túlértékelt reneszánsz-kor szellemi alkatának hiányosságaira elsősorban a filozófiatörténeti elemzés vet világot. Bölcseleti téren a reneszánsz még csak össze sem hasonlítható az emberi gondolkodásnak azzal a fénykorával, amit a középkor jelent. A reneszánsznak nincs e kor egyetlen nagy egyéniségéhez fogható alakja. Hiányzik benne a középkori bölcselet kezdeti korszakának mély problémalátása, nyomát sem látjuk itt olyasféle tudományos küzdelemnek, mint amilyen az univerzáliák körül való harc volt, hiányzanak a nagy eredmények, a nagy rendszerezők, akár egyetlen filozófus is, aki a bölcselet fejlődésében akár csak hozzávetőlegesen is számbajöhetne.

Ugyanígy megfosztotta a reneszánszt túlzottan kiváltságos rangjától a művészettörténeti kutatás is. A középkor építészete, akár román, akár gótikus korról van szó, semmivel sem kisebbrendű, mint a reneszánszé. A gótikus kornak szobrászata és festészete sem volt semmivel sem kevésbbé tudatos, eszközei sem voltak kevésbbé fínomak és magasrendűek, mint a reneszánszéi.

Ugyanez áll a reneszánsz irodalmáról. Ez az irodalom magában roppant szegényes, nem több, mint

egy halott tudásanyagot és a klasszikus irodalom emlékeit felidéző és tovább élő stílus, a klasszikus kor mitológiavilágát, érzelmi motívumait és többnyire éppenséggel félreismert hangulatait sokszor csak merev szóutánzattal visszaidéző, hideg és féltudós irodalom.

Ám van valami, amiben a reneszánsz alapvetően különbözik az előtte lefolyt ezer év bármely jelenségétől, s ez: a szellemi, irodalmi, művészeti termékeknek stílusi előkelősége és minden képzeletet felülmúló, eddig alig lehetőnek hitt bősége. A reneszánszt éppen ez a valósággal szemkápráztató tengerár jellemzi.

A mozgalom egyik alapvető ténye: a mozgalmat hordozó társadalmi erők roppant méretei. A reneszánsz ugyanis a városivá lett Európának és az európai városok új társadalmi osztályának, a városi polgárságnak a szellemi életbe való belevonódását jelenti. Ekkora s ennyire egységes társadalmi osztály, melynek anyagi életszínvonala, foglalkozása, érdeklődési felülete nagyjából azonos — Barcelónában, Nápolyban, Velencében, Augsburgban, Párizsban éppúgy, mint Amsterdamban vagy Londonban — még nem állott rendelkezésére egyetlen szellemi mozgalomnak sem.

A reneszánsz azért ontja ily mértékben a festményeket, építményeket és egyéb művészi alkotásokat, mert van festető és építtető, egyéni és közösségi műbarát; nemcsak könyv van, hanem olvasóközönség is, és a közönségben széles lehetőségek vannak az alkotók és vezetők utánpótlására. A jelenség analóg ismétlődést talál majd a 19. században, amikor a természettudományok váratlan lendülete ugyancsak a polgári rendnek és polgári művelődésnek újabb nagyméretű szerepvállalásában talál addig ismeretlen méretű lehetőségeket.

A reneszánsz szellemi irányának további jellemvonása, hogy a természetfelettivel szemben mindenben

inkább a *természetest* értékeli. Minden megkötöttséggel szemben, akár a fogalomalkotás skolasztikus rendszerének megkötöttségei ezek, akár erkölcsi természetűek, akár államjogiak, a szabadabb mozgást keresi.

Az antik világ iránt való érdeklődés nem feltétlenül hoz magával olyan tartalmú mozgalmat, mint amilyen a reneszánsz volt. Az európai szellemiség története ismer egy korszakot, amelyben az antik világ iránt való érdeklődés hatalmas erővel jelentkezett és az antik világra vonatkozó tudásanyagban nagy eredményeket halmozott fel: a Karoling-korszak ú. n. reneszánszát, amelyben Alkuin apáttól és körétől kiindulva az antik világ tanulmányozása szintén jeles eredményeket ért el, azonban mégsem hordozta ezeket a vonásokat, mert hiányzott mögüle az olyan életformájú polgári rend, aminő a középkor végén jelentkezett. A reneszánsznak tehát az antik világ ismerete nem kizárólagos, sőt még csak nem is elsődleges jegye. A reneszánszban csak megsokszorozódott azok száma, akik az antik kort ismerték és bámulták, s ezekben az antiknak ez az élménye forróbb, közvetlenebb és reálisabb volt, annál is inkább, mert az antik kornak nagy számban feltárt művészeti emlékei ennek az érdeklődésnek új ingereket adtak.

A klasszikus kor irodalmának, művészetének és szellemvilágának élménye önmagában véve aligha jelenthetett volna pogány tartalmú szellemi irányzatot, ha az *egyházi élet erőinek elernyedése* nem fejt ki az új mozgalom mellett párhuzamos hatásokat. Ezt a feltevést mi sem bizonyítja jobban, mint az, hogy a reneszánsz első művelőiben a régi keresztény hagyomány töretlenül élt a klasszikus tanulmányok mellett is.

Az Egyház magatartása a pogány kor művelődési kincseinek megbecsülése terén sem művészeti, sem

tudományos irányban nem volt lekicsinylő. Álláspontja ez volt: az ember Isten képmása, éppen azért magas értelmi készséggel is bír arra, hogy megismerje az igazságot, s noha ezt teljes mértékben csak a kinyilatkoztatás adhatja meg, a Szentháromság második Személyének földi megtestesülése előtt is megvoltak az emberi értelemnek Isten és az igazság megismerésére vonatkozó hatalmas kísérletei és eredményei. A görög-római kultúrában nem a szép, nemes és igaz elemek, hanem egyedül a pogány, a természetfelettinek ellentmondó s a természetest is eltorzító tartalom ellen harcolt az Egyház. A görög-római szellemi kultúra tartalmának megítélésében ez a kettősség, a helyes eredményeknek és igazságoknak őszinte elfogadása, viszont a helyteleneknek és erkölcsileg károsnak elvetése: szabatosan kifejezett és tudatos magatartása volt a keresztény gondolkodás nagy szellemeinek; mint ahogy már sz. Pál apostol előtt — ugyanakkor, amikor egy új kultúra és gondolkodás alapjait rakta le — nem volt idegen a görög irodalmi és szellemi műveltség.

Az állásfoglalás hasonlóságára pontosan rámutathatunk Alexandriai Kelemennél, Origenesnél, sz. Bazilnál, Naziánzi sz. Gergelynél, Ágostonnál és Jeromosnál. A keleti és nyugati egyházatyák mindegyike bőven merít az antik tudományos irodalom kincseiből mindenki számára, aki ezzel a világgal érintkezésbe jut; de nem hiányzik az óvatosságra s a pogány szellem káros hatásainak erkölcsi téren való kerülésére szóló intelem.

A legkorábbi reneszánsz itáliai és Itálián-kívüli művelői közt egymással párhuzamosan fut két irányzat. Az egyik egészen átadja magát az antik élménynek és nem tesz erkölcsi megkülönböztetéseket, a másik pedig az igazi keresztény gondolkodás hagyomá-

nyaitól és öntudatától áthatva, az egyházatyák intelmei nyomán pontosan megteszi ezt a különbséget.

4.

Az itáliai reneszánsz jelentkezése a szépirodalom és a klasszikus irodalom terén. A pápák avignoni udvara mint az új szellemi mozgalom egyik bölcsője. Petrarca, a humanizmussal kezdődő új életérzés első irodalmi képviselője. Boccaccio. A test emancipációja. Valla Lőrinc. Az irodalom és az írók erkölcsi aposztáziájának kezdete. Pomponius Laetus, Angelo Poliziano, Marsilio Ficino, Pico della Mirandola. A reneszánsz jelentkezése a művészetben: festők, szobrászok, építészek.

A humanista mozgalom kezdetének egyik középpontja a pápák avignoni udvara volt, ahova V. Kelemen magával vitte a pápák római könyvtárát és kéziratait. Ezt a könyvtárat már az avignoni idők alatt több klasszikusnak újonnan felfedezett művei gazdagították, főkép a Szentszék újra szövődő keleti összeköttetései kapcsán. E könyvtár körül az antik irodalom ismertetésének tudós testülete alakult. A Szentszék titkárainak kollégiumában jelennek meg az antik idők első tudósai, mint Salutati és Bruni Leonardo. A szellemi érdeklődésnek avignoni körében tűnt fel az az egyéniség is, akinek a humanizmus nemcsak tudásanyag volt, klasszikus szerzők eddig ismert és ismeretlen műveinek olvasása, kommentálása és a mélyükre való behatolás, hanem ennél lényegesen több, egész gondolatvilágát, sőt életét alakító értékelési rendszer: Petrarca Ferenc (1304—1374).

PETRARCA Arezzóban született. Apja firenzei jegyző volt, aki ghibellin érzülete miatt száműzetésbe került. Petrarca Avignonban nőtt fel és egyházi pályára lépett. A korabeli klérus fegyelme akkor már elég laza volt ahhoz, hogy teljesen világias életet élhessen és egy világias érzület-világnak lehessen költői kifejezője. Ami nevét az európai

irodalom fejlődésében oly jelentőssé tette, egy általa Laurának nevezett hölgyhöz intézett szonettjeinek hármas fűzérét, a Canzoniere-t, őmaga sem becsülte sokra. E népi nyelven írt szerelmi költeményeinél jelentősen többre tartotta a vergiliusi minták szerint írt szabályos latin époszait s az ugyancsak antik szerzőket utánzó, tudóskodó, latin értekezéseit. Noha latin művei is nevezetesek azért, mert bennük teljes tudatossággal jelenik meg az antik formák szabatos utánzása, a klasszikus irodalom műfajainak pontos kezelése, olyan ember és olyan alkotó kedvén át, aki nemcsak ismerője és búvárlója az antik irodalomnak, hanem őmaga is művész és alkotó: mégis szerelmi lírája lett nevezetesebb az európai szellem történetében.

Petrarcát szeretik az első modern embernek nevezni. Érzületvilágában ugyanis először jelenik meg mint elsődleges fontosságú mozzanat az emberi életnek több olyan vonatkozása, amely idáig másodrendű volt. Dante még metafizikai elvontságokba vonta és a természetfölötti rend vonatkozásaiba emelte Beatrice iránt való szerelmét, annyira, hogy még máig is vitatják, hogy ez a Beatrice nem jelkép és absztrakció-e csupán, hanem valóban is élt-e: ez a földi minta annyira testetlenné vált a költészet metafizikai világának sugárzásában. Ugyanígy a provence-i szerelmi költészet hatásából fakadó olasz lírában, ha merő stílusi formákká és sokszor csak irodalmi verbalizmussá merevedve is, de még érződött a kereszténységnek a nőről alkotott nemes felfogása. A 13. század világi lírája felett, akármilyen halványan is, ott lebegett az az érzületvilág, amely még tisztelettel gondolt arra, hogy a hölgy ugyanahhoz a nemhez tartozik, mint Szűz Mária. A keresztény kultúra összes nemzeteinek szerelmi lírájában az egész középkoron át a nőiségnek valamiféle elvont eszmeiesítése uralkodott, amelyhez mint a teremtés titkához áhítattal közeledik a férfi. Petrarca szerelmi költészetében már legfeljebb csak a szóanyag és a

stílus emlékeztet valamiképen erre a felfogásra; az ő Laurája nem a nő, hanem egy bizonyos nő, egy konkrét földi asszony; a hozzá kapcsolódó érzelem a természetfelettire való tekintet nélkül pusztán emberi síkon jelenik meg és a szerelem világának érzületi vonatkozásai, az epedő vágyakozás, a reménykedés, boldogság, várakozás, emlékezés, bánkódás: valósággal új élményvilágot jelentenek, természetfeletti vonatkozásoktól mentesen. Ami Petrarca szerelmi költészetében jelentkezett, az egyáltalában nem volt jelentéktelen: az új hang az ember érzületvilágának földi autonómiáját jelentette, elszakadását a természetfelettitől mint kizárólagos középponttól. Ennek az elszakadásnak hangulatát és érzéseit egy irodalmi remekmű száz és száz verse terjesztette és sugallta tovább. A világi szépirodalom Petrarca szerelmi költészetében jelentette be, hogy külön utakon kíván járni, nem az egyetemes keresztény életfelfogásén többé.

UGYANCSAK mint merőben új mozzanat jelenik meg Petrarca érzületvilágában a természet kultusza, mégpedig ugyanúgy, mint a szerelem: természetfölötti vonatkozások nélkül. A természet már előzőleg is feltűnik a keresztény érzületvilágban, legragyogóbb színekkel éppen Assziszi sz. Ferenc festette meg, azonban mindig a természetfölöttihez, az Istenhez való kapcsolódásban. Petrarca 1329-ben megmássza az Alpok egyik csúcsát és útját egyik latin levelében örökíti meg. Ebben a híres és nevezetes írásműben jelenik meg a természet a klasszikus pogánykor óta először mint minden mástól független esztétikai tárgy. Bizonyára nem Petrarca volt az első, aki előtt ez így tűnt fel, azonban ő az első, akiben ez tudatos élménnyé változott és aki ennek irodalmi kifejezést is adott. Az ő szelleme és érzelemvilága jelzi már, hogy korszakforduló következett be s hogy az időszaknak egyelőre csak tudatos szellemi életet élő rétegei számára mint izgalmasan új élmény merült fel az egyéni érzület- és érzelemvilág. Ugyancsak felfedeztetett s felmérésre, törvényszerűségeinek kiszámítására várt az antik művészet, tudományosság, szép-

irodalom. Hogy ez mit jelentett akkor, azt legjobban az a gyengéd, szinte áhítatos tisztelet mutatja, amellyel Petrarca könyvtárának egyik görög Homéroszát szerette. Minthogy nem tudott görögül, nem tudta olvasni. „Homéroszom, szegény, — szokta mondani — elszomorodva, némán fekszik mellettem, fülem süket a szavára, de mégis örvendek, hogy itt látom és gyakran megcsókolom!" A görög jegyek betűfonadéka úgy tűnt fel neki, mint valami fályol, amely izgató és gyönyörű titkokat takar és ő ennek szinte reménytelenül esengő sejtelmét csókolta meg, egy elsüllyedt nyelv tengerzúgását, amelyben istenek, istennők, harcok, nimfák, hősök kavarognak és morajlanak.

Kora úgy tisztelte Petrarcát, mint a költők fejedelmét, a pápák — V. Kelemen és VI. Kelemen — kitüntetésekkel halmozták el. Ő maga, noha az alsóbb rendek felvétele ellenére sem élt kifogástalan életet, keresztény szellemű igyekezett maradni s nem egy írásában a középkori misztika nemes hagyományai élednek fel.

Az induló szellemi mozgalom kettős természetére mélyen rávilágít, hogy Petrarca kortársa, Boccaccio János (1313—1375), a természetfelettivel szembenálló erkölcsi érzületvilágot már teljesen átérzi. Ő már tudja, hogy az antik humanizmus végső kifejlete erkölcsbeli és hitbeli aposztáziát jelent. Boccaccio híres Dekameronjában a kor közszájon forgó sikamlós elbeszéléseit foglalta össze olyan műfajban, amely még őelőtte és még élőszóval is kialakult, de amelynek ő adta meg irodalmi stílusát. Novelláiban, amelyeknek többnyire csak lerögzítője és formálója, nem pedig szerzője, először jelenik meg teljes öntudattal s a társadalmi elismertetés igényével a testi szerelem dicsőítése, mint jogé és autonóm életformáé, amely nincsen alárendelve a természetfeletti erkölcsnek. Ugyanez a gondolat jelenik meg Fiammetta című regényében és Plautust utánzó komédiájában is. Ezeket az irodalmi műveit érettebb fejjel s lehiggadva mint ifjúkorának bűneit bánta meg

és öregkorában mint a Divina Commedia első magyarázója Dantét ajánlotta Firenze ifjúságának.

AZ ŐUTÁNA KÖVETKEZŐK már nem ismerik az új érzületvilágnak még ezt az utólagos erkölcsi önkritikáját sem. A világi irodalom stílusának további fejlesztője és új képviselője Poggio Bracciolini († 1459), a legszerencsésebb kezű irodalmi felfedező, aki már „a keresztény dogmatika összes kincseit odaadná Cicerónak egy újonnan felfedezett beszédéért", és aki anekdóta-gyűjteményében, a híres Facetiákban, elegáns, könnyed és tiszta latinsággal fordul egyenesen a kényes, erkölcsileg alacsonyrendű, sőt aljas felé. Magánéletében sem ismert gátlásokat; amikor öregkorában egy fiatal és előkelő leány kedvéért elhagyta azt az asszonyt, akivel ifjúkora óta együtt élt és aki tizennégy gyermeket adott és nevelt neki, frivol gondolatmenetű, elegáns latin értekezésben védi meg magát: „An seni sit uxor ducenda." Egyébként ő a felfedezője Quintilianusnak, Lucretiusnak, Ammianus Marcellusnak és Cicero egy részének. Azonban „egyetlen könnyed stílusú latin megjegyzés — mondja róla Villari — elég volt neki ahhoz, hogy az élet legnehezebb problémáját megoldottnak lássa és a lelkiismeretét megnyugtassa."

Még riasztóbb vonásokkal jelenik meg az emberi érzületvilágnak a természetfelettitől és kifejezetten az Egyház ellenőrző jogkörétől való elszakadása Valla Lőrinc († 1465) műveiben. Csak kirívóbbá teszi a továbbhatoló romlásnak az Egyház gondolatvilágával szemben való ellentétét az, hogy Valla a kúria titkára volt és a lateráni székesegyház kanonokja. Benne még inkább tudatosult a szellemi és irodalmi irány forradalmi volta; ő ennek a forradalomnak a „viharmadara". Képzettsége, tudományos és irodalmi érdeklődése és kritikai ereje tagadhatatlan. Tudományos felkészültséggel ő vonta először kétségbe az ú. n. Abgarus-levél hitelességét s a Konstantin-féle adománylevelet. De viszont vitatta azt is, hogy az Apostoli Hitvallás az apostoloktól származ-

nék, az evangéliumokat mint önmagukban független forrásműveket tekinti s dogmatikai összefüggések tekintetbevétele nélkül, általában a dogmatika iránt teljesen közömbösen veszi szövegkritikai bonckés alá a Vulgátát. A természetfeletti erkölcs ellen már nem pusztán egy ösztönösen adódó érzületvilágból kifolyóan intéz támadást, hanem elvi, tudatos, a főtételeket tagadó alapon. (De voluptate.)

A korai reneszánsz pogány szárnyának képviselői közül a keresztény erkölcstől való elszakadás teljességében szinte mindenkit felülmúlt Panormita Beccadelli († 1465), aki Hermaphrodites című epigramma-gyűjteményében könnyed versek százaiban dicsőíti a legsötétebb, mert természetellenes nemi eltévelyedéseket! Itt már teljes a test emancipációjának gondolata.

Mindez jellegzetes jegye már a kornak. A középkorban az Egyház művelte és képviselte a szellemi élet egészét s azért a szellemi élet egész területén egyetlen irányzat sem talált volna módot arra, hogy a keresztény igazsággal ellentmondó állításokat hangoztasson. Most ez is megtörtént, és a terjeszkedés eszköze a szellemi életnek egy új funkciója lett, a világi irodalom, amelynek merőben új vonásai az előző kor világi irodalmával szemben: hogy az írónak és művének hatása már nem korlátozódott pusztán a nagyrangú mecénásra és annak személyes környezetére, hanem az író műve egészen távoli közönségre hatott, sőt mivel e művek legnagyobb részét latinul írták, ezeknek hatása a nemzeti határokon túl is jelentős volt. A 14. század mozgalmas egyházpolitikai és nemzetközi politikai élete szintén hozzájárult ahhoz, hogy az új művelődési eszme képviselői személyesen forduljanak meg egész Európában. Az ide-oda vándorló, nem egyszer évekig tartó zsinatok, egyházi és világi vezetőszellemekből álló nem-

zetközi sokadalmukkal, valóságos tűzpontjai és szétszórói voltak a humanista mozgalomnak is.

A firenzei humanista aranykor egyik vezető tagja Pomponius Laetus († 1472), az antik Róma társadalmi, politikai és vallási berendezkedésének kitűnő elemzője és kutatója. Teljesen pogány szellemi légkörben élt; itáliai nemescsaládból származott, de még igazi nevét, a Julio Sanseverino-t is rómaiasra változtatta.

A FIRENZEI HUMANIZMUS egyik-másik vezéralakja körül valóságos iskola alakult ki, mint pl. Angelo Poliziano († 1494) körül. Előkelő polgári család fia, már 29 éves korában a Mediciek Firenzéjének egyik professzora, akinek klasszikusokat tárgyaló szövegmagyarázatait hallgatták még Németországból, Angliából jött fiatalemberek is. A csúnya, torzarcú, ferdevállú emberke korának egyik legnagyobb hatású pedagógusa lett, akit csontjáig és velejéig átjárt az antik életeszmény. Tanítványai között foglalt helyet Medici Giovanni, akiből később X. Leo pápa lett és aki sohasem tudott szabadulni mestere hatásától.

Még szélesebbkörű hatást ért el Marsilio Ficino (1499); őt tekintették kortársai a firenzei reneszánsz fejedelmének. Míg Pomponius Laetus a római intézmények archeológusa volt, Poliziano nevelő, addig Marsilio Ficino páratlan hellénista. Életének, munkásságának és tanításának látóhatárán minden mást eltakarva Platon lebegett, akinek személye és gondolatvilága már szinte úgy jelenik meg előtte, mint magának a világszellemnek s az azzal egy istenségnek titokzatos kinyilatkoztatása; a keresztény dogmatika és a keresztény tanítás neki csak annyiban érvényes, amennyiben Platonnal megegyezik vagy azzal összefüggésbe hozható; maga Krisztus sem több neki, mint a platoni bölcselet gyakorlati tételeinek hirdetője. Marsilio Ficinóval a hellénizmus platoni gondolatvilága vonul be a humanizmus és reneszánsz további fejlődésébe. Egyébként ő maga a firenzei dóm kanonokja volt. Még a szószékről is Platont magyarázta a hívőknek.

A Mediciek városában egyébként valóságos görög világ tűnt fel, részint a firenzei zsinat kapcsán ott megjelenő, részint a török hódítás elől Konstantinápolyból

menekülő tudósokkal. Köztük nem egy valóságos misztikus hírnévre tett szert.

A firenzei újplatonizmusnak részint csodagyermeke, részint tragikus hőse volt az új szellemi irányzat egyik legszínesebb egyénisége, Pico della Mirandola János gróf (1494), aki már 14 éves korában elvégezte a bolognai egyetemet és 23 éves korában 900 tételt tűzött ki, hogy vitatkozásra hívja ki az egész világ tudósait a maga hevenyészett, de már majdnem vallásszerű világszemléletének rendszerével. Mirandola mélyen vallásos, bámulatos tehetségű fiatalember volt, aki azt ambicionálta, hogy korának minden ismeretét magában egyesítse. E mellett kalandos és vakmerő képzelőtehetségű író, aki gyakran egymásnak ellentmondó tényeket hordott össze s a részleteket fölényesen elhanyagolta. Az igazi problémáknak mélyére sohasem hatolva három merőben különböző gondolatvilágot akart összemosni: a kereszténységet, a zavarosan értelmezett antik világot s a még zavarosabban ismert és értelmezett zsidó kabbalista gondolatkört.

Tételei szerint a bűn mint időben lejátszódó véges tény nem vonhat maga után végtelen következményeket, tehát nem lehet örök büntetés. Jézus nem szállott le a pokolra testileg, istenségét legjobban a mágiával és a kabbalával közelíthetjük meg. Állításaiból annyira áradt a gnoszticizmus lehellete, hogy VIII. Ince elítélte tételeit. Ekkor ő Medici Lőrinc hatalmának védelme alatt Firenze környékén remeteségbe vonult vissza és élete végén visszavonta téves tételeit.

Az emberi szellemnek és képzeletvilágnak útjait, amelyeket végigjárt a humanista irodalom, végigjárták a művészetek is, semmivel sem kevesebb hatással, mint maga az irodalom. A reneszánsz egyik legjellegzetesebb tulajdonsága éppen az, hogy művészete szinte egy új

világnézet propagandáját hajtotta végre. Az előző korokban a művészetek megelégedtek alárendelt szereppel: alárendelték tárgyukat, kifejezési formájukat a keresztény tanítás, a keresztény gondolatvilág s a keresztény üdvtörténet kifejtésének, most viszont az evilági eszmék köré vonódnak. A művészet e merőben világivá való válásának folyamatán éppúgy végigkísérhető a pogány és keresztény kettősség, mint a reneszánsz egész arculatán.

AZ A PÁPA, akivel a pápaság hazatért Rómába, V. Márton, vitte Rómába a firenzei művészet két kiváló mesterét, Giotto iskolájának két nagy tagját, Pisanello Pittorét és da Fabriano Gentilét, akik a nagy Colonna-pápa építő és restaurációs tevékenysége kapcsán folytatták mesterük művét. Az üdvtörténet jeleneteinek ábrázolásában az emberi testnek és a természet világának ábrázolását olyan pontossággal emelték ki, amelyet az eddigi képzőművészetek nem ismertek, mert eddigelé nem az emberi testet és a természet világát kívánták ábrázolni. Ugyancsak V. Márton pápasága alatt tűnik fel Rómában Masaccio, aki Giotto tanítványainak és utánzóinak puszta modorrá, a színek kezelésének merő formalizmussá lett művét továbbfejlesztette.

A képzőművészet fejlődésének ezen a pontján a Giotto-iskola eredményeinek olyan felhasználója és összefoglalója támadt, aki az új formákat még egyszer vissza tudta vezetni a középkori művészet lelki és misztikus forrásaihoz: Boldog Angelico Giovanni da Fiesole, a pásztorfiúból lett dominikánus testvér. Művészete sokáig mint rejtély állott a művészettörténet előtt; festményeinek világa, amely már nem is a földet, hanem szinte magát a meghasadt eget ábrázolja aranyló szárnyú angyalokkal és a paradicsomi mezők virágaival, retrográdnak tűnt fel a kutatók előtt, akik a reneszánsz-művészet fejlődésének értékvonalát éppen a tárgynak és a formáknak világivá válásában látták.

Angelico azonban nem ezt a folyamatot szolgálta. Ő a keresztény érzületvilág kifejezésének utolsó nagy megkísérlője. E nemben szinte száz éven át nincs párja: az ő festményeihez fogható nem akad Michelangelónak a Sistina mennyezetét borító freskóiig, azaz már a barokk diadaláig. Boldog Angelico képei, amelyekkel a fiesolei kolostort és a firenzei San Marcót feldíszítette, a festőművészetnek legnagyobb dicsőségei.

ROKON VELE az umbriai iskola és tanítványainak legkiválóbbja, Benozzo Gozzoli; ám az iskolát már a tiszta emberi formák ábrázolása felé hajlítja Perugino, Raffael későbbi mestere, s még inkább a naturalizmus irányába tereli Luca Signorelli. Egyébként Fra Angelicóval egyidőben ugyanakkor, amikor vele a régi keresztény életérzés tesz páratlan kísérletet arra, hogy a külső világ ábrázolásának eredményeit a keresztény művészet céljaihoz hangolja, Andrea del Castagno és Piero della Francesca, valamint Filippo Lippi a szenzualizmus pogány vonalán folytatják tovább a fejlődést, amely itt most már szorosan összefügg a szobrászattal.

A festészet, miközben vonalakkal és színekkel kísérelte meg ábrázolni az embert és a természetet, bizonyos problémákat megoldatlanul hagyott s elakadt a távlat és a mozgás ábrázolásának nehézségeiben. A szobrászat viszont a szó szoros értelmében körültapogatta és anyagban kísérelte meg visszaadni az egész emberi testet. Ebben egyformán ösztönözték a művészetbe belehatolt szenzualista hajlam és az antik szobrászművészet tanulmányozása. Donatello képzeletvilága akkor telt meg a pogány formák hatásával, amikor Medici Cosimo vele restauráltatta a Firenze környékén felszínre került antik szobrokat. Még szorosan egyházi és templomi tárgyú művek a firenzei Santa Croce Krisztusa és a San Giovanni di Laterano Battisterójának szobrai; viszont tiszta naturalisztikus és mitológiai ábrázolások azok a domborművek, amelyek az ő irányítása alatt IV. Jenő számára a régi Szent Pétertemplom bronzajtaira készültek. Vele egyidőben Brunellesco a dombormű bámulatraméltó technikáját teremtette meg Firenzében a dómnak és a Battisterónak bronzajtóin.

A szobrászati eredmények Piero della Francesca és

Andrea Orcagnának művein át szövődtek bele a festészetbe és fejlesztették annak az emberi testet ábrázoló eredményeit tovább. Bekövetkezett az anatómiai formáknak szigorú, tudományos vizsgálata, az épületeknek és a természetnek ábrázolásában pedig egyre több eredménnyel veszi fel a küzdelmet a festészet eddig soha le nem győzött problémájával, a távlattal. Itt viszont az építészeti rajz és tervezés tudatosítása sietett a festő segítségére.

Hogy a kor építészeti formák szerint is másképp kívánta magát kifejezni, mint az előző, az mindenekelőtt Alberti Leo Battistában tudatosodik. Firenzei kanonok, a Pitti-palota tervezője, a „De re aedificatoria" szerzője, az antik építészet formai elemeinek újraélője. Kifelé a falsíkoknak a kőtömbök formáival való megtörésében s erkélyekkel, oszlopokkal és félköríves óriási ablaksorokkal való feldíszítésében látja a művészet célját, befelé pedig roppant termekkel, lépcsőházakkal s nyilt és zárt, óriási folyosókkal. Termek és folyosók egyaránt boltozatosak s már feltűnik itt is, ott is a kor építőművészeinek álma: a hatalmas kupola.

5.

II. Pius pápasága. Származása és humanista multja. Az európai közviszonyok gyakorlati ismerője. Ő is a török veszély leküzdését tekinti a pápaság legfőbb feladatának. Erőfeszítései az összes keresztény országok felé. Reformszándékai. Török-ellenes törekvéseinek tragikus vége.

Enea Silvio Piccolomini, aki magát II. Piusnak nevezte, előkelő és hajdan gazdag sziénai nemzetségből származott. Miután az itáliai városokban bekövetkezett demokratikus fejlődés az ő családjuk helyzetére is hatott, ő maga már szellemi és tudományos pályára kívánt lépni. De egész egyéniségében megőrizte az itáliai városköztársaságok történetében oly nagy szerepet vitt nemesi kasztnak kiváló tulajdonságait.

JOGOT TANULT, majd humanisztikus tanulmányokkal foglalkozott Firenzében. Itt fedezte fel őt a fiatal Capranica s tette titkárává. Fiatalon került a bázeli zsinat részt-

vevői közé, alaposan megismerkedhetett a kor egyházpolitikájának minden kérdésével. A zsinat után bekövetkezett alkalmaztatásai kapcsán mint különböző egyházi méltóságok titkára megfordult egész Európában, Bécstől egészen Skóciáig, s noha majdnem mindenütt alárendelt helyzetben, de egyre terjedő ismeretségi kört szerzett. Mint kitűnő diplomata és remek szónok vált ismertté szinte az egész európai élet vezetői köreiben.

Ami a pápák sorában századokra kiváltságossá teszi őt: alkalma volt nemcsak megismerkedni a német egyházi viszonyokkal, hanem cselekvően is befolyni azokra. A bíborosi kalapot III. Kálixt adta meg neki 1456-ban, miután a Német Birodalom gyűlésén és Nápolyban — szívósan és egy gyakorlott diplomata ügyességével — előmozdította a kereszteshadjárat ügyét. Mint bíboros éppen a középeurópai viszonyok személyes ismeretére támaszkodva Németország és Magyarország ügyvivője lett a kúriánál.

A humanista Itáliának és a diplomáciai Európának ez az Odysseusa 53 éves volt, amikor a pápai trónra lépett, már szétroncsolt egészséggel, korán megöregedve — külsejére nézve már tíz év óta aggastyán volt — a mögötte álló hatalmas és mozgalmas multtól. Nagy egyéniség lévén és ritka képzettségű képviselője a már teljesen kibontakozott humanizmusnak, nemcsak a korabeli Európát ismerte minden ízében, hanem tudása is széles területet ölelt fel, kiterjedt a jogra, a klasszikus és keresztény irodalom és tudományosság minden szerzőjére. Szelleme finom volt, modora az előkelő tudósé, világfié és diplomatáé, aki három évtized óta személyesen vett részt a korát mozgató összes eseményekben.

Róma népe örömrivalgással fogadta megválasztását, amely egy a rómaiak számára népszerűtlen uralom végét jelentette; az utcákon zajongó jelenetek során hangzott fel a „Siena! Siena! Siena!" harcikiáltás. 1458 szeptember 3-án tette fejére a tiarát Colonna kardinális és koronázásán úgy ünnepelte városa, mint legnagyobb fiát.

A pápai trónon II. Pius azonnal a kereszténységet Kelet felől fenyegető veszélyre irányította pillantását és

annak adta tevékenységét. Elég hosszú ideig időzött a már akkor is Európa legjelentősebb részét jelentő germán földön ahhoz, hogy ismerje a német, magyar és cseh helyzetet, Európa közvetlenül érintett tömbjének helyzetét s tudta, mik az elérhető lehetőségek a törökellenes tervek számára. Személyes szerepében éppen az a legnagyobb, hogy egy 53 éves korában már aggastyánná tört és a mozgalmas élettől elfáradt ember mennyire habozás nélkül vállalta mint a pápaság legfőbb feladatát a hálátlan, szinte szizifuszi kísérlet folytatását.

A gyakorlott diplomata ügyes és lágy kezével oldozta fel azokat az ellentéteket, amelyek kemény spanyol elődje s Ferrante nápolyi király közt támadtak s ugyanilyen higgadt, a helyzethez alkalmazkodó módon nyúlt bele a félsziget diplomáciai ügyeibe. A fejedelmeket is merőben más eszközökkel igyekezett megnyerni, mint elődje: rögtön uralomra való lépése után Európa fejedelmeinek személyes összejövetelét tervezte Mantuában, ahol ő maga is meg kívánt jelenni. E fejedelmek kongresszusa érdekében már megválasztatásának évében, 1458 október 13-án megjelent a híres „Vocabit nos Pius" bulla. Azonban törekvései egyre növekvő akadályokkal találkoztak s éppen a keresztes-hadjáratok megindítását célzó tárgyalások folyamán újult fel a pápai széknek Franciaországgal és Németországgal való viszálya. Franciaországgal a francia államegyháziság, Németországgal pedig közvetlenül a kereszteshadjáratok adójának kérdésében.

Franciaország 1438 július 17-én a pápai főhatalom egyik válságos pillanatában kötötte meg a bourges-i szerződést, amely a pápai főhatalommal és az egyházkormányzat monarchikus szerkezetével szemben a zsinati felsőség mellett foglalt állást és a francia területek egyházi ügyeinek számos kérdésében a francia állam fensőbbségét képviselte a régi egyházpolitikai univerza-

lizmus ellenében. „A francia prelátusok — írta maga II. Pius — valósággal a laikusok szolgáivá váltak: ügyeikről be kell számolniok a francia parlamentnek, a javadalmakat a király s az országnagyok kénye szerint kell adományozniok, bűnözőket és botrányos életűeket kell papokká szentelniök, kiközösítetteket vezeklés nélkül feloldozniok. Püspökségek, érsekségek, házasságok ügyeiről, a hit dolgairól a parlamentek döntenek." A párizsi egyetem ellenséges elvi magatartást tanúsított a pápa kifogásaival szemben, még ellenségesebb gyakorlati és politikai magatartást a francia király a maga nápolyi igényei miatt. A kérdésbe belejátszottak VII. Károly francia királynak és a trónörökösnek, valamint Franciaországnak és a Franciaország fölé kerekedni kívánó Burgund államiságának ellentétei. A trónörökös a pápai támogatás fejében a pápaság igényeinek elismerését ígérte, de amikor mint XI. Lajos, apja halála után Burgundiából visszatérve elfoglalta a francia trónt, nem váltotta valóra trónörökös korában tett ígéreteit. Csak akkor volt hajlandó elismerni a pápai főhatalmat, ha viszont a pápa a nápolyi kérdésben a francia igényeket ismeri el jogosnak és azokat támogatja, azonkívül a bíborosok kinevezésében figyelembe veszi a francia kívánságokat. A megegyezés csak nagy nehézségek árán jött létre 1461 végén. A pápának sem elvi, sem gyakorlati kérdésekben nem kellett meghátrálnia, azonban mélyen jellemző, hogy magában a francia főpapi karban kedvezőtlen érzületi benyomások maradtak a pápai főhatalommal szemben. Az egyházpolitikai kérdést sikerült ugyan a nápolyi kérdés elintézésétől függetleníteni, de éppen a nápolyi kérdésben való ellentétek II. Pius egész pápasága alatt szakadatlanul tartottak és Franciaország nyiltan mint politikai ellenfélnek érdekeit keresztezte a pápaság törökellenes terveit.

Míg Franciaországban az államhatalomnak külön

érdekei viseltek diplomáciai háborút az Egyház ellen, addig Németországban éppen a központi hatalom teljes hiánya okozott súlyos zavarokat. A nagy Cuesi Miklós halálos betegségnek nevezte a Német Birodalomnak minden elképzelést felülmúló káoszát, amelyben „a fejedelmek a városokkal, a városok a fejedelmekkel viselnek háborút, a rendek egymás ellen törnek. Németországnak nincs egyetlen nyugodt zuga sem, amely ment lenne az útonállástól, rablástól és gyilkolástól; a papságnak nincs békéje, a nemességnek pedig tekintélye". A választófejedelmek a Wittelsbach-párt és a Hohenzollern-párt közt oszlottak meg; a pártok a városi rendek között is igyekeztek híveket szerezni. Bessarion kardinális végtelen türelemmel fáradozott a német egyházi ügyek rendezésén, törekvései azonban sokfelé heves elutasításra találtak. A Rómával szemben egyházkormányzati kérdésekben való féltékenység, a távolság s a függetlenség vágya félszázad mulva rettenetes termést hozott az egész németség számára.

Ugyancsak II. Pius pápaságának volt keserű feladata az egyházi kapcsolatoknak a cseh nép felé való helyreállítása. A helyzetet itt is megrontotta a zsinati elv zavaros félszázada; az ú. n. kompaktátumokat, amelyeket még a bázeli zsinat állapított meg és amelyek elmentek a csehekkel szemben a méltányosság végső határáig, kihirdették ugyan, de megvalósításukra sohasem került sor. A gyakorlat még mindíg eretneki nyomokat mutatott a csehországi egyházi életben. Így az ú. n. utraquisták, akik két szín alatt áldoztak, külön szakadár egyház magjának maradtak meg és jelvényük, a kehely, egy mindíg új kirobbanásra kész harc jelének. Az Egyház végtelen óvatossággal, türelemmel és őszinte jóakarattal kívánt segíteni a helyzeten, de törekvései az eretnekségnek a népbe begyökerezett szerve-

zetével találkoztak. II. Pius maga ezeket a problémákat nem vitte nyugvópontra, de a később bekövetkezett megoldást lehetetlen elképzelni az ő diplomáciai munkája nélkül. 1472 augusztus 12-én kezdődtek a tárgyalások Prágával, de Podjebrád cseh király rendkívüli ügyességgel siklott ki a felelősségek alól. Rómában már a kiközösítési bullát szövegezték ellene, amikor II. Piust halála megakadályozta az erélyesebb lépések megtételében.

Foglalkozott II. Pius az egyházi reform ügyeivel is. Az 1458-as választási feltételek a római kúria belső reformjára kötelezték a pápát. II. Piusnak nem hiányzott sem az akarata az ezirányú alapos intézkedésekre, sem pedig világi tapasztaltsága, hogy ennek a reformmunkának gyakorlati formáit keresse.

AZOKBÓL A REFORMTERVEZETEKBŐL, amelyek komoly megfontolás tárgyává lettek, Domenico Domenichié és Cuesi Miklósé a nevezetesek. A kettő között az utóbbié a nagyobbszabású. A módot, ahogy az általában ismert hiányokon segíteni lehetne, vizitátorok kiküldésében, bizonyos tárgyi és személyi intézkedésekben látja. Különösen részletesek az elgondolásai a beneficiumok adományozásának módjára és a beneficiumok élvezőinek kötelezettségeire vonatkozóan. Rendkívül károsnak tartja az egyházi javadalmak halmozását, különösen fontosnak a kolostori élet tiszta formáihoz való visszatérést. A hívők életében az uzsora szigorú kiirtását, a házasságtörés ellen való kemény intézkedéseket sürgeti, sőt az egyházi törvények nyilvános elhanyagolása és a kereszténytelen életmód ellen is kíván intézkedéseket tenni. A reformterv kiterjedt úgyszólván minden részletre és ugyancsak bátor intézkedéseket tartalmaz magának a kúriának reformjáról is. Mindenekelőtt a meg nem felelő életűek azonnal való eltávolítására és a kúriában a papi életmód megkövetelésére, a breviárium áhítatos végzésére tesz indítványokat.

Ha kevesebb területet ölelnek is fel, ugyancsak

bátrak Domenico Domenichi tervei is. Ő különösen a papság életét kívánja erőteljesen szabályozni.

Mindezek a reformok nem kerültek ugyan megvalósításra, de semmisem bizonyítja jobban Pius reformvágyát, mint hogy a firenzei sz. Antoninust tette meg a reformbizottság fejévé. A feladat már a tervek túlméretezése folytán is egyelőre kivihetetlennek bizonyult. II. Pius bátor egyházpolitikája, a zsinati eszme maradványainak felszámolása körül fejedelmekkel és államokkal folytatott harca, a török veszély leküzdésére és a huszitizmus felszámolására indított tevékenysége annyira lefoglalták, hogy ezt a sokágú, szinte a végtelenbe aprózódó feladatot már nem vállalhatta. Jelentősége azonban ott van, hogy a kúria jobb részének hagyományaivá tette a reform gondolatát és kérdéseit. Ez a kúriai reformpárt az elkövetkező három negyedszázadon át türelmetlenül képviseli a megújhodás vágyát, a 16. század közepén ennek képviselői alakítják ki a kúria körül azt a kicsiny csoportot, amelynek emberei és törekvései számára majd valóságos hadcsapatokat szállít Loyolai sz. Ignác és rendje: a jezsuiták.

Megkísérelte és megindította II. Pius ezenkívül több szerzetesrendnek most már elodázhatatlan reformját. Ugyancsak a pápai főhatalomnak el nem ernyedt szellemét bizonyítja, hogy világosan felismerte a kor művelődésének irányvonalaiban a keresztény tanítást fenyegető veszélyeket. Így a kölni egyetemhez intézett bullájában erélyesen megvédte az Egyház monarchikus alkotmányának elvét; bátran elismerte, hogy fiatal korában maga is a zsinati eszme híve volt, azonban ezt más tévedéseire is célozva visszavonta. Éles szemmel figyelte a pápaság fegyelmi köre számára legjobban számításba eső Itáliát és elnyomta az ott jelentkező eretnekségeket. Ő avatta szentté Sienai sz. Katalint; a szenttéavatás szülővárosának és egész Itáliának ünnepe volt.

Nevezetesek kardinálisi kinevezései. Az ő idejében a bíborosi kollégiumnak 23 tagja volt s közülük 17-en Rómában éltek; számuk közben tizenhétre csökkent le. Minthogy a pápai széknek a franciákkal való egyházpolitikai harcaiban tapasztalnia kellett a francia ellenzékiség erejét, II. Pius a kardinálisi testület számának növelését határozta el.

Felújultak és folytatódtak pápasága alatt a keleti Egyházzal való tárgyalások is, amit a keleti kereszténység utolsó maradványainak végveszélye indított el. Mialatt ugyanis Nyugat oly szomorú széttagoltsággal mutatta az egység hiányát, addig a mohamedánizmus a maga hatalmának minden frontján egységesen hatolt előre. Tűzzel és vassal hódította meg a görög, albán és délszláv tartományokat, 1459-ben meghódította Szerbiát, 1460-ban a hajdani bizánci birodalomnak utolsó maradványát, a Paleologusoknak moreai uralmát is megsemmisítette. A szétaprózódott Európa felett most bontakozott ki igazi arányaival a keleti kérdés.

A mohamedán uralom alá jutott keleti kereszténység világában viszont újra felmerült a nyugati segítségnek és ennek ellenében a Nyugattal való egyesülésnek terve s a jeruzsálemi, antiochiai és alexandriai pátriárkák követe, Giblet Mózes fődiákonus azért is jelent meg II. Piusnál, hogy a keleti pátriárkáknak újra a római szék iránt való obedienciájáról tárgyaljon. Ennek aktáit egy a kötéséről Vörös Könyvnek nevezett iratgyüjtemény őrzi; a tárgyalások eredményeinek gyakorlati megvalósítását azonban elnyelték az események.

A keleti kereszténység világi fejedelmei szintén a Nyugattal való egyesülésben keresték utolsó menedéküket. A Paleologusok is megjelentek Rómában a világi birtok utolsó darabkájának elvesztése után és

innét, a pápaság védelme alól mentek férjhez a család utolsó leánytagjai.

II. Pius életének utolsó évében úgy látszott, mintha valóra válnának törökellenes tervei. Az ozmán hatalom által most már életérdekeiben fenyegetett Velence is aggódva látta, hogy Kisázsia meghódítása után a török nagyhatalom tengeri hatalommá bontakozik ki. 1462-ben a teljes fegyverzetben álló velencei hadiflotta még tétlenül nézte Korfunak a török által való meghódítását s tűrte a görög városokban lévő velencei kolóniák végveszélybe jutását; de 1463-ban, amikor Bosznia végleg török tartomány lett s a török csapatok Horvátországban is megjelentek, Velencében is bekövetkezett a nyugtalanság. A pápai diplomácia már az előző években azon dolgozott, hogy Velence és a Hunyadiak utáni Magyarország közt megegyezés jöjjön létre. II. Pius remélte, hogy sikerül a burgund fejedelmet is hadjáratra bírnia és segítette enyhíteni Velencének a császárral Trieszt kérdésében való ellentéteit. Mindezek ellenére lendületnélkülinek mutatkozott a törökellenes akció. II. Pius az 1463 szeptember 23-án tartott konzisztóriumban kijelentette, hogy ő maga áll a kereszteshadak élére; ő, a roskatag aggastyán kiáltja oda Európának: Ha eddig hasztalan hangzott el a kérés: Menjetek! most ez a hívás hangzik: Jöjjetek! „Noha öregek és gyengék vagyunk ahhoz, hogy karddal kezünkben harcoljunk és nem is ez a papi hivatás, mégis utánozzuk Mózes példáját, aki a hegyen imádkozott harcoló izraelita népéért. Mi is, akár egy hajó orrán, akár egy hegycsúcson, kérjük a győzelemért azt az Urat, akinek legszentebb testét is magunkkal visszük." A kardinálisok is készen álltak követni őt.

Végtelenbe nyúló tárgyalások s újabb és újabb intő bullák után a pápa súlyos betegen utazott el június 18-án Loretóba és július 19-én halálos betegen érke-

zett Anconába. Itt a püspöki palotában szállt meg, ahonnét végig lehet látni a városon, messze ki a tengerre. Innét epedte az ígért velencei hajók megérkezését, miközben csúz, vesekövek és láz kínozták, de legjobban az, hogy hiába leste az állhatatlan Velence hadiflottájának vitorláit a látóhatáron. Alkudozások újabb hetei után, augusztus 11-én megérkeztek a gályák, azonban a várakozást megúnt seregek már az előző hetekben szétoszlottak és a csalódás a megkínzott pápának megadta a halálos döfést. Összetörtségén már a gályák megérkezése sem segített: „Eddig nekem hiányoztak a gályák, most én fogok hiányozni róluk!" — mondotta és Szűz Mária mennybemenetele napján meghalt. Vele együtt szállt el a rettenetes erőfeszítések árán megindított hadjárat terve is.

A pápa halála hírére a gályáiról partra szállt dózse teljesíthetetlen feltételekkel állt elő a hadjárat folytatására nézve, majd az isztriai partokat portyázva végig, visszatért Velencébe. A bíborosok pedig sietve új választásra gyűltek össze.

6.

II. Pál pápasága. Küzdelme a bíborosi kollégiumnak az egyházkormányzatban való felülkerekedési kisérlete ellen. Ennek a kisérletnek az Egyház alkotmányával ellentétes vonásai. II. Pál nagyvonalú tervei a török ellen; Magyarország megsegitése. Az Egyházi Állam kormányzata és jelentősége.

Már tíz nappal II. Piusnak halála után összegyűlt az új konklávé Bessarion dékán vezérlete alatt. Mindenekelőtt ő maga volt papabilis, mellette számításba jöhettek még Carvajal és Torquemada. A választási feltételek szerint a választandó kötelezte magát a török elleni háború előkészületeinek folytatására s az egyházi reform előmozdításán kívül még arra is, hogy csak 24 lehet

a kardinálisok száma s a pápának mindenben rájuk kell támaszkodnia. A konkláve első ülésein a szavazatok túlságosan megoszlottak Bessarion mint a francia párt jelöltje és Carvajal között. Végül a pártok, minthogy a személyek által képviselt tárgyi koncepciók nem voltak összebékíthetők, Barbo kardinális személyében állapodtak meg, aki előkelő velencei családból származott s anyja IV. Jenő pápa testvére volt. Ő maga ekkor mindössze 48 évet számlált, 1440-ben lett bíboros s rendkívül méltóságos külsejével és megjelenésével a bíborosok kollégiumában a leghatalmasabb jelenség. Öntudatos volt, pompaszerető, éber és ügyes diplomata. Mint pápa a II. Pál (1464—1471) nevet vette fel. 1464 szeptember 16-án koronázták meg.

Választási feltételei, az ú. n. kapitulációk, olyan súlyosak voltak, hogy sértették a pápai méltóság viselőjének önérzetét s mint Gregorovius megjegyzi: éppen neki nem lehettek megfelelőek, mert mint velencei nemes, nagyon jól ismerte a bizottságok rendszerének árnyoldalait s a maga részéről nem kívánhatott egy egyházi nobiléktól felülvizsgált egyházi dózse lenni. Hamarosan őmaga panaszkodott, hogy a kardinálisok hozzájárulása nélkül semmit sem tehet. Az egyházi és a kúriai reform szükségességének hangoztatása, e két önmagában nemes szándék, túlságosan összefonódott a kardinálisi testület jogkiterjesztési igényeivel; a bíborosi kollégium a pápai főhatalom mellett túlságosan eluralkodott, ami nem felelt meg az Egyház isteni alkotmányának. Korlátozások — akár választási feltételek, akár elődök rendelkezése formájában — legföllebb mint tanácsok és irányelvek szerepelhetnek a pápa számára. II. Pál már éppen azért megválasztása után egy bullára gondolt, melyben semmisnek jelenti ki a választási feltételeket. Később a bulla helyett más megoldást keresett és talált. A kardinálisok meg-

hajoltak az egyházjogi érvek előtt, csak az öreg Carvajal nem, azonban a bíborosi kollégium hangulata olyan feszült lett, hogy Franciaországban már az új pápa uralkodásának első őszén új skizma híreit terjesztették. A többi nyugtalanságokat szerencsére lecsillapította a pápa közeledése az engedékenységre hajló kardinálisokhoz.

Felvetették a pápa ellen, hogy megközelíthetetlen, ritkán ad kihallgatásokat, lehetetlen hozzá bejutni. Viszont nagyon jószívű volt, bőségesen adott alamizsnát, kitűnően megszervezte a szegények támogatását, szegényházakat, kórházakat alapított.

Tovább igyekezett folytatni elődjének törökellenes terveit; ő maga a hadjárat önálló pénzügyi megalapozásában látta a legfőbb előkészületet. Ez hosszas tárgyalásokba sodorta őt sok európai állammal, még magában a pápai államban is elégedetlenség mutatkozott a törökellenes adók miatt. A befolyó jövedelmekből a pápa bőségesen támogatta különösen Magyarországot, amely gazdasági életének fejletlenebb volta miatt állandó pénzszűkével küzdött, úgyhogy az ország gazdasági fejletlensége miatt harctéri műveletei is állandóan vesztegeltek. Ugyancsak pénzzel akarta a pápa Velencét is arra bírni, hogy ne kössön újabb békét a törökkel.

A Balkánon ekkor már csak a keresztény Albánia védekezett. Vezére, Szkander-bég, ugyancsak foglalkoztatta a török birodalomnak majdnem egész hadierejét. 1466 végén híre érkezett, hogy Albánia fővárosát 300,000 török bevette. Egész Olaszország saját létét érezte fenyegetve az erősödő veszélyben, Magyarországot meg éppen elveszettnek tekintették. A pápa a reménytelen helyzet ellenére is tovább támogatta Szkander-béget, amikor ez megjelent segítséget kérni Rómában.

Ugyanolyan tudatosan, mint elődje, törekedett II.

Pál a pápai szék hatalmát megerősíteni és elismertetni. Ebben sorozatos összeütközései voltak a velencei állam abszolútizmusával, amely az Egyházat is csak a maga hatalmi szerkezetének elemeként kívánta kezelni. A pápa azonban erős maradt Velencével szemben éppúgy, mint Firenzével szemben, majd a XI. Lajos alatt egységes szerkezetté összezáruló Franciaország ellen.

Új vonást kapott a pápaság arculata II. Pál pápa alatt abban, hogy a pápai méltóság most először kezdte felvenni a reneszánsz pompájának külsőségeit. Az új vonás utódai alatt még csak fokozódott. Későbbi írók sokszor vádolták II. Pált ezért a pompáért, de nem szabad elfeledni, hogy egy annyira általánosan pompakedvelő korban az Egyház sem léphetett fel többé koldusi vagy középkori szegénységgel.

Tovább ápolta II. Pál a reform gondolatát is. Új ügyrendet hozott be a pápai kúriába, megakadályozta egyes könnyebb lelkű hivatalnokoknak már-már simóniás ízű üzelmeit. Gondja volt a papságra; római fővikáriusává Domenichit, a reformirány egyik legnagyobb képviselőjét tette. Foglalkoztatta a kolostorok reformja, azonkívül az oroszoknak az Egyházba való visszatérése.

Kiváló vonásokat mutatott II. Pál a pápai állam kormányzatában: Róma városa és az itáliai félszigetnek ez az aránylag nem nagy darabja volt Európa egyetlen országa, melynek uralkodója nem követett egyéni célokat, hanem az egyetemes kereszténység síkján kívánta saját államérdekeit tartani. Szinte egyetemes állam volt az összes többi keresztény országok számára. Nem zárt ki hivatalából egyetlen nemzetet sem, intézményeiben és kolostoraiban az egész világ képviselve volt. Döntő jelentőségű volt, hogy az Egyházi Állam mint állam is egyre szilárdabb belső életerőt mutatott fel s még a felemelkedő spanyol és német világhatalmak sem tudták magukba felszívni.

NEGYEDIK FEJEZET: VÁLTOZÁSOK SODRÁBAN.

1.

IV. Sixtus pápasága. A nepotizmus uralomra jutása udvarában. Családi érdekekből belevonja a pápai államot az itáliai helyi érdekek politikai villongásába. Ellentéte Firenzével. A spanyol állami inkvizíció kérdése. A reformtörekvések elhanyatlása IV. Sixtus alatt.

II. Pál halála után IV. Sixtus (1482—1492) néven a kardinálisok Rovere Ferenc kardinálist választották pápává, akit teológiai képzettsége és tiszta élete emelt a Ferenc-rend generálisi székébe s innen a pápai trónra.

KOLDUSSZEGÉNY, de nemesi családból származott; anyja fogadalomból adta őt be a minoriták egyik zárdájába, hogy szerzetesnek neveljék. Mint novicius a teológia és filozófia legkitűnőbb itáliai iskoláin volt diák, majd professzor, fényes képességeket mutatott mint szónok is, később mint organizátor, amikor rendjének egyik római prokurátora, majd előregedett rendfőnöke mellett annak vikáriusa lett. 1467 novemberében tüntette ki a pápa a bíborosi kalappal, négy év mulva pedig reá esett a bíborosok választása.

A hozzá fűzött várakozások azonban csak kicsiny részben teljesültek; a pápaságnak az a lendülete, amelyet három közvetlen elődje még vitatlanul tudott tartani, IV. Sixtus uralmának nyolc éve alatt lehanyatlott. Ezt az uralmat ugyanis mindenekelőtt a rokonpártolás (nepotizmus) jellemzi s az Egyházi Állam hatalmi törekvéseinek belebonyolodása az itáliai közviszonyokba.

Melozzo da Forlì híres freskója úgy ábrázolja IV. Sixtust, mint méltóságos, fejedelmi alakot. Előtte a vatikáni könyvtár prefektusa, Platina térdel, a kép többi alakjai unokaöccsei, köztük Giuliano della Rovere, a

leendő II. Gyula pápa. A kép jellemző: uralmának valóban sajátos vonása, hogy mindenekelőtt családtagjai vették őt mindenben körül. Pápaságának már első ténye az volt, hogy alig felserdült unokaöccseit, Gulianót és Pietro Riariót püspökké és bíborossá emelte és hatalmas javadalmakat adományozott nekik. Magának Pietro Riariónak jövedelme mai pénzértékben csaknem évi egy millió pengő volt; Pietro bele is pusztult zabolátlan életmódjába. Ennek öccsét, Girolamót viszont herceggé tette a pápa. Azt a pénzt, amelyet elődei a török háborúra szántak, Sixtus rokonainak pompázó életére és családja hatalmának kiépítésére fordította; „a pápa unokaöccsei az igazi törökök"! mondta róluk a maró római gúny. Minthogy családja érdekében üzött itáliai területi politikája keresztezte a Mediciek firenzei érdekét, Firenze Milanóval és Velencével kötött szövetséget. Hogy ezt ellensúlyozza a pápa, visszavonta a Medici bankház kezeléséből a török háborúra szánt tizedpénzeket, Riario pedig belekeveredett a firenzei politikai élet Medici-ellenes mozgalmaiba, amiből a kor egyik legnevezetesebb politikai botránya, a Pazziak hírhedt összeesküvése és Medici Lőrinc meggyilkolási kísérlete pattant ki. Ezek a foltok árnyékolják be a Sixtusi kápolna világhírű építőjének nevét.

A Pazziak összeesküvésének évében, 1478-ban engedte meg a pápa a spanyol koronának az állami inkvizíció megszervezését. Spanyolországgal új tényező jelent meg a kor politikai tényezői közt. Kasztiliai Izabella és Aragoniai Ferdinánd egyesítették tartományaikat, megalkották belőle az egységes Spanyolország magvát, mire a spanyol államiság páratlan gyorsasággal és céltudatossággal épült ki külsőleg és belsőleg egyaránt. Belsőleg felmorzsolta a túl hatalmas hűbérurakat, a királyi hatalom támasztékaivá tette a polgári rendet és a városokat, s makacs háborút viselt a mór

fennhatóság utolsó területeivel. A belső kiépítést Izabella királynő képviselte, az újkor történelmének egyik legnevezetesebb és sorsdöntőbb asszonyi alakja, az egységes spanyol államiság politikai lehetőségeit pedig a rendkívüli becsvággyal és politikai tehetséggel megáldott Aragoniai Ferdinánd, aki élesen látta azokat a lehetőségeket, amelyek egy katonailag, gazdaságilag és diplomáciailag kellően megszervezett hatalom számára a Földközi-tenger nyugati medencéjében nyitva állt. Nem kevesebbet akart, mint a spanyol uralom alá hajtani egész Itáliát és így Spanyolországot Európa hatalmi középpontjává tenni.

A spanyol állami inkvizíció kérése a királyok részéről Spanyolország belső megszervezésének egyik sarkalatos problémájából fakadt: az újdonatúj spanyol államiság származás, kultúra és politikai beállítottság szerint egyaránt idegen tömegeket talált az arabokban és az arab uralom folytán kiváltságos helyzetbe jutott zsidóságban. A bekövetkezett tömeges látszat-beolvadás és látszat-keresztelkedés csak fokozta a belső árulás veszélyét.

A spanyol állami inkvizíció, amint a neve is mutatja, az állam érdekéből fakadt s az államot védelmező világi intézmény volt. Az Egyház bevonása csak azért történt, mert a még fejletlen spanyol államiság érezte, hogy a zsidóság és arabság színleges átkeresztelkedésének őszinteségét, egy lélekben eddig ellenséges elemnek az állami életben való előretörése lelki feltételeit csak az Egyház segítségével tudja ellenőrizni. Amint az ebben a kérdésben sokszor megmutatkozott: a hitéleti, nemzeti és vérségi problémák, az asszimiláció kérdése és más bonyolult tények egész sora vonódott itt össze a zsidó- és arabkérdés körül. A spanyol állam részén érthetővé tette a védekező ösztönt a veszély

rendkívüli nagysága; hiszen nemcsak belső okokból mutatkozott az állam megszilárdulásának szüksége, hanem azért is, mert a frissen meghódított milliós tömegek a kereszténység színe alatt tovább is közös érzelmi kapcsolatban maradtak az északafrikai mohamedán világgal, a keresztény Földközi-tenger engesztelhetetlen ellenfelével. Innét, az északafrikai mohamedán államokból, joggal lehetett félni újabb támadástól, aminek esetében a spanyol félszigeten látszat szerint áthasonult tömegek halálos veszélyét jelenthették volna az ifjú spanyol államiságnak. Az inkvizíciót és Sixtus pápát felelősség pusztán azért terhelheti, mert mindig hibaforrás az Egyház számára egy nem tisztán egyházi intézményben való túlságos felelősségvállalás. Az Egyház egyébként a maga hivatását ezúttal pontosan teljesítette, és helyesen állapította meg, hogy a vádlottak nézetei s élete mennyire feleltek meg a keresztény tanítás és élet követelményeinek; a bűnvádi eljárást azonban a vallatással együtt a világi hatóságok végezték s ők is hajtották végre az ítéleteket. Sajnos az okok, amelyek miatt, gyakran a feljelentők kapzsisága és személyi bosszú alapján, a vádlottak a bíróság elé kerültek, nem voltak mindig tiszteletreméltók.

IV. Sixtus pápasága alatt tagadhatatlan az egyházi reform ügyének lehanyatlása. A reformtörekvések elhanyatlása annak ellenére bekövetkezett, hogy maga a pápa vágyott a reformok után s egy a reformintézkedéseket tartalmazó bulla kidolgozása hivatalának állandó ügye volt. Azonban a legszűkebb környezetéhez tartozók áldatlan befolyása újra és újra elodázta a bulla munkálatait. Szomorú változás játszódott le a bíborosi kollégiumon belül is: sorra kihaltak a régi „nagy" bíborosok, Torquemada és Carvajal, Roverella, Clandini és a többiek, pótlásuk pedig nem tisztán egyházi szempontok szerint történt. A bíborosi kollégium új színe-

ket kapott, világias érzületű s előkelő származású papi nagyurak lettek a bíborosi kollégium tagjai.

2.

A központi egyházkormányzat s a bíborosi kollégium fejlődése. A francia túlsúlynak s az avignoni időknek felszámolására való törekvések. Politikai ellentétek a bíborosi testületben. Az itáliai származású bíborosok többségének jelentősége. A kollégium fénykora. A középponti egyházkormányzat hivatalai.

Még a pápaságnak avignoni időszakában fontos változások történtek a pápai hivatalok szerkezetében. A kúria legfontosabb testülete most is a bíborosi kollégium volt; e testület jelentősége egyre növekedett. A pápai szék hatalmának az avignoni idők alatt való alá-hanyatlása s a zsinati főhatalmi elvnek feltolakodása folytán a bíborosi kollégium szerepe és politikai befolyása még inkább előtérbe jutott. IV. Jenő idején már szinte egy arisztokratikus főhatalmi és kormányzati elv érvényesülésének kísérletéről lehetett beszélni.

A bíborosok száma ekkoriban 20—30 között ingadozott. Tagjainak aránylag kicsiny száma még növelte az egyes bíborosok hatalmát s érzékennyé tette őket különféle befolyások számára. A bíborosi kollégium összetételében az avignoni időszak alatt határozott francia túlsúly lép fel; az avignoni korszak hét pápája 134 kardinálist nevezett ki s ezek között 113 francia volt. A francia túlsúly a francia állam hatalmi érdekeit igyekezett képviselni; ez súlyos megrázkódtatásoknak tette ki az egyházi főhatalmat s többi között elindító oka volt a nagy nyugati egyházszakadásnak. VI. Orbán és V. Márton szívós eréllyel és céltudatossággal törték le ezt a túlzott francia befolyást s bíborosaik többségét olaszok közül választották.

Tévedés azt gondolni, hogy ebben csak éppen

valami olasz nemzeti érzés nyilvánult meg. Az Egyház középponti kormányzata nem nélkülözi ugyan az olasz nemzeti öntudat alapvonásait, sőt ez az itáliai érzés II. Gyulában az Egyházi Állammal egy egységes Itália kialakítására tört, azonban a bíborosi kollégium olasz túlsúlya nem egy bizonyos nemzet fiainak az Egyház kormányzatában való felülkerekedését jelentette, hanem ellenkezőleg: el kívánta kerülni azt a nemzeti partikularizmust, amelynek veszélyes következményeiből az egyházi főhatalom olyan keserű leckéket kapott az avignoni időszak alatt. Itálián kívül még a legmagasabb egyházi rangokat viselők is sokszor fenntartás nélkül adták át magukat a nemzeti érzés és a nemzetállam szolgálatának. Viszont a bíborosi kollégium olasz színezetét az a tény is magyarázta, hogy az egymással ellenségeskedő nemzetek között az itáliai nemzet ragaszkodott legjobban az Egyház nemzetekfeletti céljaihoz s a bíborosok a római püspök törzs papjai voltak.

A bíborosi kollégium összetételében az avignoni idők után bekövetkezett másik változás a világias és politikai érdekeknek jelentkezése volt. Jogászok, diplomaták, politikusok, nem egyszer hadvezéri talentumokkal rendelkező prelátusok kapták a bíbort, világi hatalmasságok igyekeztek a maguk érdekeinek képviselőit bíborosi rangra emeltetni s így az Egyház legfontosabb testületében politikai és egyházpolitikai pártokat vagy csoportokat erősíteni.

A BIBOROSI KOLLÉGIUM fejlődésének az avignoni idők végétől a hitszakadás bekövetkeztéig van egy kétségtelen fénykora is. V. Mártontól II. Piusig egész sor kitűnő bíborost neveztek ki. Ezek egyéniségében már feltűnnek a reneszánsz vonásai, de ugyanolyan hatalmas vonalakkal emelkednek magasba a keresztény erények. Ilyenek voltak Cesarini, Carvajal, Bessarion, Capranica, Cuesi Miklós. 1460 után helyettük az akkor már végzetesen kibontakozó nepotizmus a pápa családjához tartozó vagy

családi szempontból megbízható, annak hatalmát támogató egyéniségeket emelt fel, akiknek nem kifogásolhatatlan élete meglazította és aláásta a bíborosi kollégium fegyelmét és az Egyház legelőkelőbb testületébe utat nyitott a reneszánsz érzékies kultúrájának.

A bíborosi testületnek az egyházkormányzati ügyekbe való befolyása az ú. n. konzisztóriumokon át történt; ezeken a konzisztóriumokon (consistoria secreta, c. publica, c. ordinaria, c. extraordinaria) a pápa elnökölt. Tárgyköre kiterjedt a pápai főhatalom tevékenységének egész területére. Minden egyházi és politikai kérdés a konzisztóriumokban került megvitatás alá s találta meg a maga további útját: vagy elintézték ott helyben, vagy konzisztoriális bizottságok elé utalták, esetleg konzisztoriális ügyvivőt bíztak meg elintézésével, többnyire azonban az illetékes pápai hivatalokhoz küldötték tovább. Az ügyek megsokasodása később az ügyek bizonyos típusaiban állandó auditorok, jegyzők, vizsgálóbírók munkábaállítását és állandósítását tette szükségessé; megindult az a fejlődés, amely később megteremtette a különböző kongregációkat és elvezetett a bíborosi kollégium munkásságának egészen modern kialakulásáig.

A bíborosok szerepének megnövekedésével egyre növekedtek a bíborosok szereplésének külsőségei. Különösen a reneszánsz nagyúri származású bíborosai vették magukat körül fejedelmi pompával; kialakultak a bíborosi udvarok. A bíborosok jövedelmei igen tekintélyesek voltak, a bíborosok testületét a pápaság jövedelmeinek fele illette meg, ezenkívül az egyes bíborosokat a kolostorok cenzusainak, templomok, pápai birtokok, püspökségek, apátságok jövedelmeinek egy része vagy akár egésze. A nagy egyházi jövedelemhalmozások nem egyszer káros következményekkel jártak.

Ugyancsak az avignoni idők pápasága adott indítékot a pápai udvar pénzügyi vitelének további kialakulására. Az avignoni időszak alatt hiányzott az Egyházi Állam természetes jövedelme, ezt a keresztény világnak a pápai udvartartás és középponti egyházkormányzat jövedelmeihez való hozzájárulásával kellett pótolnia. Kialakult a pápai pénzügyi hivatalok bonyolult összefüggése és bonyolult rendszere.

A pápaság jövedelmi forrásainak kiépülése, rend-

szereződése nem egy esetben emberi erőknek és emberi érdekeknek való kiszolgáltatása új vonatkozások közé hozta a pápai széket az egyháziak felé. A pápai szék bevételei mint terhek különösen a papságra nehezedtek. A még a terménygazdálkodás korát élő és a pénzgazdálkodásban szakadatlan nehézségeket látó kor számára nem egyszer nehézségeket okozott ezeknek a pénzügyi kívánságoknak eleget tenni s a terhek sora elégedetlenkedést váltott ki a papság részén.

A pápaságnak Avignonból való visszatérése után még inkább megsokasodtak a pápai kúria körül felgyűlt politikai, anyagi, egyházpolitikai és egyéb természetű ügyek, a hivatalnokok száma nagyobb lett, az ügyvitel szabatosabb. A 15. század második felében az Egyházi Állam sajátos természetű ügyeinek vezetésére külön középponti hatóságokat állítottak fel, amelyekből később a pápai államtitkárság fejlődött ki. A 15. század végétől a különféle keresztény országok különféle ügyeinek helyi intézésére, a pápaságnak állandó informálására, egyházpolitikai és diplomáciai feladatok végrehajtására küldött követségekből lassan kifejlődtek az állandó nunciatúrák.

3.

A papság egyházias életének meglazulása. A demokratikus jellegű egyházi gondolat veszélyei és hatásai. A pápai főhatalom aláhanyatlott helyzetének visszahatása a főpapi kar helyzetére. Növekvő ellentétek a főpapság és az alsópapság között. Az alsópapság erkölcseinek megromlása. A reformtörekvések tudatos hagyománya a helyi zsinatokban.

A papság egyházi életének 12. századbeli reneszánsza már a 13. század elejétől kezdve aláhanyatlott. A hanyatlás egyik legfőbb oka az, hogy a pápaság középponti fegyelmező küldetése mögött elgyengültek

a reális hatalmi garanciák s előtérbe nyomult az új államhatalmak önzése és despotizmusa. Az avignoni pápaság évtizedei után a bekövetkező zsinati korszak az egyházkormányzatot demokratikus irányban törekedett átszervezni s erre célzó mozgolódásai már az egyházi főhatalom gyengülésének következményei voltak. Az egyházi fegyelem meglazulását jellemző egyházfogalom már majdnem bizonyos mérsékelt episzkopális egyházrendszert jelentett, noha sem elvileg, sem gyakorlatilag nem merült fel az Egyházon belül annak gondolata, hogy az Egyház csak egy középponti hatalomtól független püspökségek laza halmaza lehetne. Még szerencse volt, hogy maga a zsinati gondolat is alapjában véve az Egyház egyetemességének és egységének érzetéből indult ki.

Bár az egyházkormányzati főhatalom hanyatlásának idejét egyes püspökségek szívesen használták fel önállóságuk kiépítésére, éppen saját maguk sem menekedhettek meg a pápai hatalom gyengülésének következményei elől. A demokratikus jelszavak hatása alatt éppen a zsinati időszak idején a bíborosok és a főpapi kar mellett a világi uralkodókat, az egyetemeket és világi doktorokat is bevonták a legfőbb egyházi kérdések intézésébe s ezzel együtt egy új öntudatnak, az Egyház életében új hatalmi tényezőnek jelentkezését tették lehetővé, egy olyan világi elemét, amely a papságtól és főpapságtól érzületileg gyakran élesen különvált.

Ez az érzelmi szakadás eleinte csak szórványosan jelentkezett, de lassan intézményessé erősödött a hívők és a főpapi kar közt, különösen azokon a területeken, amelyeken a főpapi kar elvilágiasodása megindult. Így Németországban, ahol nem egy főpap világi ranggal, világi hatalommal és világi kormányzói feladatokkal rendelkezett, vagy ahol nem az egyházi és egyház-

kormányzati szempontból való alkalmasság, hanem a fejedelmi, főnemesi és nemesi származás volt döntő egyes esetekben a főpapi székek betöltésében s ahol a püspökök úgyszólva állandóan egyházmegyéjükön kívül és székhelyüktől távol tartózkodtak. Ilyen helyeken a püspöki ténykedések gyakorlását sokszor kellően ellen nem őrzött helyettesekre bízták. Nem egy helyütt a püspökök személyes harcba keveredtek káptalanjaikkal és papságukkal anyagi kérdésekben vagy egymás visszaéléseinek kölcsönös kifogásolása folytán. Világi szempontok ellensúly nélkül érvényesültek az egyházi életben, gyakoribb lett a simónia; a magasabb klérus törvénytelen gyermekeit a nehéz egyházpolitikai ügyekbe bonyolódott római kúria szívesen felmentette a törvénytelen származás akadálya alól s megengedte nekik az egyházi rendek felvételét, sőt a magasabb egyházi tisztségekbe való emelkedést is, aminek révén megnyílt annak a lehetősége, hogy fontos egyházi tisztségek és javadalmak törvénytelen származású emberek közt szinte örökölhetőkké váltak.

Mindazáltal nem volt hiány olyan intézkedésekben sem, amelyek az ilyen természetű hanyatlást megakadályozni voltak hivatva. Tartományi és püspöki zsinatokat még mindig nagy számmal tartottak s ezek az illetékességük alá tartozó körben szorgalmasan gyakorolták törvényhozói és bírói tevékenységüket. Működésüknek köszönhető, hogy az egyházi viszonyok terén nagy zuhanások átlag mégsem mutatkoztak.

A reformszándékkal összehívott különféle nagyobb zsinatok mindegyike újra és újra sürgette a helyi zsinatok tartását, újra és újra előírta feladataikat, különösen a papság erkölcseinek ellenőrzését és javítását. Ezeken a helyi zsinatokon gyakran szerepelt az ítélkezés és rendcsinálás simónia ügyében, vagy olyan panaszok körül, hogy sokhelyütt kellő egyházi tanul-

mányok, sőt kellő keresztény élet nélkül szenteltek fel papokat s hogy a papság életében riasztó gyakorisággal jelentkezett az ágyasság. Minden időben nagyfokú papi lesüllyedés kísérő tünete, ha már-már a cölibátus megszüntetésének gondolata is felmerül. A zsinati korszak egyik vezető szelleme, Gerson, a papság erkölcseinek megromlása ellen magának a papságnak jobb megválogatásában keresett ellensúlyt, a papi életmód gazdasági színvonalának csökkentésében, a papságnak a szórakozásoktól való eltiltásában. A szerzetes-szónokok éles prédikációkban keltek ki a megromlott életű papság ellen, ez azonban csak a szerzetesrendek és a világi papság között való surlódásokra vezetett. Előfordult a zsinati jegyzőkönyvek szerint az is, hogy sokan pusztán a misepénztől ösztönöztetve több misét mondtak ugyanazon a napon. Viszont voltak olyan panaszok is, hogy egyes papok a misézést teljesen elhanyagolták. E miatt megállapították azt, hány misét kell az egyes egyházi rangfokozatokban álló papoknak évenkint mint minimumot elmondaniok. Panaszok merültek fel még a breviárium-imádság elhanyagolása miatt. A legnagyobb hiányok azonban a papság intézményes kiképzése körül mutatkoztak. A zsinatok sürgetik, hogy mindenütt kellő számban legyenek megfelelően iskolázott papok, minden egyházmegyének, később minden székesegyháznak legyen iskolája, egy teológiai doktorkanonokkal az élén. Ez az üdvös intézkedés azonban egyelőre nem vált valósággá s intézményessé s magában véve már nem is volt a kérdésnek korszerű megoldása.

Az Egyházban tovább élő krisztusi szellem természetesen sohasem maradt tétlen s a középponti egyházkormányzatnak és egyházfegyelemnek hanyatlása idején is sorra jelentek meg minden országban a magasabb és alacsonyabb rendű klérusban a keresztény élet hősei.

Különösen a főpapi karnak mindenütt felbukkanó nagyjai azok, akik ezeken az elernyedt századokon át is keresztülmentették a keresztény egyházi élet és szervezkedés hatalmas eszmei kincseit, s akiknek szellemi hagyatéka, egyéniségük emléke az akkori egész keresztény világ területén alapjául szolgálhatott a későbbi belső megújulásnak.

4.

A hivők keresztény élete a 14. és 15. században. A templomok mint a keresztény és közösségi élet középpontjai. A szertartások és az ünnepek. A búcsúalkalmak megnövekedése s a búcsú tanának körvonalazása. A prédikáció fontossága s gyakorlatának hiányai. A vándorprédikátorok. Hitbuzgalmi irodalom. „Krisztus követése." A kor szentjei s a kor bűnei.

A 14. és 15. század életének egyik érdekes tünete, hogy ugyanakkor, amikor a vallásos élet belső erői eleinte csak bizonyos vezető körökben, később egyre nagyobb tömegekben is hanyatlásnak indulnak, ugyanakkor magának a vallásos életnek külsőségei hosszú időn át alig szenvednek változást, a hanyatlás jelenségei csak a 15. század utolsó éveitől kezdve érnek el a templomokig. Mint akkor nem történt változás a szentmise szertartásaiban, éppúgy nem változott annak középponti istentiszteleti állaga és pompája sem. Különösen a vasárnapi szentmisének minél nagyobb fénnyel való tartására a papság és hívők, egyének és közösségek egyaránt törekedtek. A szentmise szertartásainak épségét, az Oltáriszentség belső tiszteletének s az iránta való áhítatnak külső kifejezését, a szentségek és szentelmények kiszolgáltatásának szigorúan megszabott egyházi formáit a nagy zsinatok éppúgy, mint a helyi fórumok egyaránt szorgalmazták. Az Egyházzal való együttélés, különösen az egyházi évnek és az ünnepkörnek válto-

zásaihoz és szertartásaihoz való élő kapcsolódás, a falvak és városok életének hagyományszerű életformája maradt. A püspöki városokban a székesegyházak vonták maguk köré a hívők életének nem jelentéktelen részét. Ebben a korban a nagy tömegek számára még mindig kizárólag az Egyház jelentette a kultúrát s az Egyház szertartásai, az egyházi év váltakozásai hozták meg a hívők számára a leginkább előtérben álló és mozgalmas élményanyagot; sokkal inkább, mint később, pl. a 17. század kezdetén.

A székesegyházak középponti szerepe megmaradt a városokban a 15. század után is akkor, amikor a lakosság növekedése miatt ezek több plébániát és más lelkipásztori intézményt, pl. szerzetházat alakítottak. A székesegyházak még akkor is az egész városra szólóan megmaradtak bizonyos szolgáltatások és szertartások kizárólagos középpontjának s az egyházi főünnepek nagy szertartásainak főbb része még mindig kizárólag hozzájuk kapcsolódott. Az egyházi év egyébként nem hogy veszített volna dús és színes voltából, ellenkezőleg még dúsabbá és színesebbé tagolódott. Mint új ünnep, ekkor jelenik meg a Szentháromság vasárnapja, amelyet XXII. János pápa vezetett be. Egyre több vonással bontakozott ki a szentek tisztelete, különösen Szűz Máriáé; a 13. században keletkezett nagy kolduló rendek áhítatos rendi Szűzanya-tisztelete s ennek a hívők minden rétegében való céltudatos terjesztése még a 14. és 15. századra áthatóan is mélyen éreztette hatásait és eredményeit. Mindenekelőtt ismert és kedvelt egyetemes ájtatossága lett és maradt a hívőknek a rózsafűzérimádság. A 14. században külön ünnepi emlékezést kapott Szűz Mária látogatása sz. Erzsébetnél (Sarlósboldogasszony; V. Orbán rendelte el 1369-ben s megerősítette ugyanezt a bázeli zsinat XXXIV. ülése is), valamint a Szeplőtelen Fogantatás ünnepe. A 15. szá-

zadban tovább szaporodtak a Mária-ünnepek: Szűz Mária hét fájdalmának ünnepe és a Havi Boldogasszonyé. Új élményként érintik a hívőket a 14. és 15. század szentjei, akik éppen amaz ellentét erejével, mely az ő életük és a kor élete között mutatkozott, a hősies és szent élet iránt való tiszteletet széles körökben tartották ébren. Többnyire hamarosan haláluk után avatták őket szentté — így pl. Árpádházi sz. Erzsébetet, Assziszi sz. Ferencet — s mint egy-egy városnak, tartománynak vagy népnek kedves szentjei sok eleven áhítatot fűztek magukhoz. A 14. és 15. század élményvilágának egén különösen a század két nagy kolduló szerzetének, sz. Domonkos és sz. Ferenc rendjének első nagy nemzedékei és szentjei ragyogtak. Az európai keresztény társadalom minél nagyobb tömegeinek, sőt a hívők egyetemes érdeklődésének az Egyház életéhez és kegyelmi eszközeihez való kapcsolását szolgálták a jubileumi szentévek is; az elsőt már az előző korban VIII. Bonifác tartotta meg 1300-ban és rendelte el minden századik évre, de VI. Kelemen 1343-ban már minden ötvenedik évre, VI. Orbán 1389-ben pedig minden harmincharmadik évre jubileumot hirdetett, II. Pál végül 1470-ben minden huszonötödik évre; ezt a rendelkezést IV. Sixtus erősítette meg 1473-ban s így állandósult is.

A jubileumi búcsúk római kiváltságát már IX. Bonifác átengedte más egyházmegyéknek is. A megszaporított búcsúalkalom kapcsán szükségessé vált a búcsú tanának többszöri leszögezése. Maga a Szentszék is törekedett arra, hogy búcsúengedélyezések irataiban újra és újra pontosan körvonalazza a búcsú tanát és figyelmeztesse a híveket a feltételek pontos megtartására.

A hívők számának gyors duzzadása s a társadalmi

élet megváltozása Európa majdnem minden országában a városi lakosság számának emelkedésével és a társadalmi életnek a városokban való tömörítésével járt. Ezzel együttjárt a prédikáció szerepének növekedése is. A 13. század folyamán keletkezett kolduló rendek hatalmas terjedése, nagy jelentőségre jutása éppen azzal kapcsolatos, hogy teljes mértékben vállalták az igehirdetés ügyét, aminek akkor úgyszólván egyedül kellett pótolnia a hívők számára azt, amit ma az iskolai hitoktatás, a hitbuzgalmi egyesületek, hitéleti mozgalmak és hitéleti sajtó alkotnak. A keresztény tanításnak prédikációs székről való hirdetése a 14. század néhány nagy kísérlete után a század végén már kezdi mutatni vészes zökkenőjét. A papságnak egy része éppen nem emelkedik ki a hitéletileg kihültebb rétegekből s a szószékről való igehirdetés buzgalma csökken, gyakorlata lanyhul. A 15. században egyes elhanyagoltabb egyházi tartományokban olyan rossz a helyzet, hogy már vasárnapi prédikációra sem gondolnak s jó, ha a hívők nagy ünnepeken hallanak keresztény tanítást. A 14. században, különösen első felében még nem ilyen sivár a helyzet, de már ekkor is szüksége mutatkozik annak, hogy a világi klérus mellett a szerzetesrendek fokozottabb prédikációs tevékenységet fejtsenek ki. Ez valóban be is következik, Olaszországban, Spanyolországban, Franciaországban, a német földeken, sőt még Magyarországon is a két nagy kolduló rend vándorló prédikátorainak munkája jeleskedik az igehirdetésben. Különösen Olaszországban a politikai viszonyok szétaprózódottságában és zilálttságában jelentik a nagy prédikátorok az egyházi életnek és nem egyszer az egyetemes szellemi életnek, sőt a politikai életnek is nagy tüneményeit. Városról-városra vonulva ezreket és ezreket egyesítenek prédikálószékük körül, nem egyszer a városok és községek

egész lakosságát. Egy-egy helyen népszerűen végigmennek a keresztény hit igazságainak egész rendszerén, annak anyagát maradandóan igyekeznek hallgatóikba belevésni, különösen figyelmet szentelnek a kor elterjedtebb bűneinek, kitérnek az egyházpolitikai, társadalmi és közéleti kérdésekre. Közülük nem egyet nemcsak tudása és mély hatást sugárzó egyénisége tesz híressé, hanem szent élete is és csodáinak híre. Vannak, akik ugyanakkor, amikor a legegyszerűbb hitigazságokról a legszélesebb tömegekhez népies nyelven szólanak, egyúttal koruk legfényesebben képzett elméi, mint Kapisztrán sz. János vagy Gerson. Vannak, akik zárdai magányokból, misztikus elragadtatásból lépnek a tömeg közé, mint Tauler János vagy Suso Henrik.

A KOR NAGY NÉPSZÓNOKAI közt egyik legnevezetesebb Olaszországban a ferences Sziénai sz. Bernardin, aki rendalapítójára és Páduai sz. Antalra emlékeztető hatással prédikált s a maga személyes hatásával is jelentős hitéleti mozgalom elindulását jelentette. Viszálykodó városok között s az egyes városokban fegyverrel egymás ellen törő politikai pártok között szerzett békét. Már életében úgy tartották számon, mint korának másik tüneményét, a később szentté avatott Kapisztrán Jánost. Ennek szónoklatai tömegeket és egész társadalmakat mozdítottak meg. Kapisztránt maga a pápai szék is felhasználta a törökellenes keresztesháború hirdetésére, a husziták megtérítésére. A hatalmas szónok és kitűnő tudós életének útja így vezetett Olaszországon, az Alpokon át Magyarországra, itt való megjelenése századokon át emlékezetes maradt. Hunyadi Jánosnak a nagy barátot és a török ellen való keresztesháborúk gondolatának az egész magyar társadalomban való meggyökeresztetőjét jelentette.

A szerzetesrendek prédikációs buzgalma sok prédikációs gyűjteményt, kompendiumot, gyakorlati és elméleti prédikációs könyvet hozott létre.

Ugyanaz a szükség, amelyből a 14. és 15. század prédikációs mozgalmának ez az iránya fakadt, hozta létre a hívők oktatására szolgáló katekizmusszerű könyvecskéket, amilyent pl. Gerson is írt, s a hívők számára

szánt egyszerű hitbuzgalmi és aszkétikus iratok egész sorát, latinul és a nép nyelvén egyaránt.

Különösen a könyvnyomtatás megindulása után sokasodtak meg az efféle kitűnő és áhítatos könyvecskék, mint pl. Szász Ludolf „Heilspiegel"-je s a különféle fametszetű képpel díszített, nem egyszer tisztán képekből álló népbibliák vagy lelki kincstárak, „lelki kertek". Hogy a keresztény hitélet hanyatlásának nagy társadalmi és földrajzi területeket érintő folyamata sem kezdte ki a keresztény élet folytonosságát s hogy ez a keresztény élet mennyire együtt tartott a korral, arra nézve semmi sem jellemzőbb, mint az, hogy a könyvnyomtatás megindulása után azonnal ezeket a vallásos könyveket kezdték ontani a könyvsajtók, mint a legszélesebb tömegek igényének kielégítőit.

A 15. század a misztikában új utakat keres azokon az elemzéseken át, amelyekben a teológiai érdeklődés a misztika eddigi elveit és fogalmait körülhatárolta. Ezen a vonalon Gerson az, aki a misztikának szabatos teológiai fogalmakkal való alátámasztásával megveti az eszmélkedés alapjait; ezek: Isten szépsége, az ember tökéletlensége, a szeretet és az imádság teológiája. Misztikai gondolatainak gyakorlati eredményeit nagybőjti prédikációban is terjesztette.

Ebben a korban keletkezett a századok olvasmánya, a Szentírás után talán legtöbbször kiadott és legtöbbet forgatott keresztény mű, a „Krisztus követése". „A legédesebb könyv, amelyet ember írhat, minthogy a Szentírás könyveit nem emberek írták."

A MŰ EGYSZERŰ és átlátszó, mint valami kristály; hatásának titkát nem stílusában kell keresnünk, hanem közvetlenül hangjában, amelyen az olvasónak, a hívőnek, a lelki életre törekvőnek a hangját s öntudatlan érzéseit megszólaltatja. Talán éppen az a legnagyobb varázsa, hogy nem új dolgokat mond, hanem mindenki számára olyant, amit régen ismer; a lelki életnek olyan kérdéseit és hangulatait szólaltatja sorra, amelyekkel úgyszólván valamenynyien küzdöttünk és amelyeket sokszor keresztüléltünk.

A mű 4 kötetből áll. Az 1. könyv egyszerű, gyakorlati életszabályokat ad a lelki élet alaptételeiről, megjelöli a keresztény ember célját, mint amelynek főtartalma Jézus követése, a világ felé pedig: a világi hiúság elvetése. Ez az első könyv még törődik a világgal, még megvan számára a világi dolgok polaritása, de csak azért, mert ezektől sorra el kell szakadnunk. A 2. könyv már leszámolt a világgal, a nehézségeken túljutott lélek élményvilágával foglalkozik, a belső összeszedettségnek, az alázatnak, tiszta szívnek, jó lelkiismeretnek örömeivel és a Krisztussal való együttélés és meghittség érzésével; de rámutat arra is, hogy ez az érzésvilág és megvigasztaltság a lelki szárazsággal váltakozik és annak életében, aki a lelki életre elszánja magát, mint próbatétel feltétlenül bekövetkezik a szenvedés és ezt szeretni is kell, mert Krisztus is szenvedett. A 3. s terjedelemben legnagyobb rész az Úr Krisztussal és az isteni szeretettel való személyes viszony kapcsolataiba és vonatkozásaiba vezet be. Itt ismét megjelennek a külső élet vonatkozásai; annak kérdése, hogyan rendezze maga körül a világ ellenséges erőit az, aki a kegyelem állapotában él, kezdve a saját testében felmerülő érzéki erőktől egészen a társadalmi ellenhatásokig. Ezeknek tárgyalása többnyire párbeszédekben folyik Jézus és a hívő közt. A 4. könyv önmagában, a többitől függetlenül is remekmű, az Oltáriszentséggel való élés titkairól szól.

Sokat vitatkoztak „Krisztus követése" szerzőjéről. A köztudat és a tudományos kutatás ma újból azt tartja szerzőnek, akinek nevéhez kezdettől fogva kapcsolódott a mű: Kempis Tamást. Mások a szerzőt Gersonban, majd másokban keresték; vannak áthidaló felfogások is, melyek szerint Kempis csak összefoglalója a már előtte feljegyzett gyakorlati szerzetesi életszabályoknak és minden valószínűség szerint egyedüli szerzője a 4. könyvnek. Van Ginnecken, holland jezsuita szerint a könyv szerzője Kempeni Tamásnak noviciusmestere lenne. Az 1616-ban megindult vita könyvtárnyi irodalmat teremtett, a végső kérdések máig is újra megvitatás alá kerülnek. Bizonyos, hogy Kempis Tamás valóban élt. Ágostonrendi kanonok volt: 1379-ben született a Rajna melletti Kempenben, Deventryben tanult, a Közös Élet Testvéreinek kitűnő iskolájában, majd az agnetenbergi kolostorba lépett, ahol

hosszú és külső tényekben eseménytelen élete eltelt. Majdnem 40 aszkétikai és hitbuzgalmi munkája van és ezekkel a „Krisztus követése" nélkül is a középkori hitbuzgalmi irodalom egyik klasszikusa lenne. Latinul írt és latin stílusa a középkori latinság egyik legérettebb és legtisztább csúcspontja. Egyszerűségében, átlátszóságában és természetességében előnyösen különbözik a már az ő életében hódítani kezdő humanista újlatinság erőltetett dagályától és mesterkélten szelektált szókincsétől.

A középkori szentek misztikus írásaival szemben, akik saját misztikus élményeiket vetették papírra, ott van a Krisztus követése ereje, hogy míg azokban a misztikus élmények egyedisége hangsúlyozódik ki, addig a Krisztus követése misztikája egyszerű, kivétel nélkül minden embernek szóló. Éppen itt van páratlan hatásának és páratlan elterjedésének titka. Annak ellenére, hogy egy szerzetes írta, aki elsősorban a szerzetesi élet feltételei szerint képzelte el a hívő életének adottságait és a szerzetesi élet formáiban gondolkodik, mégis az egész kereszténység kincse lett.

Nem hiába született Krisztus követése két korszak határán, hatása is korok felett áll. Nem sokkal keletkezése után századának legismertebb és legolvasottabb könyve lett. A könyvnyomtatás feltalálása után a legelső művek közé tartozik, amelyek nyomtatásban megjelennek, de már kéziratban mindenféle nyelvre lefordították. Magyarra Vásárhelyi Gergely fordította le először 1594-ben, harminc év mulva Pázmány szólaltatta meg a maga erőteljes magyarságával.

A KERESZTÉNY MISZTIKA fejlődésében további vonalakat jelentenek ennek az időszaknak misztikus szentjei, köztük Bolognai sz. Katalin (1463), akinek kinyilatkozásaiban Jézus szenvedésének története ragyog fel. Az Este hercegek udvarhölgye volt. Lelki életének élményei a misztikusok legbensőbb körének tagjává tették. Látomásait a „Lélek hét fegyveréről" című könyvében írta meg. Testét máig épen őrzik Bolognában.

A másik Katalin, Génuai sz. Katalin, a város egyik legelőkelőbb családjának, a Fieschieknek sarja, a város egyik patríciusának felesége, aki férje halála után az Annunciata-rendbe lépve, vezeklő életet élt és betegeket ápolt. Neki is csodálatos látomásokban volt része.

Legszűkebb területen kívül kevéssé ismert, de a középkor végének és az újkor kezdetének, ennek a lelkülete szerint legszárazabb kornak, nevezetes szentje volt Schiedami sz. Lidvina (1380—1433), aki mondhatni egyszerre viselt minden betegséget, páratlan testi nyomorúságban töltötte egész életét. A leírások, amelyek betegségéről szólnak, szinte hihetetlenek; betegségekkel és szenvedésekkel szinte soha meg nem elégedve újabb és újabb betegségeket kért magának, mintha eme annyira sekélyes és üres korért, ennek szeretetlenségéért akarná Istent kiengesztelni!

A kor szellemi irányzatának az Egyházat kedvezőtlenül érintő vonásai a 14. században és a 15. század első felében inkább még csak a magasabb kulturális életet igénylő rétegekben tűntek fel. A keresztény élettől való elpártolás jelenségei, mint az egyházkormányzat és papság elernyedésének és az egyházkormányzat és lelkipásztorkodás hiányainak folyományai, csak a 15. század második felétől kezdve mutatkoztak. Addig a kor hibái és bűnei az átlagos hibák és bűnök. Az előző korokéval szemben azonban feltűnik a keresztény erkölcsök elmúlt századainak szelídítő hatása. Megszűnt pl. a korai középkorra annyira jellemző erőszakoskodás és önbíráskodás: csak Északnémetországban maradt fenn és ez is csak a „Feme": valamiféle közösség részéről titkos bíráskodással, jogi illetékesség nélkül hozott halálítélet. Egyébként a gyilkosság e korban már ritka és súlyos bűn, melyet a nép erkölcsi érzése mélyen elítél s a világi hatalom is megdöbbentő szigorúsággal büntet.

Sikerrel küzdötte le az Egyház a korai középkor egyetemes népbűnét: a házasságon kívüli nemi viszo-

nyokat, akár ágyasság, akár futó kapcsolatok formájában. Főkép a nő erkölcsi tisztasága általánosan elismert és megtartott erkölcsi követelmény. Ugyancsak elismert s a társadalmi életformákba is mélyen beleivódott követelmény a házastársi hűség.

ENNEK AZONBAN SZOMORÚ ellenpropagandát csinált a délfrancia, majd olasz és német szerelmi költészet s a 14. század végétől kezdve Olaszországban ismét szinte köznapian gyakori bűnné változott a városi élet körében a házasságtörés. Ugyancsak fennmaradt a római korból eredő prostitúció. Ez az elnézett, szükségből szabályozott intézményes bűnalkalom a 15. század második felétől kezdve hihetetlen mértékben sujtja a városok erkölcsi életét. Némely város mint az erkölcsi romlottságnak valósággal kiváltságos helye tesz szert szomorú nevezetességre, még Olaszországban is; különösen a nagyforgalmú csomópontok, mint Nápoly, Róma, Milánó; sőt szinte babiloni romlottság képzetei fűződnek Velencének, a kor Berlinjének és New-Yorkjának nevéhez. Az egyesektől kitartott vagy közönséges prostitúcióból élő nők hovatovább társadalmi osztályt alkottak, nagy számuk és szereplésük végzetes rombolással jelentkezett, megrontotta a már serdülő ifjúságot, még a papság sem maradt mentes tőlük. Az olasz humanizmusnak az az iránya, amely öntudatlanul vagy tudatosan a test emancipációját hirdette az erkölcs törvényei alól, hamarosan megsejtette bennük a szövetségest és antik minták nyomán írt versekben vagy Boccacciostílusú novellákban dicsőítette s népszerűsítette a bukott nőt.

Egyébként keményen harcolt az Egyház ezekben a századokban a kor más jellegzetes bűnei ellen is, aminők az uzsora, a középkor szervezetlen gazdasági életében gyakori élelmiszerhiány esetén az élelmiszerek drágítása, a hossz-, súly- és ürmértékek hamisítása, mindkét nem hivalgó öltözködése. A női ruházkodásban állandóan küzdeni kellett az újra és újra jelentkező divatok ellen, amelyek majdnem egészen takaratlanul kívánták hagyni a keblet; egyébként azonban az egész idő alatt inkább a férfiruházkodás volt a hely-

telenebb, erkölcstelenebb és ma szinte érthetetlen durvasággal a nemiséget kihangsúlyozó. Küzdenie kellett az Egyháznak a bőjt és a misehallgatás lehanyatlása ellen, a vasárnapokon tartott mulatságoknak és különösen a farsangi játékoknak erkölcstelenné züllése ellen.

ÚJ VONÁSOKKAL jelent meg széles rétegek számára a babona. Noha a népvándorlás korabeli pogányságból fakadó babonák (inkább csak naív hiedelmek) most már csak a nép körében voltak meg, mégis e hiedelmek a felsőbb társadalmi osztályokban is újra megjelentek, részint átöröklésből, részint a szomszédos arab világ szellemének a tudomány álmezébe öltöztetett műveletei folytán. Különösen Olaszországot, Franciaországot s az egész germán világot a csillagjóslásban való hit borította el hatásaival, befolyásolt királyi és főnemesi udvarokat éppúgy, mint a városok felsőbb társadalmi osztályait. Ez az irányzat hitt a csillagok állásából való jövendőmondás lehetőségeiben, ritka növények és állatok egyes alkatrészeinek és szerveinek, valamint fémeknek, nemesköveknek csodálatos hatásaiban. Mágiával és súlyos babonaságokkal összekeveredett tudományos irányzat volt névleg az aranycsinálás is.

Az alsóbb társadalmi osztályokban a féltudományos jellegű mágia-hit összekeveredett a pogány kor maradványainak hiedelmeivel és boszorkányhitté keveredett. A boszorkányhit különbsége az amulettekbe és csodaszerekbe vetett hittel szemben az, hogy a hiedelem szerint nemcsak maguknak a szereknek rejtelmes okokból való adottságai folytán következik be a hatás, hanem azért is, mert a férfi és női boszorkánymester a földöntúli gonosz erők személyes jellegű hatalmasságaival áll összeköttetésben, részint szolgálja, részint hatalmában tartja azokat és hatalmuknak bizonyos mértékben részese.

A boszorkányhit végzetes gyorsasággal terjedt s óriási tömegeket tartott bűvölete alatt. Először különös helyi zsinatok egész sora foglalkozott a kérdéssel már

1310-től kezdve s ezek általában megújították a tilalmat a mágia és a babona minden fajára nézve. A kánonjog sohasem tartalmazott büntető rendelkezéseket a varázslat és a mágia ellen; a pogányság felszámolódása után ezen a téren kevéssé volt kérdéses az Egyház ellenőrző munkája s az Egyház gondolkozása nem vette valóságnak a mágia és babonaság hitvilágát. Éppen ezért IV. Sándor megtiltotta az egyházi bíróságoknak, hogy a mágia és varázslás miatt bevádoltaknál belebocsátkozzanak a mágia tényeinek kutatásába s azzal perrendszerűen foglalkozzanak. Később azonban a tömegjelenséggé vált varázslat-hit mélyén már olyan vallásos jellegű hiedelemvilág húzódott meg, amelynek feltételei ellenkeztek a keresztény tanítással s szinte lappangó eretnekséget jelentettek. Ezért XXII. János elrendelte a vizsgálatot ott, ahol az eretnekség gyanúja állott fenn. A kérdéssel foglalkoztak az egyetemek is, és éppen a párizsi egyetem úgy vélekedett, hogy noha sok olyan történik a természetben, ami megmagyarázhatatlan s noha nincs kizárva a személyes rossznak, magának a sátánnak befolyása sem: mégis vele érintkezésbe lépni s a neki netalán rendelkezésére álló erőket akár részlegesen is alkalmazni: bálványimádás. Az Egyház és az egyháziak világos és a valóság kereteiben mozgó ítéletével szemben éppen a világiak, a kor természettudományát megtestesítő körök, az akkori orvostudomány, világi jogtudomány és joggyakorlat segített a boszorkányhitet elmélyíteni. A kérdés tárgyalásába az egyháziak csak később vonattak bele.

ÖTÖDIK FEJEZET: AZ EGYHÁZI FŐHATALOM POLITIKAI VÁLSÁGA A RENESZÁNSZ-PÁPÁK ALATT.

1.

VIII. Ince pápasága. Törekvései az itáliai béke megteremtésére. Fáradozásai a törökellenes európai koalíció létrehozása körül. Pápasága mint a nyugati kereszténység törökellenes öntudatának fenntartója és középpontja. A boszorkány-bulla.

Európa szellemi és politikai élete teljes elváltozásban volt és a dolgoknak egészen új rendje felé haladt, amikor IV. Sixtus 1484 augusztusában meghalt. Egy még abban az időben is feltűnően nyugtalan konklávé — mialatt a választásokban magukat érdekelteknek érző római bárók különféle pártjai fegyveres kézzel állottak szemben egymással — pápává választotta Cybo Giambattista bíborost. A szent kollégium különféle csoportjai közül egyik sem rendelkezett elég számbeli túlsúllyal ahhoz, hogy saját magának megfelelő erőteljesebb személyi és politikai egyéniséget juttasson a pápai székbe; ezért esett a választás a kitűnő modorú és megjelenésű, a kúriai ügyekben és az egyházkormányzatban járatos kardinálisra, aki jómódú és előkelő génuai családból származott. Mint pápa a VIII. Ince (1484—1492) nevet vette fel.

BRONZ SIREMLÉKÉNEK felirata a Szent Péter-templomban úgy dicsőíti őt, mint Itália békéjének őrzőjét és azt, akinek nevét először vitték át a pápáké közül az újvilágba. Megkoronázásakor tartott beszédében ő is az Egyház reformjának gondolata mellett szegezte le magát s a törökellenes küzdelem folytatását ígérte, de egyelőre nehezen tudott volna mást tenni, mint hogy a Szentszéknek IV. Sixtus nepotisztikus politikája folytán ingataggá vált helyzetét békés, kiegyenlítő kísérletekkel rendezni próbálta. Egyébként elődjének nepotizmusát a sajátjával cserélte fel:

unokaöccsének ő is igyekezett a bíborosi rangon kívül hűbéreket biztosítani s családja befolyását Itáliában maradandóvá tenni. Igaz, hogy az ő nepotizmusában is megvan az a vonás, amely V. Márton pápaságától kezdve jellemző, hogy kényszerűségből fakadt s a pápaság érdekeit kívánta szolgálni. Így amikor a nápolyi királyság politikája az Egyházi Állam ellen fordult, Firenze szövetségében keresett támaszt, amelyet ekkor a Medici-család vezetett s ennek a politikának eszköze volt az a családi kapcsolat, amelybe a Mediciekkel lépett: természetes fia vette el a család egyik leányát. Igaz, hogy a Mediciek iránt annyira ment az engedékenységben, hogy Medici Lőrinc fiát, Giovannit, 14 éves korában bíborossá tette. Ezen a kapcsolaton át vonult be a Medici-család a pápaság és az Egyház történetébe.

A pápai diplomácia VIII. Ince alatt is tovább fáradozott azon, hogy a keresztény világot közös tevékenységre bírja a török ellen. Az egységnek híján továbbra is a pápaság jelentette a szakadatlanul támadó és előrenyomuló iszlám ellen a kereszténység lelki, politikai és hadi ellenállását. Pénzügyi és politikai téren tovább folyt Magyarország támogatása e célból s ugyancsak a pápaság támogatta pénzzel, hadiszerekkel és egy nagyszabású flotta felfegyverzésén való fáradozással a kereszténység tengeri előbástyáját, Rhodos szigetét. A pápai követek a német császári és fejedelmi udvarokban s más uralkodóknál szívósan fáradoztak a nagy cél érdekében. A török veszély kapcsán közvetített békét VIII. Ince Mátyás magyar király és Miksa császár között. Egyedül a pápai diplomácia figyelte a török birodalom belső eseményeit általános keresztény érdekből és kívánt cselekedni az egyetemes keresztény világ érdekében, sokszor még a legkilátástalanabb helyzetben is. Így a pápai diplomácia ragadta meg Bajazed szultánnak és öccsének, Dzsem hercegnek trónviszályát és készült belenyúlni a török viszonyokba.

1490 tavaszára a pápa a török kérdéssel foglalkozó fejedelmi kongresszust hívott össze Rómába. Itt

az európai uralkodók képviselői 80,000 gyalogosból és 15,000 lovasból álló együttes hadsereg felállítását határozták el s a hadjárat idejére fegyverszünetet egész Európa számára: ebben a német tartományok, a magyar királyság és a lengyelek lettek volna a leginkább érdekelt felek. A tervezgetéseknek Mátyás király halála vetett véget. Az utána következő trónviszályok alkalmatlanná tették Magyarországot arra, hogy figyelmét és erejét egy törökellenes egység kereteiben fordítsa veszélyeztetett végvidéke felé s Miksa császár érdeklődése is arrafelé vonódott, hogy Magyarországot családja hatalmának körébe vonja.

A készülő török támadást így is a pápai diplomácia tartóztatta fel azzal, hogy Dzsem herceg trónkövetelőt mintegy a béke és benemavatkozás kezeseként Rómában tartotta. Bajazed szultán megígérte, hogy ameddig öccsét belpolitikai célokra ellene fel nem használják, nem indít hadjáratot.

VIII. Ince emlékét sok méltatlan támadás érte az ú. n. boszorkány-bulla miatt. Ez a bullája Németország néhány tartományában, városában és püspökségében elrendelte az inkvizíciós eljárást a boszorkányok ellen, vagyis mindkét nem ama tagjai ellen, akik varázsmondásaikkal, átkaikkal és titkos szereikkel embernek és állatnak károkat okoznak vagy akarnak okozni s ezzel a kereszténységben felvett hitüket is megtagadják. Dogmatikai szempontból a bulla nem szól a boszorkányság mivoltáról: mérsékelt voltával tulajdonképen enyhítőleg kellett hatnia az egész Németországot oly szégyenletesen elborító s tömérdek áldozatot követelő boszorkányhitre.

VIII. Ince uralma alatt történtek meg a spanyol félsziget mindkét országát világhatalomra emelő és az Európa számára új vonatkozásokat teremtő felfedezések. A portugál Diaz Bertalan körülhajózta a Jóre-

ménység-fokát és a spanyol uralkodópár, visszafoglalván a mohamedán uralom utolsó spanyolországi középpontját, Granadát, elküldte Kolumbust, hogy az Atlantióceánon át próbáljon az ázsiai partokra érni.

2.

VI. Sándor és pápasága. Felfogásában az egyházi főhatalom mint itáliai helyi hatalom szerepel. Kisérletek a Borgiák középitáliai királyságának megteremtésére. A kisérlet súlyos kudarca. Savonarola.

A VIII. Ince halála után 1492-ben megtartott konklávé talán a legszerencsétlenebb az Egyház történetében. Szempontjait majdnem egészen a megváltozott itáliai helyzet jelölte ki. Medici Lőrinccel az olasz félsziget egyensúlyi politikájának utolsó nagy képviselője tűnt el s halálával az itáliai politikának az a klasszikus elve ment veszendőbe, hogy az olasz félsziget nyugalmát legjobban nagyobb államainak (Velence, Milánó, Firenze, Róma és Nápoly) egyenlő osztozkodása a félsziget feletti hatalomban biztosítja. Most a félsziget függetlenségét két oldalról is fenyegette veszély: egyrészt a francia, másrészt a spanyol beavatkozás felől. A már majdnem teljesen olasz bíborosi kollégiumban az egyik érdeket a milánói, a másikat a nápolyi párt képviselte s a konklávé végtelen huzavonáiból III. Kálixt pápa unokaöccse, Borgia Rodrigo, a bíborosi kollégium egyik legtekintélyesebb megjelenésű, de legvilágiasabb életű tagja került ki győztesen, mégpedig egyhangú szavazással, amelyet azonban cselszövések, fenyegetések, ígérgetések, készpénzzel és javadalmakkal való szavazatvásárlás biztosítottak. Borgia a VI. Sándor nevet vette fel s 1492-től 1503-ig uralkodott.

MEGVÁLASZTÁSA már a kortársak szemében a kor egyik legnagyobb botrányának hatott, noha az egyházias érzület

már annyira meggyengült, hogy a közvélemény egészen elnéző volt a hatalmasok bűnei iránt s megválasztásának kedvezőtlen hatását nagyon sok tekintetben enyhítették ragyogó megjelenése és emberi értékei.

Életének 60-ik évében élt, még mindig teljes élet-erőben. Fellépése, társalgása és szelleme egyaránt ragyogó jelenséggé tette. Kortársai nem győzik dícsérni megjelenésének méltóságát, a világi ügyekben való jártasságát, személyes rábeszélőképességét.

Fényes emberi tulajdonságaira azonban erkölcsi felfogásának megdöbbentő, majdnem megmagyarázhatatlan aggálytalansága vet árnyékot. Kardinálisi palotájában nyiltan élt együtt egymásután több asszonnyal: közülük egy Catanei vagy Gaetani Vanozza nevű, valószínűleg alacsonyabb származású nőtől négy gyermeke is született, akiket nyiltan a környezetében tartott és akik családi politikájának nemcsak eszközei, hanem fő tényezői is voltak. Köztük két leghírhedtebb: Lukrécia és Cesare, nagy személyes befolyást fejtettek ki rá és világi uralmában többször voltak tanácsadói és helyettesei. Azok a különféle rágalmak, amelyek miatt oly sötét árnyék hull a Borgia névre s amelyek Borgia Lukréciával kapcsolatosak: egészen bizonyos, hogy nem egyebek, mint később felmerült szertelen pletykák. Sem a kor itáliai diplomáciájának annyira részletes követi jelentéseiben nem szerepelnek, sem pedig a pápai udvarmesternek, Burchardtnak feljegyzéseiben. Azonban a valóság ezek nélkül is ugyancsak nyugtalanító és sötét. VI. Sándor mint pápa sem tudott szabadulni az érzékiség bilincseitől és főleg Cesare nevű fia kedvéért túlságosan a személyes és családi politikai becsvágynak engedett. Nem áll azonban, hogy felfogásában a pápaság nem volt egyéb, mint az olasz fejedelemségek egyike s pusztán mint ilyet kívánta az itáliai érdekek változásai között megtartani és gyarapítani: iratai arról tanúskodnak, hogy fő célja a török elleni erős itáliai blokk létesítése volt, amely terve, ha sikerül, talán Mohácsot is megakadályozta volna. Botlásai elszomorítók és nem menthetők, de az igazság az, hogy még mindig jobb volt kora legtöbb fejedelménél s hibái mellett is őszinte jámborságra törekedett. Egyházkormányzati intézkedéseihez árnyék nem tapad, számos kérdést, pl. az amerikai gyarmatok spanyol-portugál elhatárolását, bölcsen s igazságosan intézett el.

Mint a franciabarát milánói párt jelöltje jutott hatalomra, azonban amikor VIII. Károly Milánón és Firenzén túl a nápolyi királyságot is meg akarta hatalmi körébe szerezni, az olasz statusquo élén maga VI. Sándor hozott össze messze kiterjedő politikai szövetséget. A pápaság ezzel a szövetséggel vonódott bele az európai politika hullámjátékába és ennek következményei döntően befolyásolták a pápaság és az Egyház történetét több mint egy századon át. A francia csapatoknak szabad átvonulást biztosított, de amikor már megszállották Nápolyt s a függetlenségükben és szabadságérzetükben mélyen sértett itáliai államok újra összefogtak a franciák ellen: VI. Sándor is csatlakozott ehhez a szövetséghez, amely megsemmisítette a francia győzelem eredményeit és VIII. Károlyt gyors visszavonulásra kényszerítette. Azután ezzel a lépésével is szembehelyezkedett, amikor fiának, Borgia Cézárnak világi uralkodói hatalmát egy francia hercegség kapcsán újra a francia királyságtól, most már XII. Lajostól várhatta.

Az Itália felett újra döntő befolyást nyert francia hatalomra támaszkodva most a római és középitáliai feudális kiskirályokat kívánta megtörni, nemcsak a pápai szék függetlensége és szabadsága kedvéért, hanem azért is, hogy azokban fiának, Borgia Cézárnak biztosítsa az uralmat. Erre a méltatlan fegyveres akcióra a Szentszék kincstárát s egyéb jövedelmeit használta fel. VI. Sándornak és Borgia Cézárnak szándéka nem volt kevesebb, mint egy a Borgia-ház örökletes tulajdonát alkotó hatalmas középitáliai királyság, amelytől elvileg nem állt távol magának az egész pápai államnak részleges szekularizációja sem. Ennek a kalandos elképzelésnek egyik eszköze volt VI. Sándornak ugyancsak megdöbbentően aggálytalan házassági politikája, amelyben problémátlan gyorsasággal oldotta fel fiát és lányát is

jegyestársi kötelékek alól, vagy nézte el, hogy ugyaneme családi politika életében testvérgyilkosságra ragadtatta magát az a fia, akinek démona végül már teljesen uralkodott VI. Sándor udvara és politikája felett.

A későbbi századokban Borgia Cézár nevének és emlékének is osztoznia kellett abban a sötét fényben, amely máig a Borgiák nevére hull. A történeti kutatások ma már bebizonyították róla, hogy nem az az egészen sötét szörnyeteg, amilyenné őt a regényírók túlozni szerették. Semmi sem igaz, pl. a nővére iránt való vérfertőző vonzalom vádjából. Viszont igaz, hogy egyéni alkata és személyes hatalomvágya szerint a kor egyik legsötétebb és leggonoszabb jelensége volt, egy szinte morális kötések nélkül való politikus. A pápaság fényes és magasrendű erkölcsi feladataival oly végletesen és döbbenetesen ellenkező céljait végül is a saját módszerei semmisítették meg, oly hirtelenül, hogy az már a kortársakra is istenítéletként hatott.

A HÁTTERET történelmi bizonyossággal eddig még nem sikerült és valószínűleg sohasem sikerül felderíteni. 1503 augusztusának közepére Borgia Cézár állítólag azt tervezte volna, hogy a pápával együtt vendégül lát több bíborost s megmérgezteti őket, hogy rátehesse kezét hagyatékukra. Tévedésből azonban éppen neki és apjának adták volna a mérgezett bort: a pápa még azon az éjtszakán meghalt, Borgia Cézár pedig kilábolt ugyan a végveszélyből, azonban hatalmának építménye összeomlott, mint valami kártyavár; Róma és az Egyházi Állam így szinte pillanatok alatt lerázták magukról azt a lehetőséget, hogy VI. Sándor halála után is fennmaradhatott volna felettük a Borgia-utódok világi uralma; nagy érdeme volt ebben Rovere Giulio bíboros — a későbbi II. Gyula pápa — hajthatatlanságának és vasakaratának, aki a Borgiák legelszántabb ellensége volt. Bizonyítva azonban mindez nincs.

A tárgyilagos ítélethez hozzátartozik azonban, hogy az Egyház szellemi területe, a keresztény tanítás,

még ennek a teljesen világi fejedelemnek, VI. Sándornak kormányzása alatt sem szenvedett semmiféle csorbát.

Ennyi súlyos visszaélés a pápai trónon: az önző és aggálytalan családi politika éppúgy, mint az erkölcsi féktelenség nem maradhatott a keresztény világban ellenhatás nélkül.

Savonarola szereplése mintha csak arra volna jó, hogy élesen rámutasson mindazokra a súlyos elvi és gyakorlati nehézségekre, amelyek az egyházias szellem feléledésének és a kor lelki megújhodásának útjában állottak. Szereplése szerencsére nem váltott ki forradalmat. A kudarc, amit szenvedett, egyformán fakadt alkatának személyes és szubjektív, mindenekelőtt érzelmi hangoltságokra hajló jellegéből s magukból a tényekből: szinte félelmetesen mutatkozott meg, hogy mennyire hiányzottak a korszerű eszközök az Egyház megújhodásának végrehajtásához. Megmutatkozott, hogy az Egyház hívőinek társadalmi szerkezete mennyire más lett, mint az eddigi korszakban volt. Savonarola a pápaság reformját külső erőkkel: a francia királyság hatalmával, a társadalom reformját pedig a világi hatalom átszervezésével és a világhatalomnak az Egyház parancsait keresztülhajtó új funkciójával akarta megoldani, az itáliai városi kisállamoknak pedig, főleg Firenzének, kommunális és demokratikus színezetű teokráciát kívánt élére állítani. Tervének és személyének bukása éppen azt példázta, hogy lelki hibákat merő külsőleges és illetéktelen erők bevonásával megoldani nem lehet. Savonarola egy nemes eszmét védett, de maga is téves eszközökhöz nyúlt s ha ma mind a közvélemény, mind a legélesebben bíráló egyháztörténeti ítélkezők is szánakozva mentik őt fel és csökkentik felelősségét: ítéletük értékét leszállítja az

a tény, hogy a szerencsétlen firenzei szerzetest főleg azért védelmezik, mert éppen VI. Sándornak volt az ellenfele.

SAVONAROLA 1452-ben született Ferrarában, s 1475 ben lépett a dominikánus rendbe, amely 1490-ben küldte őt Firenzébe. Itt mindenekelőtt alkalma volt látni, hogy a humanizmus szelleme hogyan oldja szét az élet keresztény formáit. Ugyancsak Firenze volt iskolapéldája annak, hogy egy pusztán emberi vonatkozásokra épült uralom, Medici Lőrincnek művészettel és tudományossággal kapcsolt, de végeredményben mégis önkényes uralma, hogyan oldja szet egy régi közösségnek a keresztény szabadságon alapuló közéleti erkölcsét. A humanizmus egyházellenes vonásainak felismerésén kívül tehát Savonarola gondolatvilágának kialakulásába a politikai érzék és politikai érdeklődés is belejátszott. Kitűnően látta, hogy a humanizmus szelleme által eredeti hivatásától eltérített pápai kúria nem tudja megoldani az egyházi reformot. A lényében jelentkező misztikai vonásokat egyre szenvedélyesebben egyesítette politikai fogalmaival s ez késztette arra, hogy az egész várost felrázó rosszaló s fenyegető prédikációiban a pápaságra is gyakran kitért. A korabeli Olaszország akkor már tele volt az itáliai egyensúly bizonytalanságának érzetével és a készülődő francia beavatkozás hírével Savonarola a francia királyságban látta azt a „vasvesszőt", amellyel Isten megtöri az Egyház vezető köreibe illetéktelenül betolakodott szellemet. Misztikus nyilatkozataival félelmes döbbenetet keltve egyre bátrabban ismertette prédikációiban ezt a nézetét. A gondolat: az Egyház reformjának politikai erők által elindított kezdeményezése nem volt előzmények és jogosultságok híján való, ámde veszedelmes volt, hogy mindezeket a fogalmakat egy az ószövetség prófétai könyveinek fogalmaival dolgozó misztika és maganak Savonarolának szenvedélyes vérmérséklete forradalmivá fűtötte fel. Savonarola neve már 1493-ban egész Toscana felett tündöklik; a város közvéleményében a többséget tévő kispolgárok felett igazi szellemi nagyhatalom Ugyanabban az évben a pápa engedélyével a firenzei San Marco-kolostort külön választja a lombardiai rendtartománytól és külön toscanai tartományt alakít, amely eredeti szigorúságban igyekszik helyreállítani és érvényesíteni sz. Domonkos szabályait.

Medici Lőrinc halála után (1492) a város politikai élete tele volt súlyos zavarokkal. Savonarola maga személyesen és közvetlenül soha nem avatkozott a politikába, azonban a Firenzében háborgó politikai mozgalmak mindegyike számára kész adottság volt az ő roppant befolyása és hatása a tömegekre és az a misztikus politikai programm, amelyet képviselt. A Mediciek elkergetése után a város kisembereinek régi pártja vette kezébe a város kormányzását s ekkor ő adott új alkotmányt a városnak és kezdte gyakorolni a szellemi diktatúra egy nemét. A néppárti városi tanács minden intézkedésében kényszerűen rá tekintett, ő pedig hevesen, szinte erőszakosan fordult a humanizmus életeszméi és külsőségei ellen, elégette a divathölgyek szépítőszereit, kirívó ruházatát. Amennyire prédikációi és intézkedései szerint fel lehet ismerni az államfelfogását: afféle teokratikus berendezésű városállamról álmodott, amelyben az államhatalom közvetlenül is vállalja Isten parancsainak teljesítését s polgárai keresztény életének ellenőrzését. A programm tehát, amit hirdetett, a maga dogmatikai tartalmában sem volt egészen kifogástalan és VI. Sándor e miatt szólította fel, hogy jöjjön Rómába és igazolja magát; addig pedig eltiltotta a prédikálástól. Savonarola a pápai rendelkezésben az egyházreformtól való húzódozást látott s nemcsak Rómába nem ment, hanem 1496 nagybőjtjén újra megkezdte prédikációit. A pápai tilalom megszegését azzal okolva meg, hogy a tilalom nem egyházi, hanem politikai okból történt és ebben őt nem kötelezi az engedelmesség.

1496 szeptemberében VI. Sándor új brévében kárhoztatta engedetlenségét és azt, hogy magának közvetlen isteni küldetést és isteni meghatalmazást tulajdonít. Savonarola megkísérelte, hogy igazolja magát és egyben engedelmességet ígért a pápai szék ítéletének. A kúria kijelentette, hogy nem gonoszságból, hanem jóindulatból fakadnak a tévedései, de a prédikációtól eltiltotta. Ő azonban egyre jobban belevonódott a város zavaros politikai küzdelmeibe, amelyekben a hajdani néppárt, a hajdani arisztokrata párt és a Mediciek viaskodtak egymással, mindegyik azonkívül még kettészakadva a francia barátság vagy francia-ellenesség kérdésében. 1497-ben Savonarola ismét megtartotta nagybőjti prédikációit. Erre megjelent a pápa kiközösítő nyilatkozata. 1498 februárjá-

tól ismét prédikált, mégpedig személy szerint a pápa és az ő bűnei ellen. Ekkor a város tanácsa erőszakkal akadályozta meg prédikációinak folytatásában. Savonarola most az európai fejedelmekhez intézett leveleket, melyekben egyetemes zsinat összehívását sürgette. Közülük a francia királyhoz intézett levél magának a pápának kezébe került. Időközben Firenze közhangulata is ellene fordult s a város tanácsa maga hajtotta végre az inkvizíció ítéletét. Azalatt, amíg vizsgálati fogságban volt s míg börtönében időzött, megírta elmélkedéseit a Miserere zsoltárról, s a saját véleményét az utolsó pillanatig igaznak vélve, ment máglyára 1498 május 23-án.

3.

III. Pius megválasztása. II. Gyula pápasága. Kísérlete a pápaság hatalmi helyzetének politikai eszközökkel való megszilárditására. Politikájának nagystílű vonásai. A reformzsinat kisérlete.

Míg VI. Sándor pápa halála után Borgia Cézár betegen és az Angyalvárba zártan is kész lett volna felvenni a harcot a Borgiák uralmáért és középitáliai királyságáért, addig a Borgia pápa egyházpolitikájának nagy ellenfele, Rovere Giulio bíboros még a reménységeit is megsemmisítette annak, hogy egy Borgia-párt újra érvényesíthesse befolyását az új pápa megválasztásánál.

A PÁPA, akiben az elődd oly megdöbbentő módon való elhalálozása után az érdekek és meggondolások kiegyeztek, maga is pápai unokaöccs volt, a szelídség és eszmei nagyság színében tündöklő II. Piusé: Piccolomini Ferenc bíboros, egyike a bíborosi kollégium legrokonszenvesebb tagjainak, tisztaéletű és kitűnő aggastyán. III. Piusnak nevezte magát.

Megválasztása a VI. Sándor utáni hangulatban mindenki előtt úgy tűnt fel, mint egy jobb és új kor ígérete. Megválasztásakor kihirdetett programmja két pontból állt: végrehajtani az Egyház megújhodását s helyreállítani a kereszténység békéjét. A szándék mint valami fényjel

gyúlt ki a pápai trónon az idő sötétségében, 14 évvel Luther forradalma előtt. Ám mindössze 26 napig uralkodott. A halálát követő napokban Rómában szakadatlan felhőszakadásként zuhogott az őszi eső, azonban a rómaiak mégis tízezrével tódultak ravatalához.

Új konklávé következett 1503 november elején: az egyháztörténet egyik legrövidebb konklávéja, amelyen Rovere Giuliót választották meg pápának: II. Gyulát (1503—1513). 63 éves volt már, három évtizeden át bíboros, három pápaválasztás idején a tiara jelöltje, előde alatt az egyházpolitikai ellenzék vezére, kitűnő diplomata és lángeszű államférfi, egyéniségének erényei és árnyoldalai szerint korának fia.

II. GYULA talán a legélesebben és leghatározottabban politikai egyéniség a pápák sorában. A pápai szék hivatását és a saját küldetését mindenekelőtt politikai összefüggésekben kereste s a pápai állam hatalmi helyzetének tisztázásában látta a mindenekelőtt megoldandó feladatot. Koncepciója szerint az Egyház és a pápaság minden kérdése csak akkor talál megfelelő megoldásra, ha a pápaság egy, a többi európai államokkal egyenlő rangú állam hatalmi eszközeivel rendelkezik. Csak azután kerülhet sor a többi feladatok megoldására, mindenekelőtt a törökök kiűzésére, azután az Egyház belső reformjára. Amíg a pápaság az itáliai viszonyok kisszerű állampolitikai sakkjátéka közt kénytelen helyzetének egyensúlyát keresni, addig sem az egyik, sem a másik téren függetlenül nem cselekedhetik. Ez volt az az elgondolás, amit a hatalmas egyéniségű Rovere pápa először vetett fel ilyen határozott és tudatos formában s amelyet annál szívósabb energiával erőltetett, mennél inkább feláldozta VI. Sándor az Egyházi Állam birtokállományát a maga céljai és tervei érdekében.

II. Gyula érdeme, hogy a Borgiák által szinte ebek harmincadjára került Egyházi Állam birtokállományát erős katonai akciókkal visszaszerezte. A nápolyi királyság öröklése körül kitört viszály Franciaország és az új spanyol királyság bevonását jelentette az itáliai ügyekbe. Velük szemben VI. Sándor egyelőre az olasz

félsziget területi uralmával való szövetségben keresett egyensúlyt, de az itáliai kisállamok szövetsége a külső beavatkozás ellen nem bizonyult eléggé szilárdnak. Hiányzottak mellőle a belső összetartó erők. II. Gyula politikai lángeszének bizonyítéka, hogy az itáliai politikai rendszer szétesését s az új nemzetállamok és világpolitikai tényezők felmerülését azonnal észrevette s velük szemben az Egyházi Állam sorsát csak úgy látta biztosítottnak, ha az az új európai államiságok mellé nő jelentőségben, egységben, erőforrásainak korszerűségében, más szóval: ha az Egyházi Állam az itáliai államrendszer élére áll s az olasz nemzeti érzület alapján egyesíti Olaszországot. Neki mint politikusnak, igazságot szolgáltatott az idő, az európai egyensúlynak később valóban egyik lényeges alkotóeleme lett az egységes olasz nemzetállam. Viszont II. Gyulának mint pápának tragédiája éppen az lett, hogy merőben a politikust állította előtérbe.

TÖREKVÉSEI nem sikerülhettek. A 16. század első évtizedének Olaszországa még nem volt érett és alkalmas arra, hogy különböző társadalmi berendezésű, gazdasági érdekű és történeti fejlődésű városállamokból hirtelen egységes nemzetállam alakuljon. Hogy II. Gyula ezt nem ismerte fel, nem lehet hibájául felróni, mert nem láthatta előre az európai nemzetállamok fejlődésének amaz elvi és gyakorlati következéseit, amelyek csak századok mulva, főkép éppen a 19. század folyamán valósultak meg. Kiszámíthatatlan, mi várt volna az Egyházra, ha az egyházi főhatalom bármiképen is azonosul az itáliai nemzetállam feletti uralommal, éppen a 16. század küszöbén, amikor a németségből egy külön germán értelmezésű kereszténység megvalósításának kísérlete robban ki, Franciaországban pedig egy egészen sajátos állampolitikai kultusz alakul. Ily körülmények közt az Egyház halálos veszélyét jelentette volna az olasz nacionalitásnak akár nemzeti tartalmába, akár politikai érdekeibe való belezárkózás. II. Gyula hatalmi és politikai törekvéseinek megítélésében éppen azért csak az ő személyes tragikumának kell látnunk, hogy tervei

belefulladtak az itáliai helyzet kisszerű bonyodalmaiba.

II. Gyula elgondolása mégsem maradt jelentős és döntő következések nélkül: pápaságának diplomáciai tényei a modern idők új pápaságát készítették elő. Az ő uralkodásának idején jelenik meg teljes élességgel és tudatossággal a pápaság arculatán az új vonás: Róma kiemelkedik az itáliai egyházpolitikából. II. Gyulától kezdve a pápaság egész Európára, jóformán az egész világra kiterjedő állampolitikai horizontok közé állítja diplomáciai tevékenységét és a világpolitika egyik legfontosabb, sokszor egyetlen középpontja lesz.

Ez a helyzet megfelelt Róma és az itáliai kultúra új szellemi helyzetének. Az elmult század alatt kibontakozott Európa új szellemi mozgalma, a reneszánsz, irodalmában, művészetében egyaránt megérlelte gyümölcseit. Róma úgy tűnt fel az egész világ számára, mint a szellemi alkotások és művészetek természetes középpontja. II. Gyula minden idők egyik legfőbb macénása lett, többi közt a Szent Péter-templom újjáépítője.

A politikus, „katona" és művészetpártoló pápa azonban a reformzsinatot követelő törekvések elől sem zárkózott el, bár ezt a feladatot elég későn vette sorra. Ezúttal a világi hatalmasságok is sürgették a zsinatot, mindenekelőtt Miksa császár és XII. Lajos francia király, mégpedig nyiltan politikai okokból. Az amúgyis rohamos elváltozásba jutott európai politikai rendszerben Miksa császárt érzékenyen érintette volna egy az Alpok alatt kibontakozó új hatalom. Egyformán gondolt arra, hogy a még II. Jenővel kötött Pragmatica Sanctio alapján esetleg egy félig-meddig skizmaszerű fordulattal egy habsburgi államegyházíságot vezet be, vagy pedig maga is pappá szentelteti és adandó alkalommal a pápai székre jelölteti magát. Ugyanakkor XII. Lajos francia király

Toursban zsinatot tartott s ott 5 érsek, 55 püspök és megfelelő számú világinak — az egyetemek és francia parlamentek képviselőinek — részvételével kimondotta, hogy a francia királynak kötelessége egyetemes zsinatról gondoskodni és annak megtartására a Szentszéket kényszeríteni.

1511 májusában a két uralkodó hatalmi körében 3 kardinális megegyezett, hogy Pízában zsinatot hívnak össze, akár a pápa ellenére, ha kell. II. Gyula azonban maga hívott össze Rómában zsinatot. Ez össze is jött, résztvevői együtt voltak már 1512 április 19-én, húsvét ünnepén. Mivel üléseiket a Lateránban tartották, azt az V. lateráni (18. egyetemes) zsinatnak nevezik. A dogmafejlődés terén nincs különösebb jelentősége, nevezetes lett ellenben a zsinati gondolat és gyakorlat történetében. A 14. század második felének elfajult módszerei aligha vezethettek volna később a trienti zsinat termékenyítő eredményeihez, ha a század elején nem dőlnek el azok a kényes kérdések, amelyek eddig a pápaság részén a hangulatot a zsinati megoldások ellen fordították.

A LATERÁNI ZSINAT megtartása ellen eleve tiltakozók között ott volt Miksa német császár féltékenysége a miatt, hogy a zsinat valóban eredményes munkát végez majd. Ugyanez volt a magatartása a francia királyság politikai érdekeit képviselő XII. Károlynak is. Éppen azért ők ketten elhatározták, hogy megelőzik a Rómában tartandó zsinatot és megbízottaik az általuk megbeszélt pízai álzsinatra össze is ültek 1511 szeptember 3-án. E zsinat résztvevői szinte mind a zsinati elv régi szabású emberei voltak. Előttük a zsinatok konstanzi jellege lebeghetett még, olyan zsinaté, ahol a keresztény világ szellemi és politikai erői közös akarattal egyeznek meg a bizonytalanság közé jutott egyházi főhatalom kérdésében. Ennek az időnek azonban már régen vége volt. Az egyetemes keresztény világ közvéleménye azóta már többször csalódott a félresiklott zsinatokban, sőt szinte közömbössé

vált velük szemben. A zsinat éppen e közömbös légkör miatt szinte vándorolni volt kénytelen Pízából Milánóba, Milánóból Astiba, Astiból Lyonba. Tárgyalásainak anyaga sem elégíthette ki a várakozásokat. Mindenekelőtt a pápai szék főhatalmának különféle megnyilvánulásait igyekeztek megnyirbálni.

Az V. lateráni zsinat 1512 május 3-án nyílt meg, egyelőre spanyol, angol és olasz püspökök részvételével. Később megérkeztek a német püspökök is. Tárgyalásai azonban ingadozón és ideiglenes tárgykörrel folytak le; ennek egyik oka a pápa súlyos betegsége volt. Így a zsinat csak közepes munkát végezhetett. Pedig sok nemes lélek várt tőle jelentős eredményt. A jeles Viterbói Vilmos, az Ágoston-rend főnöke így írt a pápának rendje hatalmas és hűtlen fiának, Luther Mártonnak pártütése előtt: „Egy régóta várt újjáépítő munka kezdetei felé szegeződnek szemeink! Özveggyé lett a föld és mintha tél lenne, halott ágak merednek a fákon. Szentséges Atya, aki annyi győzelmet arattál, számodra már csak kettő van hátra: egy zsinat megtartása és a keresztény népek számára való békesség szerzése. Ennek reménysége elé emeljük szívünket valamennyien!"

Ennek az annyiszor óhajtott, zsinattal vagy zsinat nélkül az Egyház belső megújulására célzó kezdeményezésnek hajnalán halt meg II. Gyula a zsinat tárgyalásai között. Betegágyán is szakadatlanul dolgozott, fogadta a bíborosokat, a zsinati atyákat és a követeket. Utolsó napjaiban — egy hatalmas munkától, nem egyszer nélkülözésektől s heves személyi, politikai és eszmei indulatoktól felemésztett élet végén — mindenki számára példát adó áhítattal fordult a túlvilág felé. Hatalmas ellentétek ütközőpontjában állott életében, erőket, ellenerőket és indulatokat élezett ki maga körül, de ezekben a napokban egész Róma érezte, hogy nagy

szellem és igen nagy energia tűnik el vele erről a világról.

4.

X. Leó pápasága. Egyéniségének vonásai. A lateráni zsinat befejezése. Konkordátum a francia királysággal. Európa hatalmi egyensúlyának válsága és a pápai politika.

A II. Gyula pápa halála után összegyűlt konklávé Medici Lőrinc fiát, Giovannit választotta meg, a római és itáliai népszerűség és várakozás jelöltjét.

A GAZDAGSÁG, szellem és politika eszközeivel Firenze uralmát cím nélkül is gyakorló Medici-család ekkor már semmivel sem volt kevesebb jelentőségű, mint a kor akármelyik uralkodócsaládja. A kiváló humanista műveltségű, kitűnő modorú főpap mint pap hibátlan életű volt s kitűnő politikus hírében állt, a nép bőkezűsége, udvartartásának fölényes eleganciája miatt szerette. Róma ujjongott, amikor ezt az annyira a kor képére és hasonlatosságára formált pápát látta a római székben. A reneszánsz valamennyi pápája közül leginkább ő volt a kor eszményei szerint élő, előkelő, kissé kényelmes nagyúr a pápai trónuson; holott alatta és körülötte tört ki az Egyház második ezer évének legmegrendítőbb eseménysorozata, a hitszakadás.

A lateráni zsinatot II. Gyula halála egyelőre nem szakította meg. A nyomorúságos pízai zsinat kimúlt, nem utolsó helyen azért, mert a pápaság és Franciaország politikájában egyaránt változások következtek be. I. Ferenc és X. Leó Bolognában személyesen találkozott s kiengesztelődött. Az ekkor kötött konkordátumot a lateráni zsinat ünnepélyesen megerősítette. A konkordátum nem jelentéktelen áldozatokkal járt a pápaság részéről, eddig élvezett előnyeinek több téren való feláldozását jelentette. A királyság majdnem teljesen megkapta a püspökök és apátok személyének kijelölési

jogát, az Egyház szinte csak a felszentelést tarthatta meg. A bíborosi kollégium érthető nehézségek között, majdnem vonakodva engedte az egyességet a zsinat elé. Az egyezmény fő jelentősége az volt, hogy a francia királyság végleg lemondott a bázeli zsinat szélsőséges, pápaellenes elvéről. Ez az egyesség lett a pápai szék és a francia állam kapcsolatainak szabályozója egészen a francia forradalomig: a gallikán irányba hajló nemzeti érzület ezért mindvégig ellenségesen is gondolt rá.

X. LEÓ politikája nélkülözte elődjei politikájának nagy vonalait. Pápaságának egész idejét kitöltik az Urbino hercegség körül támadt zavarok. Ezt még II. Gyula adta hűbérbe egyik unokaöccsének s X. Leó vissza akarta venni, hogy saját unokaöccsének adja, ami Urbino elpártolását, a francia érdekekhez való csatlakozását és végeláthatatlan ellenségeskedéseket hozott magával.

Alatta merült fel a kor Európájának legnagyobb kérdése, a Habsburg túlhatalom is, a Habsburgok sikeres házassági politikájának eredménye. Habsburg Miksa egyszerre lett az egyesült spanyol tartományok, Burgundia, a német királyság, az alpesi tartományok, a cseh korona és a nápolyi királyság örökösévé, valamint a római császári korona várományosává; így lett a Spanyolországot megalapító uralkodópár unokája, Károly, Burgundia hercege. E területekhez hozzátartozott még a tengerentúli spanyol hódítás, a Nyugatindiának nevezett amerikai szigetvilág s az újonnan felfedezett területeknek páratlan gazdasági erőforrásai. A régi Római Birodalom és Nagy Sándor impériuma szinte csekélységnek látszott az egész földgömbre kiterjedő világbirodalom méretei mellett. Az európai helyzet egyensúlyát csakugyan felborulással fenyegette a Habsburg-birodalomnak egész Európát behálózó volta: főleg a Rajna, a Pireneusok s a lombard föld közé szorított Franciaországot és Itáliát. Az összetűzés elkerülhetetlen volt s ennek a

harcnak válságai között következett be a szövetség elszakadása az Egyháztól.

A humanizmus mozgalmaiba s a politikai küzdelmekbe túlságosan belemerült pápaságra szinte észrevétlenül szakadt rá a forradalom s éppoly érthetetlen jelenségként hatott rá az a félelmetes visszhang, amelyet a wittenbergi tételek kifüggesztője s az egyházi zendülés elindítója csakhamar Európa-szerte keltett. Most derült ki, mekkora hiba volt az Egyház lelki értékeinek, belső szervezeti erőinek, tanbeli erősségének és egyházhűségének elhanyagolása egyfelől a szinte már világi méltóságokká süllyedt püspökségek és szerzetesfőnökségek, másfelől magának a kúriának részén. A hitszakadás nem támasztott volna oly elemi rázkódtatásokat, ha a hívek, az egyházmegyék, a papság lelkében nagyobb lett volna a felelősségtudat, a vallásos élet odaadó ápolása s az Egyház középpontja felé tisztelettel és bizalommal tekintő egységtudat éltető ereje.

HATODIK FEJEZET: AZ ELSŐ EGYHÁZFORRADALMAK.

1.

Wiklif János eretneksége, mint az újkori eretnekségek eszmei előfutára. Husz egyénisége és szellemének fejlődése. Mozgalmának kapcsolódásai a hivatalos angol egyházpolitikával. Mozgalmai és taktikai sikerei. Eszmevilága. A dogmatikai anarchiától a szociális forradalomig. Halála. Mozgalmának megsemmisülése.

A politika és a nominalizmus ismeretelméleti tévedései vezettek ahhoz, hogy az a gondolatvilág, amely először egészen formátlanul a valdiaknál merült fel, Wiklif János mozgalmában találjon összegezést és továbbfejlődést s elsősorban mint gondolatrendszer közvetítő legyen a protestantizmus felé, főkép a huszitizmuson át. A 16. század kezdetének nagy hitszakadásában Wiklifnek nem egy tétele talált újra hangoztatást; Luther szellemi fejlődésében kimutatható Husz János hatása és a protestantizmus csehországi elterjedésének nem egy helyen a lappangó huszitizmus adta meg első hívőit és lendítő erőit.

WIKLIF JÁNOS 1320-ban született az angol Yorkshire tartományban, Richmond közelében. Oxfordban tanult, itt Bradvardinus Tamás volt a mestere, a skolasztika híres tudósa, aki azonban nem volt ment a túlságosan vakmerő és mesterkélt spekulációktól. Wiklif különösen Aristotelest és sz. Ágostont tanulmányozta. Képzettsége ragyogó, fiatalságának erkölcsi élete mocsoktalan volt, de mint valamennyi eretnekvezérnél, nála is megmutatkozott a lélek nyugtalansága, a becsvágy és szenvedélyesség.

Ez a hatalmas becsvágy, továbbá Anglia politikai viszonyainak a pápasággal való ellentétei s a világi papságnak a szerzetesrendek szellemi szervezőmunkájával és

pasztorációs működésével való surlódásai váltották ki mozgalmát. Már egyik első műve, a „De ultima aetate Ecclesiae" tele van keserű szemrehányásokkal az Egyház helyzete ellen s misztikus hangulatú, apokaliptikus álmodozásokkal a közeli világvégről. Később beállt az oxfordi egyetem harcába a koldulórendek ellen. Az éles szerzetesellenesség ettől kezdve vörös fonálként húzódik végig pályafutásán. 1362-ben a karmelita Cunningham János Wiklif több tételéről mutatja ki nyilvános disputációban, hogy tévesek. Mint oxfordi tanár, a canterbury-i érsek által alapított új kollégium, a Canterbury Hall vezetője lett; a kollégiumban felerészben világi papok, felerészben szerzetesek tanítottak. Wiklif heves surlódásokba került a szerzetesekkel, elkergette őket, majd neki kellett megválnia hivatalától, mire pört kezdett s azt egészen az avignoni kúriáig vitte. Jó összeköttetéseket tartott fenn a királyi udvarral s részint, hogy pártfogóit szolgálja, részint meggyőződésből is, szenvedélyes pamfletben támadta a járandóságait követelő pápát. Pörét egyébként elveszítette. Érdekeiben és becsvágyában megsértve egyéniségének egész szenvedélyességével ahhoz a gondolathoz csatlakozott, amely Angliában az államhatalom számára az egyházkormányzati kérdésekben való függetlenséget kívánta. 1374-ben megkapta a gazdag lutherforthi plébániát s most e vidéki város templomának szószékén beszélt a papság és a hierarchia ellen. A külön angol államérdekek egyházpolitikai evangéliuma az ő szónoklataiban bontakozott ki leggyujtóbb hatással.

Magatartása semmiesetre sem volt öntudatlan. Nem úgy sodródott bele az eretnekségbe, mint Luther, akit szenvedélyes természete fokról-fokra, szinte észrevétlenül sodort az örvény felé és csak akkor vette észre a következményeket, amikor azok már kibontakoztak. Becsvágyó számításokkal Wiklif Lutherforthban mozgalomszervezésre gondolt s messze vidékekre szétküldte vándorprédikátorait. Ezek a „poor priest"-ek, koldulópapok, egész Angliában terjesztették eszméit.

Wiklif mozgalma az első időben úgy szerepelt, mint az angol politika egyik irányvonalának népmozgalmi támasztéka, amely a királyi hatalom minél erőteljesebbé való kiépítésére törekedett, háborút kívánt

viselni a francia királysággal s az angol érdekek súlyos veszélyeztetését látta a pápaságnak való egyházpolitikai alárendeltségben, igazságtalanságot az angol egyházi javadalmaknak a pápasággal szemben való kötelezettségeiben. Kívánta az egyházi birtokok erős megadóztatását a királyi hatalom számára, a Franciaországgal folyó háború terheinek fedezésére.

1377 február 19-ére Courtney Vilmos, London püspöke, egyházi bíróság elé szólította az Egyházzal szembeszálló mozgalom szervezőjét, aki a lancesteri hercegnek, Percy marsallnak és fegyvereseinek kíséretében meg is jelent előtte.

Mögötte ott volt az angol nagyok politikájának árnyéka és a megszervezett néphangulat. Az egyházi bíróság ezokból így sokkal bonyolultabbnak látta az ügyet, semhogy erélyes ítéletet mert volna hozni. A canterbury-i érsek megelégedett azzal, hogy hallgatást parancsolt Wiklifre és társaira. Most a ferencesek vették fel ellene a harcot és írásainak és prédikációinak 19 tételét elküldték XI. Gergely pápának. Ez 1377-ben több bullában válaszolt, megrótta az angol püspökök lanyhaságát s elrendelte, vizsgálják meg Wiklif ügyét, vegyék őt őrizetbe, vagy ha nem lehet, utasítsák három hónapon belül az Apostoli Szék elé. E rendelkezéseket azonban nem lehetett végrehajtani, mert éppen akkor halt meg Eduárd király. A lancesteri herceg mint kormányzó a parlamenttel együtt Wikliftől kért döntést abban a kérdésben, szabad-e elrendelnie, hogy pénzt nem szabad kivinni a birodalomból. A kérdés a pápát megillető egyházi adóösszegekre vonatkozott. Wiklif természetesen igennel válaszolt, azonkívül röpiratban védte meg 19 tételét és tovább folytatta mozgalmának szervezését.

Az angol prímás és a londoni püspök az oxfordi

egyetem kancellárját bízta meg Wiklif tanításának felülvizsgálatával. A vádlott megjelent ugyan Lambethben, ahova idézték, azonban az anyakirályné befolyása és a közhangulat arra bírták a püspököket, hogy ne élezzék ki az ellentéteket, amik esetleg nyilt lázadássá válhatnak. Így mindössze arra kötelezték Wiklifet, hogy a szóbanforgó tételeket ne hangoztassa többé. Az egyházias érzületű angol teológusok nem voltak megelégedve ezzel a döntéssel és Wiklif tovább hirdette tanításait. Az épp ekkor kitört nagy nyugati egyházszakadás szintén igazolni látszott a közvélemény előtt Wiklifet. Ez most már nyiltan hirdette, hogy a pápa nem több, mint átkozott pénzharácsoló és antikrisztus.

Hittani tételeit Wiklif a bibliára való közvetlen hivatkozással igyekezett magyarázni, azt hirdetve, hogy a papi hivatás fő tartalma az igehirdetés; az igehirdető pap emberi szerepével szemben háttérbe szorította az Egyház kormányzói jogát s kegyelmi eszközeit, vaskövetkezetességgel magáig az Eucharisztiáig. Így jutott el, noha e kérdésben sohasem fejezte ki hitét világosan, az átlényegülés és valóságos jelenlét tagadásáig. Szerinte a kenyér és bor csak jelképe Krisztus testének és vérének. Az oxfordi egyetem kancellárja és professzorai újra megtiltották tanainak terjesztését, mire ő a királyhoz fellebbezett és népies röpiratban vitte ki ügyét a hívek közé, ahol vándorszónokai és a hozzá szító kóborló papok egyben a köznép szociális elégedetlenségét is felhasználták mozgalmuk érdekében. A virágkorában álló angol hűbériség ellen a kisebb nemesség, kisvárosi polgárság és a parasztság szívesen csatlakozott hozzájuk.

WIKLIF TANÁNAK lényege az öntudatlan pantheizmus, amely az egyetemes fogalmak körül folytatott harc legszélsőségesebb véleményeinek fantasztikus összekeveréséből származik.

Husz János.

„Én vagyok a pápa.“ Gúnykép a pápaságról. VI. Sándor korából.

Az erőfeszítések során, amelyek között a 12. és 13. század kutatta az egyetemes fogalmak természetét, a két ellentétes álláspont közül Wiklif a lehető legdurvább realizmushoz csatlakozott és annak következéseit vitte a legvégsőkig. Szerinte az egyetemes fogalmak valóban léteznek, mint Istennek a teremtett dolgokban szükségszerűen megvalósult gondolatai. Ám minden, ami Istenben van, Istennel azonos lényegű, az Isten tehát azonos a teremtéssel. Ebből következően a rossz is szükségszerű, isteni akarat. Ebből az értelmezésből egészen durva predesztináció fakad; azokat, akik örök dicsőségre vannak kiválasztva, Wiklif szerint nem érheti bűn, mert azt úgyis csak Isten akaratából követnék el. Az Egyház ezeknek a predesztináltaknak társasága, amelynek feje az emberiséggel valami zavaros misztika szerint azonos Krisztus, akinek teste az egész emberiség, a lelke pedig az isteni Logosz. A biblia a hit egyetlen forrása, az egyházi tanításnak nincs értéke. A világnak van egy sátáni alkatrésze is; ezt a földön egyebek között a római Egyház képviseli, amely a sátán alapítása. A pápa nem Krisztusnak, hanem a sátánnak helytartója; ugyancsak a sátáni elvet képviselik az egyetemek és a szerzetesrendek. Csak két papi rang van, a presbiteri és a diákonusi, minden más egyházi rend hamisítás. A hierarchia magasabb méltóságaitól, a püspököktől és a pápaságtól való függés semmis.

Az úrvacsorán a kenyérnek és a bornak csak a *színei* szerepeltek, misét Krisztus nem rendelt; akiben megvan a belső tisztaságra való törekvés, annak számára a gyónás felesleges. Nem igazolható az eskü, a bérmálás, a papok felszentelése és a templomok megáldása sem. A pápának törvényhozó joga nincs. Az „evangéliumi igazság" és „evangélikus" elnevezés először az ő tanai kapcsán bukkant fel.

Wiklif rendszere zavarosságában is elég következetes. Veszélye éppen zavarossága volt, gondolatainak durva félreérthetősége. Gyakorlása nem fonódott össze olyan sötét és riasztó misztikával, mint az albiak eretnekségéé, a szociális elégületlenséggel kötött szövetsége sem volt annyira elvi, mint a valdiaké. Az 1381-ben kitört angol parasztlázadás dúlásai és rablásai,

magának az özvegy királynénak életveszélye fosztották meg a mozgalmat eddigi politikai fő támaszától: az egyházi ügyek függetlenségét kívánó udvari politikától és a főnemesség együttérzésétől. Wiklif nagy ellenfele, Courtney Vilmos londoni püspök, aki most Canterbury érseke és Anglia prímása lett, most már a világi hatalommal való szövetségben fordult Wiklif ellen. Elkergette Wiklifet az oxfordi egyetemről s ezt, amennyire lehetett, megtisztította Wiklif híveitől. Wiklif maga Lutherforthba vonult vissza s ott szerezte eddig részletekben szétszórt tanításának összeegyeztetését, fő művét, a Trialogus-t, amelyben az Igazság, a Hamisság és Okosság (Alétheia, Pseudos, Phorésis) vitatják meg tanait. Itt érte a halál 1384 december 31-én. Nem vont vissza semmit. Tanai halála után tovább éltek és fejlődtek. Mozgalmát tovább vitték vándorprédikátorai, különösen a londoni, lincolni, worchesteri és salisbury-i egyházmegyékben.

Wiklif halála után hiányzott az, aki felmérje a politikai összefüggéseket és hasznosítsa a politikai lehetőségeket a mozgalom számára. Öt évvel az alapító halála után mozgalmának helyi forrongásai még mindig tartanak, de az egyházi hatóságok és világi fejedelmek most már sikerrel veszik fel ellenük a harcot. A mozgalom legbátrabb hívei 1394-ben még kérvényt nyujtanak be a parlamenthez, amelyben panaszt emelnek az Egyháznak úgyszólván minden tanítása és berendezkedésének egész szerkezete ellen. De Courtney prímás is tovább harcolt ellenük; tételeik elítélésével, vezetőiknek egyházi és világi törvényszék elé való idézésével, a mozgalom lappangó csíráit őrző oxfordi egyetem ellenőrzésével, a prédikációkra adott engedélyek megszigorításával sokat tett a mozgalom elnyomása érdekében.

A mozgalom elvi állításaival és az ellenük megerősített intézkedésekkel 5-ik ülésében a konstanzi zsinat is foglalkozott s 1415 május 4-én elrendelte, hogy Wiklif írásait égessék el, testét pedig ássák ki a megszentelt földből. A mozgalom most már csak mint lappangó szekta élt tovább, főleg amióta egy előkelő pártfogóját és hirdetőjét, lord Cobhamot, 1417-ben halálra ítélték s a szekta makacs hívőit lassanként visszaszorították.

2.

A huszitizmus előzményei. Husz János. Mozgalmának kezdetei. Mozgalmának lényege: a wiklifizmus Csehországban. Wiklif gondolatának továbbépítése s az új egyházszerkezet eszméje. Az egyházhű körök küzdelme a népmozgalommá lett eretnekség ellen. A huszitizmus mint vallási és társadalmi forradalom.

Az Egyház ellen való lázadás csírái ezután főleg Csehországban találtak termékeny talajra. Itt minden feltétel adva volt arra, hogy az Egyháztól való elszakadásnak és egy ellenegyház megteremtésének kísérlete elinduljon. Adva voltak a nemzetiségi ellentétek is és a hűbériség ellen lázadásra kész tömegek; kiképződött egy szellemi és mozgalmi elit, s mindenekelőtt megjelent egy mind a tömegek, mind az elit felé egyformán nagy hatással rendelkező egyéniség. A mozgalom a prágai egyetemről indult el.

A PRÁGAI EGYETEMET 1348-ban alapította IV. Károly császár. Első tanári kara a párizsi egyetem doktoraiból került ki s ezek az új egyetemre átültették a párizsi egyetem akkori irányának szellemét, a forrongó reformgondolatokat, amelyek közt a pápai főhatalom ellen való magatartás és az egyházkormányzat demokratikus átalakításának kívánása lebegtek leginkább előtérben.

A kor szokásainak megfelelően az egyetem hallga-

tósága négy ú. n. náció szerint tagozódott. A cseh mellett volt még szász, bajor és lengyel náció is, ezek túlsúlya sértette az egyetem cseh nációjának érzékenységét. Az ellentétek kiéleződtek szellemi téren is; a csehek érzékenysége igyekezett kritikai álláspontot elfoglalni a többi nemzetek által képviselt tudományos irányzatokkal szemben. Kritikára viszont ők maguk is okot adtak ama túlzó misztika miatt, amely egyre jobban terjedt az egyetem cseh köreiben. Ennek képviselői, Miltiz János kanonok, Janow Mátyás és Waldhausen Konrád, kétségtelenül jóindulatú, de túlzó és zavaros eszméikkel készítették elő a talajt Husz Jánosnak. Azonkívül éppenúgy, mint a Wiklif-vitában, itt is szerepet játszott a világi papság és a szerzetesek közt jelentkező feszültség.

Miltiz János és Waldhausen tanításai kapcsán az egyetem teológiai karán egyre fokozottabb mértékben nyomult előre éppen az Oltáriszentség természetéről és az Oltáriszentségnek a keresztény életben való szerepéről való vitatkozás. Végül pedig mikor Vencel cseh király testvérét, Annát, II. Richárd angol király eljegyezte (1381), közvetlen kapcsolatok is szövődtek Oxford és Prága között s Wiklifnek egyházpolitikai nézetei, 1401 után pedig teológiai írásai is egyre nagyobb mértékben terjedtek el cseh földön. Ezek voltak azok az előzmények, amelyek már mind adva voltak Husz felléptekor.

HUSZ JÁNOS 1369-ben született, huszineci parasztcsaládból. Egyetemi tanulmányait Prágában végezte. 1401-ben a filozófiai szak dékánja, 1402-ben az egyetem rektora tett. Magas, sovány, sápadt jelenség, izzó nemzeti öntudat hatotta át, erősen hajlamos volt a misztikára; a mellett kitűnő prédikátor és nagystílusú szervező erő. Egyetemi professzor volt s e mellett még az egyházi élet egyik kitűnőségének számított. Már résztvett a Wiklif-féle tételek melletti harcban, amikor a prágai érsek ajánlatára ő lett Zsófia királynő gyóntatója, azonkívül zsinati szónok s mint ilyen, a papság életének hivatalból vizsgálója. Hevesen prédikált a stóladíj és a javadalomhalmozás ellen.

Angliában a pápai szék kívánságára éppen ekkor folyt a küzdelem a Wiklif-féle tanok leküzdéséért s ez az elítélt tételektől erősen megfertőzött prágai egyetem életére sem maradt hatás nélkül. 1403-ban, éppen az érseki szék üresedése idején, a prágai káptalan eltiltotta a prágai egyetemen a Wiklif-tételek hangoztatását. Husz azonban megmaradt Wiklif mellett. Állásfoglalásában erősen támogatta Prágai Jeromos, aki Oxfordból tért haza s az ottani wiklifista kör szellemét képviselte.

Hasenbergi Zbinko érsek erélytelensége és emberismerethiánya csak növelte a bajt. Csak 1408-ban lépett fel erélyesen, miután Wiklif tana a közbeeső idő alatt is tovább terjedt az egyetemen. Ekkor rendelte el Wiklif Prágában található összes könyveinek elégetését. Az angol tanok mellett fellépő egyetemi és városi közvélemény élén legnagyobbb eréllyel Husz védelmezte állásfoglalásaikat, különösen a mindkét színben való áldozást s az érsek ítélete ellen a tömeghangulathoz fellebbezett. Amikor az érsek őt és társait eltiltotta a prédikálástól, ezek Wiklifnek arra a tételére hivatkoztak, hogy püspöki és pápai engedély nélkül is szabad a keresztény tanítást hirdetni s a népnek prédikálni. Az ellentétek fokozásához hozzájárultak az egyetem különböző nemzetei közt való surlódások és az, hogy a cseh nemzetnek végül sikerült hivatalosan is magához ragadnia a túlsúlyt. Így a prágai egyetem bajor, szász és lengyel hallgatóinak elvesztése árán tiszta cseh egyetemmé vált.

Nem sokkal később Husz lett az egyetem rektora s erre a méltóságára, a középkori egyetem erkölcsi és anyagi függetlenségére s szellemi és társadalmi szerepének adottságaira támaszkodva most már egész nyiltsággal hirdette tanait. Azonkívül ügyesen vezette a mozgalom politikai játékát is. Zbinko érsek ellen

annak XII. Gergely mellett való állásfoglalását játszotta ki. Ő maga és párthívei V. Sándor pápaságát ismerték el törvényesnek s vádakat emeltek előtte az érsek ellen, végül azonban ez maga is V. Sándor obedienciájára tért és sikerült őt helyesen tájékoztatnia s a Husz-mozgalom ellen való intézkedésekre bírnia.

Amikor V. Sándor bullái 1410 márciusában Prágába érkeztek s az érsek azok értelmében kívánt eljárni, Husz, az egyetem és a király mint cseh nemzeti ügyet védték a wiklifizmust. Husz az időközben pápai trónra lépett XXII. Jánoshoz fellebbezett. Ez Colonna Ottó bíborost, a későbbi V. Márton pápát bízta meg az ügy megvizsgálásával. Prágában viszont annyira döntésre érett a helyzet, hogy az érsek kihirdette Husz és a nyiltan melléje állók felett a kiközösítést. Ez zavargásokra, utcai harcokra, papoknak a Moldva folyóba való vetésére vezetett. Maga a király is élesen szembehelyezkedett az érsek egyházias felfogásával. Az időközben hozzá érkezett jelentések alapján a Bolognában időző Colonna bíboros az igazolásra felhívott, de meg nem jelent Husz Jánost az egyetem és a király beavatkozása ellenére kiközösítéssel sujtotta. A továbbiak során az ügy újabb bizottság kezébe került, de míg ennek munkálatai folytak, az érsek kénytelen volt tilalom alá helyezni Prágát. Husz azonban ennek ellenére folytatta mozgalmának szervezését, a Betlehem-kápolnában való prédikálást s most már az egyetemes zsinathoz fellebbezett.

ZBINKO ÉRSEK a prágai egyetemmel, Prága város tanácsával, a királyi udvarral s a huszita mozgalommal való egyre reménytelenebbé váló viaskodások zavarai közt halt meg; maguk a vádlottak s mellettük az egyetem, Prága tanácsa, sőt Vencel király is következetesen tagadták és meghazudtolták a pápához intézett jelentéseit. Útóda, Albik alatt tovább mélyültek a zavarok és az ellentétek.

Husz és mozgalma most már XXIII. Jánosnak Nápolyi László ellen hirdetett kereszteshadjáratát használta fel az ellentétek kiélezésére és éles pápa- és búcsúellenes támadásokra. Ezek annyira forradalmivá tették a hangulatot, hogy még az eddig melléjük húzó Vencel király is kénytelen volt erélyesen fellépni velük szemben és halálbüntetéssel fenyegetni a pápa gyalázóit. Az ellentétek oly élessé lettek, hogy amikor az Egyházban a prágai városi tanács három ifjút a mise és prédikációk megzavarásáért elfogatott, Husz egy nyiltan forradalmi mozgalom vezéreként a prágai ifjúság élén követelte szabadonbocsáttatásukat.

Közben kiérett Husz tanainak rendszere is, bár nem ért el mindenben a hirdetett tételek végső következéseinek levonásáig. De a Betlehem-templomban tartott beszédei s egyéb megnyilatkozásai során már egyre jobban kialakult gondolatvilága, a huszitizmus mint új tanrendszer.

HUSZ KEZÉBEN jelentékeny átformáláson és a gyakorlati élethez való alkalmazáson mentek át Wiklif panteista felfogásai. Ezekből mindenekelőtt Husz a predesztinációt állította tanainak középpontjába; az ő felfogása még élesebben kiemelte, hogy vannak az emberek között olyanok, akiket Isten eleve elvetett és vannak eleve üdvözülésre szántak. Csak ez utóbbiak alkotják a misztikusan elképzelt Egyházat, amelynek feje maga Krisztus. A Szentírásból nem mutatható ki, hogy ő valóban látható főt akart volna rendelni az Egyház fölé, a pápai hatalom csak a hatalomvágynak és a császári kegynek köszöni létét. A Péternek átadott kulcsok jelentése az, hogy Krisztus az egész Egyháznak adta azt a hatalmat, hogy prédikáljon és a bűnösöket intse; ennek a parancsnak szorosabban a papság tesz eleget.

Ami Husz felfogásában Wiklifénél még forradalmibb és veszélyesebb, az, hogy Husz Wiklif zavaros eszméit egyszerűbben és konkrétebben fejezte ki. Igy nemcsak dogmatikai rombolást végzett, hanem ezt a legmesszebbmenő következményekig, egy új egyház-

alkotmány alaptételeiig levonta. Nála merül fel először teljes nyiltsággal a tétel, hogy az általa hirdetett elvek tökéletesebben megfelelnek a Krisztus által alapított igaz Egyháznak, mint a fennálló Egyházéi s ebben ő több mint száz évvel megelőzte Luthernek és százhúsz évvel Kálvinnak forradalmát, úgyhogy utána tulajdonképen Luther és Kálvin együttvéve sem mondottak sok újat.

Egyetlen téves alaptétel következetes végiggondolásával és alkalmazásával Husz pontosan ugyanazt állította, amit később a protestantizmus. Minthogy az Egyház nem az összes hívőknek látható, hanem a kiválasztottaknak misztikus társasága, mint ilyen nem is rendelkezik látható fejjel. Ezért látható szerkezete is eltér az Egyházétól: a papságnak adott krisztusi joghatóság egyetemes, a papi hatalomban sem fokozatok, sem területi korlátozások nincsenek, a főpapság és az alsópapság között különbség nincs; a papi szolgáltatásoknak egy-egy egyházi területre történő korlátozása érvénytelen s pusztán a pénzvágyból fakad, a papi küldetés az egész világra érvényes. Erre a küldetésre nem külső szertartások jegyei, hanem a kiben-kiben jelentkező láthatatlan szózat, a kegyelem közvetlen megnyilvánulása ad felhatalmazást. Ennek egyedüli külső jegye a szegénységben való élés s az evangéliumnak a nép számára való alázatos hirdetése. Ezzel természetesen kapcsolatos, hogy a hit egyedüli forrása a Szentírás, vele szemben az Egyház tévedhetetlen tanítói hivatalára nincs szükség, az isteni megvilágosodás mindezeknél tökéletesebb útmutató az egyes kiválasztott hívő lelkében, még a laikusokéban is. Különben is a predesztináltak úgysem tévedhetnek, viszont az elvetettek amúgy is Szentlélek nélkül vannak és nem képesek magasabbrendű kegyelmi életre.

Ami a hívők feletti egyházkormányzati tekintélyt

illeti, Husz gondolt valamiféle tekintély kiépítésére, azonban a keresztény tanításnak is, a keresztény életnek is mértékévé mégis a hívők egyéni meggyőződését tette.

Erkölcstanának elve erkölcsi szélsőség: az erény tökéletes tisztasága s a tökéletesen bűnös élet közt átmenetek nincsenek. A jócselekedetek szükségesek ugyan, de csak mint a kiválasztottság kegyelmének külső megnyilvánulásai.

Mozgalmának most már Csehországban is nagyszabású ellenfelei léptek fel. Elsősorban maga a prágai papság emelt szót ellene a pápánál, míg végre az 1414 május 14-én megjelent pápai bulla is kiközösítette Huszt, kötelezve a hívőket, hogy adják ki őt vagy a prágai érseknek, vagy ha máshol tartózkodnék, a legközelebbi illetékes egyházi bíróságnak.

Husz erre kénytelen volt elhagyni Prágát, ahol azonban helyettesei révén tovább vezette mozgalmát. Ő maga nemesi és főnemesi barátainak oltalma alatt azoknak udvaraiban élt, latin és cseh röpiratokat írt tanainak védelmére. Ugyanekkor összefoglalta dogmatikáját az Egyházról szóló munkájában s leveleivel irányította mozgalmát; többnyire szabad mezőkön nagy tömegeknek prédikált az Egyház és a főpapság ellen.

1413-ban a huszitizmus elleni harctól elnyűtt Albik érsek lemondott s utóda, Vechta Konrád, az eddigi olmützi érsek, keményebb kézzel kezdte intézni a huszitizmus ellen való harcot s még ugyanebben az évben zsinatot tartott ez ügyben. A zsinat azonban hasztalanul kereste az eszközöket, hogy Csehországot az Egyházzal és hovatovább az összes keresztény népekkel való viszálytól mentesítse. Az általa alkalmazható eszközök — a prédikációk ellenőrzése, a vezetők felett minden következményével együtt alkalmazandó kiközösítés, a prágai egyetem élére egyházhű és erélyes vicekancellár állítása — mind nem voltak elegendők. Nélkülözte azonkívül

az Egyház a világi hatalom segítőkezét: az udvar a huszitizmushoz húzott s a király a husziták javára akart kiegyenlítődést elérni. Így Husz Prágából eltávolítva most már a vidéken szervezhette egyre nagyobb tömegeknek a fennálló Egyház elleni lelki mozgalmát. Éppen azért Zsigmond király, aki bátyja, a gyermektelen Vencel után a cseh trón örököse volt, mint német-római király a készülő konstanzi zsinaton kívánta a kérdést megoldani.

3.

Husz János a konstanzi zsinaton. Kivégzése és annak körülményei. A zsinaton való tartózkodása alatt és halála után az Oltáriszentség körüli kérdések lesznek a mozgalom főkérdéseivé. Anarchikus egyházszervezési kísérletek sora Csehországban.

Husz János, amikor Zsigmond király menlevelet ígért neki arra, hogy a zsinaton bántatlanul megjelenhet s ott igazolhatja magát és tanításait, azonnal Prágába ment s mivel személyesen nem szólhatott a néphez, latin, német és cseh falragaszokon hirdette ki, hogy előbb elmegy a zsinatra és ott igazolja tételeit. Személyes védelmére három cseh lovag csatlakozott kíséretéhez, de vele utazott sok barátja is. Útközben több helyütt ünnepélyesen fogadták. 1414 november 3-án érkezett Konstanzba, ahol egy özvegyasszonynál kellett megszállania.

XXIII. János jóindulattal fogadta, ideiglenesen feloldotta a kiközösítés alól. Senki sem volt korlátozva a vele való érintkezésben, csak misét mondania nem volt szabad és a botrány elkerülése végett nem jelenhetett meg az egyházi ünnepségeken.

Ügyének tárgyalását Zsigmond megérkezéséig elhalasztották. A bíborosi bizottság előtt, amely vádlói-

nak beadványa alapján megvizsgálta ügyét, nagyon ügyesen viselkedett; nem kívánt tudni arról, hogy tévedésben lenne, késznek nyilatkozott inkább meghalni, mint magát eretnekségben tudni. Legelőször is az Oltáriszentségről hozzá intézett kérdésekre teljesen az Egyház tanításának szellemében adott választ. Egyelőre így a vád semmit sem igazolt, azonban mégis kénytelenek voltak őrizet alá venni őt, mert nem volt tekintettel a misézési tilalomra és rendszeresen prédikált egyes gyülekezeteknek. A konstanzi püspök tartotta házi őrizetben. Ügyének vizsgálatát egyelőre a konstantinápolyi latin pátriárka, a lübecki püspök és egy olasz püspök folytatták. Az őrizeten felül Husznak teljes mozgási szabadsága volt, szabadon írhatta írásbeli cáfolatait és felterjesztéseit. Sőt barátai közül az egyik a menlevélre hivatkozva fellebbezett internálása ellen Zsigmond császárhoz, ő azonban elhárította magától a beavatkozást azzal, hogy a zsinat pusztán eretnekséggel vádolt személyeket kezel a fennálló törvények szerint.

XXIII. János szökése után Huszt közvetlenül és személyesen a konstanzi püspöknek adták át őrizetbe, aki Gottlieben várába vitette. Majd a zsinat különféle bizottságokat rendelt ki Husz és a hozzá szítók ügyének megvizsgálására. 1415 június elején Gottliebenből a konstanzi ferencesek kolostorába vitték és az ott tartott generális kongregációk előtt az általa elismert írásokból és tanúvallomásokból megállapították tanait, melyeknek tételeit szofista magyarázatok árán is makacsul igyekezett tartani. Maguk a kardinálisok, Zsigmond király és a zsinat sok résztvevője hasztalan igyekeztek őt tanainak visszavonására bírni s a zsinat 1415 június 16-án tartott ülése tévedéseinek megvallására és azok visszavonására való felszólítás után mint eretneket

elítélte Huszt, megfosztotta papi méltóságától és átadta a világi hatalomnak.

HUSZ KIVÉGZÉSE semmiképen sem volt a királyi menlevél megsértése. Mindenekelőtt ő maga sem vette a menlevelet az eretnekség következményei alól eleve mentesítő írásnak. Azért jelent meg a konstanzi zsinaton, mert igazolni kívánta magát, hogy nem eretnek és maga jelentette ki: „Ha engem mint tévtanítót bűnösnek ítélnek, mint tévtanító és eretnek nem vonom ki magamat a büntetés alól." Husz és kísérete a levél kiállítása után ki is jelentették, hogy amennyiben a jog és törvény szerint s bizonyítékok alapján bűnösnek ítélnék őt, „történjék vele az, amire rászolgált". Zsigmond maga sem értelmezte és értelmezhette a menlevelet a büntetés alól eleve mentesítésnek. Husz elítéltetése után kijelentette, hogy ő semmiféle eretneket nem akart védelmezni, hanem ha valaki az eretnekségben megmarad, azt ő akár maga is elégeti.

A menlevél kérdését valóban tárgyalta a zsinat, azonban annak csak egy túlbuzgó tagja látott a menlevél és az ítélet közt ellentétet és készített — természetesen helytelen s az Egyháztól sohasem vallott — igazolást arról, hogy az eretneknek adott szót nem kell megtartani. A zsinat azonban ilyen határozatot nem hozott, pusztán megállapította, hogy a menlevél nem vonatkozik a büntetés alól való mentesülésre, sőt ha vonatkoznék is, az egyházi bíróságot semmiféle kísérő levél nem akadályozhatná meg abban, hogy annak birtokosát, ha valóban eretneknek bizonyult, a zsinat el ne ítélje és a büntetést rajta végre ne hajtsa.

Husz elítélése után, de még az ítélet végrehajtása előtt, Husz körének egyik tagja, Mies Jakab, a Szent Mihály-templom plébánosa és a filozófia tanára, azt kezdte hirdetni, hogy az Eucharisztia teljes magunkhozvételéhez, Krisztus testének és vérének teljes jelenlétéhez a mindkét szín alatt való áldozás szükséges. Eleinte csak ő, később mások is, mindkét szín alatt kezdték szolgáltatni az Oltáriszentséget. E szokás

különösen Husz hívei között terjedt el, miután a Huszhoz húzó körök Konstanzban tartózkodó vezérükhöz fordultak a kérdés eldöntésére. Husz eleinte habozó választ adott, majd később kedvezőt, a zsinat azonban a Konstanzban tartózkodó leitomisli püspöknek a való helyzetről s a veszélyes összefüggésekről tett jelentésére megtiltotta a két szín alatti áldozást. A tilalom az egyetem wiklifista köreinek izgatása folytán és Husznak a zsinat elé idéztetésétől megmérgezett légkörben egészen hiábavaló volt; magában Prágában is csak rövid ideig voltak rá tekintettel, a vidéken pedig hamarosan általános lett a két szín alatt való áldoztatás, mégpedig nem egy helyütt a szabadban, mezőkön, hogy már a színtér megválasztásában is a templomtól, az Egyháztól való eltérést hangsúlyozzák. Fokozták a nyugtalanságot a Husz kivégzéséről érkezett hírek.

A cseh nemzeti érzés a maga megaláztatását látta az ítéletben. A tömeg megrohanta a Husz-ellenes mozgalom papjainak lakásait, megostromolta az érseki palotát. A vidéken a nemesség és a főnemesség lelkesen kobozta el a papi és főpapi birtokokat. A király maga is a közhangulat felé hajlott s a kivégzett Husz igazát hangoztatta. Huszt mártírként és szentként kezdték tisztelni. A rendek többsége a prágai országgyűlésen Husz mellett foglalt állást és egy gyenge, alig 14 főurat számláló katolikus szövetséggel szemben 452 aláírással tiltakozott a zsinatnál Husz eretnekségének vádja ellen. Az aláírókat mint eretnekgyanúsakat a zsinat ötven napban megszabott határidőn belül maga elé idézte, majd 1415 szeptemberéig többször megkísérelte velük a zsinat méltóságával összeférő tárgyalásokat; azonban a szerzetesek üldözése, a kolostorok pusztítása, az áldozásoknál a kehely használata tovább tartott. Olaj volt a tűzre e közben Prágai Jeromosnak fogságba vettetése és elégetése is.

HUSZ EGYIK BARÁTJA és főtanácsosa, a szenvedélyes Prágai Jeromos még Husz gottliebeni fogsága alatt ugyanolyan menlevéllel, mint Husz, szintén Konstanzba jött, ahol az egész zsinati közhangulat ellenségeskedés nélkül fogadta őt, de figyelmeztette, hogy a menlevél csak a törvénytelen támadásoktól védi meg őt, nem a törvényes következményektől. Mivel Jeromos így nem érezte magát biztonságban, elhatározta, hogy barátaival együtt visszatér Csehországba. De a zsinat súlyos gyalázása miatt még útközben elfogták, visszavitték Konstanzba s a már előbb ott tanúsított viselkedése, valamint a Husszal való kapcsolata miatt eretnekgyanúsként kihallgatták az Oltáriszentségre vonatkozó hite felől. Itt először nem tagadta az átlényegülést s a zsinat 19. gyűlésén visszavonta azokat a tételeket, amelyeket téveseknek találtak, kijelentvén, hogy a Husz Jánossal szemben való ítéletet igazságosnak tartja. Különféle gyanús körülmények miatt egyelőre nem engedték szabadon. E közben prágai egyházi körök és egyéb vádlók most Prágában hirdetett felfogásaira is kiterjesztették a vádat. Erre ő kijelentette, hogy Huszt szentnek tartja, tételeinek visszavonását súlyos bűnnek s a visszavonást csak félelemből tette. Erre 1416 május 30-án mint makacs és visszaeső eretneket elítélték és átadták a világi bíróságnak. Prágai Jeromos képét most a cseh templomokban a szentek és Husz János képe között tisztelték. A prágai egyetem is nyiltan az új szekta oldalára lépett.

Az eretnekség nyomozásának, az eretnekek kihallgatásának és megbüntetésének eddigi módszerei teljesen céltalannak bizonyultak a huszitizmussal szemben, mert a mozgalom mellé most már egy egész nép nemzeti érzülete csatlakozott. 1419-ben Huszinec Miklós és Ziska János a Tábor-hegynél már 40,000, jórészt fegyveres embert tudtak összegyüjteni, akik kehelyből vették az áldozást. Ugyanekkor kevés híja volt, hogy a felizgatott tömeg nem vonult Prága ellen, ahol különben napirenden voltak a husziták részéről a dühöngő és véres jelenetek. Vencel király tehetetlen volt velük szemben. 1419-ben bekövetkezett halála után rövid

időre özvegye, Zsófia vette át a kormányzást, de a mozgalom az asszonyi uralom alatt még jobban elharapódzott.

A trón törvényes örököse, Zsigmond, 1419 decemberében jött vissza Dél-Magyarországból, ahol a törökök ellen harcolt. Vele szemben már politikai lázadásra került a sor: a husziták erődöket emeltek s egy fegyveres népmozgalommá szerveződött eretnekség elfogadhatatlan feltételeket állított eléje. Ezek szerint: 1. a huszita prédikátoroknak, egyháziaknak és világiaknak egyaránt, szabad legyen bántatlanul prédikálni egész Csehországban; 2. minden kereszténynek, aki így kívánja, két szín alatt szolgáltassák ki az Oltáriszentséget; 3. a papok birtok és magántulajdon nélkül úgy éljenek, mint Krisztus és az apostolok; 4. minden halálos bűnt, akár egyháziak, akár világiak követik el, a világi törvények is tilalmazzanak és büntessenek. Zsigmond természetesen nem fogadta el ezeket a feltételeket, mire a zavargások most már háborúvá változtak át. A huszita háborúk ettől kezdve mint belső pártharcok és mint a szomszédok ellen viselt pusztító és rabló hadjáratok másfél évtizeden át folytak, egymás ellen is, külső tényezőkkel szemben is egyaránt engesztelhetetlenül.

Közben egyházszerkezet és hivatalos tekintély híján a mozgalom pártokra szakadt. Mérsékeltebb részük, a „kelyheseké", inkább az Oltáriszentség két szín alatt való vételét szorgalmazta s az egyházi élet egyszerűsbítése mellett tört lándzsát, míg Ziska és hívei, a radikális „táboriták", részben és egészben fantasztikus következtetésekig vitték Husz alaptételeit. Ziska halála után (1424) a táboriták két szárnya egymás ellen fordult. Az egyik rész tovább is táboritának nevezte magát, a másik orphanitának (elárvultnak). Mindkét szárny elvetette a régi Egyház minden fegyelmi szoká-

sát s mindazt, amit Krisztus és az apostolok külön nem említettek a Szentírásban. További szétágazódásaik voltak a horebiták, a pikardok (akik váratlanul s egyszerűen teljesen elvetették az Oltáriszentség tiszteletét) s az adamiták, akik meztelenségben s a legnagyobb kicsapongások között éltek. A huszita mozgalom szédítő gyorsasággal tette meg az utat a teljes belső szétesésig s a veszte is ez lett.

Egyébként mint belső forradalom egy nép teljes lelki felfordulását jelentette, a szomszédokkal szemben szent háborúknak hirdetett pusztító és garázdálkodó zsákmányolást. Az Egyház többször kezdett velük tárgyalásokat, de az 1430-as évek közepéig sikertelenül.

A bázeli zsinat folyamán két évet, 1431-et és 32-őt, a husziták két főárnyalatával, a táboritákkal és kelyhesekkel való tárgyalások töltenek meg azért, hogy őket a zsinatra való megjelenésre bírják. Csak végtelen alkudozások, a husziták számára teljes biztonság és sértetlenség biztosítása után, a vitában teljes szabadságot ígérve nekik jelent meg a husziták nagy és majdnem minden árnyalatot egyesítő küldöttsége a zsinaton 1433 január 4-én, kíséretükkel együtt több mint 300-an. A zsinat légkörében bennük is a becsvágy kerekedett felül, noha bizonytalanságban és határozatlanságban voltak egymás között is küldetésük és felhatalmazottságuk érvénye és határai felől is. A megbeszélésekben és vitákban szakadatlanul ugyanazokra a letárgyalt dolgokra tértek vissza.

1434 márciusában végre megegyeztek abban, hogy mindkét oldalról 4—4 tagú bizottság béketárgyalásokat folytasson. A zsinat kiküldöttei április közepén Prágába utaztak, hogy a cseh nép fővárosában tárgyaljanak az egyetemes kereszténység ellen fellázadt nemzet visszavezetéséről az Egyházba.

A prágai tárgyalások eredménye az volt, hogy a

cseh nemesség mérsékeltebb szárnya, amely mellé a prágai egyetem és a prágai polgárság is csatlakozott, a kiegyezést kívánta. A bázeli zsinat rendkívül előzékenységgel és hajlékonysággal hajlandó is volt velük szemben engedményeket tenni az Eucharisztia tanát és az egyházkormányzat lényegét nem érintő, merőben formai kérdésekben. A cseh nép többsége azonban, főleg a túlzó táboriták és a még túlzóbb orphaniták megmaradtak szélsőségük mellett és háborújuk most már fokozott mértékben fordult a kiegyezésre hajlandó mérsékeltek ellen.

Az 1434 május 30-án a Lipan melletti csatában az egyesült táboriták és orphaniták hadserege vereséget szenvedett, vezéreik, a két Prokóp, elestek s majdnem egész felszerelésük zsákmányul jutott. A győztes fél azonban egyéves fegyverszünetet kötött. A szünet alatt a bázeliak, a király s a huszita csoportok nem egészen eredménytelen tárgyalásokat folytattak egymással. Ám 1434-ről 1435-re forduló év telén a fegyveres harc szabályos belső háború formájában ismét kiújult.

Végül 1435 júliustól 1436 januárig tartó tárgyalások eredményeképen Iglauban megkötötték az egyezséget, amelynek pontjai ezek voltak:

1. MIVEL AZ EUCHARISZTIA mindkét színében jelen van Krisztus teste és vére, az Oltáriszentségnek egy szín alatt való kiszolgáltatása nem jelenti akár egyiknek, akár másiknak hiányát. Bár az Egyház gyakorlati okokból bevezette az Oltáriszentség egy szín alatt való kiszolgáltatását, mégsem emel kifogást az ellen, ha Csehországban és Morvaországban két szín alatt szolgáltatják ki az Oltáriszentséget, föltéve ha a kiszolgáltatás a keresztény tanítás szerint és az Egyház iránt való engedelmes alárendeltség szellemében történik. A papság kötelessége felvilágosítani a híveket arról, hogy egy szín alatt is éppoly hiánytalan az Eucharisztia, mint két szín alatt. Viszont azokat, akik ragaszkodnak a két szín alatt való kiszolgáltatáshoz, ezért sem támadni, sem gúnyolni nem szabad.

2. Isten szavát s a keresztény tanítást hirdetni mindenkinek szabad, mégis elsősorban az Egyház dolga; hogy a prédikáció valóban Isten igéjének hirdetése legyen, csak azoknak szabad gyakorolniok, akiket a hivatalos egyházi felsőbbség erre felhatalmaz.

3. A halálos bűnök ellen valóban harcolni és azokat büntetni kell, azonban ezt csak a törvényes felsőbbség teheti, nem pedig egyes személyek; a hivatalos felsőbbség is csak az emberi és isteni törvények szerint.

4. Az egyháziak kötelessége az egyházi javakat jól kezelni és jó célokra fordítani, az őket megillető tulajdonokat azonban elvenni tőlük tilos.

A bázeli zsinat a huszitákkal szemben elment az engedékenység és az előzékenység végső határáig, belátó és alázatos módon tűrt el a tárgyalások közben minden személyi megaláztatást, azonban még így is csak a kelyhesek mérsékeltebb szárnyát sikerült megnyernie, a táboriták minden kiegyezési kísérletet elutasítottak. A fanatikus utraquistáknak személyes sérelme az volt, hogy vezetőjük, Rokicana, nem lehetett prágai érsek.

A zavarok egyébként folytatódtak, a szakadást újból kimélyítő tényezők közt most már felmerült a politika. A cseh katolikusok és a mérsékelt kelyhesek a császár vejét, az osztrák Albertet választották királlyá, a táboriták és az utraquisták Kázmér lengyel herceget. Albert, akit 1438 januárjában koronáztak meg Prágában, egész uralkodása idején háborút viselt a lengyel párttal. Halála után (1439) egész Csehország egymással harcoló politikai pártok és szektaárnyalatok hadi színtere lett. A katolikusok emberfeletti fáradozással igyekeztek visszaállítani az Egyház egységét, viszont a husziták csak éppen annyit tartottak meg az iglaui egyezményből, amennyi nekik tetszett. Még sok fáradságra volt szükség, míg az Egyházba visszatértek.

IV. Jenő 1444-ben Carvajal bíborost küldte Csehországba, aki azonban nem tudta elérni, hogy az iglaui

megegyezést végrehajtsák. Carvajal 1448-ban újra Prágába jött, de itt még mindíg Rokicana pártja uralkodott. 1451-ben Kapisztrán János kapott missziós megbizatást a huszitizmus felszámolására. Azonban nem jutott el Prágáig, noha a huszita területek határszélein való térítőmunkája nem volt sikertelen.

1451-ben Eneas Silvius mint sienai püspök utazott Csehországba, tárgyalni a táboritákkal.

A sokat utazó későbbi pápa egyik legnagyobb élménye volt ez az utazás a keresztény Európa közösségéből lelkileg is kiszakadt országon át. Teljesen elvadult és koldussá lett népet talált, amelynek szemében Ziska szentebb volt, mint Krisztus és amely a meg nem tartott egyezmény címén csak gyülölettel fordult Róma ellen. 1452-ben indultak Cuesi Miklós tárgyalásai Podjebráddal, akkor még helytartóval, aki 1458-ban cseh király lett. Podjebrád a kelyhesek befolyása alatt állott és kormányzott, a táboriták fellegvárát bevette s egész uralma alatt megtörésükön fáradozott, ő maga azonban végig megmaradt a huszita alaptévedések mellett. 1471-ben meghalt. Ekkor László lengyel király lett Csehország királya, akinek hosszú fáradozások után a kuttenbergi békében (1485) végre sikerült véget vetni a félévszázadot betöltő nyugtalanságnak.

A huszitizmus mellett végsőkig megmaradt csoport egy törpe eretnek egyház alakjában egészen a jelenkorig dacolt az időkkel s az 1920-as években megkísérelte a feltámadást. A „cseh és morva testvérek" egyháza sokáig őrizte a tiszta huszitizmust, az Oltáriszentség színei még csak nem is érdekelték, mert elvetette az átlényegülést és az Egyház más tanításait. 1570-ig megtartotta ugyan még a cölibátust is, később azonban a protestantizmus különféle irányzatai nyomán lutheránus és kálvinista, majd zwingliánus tételek hatoltak be hozzá. 1604-ben a cseh és morva testvérek tanítása

már a tiszta kálvinizmus volt. Az az ága, amelyet napjainkban felélesztení megkíséreltek, afféle lagymatag deizmus és radikális újhumanizmus. Az idő elszállt felette s ma már sem mint gondolat, sem mint mozgalom nem jelent többé semmit.

4.

A politika szekularizálódása. Az állam eszméjében, céljának és tartalmának felfogásában bekövetkezett változások. Machiavelli mint az újpogány államesmék politikai gondolatvilágának összefoglalója. A történetírás szekularizálása.

Noha a huszitizmusban tulajdonképen minden eleve jelentkezett, amit a protestantizmus később dogmatikai téren hozott: felszámolása mégis megtörtént és bár hosszas és súlyos fáradozások árán, teljes mértékben sikerült is. A lappangó nyomok nem voltak sem veszedelmesek, sem jelentősek. Ami a 16. század nyugati kereszténységének nagy válságát igazában előkészítette, nem dogmatikai téren történő szakadás volt, hanem az emberi élet és az európai művelődés eszményeiben, az államhatalom legfőbb elvi és gyakorlati kérdéseiben beállt belső változásként mutatkozott.

AZ EURÓPAI KERESZTÉNY NÉPEK feletti egyetemes uralom eszméje, amelyet először a karoling nagybirodalom, később az Ottók német császársága próbált megvalósítani, eltűnt. Kísérletei nem annyira a nemzetiségi, törzsi és táji öntudattal s a kialakuló nemzeti érzés erőivel ütköztek össze, mint inkább azzal, hogy az egész Európát felölelő területen való uralkodáshoz hiányoztak a megfelelő technikai eszközök, a hírszolgálatnak, ellenőrzésnek, a központi hatalom óriási fizikai és szerkezeti távolságokon át való érvényesítésének eszközei. Sokkal lazább szerkezeti formában, de hasonlíthatatlanul nagyobb eredménnyel valósult meg a pápák európai keresztény köztársaságának eszméje az ezredfordulótól kezdve a 13.

századnak mintegy a közepéig. Még akkor is, amikor Európa teljességgel nélkülözte az egységes hatalmi szerkezetet s tartományi uralmak halmazára esett szét, az Egyház és a pápaság jelentette Európa egységét.

A kereszténység addig mint tartalom, része volt az állam fogalmának. Az államélet semmiféle vonatkozásban nem nélkülözte azt az alapfeltevést, hogy a természetes világon kívül van egy természetfeletti világ is, a személyes Isten s az ő kegyelmi hatásait eszközlő, látható Egyház, a maga jogaival, konkrét szerkezetével. Ez az alapmeggyőződés szilárd és egységes szellemi szerkezetté tette Európát. Éppen ezt az egységet rázták meg súlyosan az egyházi főhatalomnak válságai és megaláztatásai a 14. századtól kezdve s ezekkel kapcsolatban indult meg a közhatalom végső elveinek, később magának az államgondolatnak szekularizációja, a természetfölötti világtól való elszakadása, egy államesme, amelynek a felsőbb világgal való kapcsolat egyre kevesebbet jelentett.

A középkori keresztény államesme helyett megindult a pusztán világi tartalmú újkori államesme kiképződése. A folyamatot végigkísérhetjük egész Európán. A fejlődés egyes állomásai nagyjából mindenütt ugyanazok: a feudális részuralmak s egész és félszervezésű államiságokat képező városi közösségek felett egy-egy középpontból, többnyire egy erős fejedelmi hatalom részéről, céltudatosan indul meg a szekularizált tartalmú államszervezés, amelyben az egyetemes keresztény gondolat helyébe az államhatalom pusztán világi jellegű gondolata lép. Ezt a gondolatot és gyakorlásának eszméjét és formáit készen szolgáltatta mindenütt az újjáéledt római jog.

A fejlődés Franciaországban indult, amely mint ahogy a kereszténység felvételével századokkal megelőzte Európa többi nemzeteit, ugyanúgy megelőzte a világi állammá való fejlődésben is. Királyok, sőt dinasztiák sorra vették át egymástól az új célkitűzést. Utána Spanyolország következett egységes nagy államként. Majd követte a példát a francia területen való fogla-

lás vágyáról lemondó s a brit szigetek megszerzését és megszervezését végrehajtó Anglia. Németország viszont ugyanekkor esett szét apró részuralmak halmazára. A császári hatalom csak üres címmé és keretté változott és a Habsburgok legfeljebb a dunavölgyi német tartományok megszervezésére használhatták fel uralmukat. Az államhatalom gyakorlásának végső elvi kérdései éleződtek ki az itáliai kis- és középállamok életében és egymással való kapcsolataiban; kérdések, amelyek a világi hatalom természetének végső mivolta felé irányultak s a politikának nemcsak jogi, hanem erkölcsi természetét is tisztázni kívánták. Itt tűnik fel Machiavelli alakja; kinek munkája, a Principe, arról a tételről nevezetes, amely ugyan benne kimondva nincsen és csak kivonták belőle elemzői, mint magától értetődő tételt: hogy a politika és erkölcs között semmi kapcsolat nincs, a politika erkölcse más, mint a természetfeletti életé.

MACHIAVELLI úgy szemléli a politikát, mint egy az emberiség történetében minden korszakon át jelentkező ösztönnek, a hatalomvágynak sajátos kifejeződését. Ez a hatalomvágy hasznos is lehet, mert társadalmak felett tartós rendezést csak a hatalom biztosíthat. Nem ő az első, aki úgy szemléli a politika tényeit és hatóerőit, mint amelyek függetlenek a természetfeletti erkölcstől; ez a szemlélet már régóta gyakorlattá vált az itáliai politikában. Machiavelli jelentősége ott van, hogy fényes tollával e felfogásnak irodalmi formát adott híressé vált „Fejedelem" c. művében, történeti munkáiban, hivatalos jelentéseiben is. Ő maga mint a firenzei kancellária titkára és különleges megbízottja, több kiküldetés kapcsán alaposan megismerte az itáliai félszigetet és Európa politikájának minden szála benne élt a lelkében. Ez a szellem a politika teljes morális érdektelensége. Mindenekelőtt jelentései azok, amelyekben ez a szemléleti mód megnyilvánul; ezek a jelenségek irodalmi forma szerint mint politikai tanulmányok még ma is hatnak. Ugyanilyen szemlélet árad Firenze történetéről írt művéből. Ebben a legfőbb

értékelési elv a hazának közjava, akár a polgárok gazdagságában, akár a város külpolitikai hatalmában, akár művelődési szintjében jelentkezik. Közömbös, a vezető hatalmat ki gyakorolja s milyen eszközökkel; az a fontos, hogy alkalmas legyen a hatalom gyakorlására, akár polgárság az, akár fejedelem, akár zsarnok. A „Fejedelem"-ben összefoglalja a hatalom szekularizált gyakorlásáról szóló elveket. Bár a végső cinizmusig valószínűleg csak az irodalmi forma kedvéért ment el, ez a cinizmus mégis századokon át iskolát teremtett s a „Fejedelem" valóban nem egy uralkodó számára lett az uralkodás igazi kézikönyvévé.

Ugyanez az elvilágiasodás jelentkezik a kor történetírásában általában is. A középkor történeti szemlélete kétségtelenül hiányos volt, az egész emberiséget egynek látta s a természetfeletti világtól, erkölcsi törvénytől függőnek. Ez az alapfelfogás alkalmas lett volna tovább is arra, hogy a történeti szemlélet hiányosságai ennek keretében pótoltassanak. Azonban nem ez történt, a fejlődés vonala megszakadt s a korok egyéni vonásait, továbbá a történelemben szereplő közösségekre vonatkozó fogalmakat egy szekularizált alapszemlélet építette ki. A szerzetesi kolostorokban tovább vezették a helyi s világkrónikákat, de ugyanekkor éppen az egyháziak részéről indult el a történettudomány vázolt fejlődése.

A humanizmus magas irodalmi műveltsége, az antik iránt való érdeklődés és a könyvnyomtatás mind jelentős lendületet adtak a történetírásnak.

MÉG A KÖNYVNYOMTATÁS ELŐTT tág történeti anyag összegyűjtője és feldolgozója lett a firenzei sz. Antoninus; Enea Silvio Picolomini mint különféle zsinatok titkára s változatos életű diplomata ösztönös érdeklődéssel fordult az élő események előzményei, a történeti vonatkozások felé. Hozzá hasonló egyéniség IV. Jenő titkára, Flavius Blondus. A 15. század végétől állandóan vannak a kúriában történetírók. Köztük kiválik Bembo Péter bíboros, korának legkiválóbb latin stilisztája. A pápai udvar törté-

netét írta meg krónikájában igen epésen, sokszor gonoszul, Infessura s majdnem ugyanolyan elfogultan Platina. Firenze és Olaszország történetének írója Guicciardini. Remeket alkotott a történetírásban maga Machiavelli is.

A meginduló világi történetírás szellemi törést jelent a középkoréval szemben. Míg a középkor egysíkú történeti szemléletét az idő és történeti korok, szinte az évszámok jelentették, s ismeretlen volt a korok jellegzetességeinek értékelése, addig a történetírás új formája súlyt helyez a mult plasztikusabb szemléletére, mondhatni több dimenzióban való látására, a történeti szerepeknél az élő emberek egyéniségének ábrázolására, az okokban és következményekben való gondolkodásra, amiben kétségtelenül a római történetírók műveinek tanulmányozása is utat vágott. Az események tűzpontjai körül kialakul tehát — eleinte mint megújhodott irodalmi műfaj, később mint tudományosság — a leendő hatalmas szellemi tényező, a mult szemléletében az evilági igazságok keresése s ez már csak lépcsőfok volt a teljesen evilági történetszemlélet felé.

5.

Franciaország és az ibériai államok egyházpolitikai fejlődése. A francia államegyháziság: a királyság és a helyi parlamentek viszálya a kinevezési jog körül. A gallikán hagyomány a királyi szék körül s a francia főpapi karban. Spanyolország egyesülése. A spanyol politika egy különleges államegyháziság útján. Ximenez biboros. Portugália. A portugál felfedezések kezdete.

A nagy nyugati egyházszakadás időszaka nem maradt következmények nélkül a francia egyház életére sem. A francia állam, főpapság és klérus súlyos változásokat mutat ez időszakban. A francia államiság, amelynek megtestesítői a francia királyok voltak, a maga fejlődésének karoling kezdetei óta az államegyháziság egy-

házpolitikai gondolatköreit képviselte. Ennek az államegyháziságnak hívei voltak a francia főpapi karban is. Az avignoni fogság francia pápái alatt a francia főpapság számára igen hízelgő volt az a lehetőség, hogy az ő soraiból kerülnek ki a pápaság jelöltjei s hogy a kúriában és a bíborosi testületben túlnyomó lett a francia befolyás. Ennek emléke és visszaszerzésének kísérletei magyarázzák meg a pápaságnak Rómába való visszatérése után a francia egyházpolitika erősen ellenzéki magatartását. A francia államhatalomnak és a francia főpapságnak ez a közös politikája éles, nem egyszer vakmerő politikai tudatossággal jelentkezett a bíborosi testületen belül éppúgy, mint a zsinaton, sőt a párizsi egyetem egyházjogi szakvéleményeiben.

EZ AZ EGYHÁZPOLITIKAI GALLIKÁNIZMUS azonban nem érte el célját: a pápai székhelyet sem tudta visszavinni Avignonba. Sorra szenvedett kudarcokat az egymásután következő pápaválasztásokon, mindenekelőtt az V. Orbán visszatérése utáni 1382-es, viharos római konklávén. Ez a gallikánizmus egyik hatalmas előidézője volt a nagy nyugati egyházszakadásnak, majd annak felszámolódása után a párizsi egyetem lett a zsinati elvnek egyik szellemi melegágya. A zsinati korszakban éppen a zsinati elv támogatása jelzi a francia állam és francia klérus egyházpolitikai magatartását. Velük szemben az egyházi főhatalom inkább az olasz és a német prelátusokban s egyházi közvéleményben talált támasztékot. A francia párt még sokáig tartotta különállását a bíborosi kollégiumban, mindenekelőtt a pápaválasztásokon; végül a francia egyháznagyoknak és a francia királyoknak politikája egyaránt az olasz félsziget megszerzésében és a francia államba való kapcsolásban látta elérendő célját.

Egyházkormányzati kérdésekben a francia állam a maga külön érdekeinek kíméletlen öntudatával használta fel a pápai főhatalomnak a zsinati korszakban történt megrendülését, mindenekelőtt abban, hogy korlátozta a pápa jogát a nagyobb egyházi méltóságokra való kinevezésekben.

MÁR XXIII. JÁNOS igen jelentékeny kinevezési jogokat adott az egyházi javadalmakra VI. Károlynak és a párizsi egyetemnek. A konstanzi konkordátum kettéosztotta a pápának és a francia fórumoknak kinevezési jogait és a pápaság számára évenkint hat hónapot állapított meg, amelyben kinevezési jogait gyakorolhatja. Ezt Franciaország akkori kettészakadt állapotában VI. Károly nem ismerte el, viszont a burgundi herceg és az angol megszállás alá került területeken Bethford herceg elismerte azt, sőt az utóbbi még kedvezőbb ajánlatokat is tett V. Mártonnak. A politikailag erősen szorongatott Károly erre visszaadta a pápának eddig gyakorolt kinevezési jogait.

A bázeli zsinatnak a pápai főhatalom ellen való kísérletét sikeresen használta fel a francia államegyháziság a pápai kinevezési jognak nagyfokú felfüggesztésére. Ez vezetett a Pragmatica Sanctióhoz és ahhoz, hogy a francia parlamentek világi jogként kezdték gyakorolni a kinevezéseket. A francia királyok végül saját hatalmuk érdekében voltak kénytelenek parlamentjeik hatalmi törekvéseinek korlátozását megkísérelni, még a Pragmatica Sanctiók feladása árán is.

XI. Lajos (1464—1483), a francia államhatalomnak a királyi hatalom köré való nagy központosítója, már nyilt harcba került parlamentjeivel; a parlamentek ellenállása azonban nemcsak gyakorlatilag kívánta tartani a Pragmatica Sanctiót, hanem az egyházkormányzó főhatalomnak Franciaország területén való további korlátozására tört. Azt akarta, hogy a pápai követek királyi beleegyezés nélkül Franciaország területén meg se jelenhessenek és akkor is csak úgy, ha előbb esküt tesznek az állam jogainak sérthetetlenségére. A pápaság azzal próbálta megnyerni a királyt, hogy a kinevezési alkalmakat a hónapok beosztásában az ő javára akarta növelni. VIII. Károly (1483—1498) újra a királyság hatalmi törekvéseit képviselte, két püspököt önkényesen bebörtönözött és nem engedte ügyüket egyházi bíróság elé, francia prelátusokhoz intézett pápai monitóriumok

ellen fellebbezést engedett meg és 1494-től kezdve harcba került a pápasággal a nápolyi kérdésben.

XII. Lajos alatt (1498—1515) majdnem a skizma veszélyéig jutott az ellentét, de végül is a pápai székkel kötött konkordátum tisztázta és hosszú időre megszilárdította az egyházi főhatalom jogkörét. A parlamentek és párizsi egyetem továbbra is a külön francia államegyháziság gondolatait képviselték. A velük szemben most már ellensúly nélkül fölénybe jutott királyi hatalom nem engedte ugyan érvényesülésüket, azonban a további századokban nem egyszer vezetett súlyos ütközésekre a pápaság és a francia királyság között az, hogy a királyság időnkint az Egyház iránt ellenséges érzülettel nyúlt a gallikán egyházpolitikai különállóság elvéhez.

Kasztíliában az uralkodóház, a trónkövetelők és a kasztíliai nemesség harca szintén ijesztő zűrzavarokat okozott egyházpolitikai téren. Csak II. János (1406—1455) állította helyre IV. Jenő pápasága alatt az Egyházat megillető jogi helyzetet.

Aragóniában szintén jelentkeztek ugyanolyan zavarok, mint másutt, azonban V. Alfonz (1415—1418) és II. János (1458—1479) jóindulattal voltak az Egyház iránt. A spanyol félsziget fejlődésének új lehetőségei indultak meg Aragóniai Ferdinánd és Kasztíliai Izabella eljegyzésével (1474). A spanyol félsziget két leghatalmasabb állama egyesült, az uralkodópárt a feudális káosz helyén megteremtette az egységes Spanyolországot, megtörte a nemesség túlhatalmát, elfoglalta a mór uralom alatt álló utolsó spanyol földdarabot és az állami inkvizícióban kíméletlenül, sokszor túlzó eréllyel s visszariasztó formák közt, felszámolta a zsidó és arab tömegek belső ellenállását. Ezzel felmorzsolta az államiság szempontjából kétségtelenül súlyos veszélyt, azonkívül

az elítéltek vagyonának a királyi kincstár javára való elkobzásával újabb pénzügyi aláalapozást is adott az államszervezés végrehajtásának.

Az új államszervezés a francia mintát tartotta szem előtt. Az egységes spanyol állam kifelé irányuló politikájának Aragóniai Ferdinánd becsvágya és politikai képmutatása adják meg fővonásait (tulajdonképen róla és nem Borgia Cézárról mintázta Machiavelli a Principe uralkodóját), az állam belső szervezkedésének viszont Kasztíliai Izabella mély, áhítatos, katolikus lelkülete és kivételes szervezői tehetsége. Csakugyan a 16. századot annyira jellemző spanyol államegyháziság alapjait öntudatlanul ők rakták le. Ez az államegyháziság hűségben, fegyelemben, jóindulatban páratlan jelenség. Nem méltatlanokat értek a VIII. Ince által adott kivételes kedvezések.

A spanyol katolikus élet ebben a korban termelte azt a nagy egyéniséget, aki a középkor és az újkor határvonalán álló főpapok egyik legnagyobbja volt s méltán állítható az egyháztörténet legnagyobb főpapjai, Cesarini, Carvajal, Cuesi Miklós mellé: Ximenez Ferencet (1436—1517). Szerepe — noha más alapadottságok között — Spanyolország számára Pázmányéhoz hasonlítható.

SZERZETESBŐL LETT BIBOROS és Spanyolország prímása, erőskezű és hatékony gyakorlati reformmunkát hajtott végre a maga egyházkerületének egész területén. Mint az újonnan alakult királyság egyik legbefolyásosabb embere, támasza és legnagyobb erkölcsi hatalmassága, élete végéig megmaradt a ferences szerzetesi élet egyszerűségében és aszkézisében. Külön rendelkezéssel kellett arra kényszeríteni, hogy a bíbort legalább szerzetesi köntöse felett viselje. Erős kézzel nyúlt bele az egyháziak és a hívők életébe. A királyéval versenyző roppant jövedelmeiből az alcalai egyetemet alapította, nyomdát teremtett s kiadta a Szentírás egyik legnevezetesebb, hatnyelvű párhuzamos kiadását (Hexapla Complutensis). Ő teremtette meg azt a spa-

nyol hitéleti felújulást, amely oly jelentős alapja lett a 16. század egyetemes egyházi felújulásának.

A spanyol főpapság s egyháziak egyik korán kifejezésre jutó vonása, hogy még az egyházfegyelem és az egyháziak erkölcsi életének leglazább korszakából sem indult semmiféle olyan mozgalom, amely akár a pápaság, akár a hívők között ellene mondott volna a katolikus tanításnak. Ezt a hitbeli és hitéleti fegyelmet a kor annyira viharos Európájának változásai sem tudták kikezdeni, s ez lett nagyon jelentős támasztópontja az egyházi élet későbbi felújulásának. Sőt amikor az európai egyensúlyt sarkaiból kiforgatni készülő Spanyolország V. Károlyban személyi únióba került a német császársággal és az államegyháziság vonásait a Habsburg-háznak a burgund hatalmi hagyományok által is táplált törekvései még élesebbé tették, még akkor sem került sohasem ez a spanyol államegyháziság a keresztény tanítással vagy a pápai főség elismerésével szembe. A később kifejlődött ellentétek is mindig meg tudtak maradni az állampolitika saját külön területén.

Az Egyház iránt való hűség és fegyelem jellemezte Portugália magatartását is Róma felé. A Pireneusi félszigetnek ez a kis országa nyugodtan és békésen fejlődött a keresztény világ atlanti határszélén, a királyi családnak részint az angolokkal, részint a kasztíliai és navarrai házakkal való kapcsolatai között, a mórokkal való váltakozó eredményű harcokban, mind a szárazföldön, mind a tengeren. A Biscaiai-öböl vizeit is veszélyeztető arab kalózállamokkal és flottákkal harcolva a portugálok meghódították Tangert s az afrikai part egyéb pontjait. Tengerész Henrik herceg ekkor vetette meg az Atlanti partoktól az afrikai part mentén délre, sőt az Atlanti-óceánon át nyugat felé törni kívánó felfedező munka alapjait. A felfedezések győzedelme-

sen folytatódtak II. János és I. Emánuel (1495—1521) alatt.

A HATALMÁNAK ÉS TEKINTÉLYÉNEK teljességéhez érkezett és a gyarmati hódítás mintapéldájának tekintett kicsiny országnak csak ekkor volt egy rövid ideig tartó surlódása a Szentszékkel a királyi placetum egyoldalú és önkényes gyakorlata miatt. Azonkívül a püspökök tiltakoztak az ellen, hogy bizonyos állami feladatok terheiben a püspökségek is túlzott megterheléssel osztozzanak. X. Leó ugyanis 1516-ban az egyházi tizedek harmadrészét átengedte a mórok elleni háborúk céljaira.

6.

A német államiság fejlődése. A német birodalmi gondolat jelentősége s a gondolat keresztény tartalma. A Birodalom belső erőinek elhanyatlása. A választófejedelmi hatalom s a tartományi partikularizmus erősödése. Túlsúlya a pápai szék középponti egyházkormányzatával szemben.

Amennyire tiszta formákat mutat a francia állam kialakulása a 15. század folyamán az egységes nemzetállam felé, annyira az egység hiányát, a zűrzavart és szétesést mutatja Európának akkor is számban legnagyobb, településének területében legkiterjedettebb népe, a németség. Az utolsó félszázad német történetírása világnézeti különbség nélkül megállapítja, hogy a Birodalom aláhanyatlása idején bármily keveset is jelentett a császári hatalom, de mégis jelentette azt az egységes keretet, amelyben az óriási területen élő, számtalan nyelvjárás, törzsi származás és politikai forma szerint széthasadozott nép egynek tudta magát, a nemzeti államnál lényegesen többnek. A birodalmi szerkezet mint államforma és államesze magában keveset biztosított a szétszórt és szétvagdalt népelemek együvéfogására.

EZ A BIRODALMI GONDOLAT mint eszme és életforma éppúgy hamisítatlanul német volt, mint egyetemesen keresz-

tény és egyetemesen emberi: a történelmi és törzsi eredésű helyi monarchiák, polgári demokráciák (városok és városszövetségek), valamint egyházi és világi fejedelemségek tarka egyvelegét tudta egyesíteni. 1410—1519-ig, Zsigmond trónralépésétől V. Károly megválasztásáig, kilenc évtized alatt tulajdonképen mindössze három császár viselte a németség és európai kereszténység legmagasabb rangjának jelvényeit: Luxemburgi Zsigmond (1410—1437), Habsburgi III. Frigyes (1440—1493) és I. Miksa (1493—1519). E három császár s három emberöltő alatt súlyos változás folyamatai játszódtak le a német népnek az Egyház felé tanúsított magatartásában. 1418-ban még Konstanzban, a német városban koronáznak meg pápát s száz év mulva, 1519-ben, Luther lázadásának visszfénye között ül össze az aacheni birodalmi gyűlés, hogy V. Károlyt császárrá válassza.

V. Károlyig Zsigmond volt az utolsó német császár, aki a császári hatalomnak az egész németség területére kiterjedő méreteiben s kereteiben gondolkodott s utoljára vállalt gyakorlati szerepet az egyetemes keresztény világ nevében, az egyetemes keresztény világ középkori elgondolásai szerint. Az ő műve volt a konstanzi zsinat is. Az eszmei egyenetlenség, amely később annyira megzavarta az utána következő félszázad egyháztörténetének eseményeit, a zsinati gondolat elvilágiasító és demokratikus felfogása nem pusztán tőle eredt, hiányai nem ő rajta múltak. A német államiságnak már elődei alatt bekövetkezett szerkezeti bomlását neki sem sikerült leküzdenie. Utódjának, II. Albertnek uralkodása a bázeli zsinat legnyugtalanabb idejére esett. A német rendeknek eleinte semmi kedvük nem volt a zsinat és a pápa vitájába beleszólni, de utóbb rájöttek, mi módon kovácsolhatnak az egyenetlenségből előnyt. Az egyébként igen derék Albert uralma alatt történt meg, hogy a mainzi birodalmi gyűlés (1433) visszakanyarítva a fejlődést a kifejezetten hűbéri időkig, a 10. és 11. századi helyzetig, hatalmas

rést tört a választófejedelemségek s helyi uralmak számára az egyházpolitikai jogok terén is. IV. Jenő pápának már csak III. Frigyes uralkodása alatt sikerült kivívnia, hogy a német rendek a bázeli elvek közül legalább az eretnekieket feladják s a püspöki székekre való jelölés gyakorlatában őrizzék meg az egyházi főhatalom elismerésének elvi alapjait. Maga III. Frigyes is e felfogás felé hajlott, mert látta a felkelők törekvéseiben a Birodalom világi főhatalma ellen irányuló élt. Az 1427-i nürnbergi „fejedelmi konkordátum", amelyet szinte már nem is a császárral és a Birodalommal, hanem a választófejedelmekkel kötött a pápa, egyházpolitikai intézkedéseivel mégis a választófejedelmek hatalmát erősítette.

Ettől kezdve a választófejedelemségek hatalmi törekvéseinek anarchiája a német föld felett egyre nőtt. A Birodalom politikai élete III. Frigyes alatt sötét szétzüllés képeit mutatja. Az egyházi főhatalom a Birodalom bonyolult véduralmi rendszerével szemben egyre nehezebben tud átfogó jelentőségű egyházpolitikai intézkedéseket tenni. I. Miksa trónralépése (1493) alatt is élt a hagyomány, hogy a Habsburg-háznak saját házi hatalma kiépítésével kell megteremtenie a német egység alapjait.

Jelentős változásokat hozott a németség számára a humanizmus is.

A német humanizmus élén Cuesi Miklós hatalmas alakja áll, akiben még egyszer összefoglalódik a középkor gondolatkincse, de megjelennek azok a vonások is, amelyek az új felé mutatnak: a teológia mellett a klasszikus irodalmi műveltség jelei.

A KÖZÉPKOR TUDÁSANYAGA abban az egyetemes képzettségben foglalódott össze nála, amelyet a német és

olasz főiskolákon sajátított el: teológiát, filozófiát, mennyiségtant, egyházi és világi jogot hallgatott. A klasszikus irodalomnak egyik búvárlója, nem egy tekintetben felfedezője volt. A bázeli zsinaton, ahol a trieri érsek helyetteseként jelent meg, elméleti alapokon is osztotta a zsinati felsőbbségről szóló véleményeket, de Cesarini hatására a pápa mellé állt és a görögökkel való tárgyalásban pápai megbízott volt. Mint természettudós már ismerte a föld keringését a nap körül. A naptár reformját sürgette. A Konstantin-féle adománylevélnek, az álizidori dekretáliáknak és más hamis oklevelek bírálatában megnyilvánult erős kritikai érzéke is.

1450 után egy csomó új egyetemmel kialakult a német egyetemek hálózata, elindult a maga sajátos színeivel a német egyetemi élet tudós tanári karával, amely súlyban és hatásban semmivel sem mutat kevesebbet, mint az itáliai vagy francia egyetemeké, bár nem voltak meg a teológiai mély hagyományai ugyanúgy, mint az olasz és francia egyetemeknek. A humanizmus mint új kultúreszmény, a klasszikus anyag mint az új kultúra fő tartalma, az 1450-es évektől jelent meg győzelmes új vonásaival ennek az új egyetemi kultúrának arculatán.

A NÉMET HUMANIZMUS indulása ugyanazt a kettősséget mutatja, mint Itáliában, a keresztény és pogány irány kettősségét. Az idősebb humanisták még hűségesen ragaszkodtak a középkori kereszténység és keresztényi élet régi életformáihoz, az új kultúranyag ellenőrzésének tudatosságában, a keresztény életeszménynek érintetlenségében, legtöbb esetben magánéletükben is.

Az irány legnevezetesebb alakjai: Agricola Rudolf (1443—1485), aki Heidelberget a német humanizmus egyik gyűjtőpontjává tette és akiben a tanításnak a gyakorlati lélektan alapjain álló új módszerei vajúdtak (De inventione dialectica és De studio formando). Nagyhatású kitűnősége a keresztény tanításnak Hegius Alexander (†1498), akinek lábainál nemzedékek nőttek fel a keresztény élet és a tiszta, klasszikus latinság áhítatában.

Tőlük egészen elütő vonásokkal jelentkezik azoknak az ifjú humanistáknak csoportja, akikben a humanizmus hova-tovább a kereszténységgel ellenkező életelvet, később egyenesen a kereszténységgel ellentétes gondolatrendszer és hitrendszer alapjait kezdi jelenteni.

A POGÁNY HUMANIZMUS egyik szellemi középpontja Erfurtban alakult ki Mutianus Konrád kanonok körül, aki az olasz humanistákra emlékeztet szellemének egyháziatlanságával, erkölcsi felfogásának lazaságával és magánéletével. A humanista mindenttudás egyik megtestesítője és sok tekintetben új pogány szellemmel áthatója Reuchlin János (1455—1522). Körötte tört ki a humanisták vitája a teológusokkal. Ebben a vitában két táborra szakadt a szellemi Németország s megnyilvánult, hogy a német humanizmusnak ez az új típusa, amit Hutten Ulrik, Crotus, Rubeanus, Busch Hermann és még sokan jelentenek, megszűnt az egyházé lenni.

A német reneszánsz a maga sajátos vonásai szerint egyébként élesen különbözik az olasz reneszánsztól. Mindenekelőtt nemzetibb jellegű, azonkívül rendszeresebb és teljességretörekvőbb, mint az itáliai, — pl. nagyobb a természettudományos érdeklődése — végül sokkal jobban érdeklődik a vallási kérdések iránt. Náluk jelentkezik legszembetűnőbben a törekvés, hogy a tudományosság oldaláról kívánnak foglalkozni egyházi kérdésekkel. Ez utóbbi vonalat látjuk érvényesülni Agricolánál, Reuchlinnél és különösen Erasmusnál, aki legjellegzetesebb képviselője az új eszméknek s akinek egyéniségében és életművében már kortársai magát az új kultúrát megtestesítve látták.

ERASMUS 1476 október 28-án született Rotterdamban, „ex illicito et ut timet incestuoso concubitu", „törvénytelen és talán vérfertőző ágyasságból". Anyja egy Margit nevű holland lány volt, apja fiatal pap. Mindketten korán meghaltak s gyámjai, akik elverték vagyonát, szerzetesnek adták. A deventeri kolostor iskolájában tanult, majd a

híres steini kolostorba lépett, mesterei között volt Hegius is. Már fiatalon az egyházi tanulmányoknál jobban vonzotta őt a latin stílusfordulatok bája és a verselés; mint iskolai körökben csodált és ügyes stiliszta lépett püspöki szolgálatba, majd tanulmányai folytatásának ürügyén Párizst járta meg. Itt ugyanabban a kollégiumban tanult, amelyben később Loyolai sz. Ignác. Azonban Párizst nem bírta sokáig, mert nem tetszettek neki a párizsi egyetem régies módszerei. 1491-ben engedelmet kapott, hogy kikapcsolódjék szerzetének életéből és ettől kezdve a humanizmus nomádja lett. Városról-városra járt Európában, megfordult mindenütt, ahová csak a humanizmus szelleme elhatolt, felváltva élt Franciaországban, Hollandiában, Német-, Olasz- és Spanyolországban, még Lengyelországba is szeretett volna eljutni. Levelezése befogta az akkor ismert egész világot. Néhány műve után — ma már alig érthető, miért — a humanista tudósvilágnak körülrajongott bálványa lett, akit az újlatin stílus legválogatottabb túlzásaival dicsőítettek.

Hírt, nevet, dicsőséget főleg stílusa szerzett neki, a latin nyelv kezelésének purista, mesterkélt, de el kell ismerni, hogy ragyogó módja. Tartalmi hatása a Szentírásra vonatkozó filológiai munkásságban bontakozott ki. A hírhedt „Bolondságok dícséreté"-ben kora minden ideálját könnyed stílusban gúnyolta ki. Egyébként vallásos műveket is írt; hideg, szenvtelen, áhítat és odaadás nélküli, kesernyés vallásosság jellemzi ezeket.

Művei ma már csak filológiai emlékeknek hatnak, latinsága hidegen elegáns, szinte gyűlölködően purista, s meg kellett érnie, hogy élete végén saját nemzedéke meg is támadta. A hitszakadás kérdésében ingatag, habozó volt, egyik fél mellett sem kötötte le magát határozottan és ezért támadásokat kapott magától Luthertől is. Legszívesebben Bázelben szeretett időzni, mint az itteni Frobenius nyomda korrektora. Határozott állásfoglalások, felelősségek elől mindig menekült. 1536 július 12-én halt meg. „Domine miserere mei!" és „Jézus, Jézus!" voltak utolsó szavai.

7.

A reneszánsz Középeurópában. A török terjeszkedés a Balkánon. Nagy Lajos, Zsigmond és Mátyás király Magyarországa. Hunyadi Jánostól Tomori Pálig. Lengyelország és az északi államok. A reneszánsz társadalmi fejlődése: a polgárok, a papság és a parasztság.

A középkori nagy államfejlődések egyik eredménye volt Európa négy területi nagyhatalmának kialakulása. Az egyik volt a francia királyság, amely Provence és Délnyugat-Franciaország kivételével, jóideig III. Edward király birtokával, a mai Franciaország területén feküdt s kb. 14 milliónyi lakosával „a legnépesebb nemzet" büszke címét viselte. Ugyanannyi lakosa volt a hatalmas Német-Római Birodalomnak, amely Sienától Hamburgig, Marseille-től jóval Stettinen túl keletre s a történelmi magyar határtól Lille-ig terült el. A harmadik volt Európa és Középeurópa egyik legszámottevőbb hatalmi alakulása: Nagy Lajos magyar birodalma, amely hatalmas területi szintézisbe fogta a mai Jugoszlávia, Románia és Lengyelország területét Magyarország mint középpont körül, közel 14 milliónyi lakossal s azóta sem látott belső virágzással.

E középeurópai birodalom keleti szomszédságában terült el a hatalmas Litvánia, amely Memeltől Odesszáig nyúlva Volhíniát és Ukrajnát ölelte föl s voltaképen már átmenet volt a Szarmata-síkság barbár-moszkovita szláv törzsei és a tatárok kipcsaki Arany Hordája felé a Dnyeperen túl. Mikor pedig ez a hatalmas Litvánia I. Ulászló alatt a magyar király személyében egyesült Nagy Lajosnak hatalmas birodalmával, „magyar tenger vizében húnyt el észak, kelet s dél hulló csillaga". Ennek az egész Közép-Európát felölelő birodalomnak keleti peremérő a moszkovita nagyhercegség szálláshelyein túl már szinte szabad szemmel is lehetett látni Moszkva tornyait.

A Balkánon éppúgy, mint Európa többi más felén, többé-kevésbbé független, kisebb országok tarkították Európa akkori térképét. Köztük legszámottevőbbek voltak: a későbbi Montenegro helyén elterülő Zéta és az Albán-fejedelemség, mely egészen a délgörög félszigetig, Achajáig nyúlt le. A mai Görögország területén akkor négy ország is osztozott. Maga Achaja a kereszteshadjáratok itthagyott keserű emlékeként élt egy inkább csak címzetes „Konstantinápolyi Császárság" nevén. Középső-Görögország mint Thesszália tengette bizonytalan életét, míg Tesszaloniki környéke a bizánci császárságnak még megmaradt birtoka volt Konstantinápollyal és szűk környékével együtt. A többit elöntötte már az ottomán törökök harcias terjeszkedési vágya, megszállva a Balkán többi részét s csak vékony területsávot engedve a törökkel hűbéres Bolgárországnak. Kréta és a többi görög szigetvilág a nagy kalmár-államé, Velencéé volt.

Észak-Európában Nagy Lajos birodalma szomszédságában a mai Kelet-Poroszország és a balti államok területén Litvánia kivételével a Német Lovagrend volt az úr, Svédország viszont a mai Finnországot és a lapp földet tartotta megszállva, míg Dánia és Norvégia területei jórészt azonosak voltak mai határaival. Így festett Európa térképe a középkor végén és kevés változtatással a reneszánsz idején is.

Változtatást tulajdonképen az ottomán törököknek balkáni terjeszkedése okozott, amely viszont 300 éven át, a 17. század végéig állandó terjeszkedésével egész Középeurópa szellemi, gazdasági és harcászati viszonyait átalakította, onnan kezdve pedig egészen a 20. század első tizedéig fokozatosan visszahúzódott. Ez a félezer esztendős európai török terjeszkedés a keresztténység egész balkáni helyzetét meggyengítette. Az egyre hódító török hatalom az elszakadt, keleti keresz-

ténységre végzetes bajt hozott. A középkorban ugyanis az elszakadt keleti egyházak bizonyos liturgiai és egyházjogi egységet mutattak, a Balkánon azonban a konstantinápolyi udvar családi viszályai és kudarccal végződő csatái az egyházi életben is megerősítették a balkáni szlávság expanziós törekvéseit. A szerbek és az elszlávosodott bolgárok önálló egyházakká tömörültek saját nyelvükkel, saját liturgiájukkal és így bensőleg marták szét a keleti szakadár egyháznak még itt-ott mutatkozó külső ellenállását a közös veszély, a török ellen. A szétzilált keleti kereszténységgel azután könnyen elbánhatott a szultán, s azt porig alázta. Konstantinápolyban a Paleológok és a Kantakuzénok vetélkedtek a császári trónért s közben a török hadak Konstantinápoly megkerülésével mindjobban kezdték megszállni a bizánci császárság balkáni területeit. 1360-ban elesett Drinápoly is. A törökök rigómezei (1386) és nikápolyi győzelme (1396) és más tragikus hadiesemények most már arra késztették az addig civakodó császárokat, hogy politikai okokból is keressék a katolikus Egyházzal való kibékülést. A tunya és makacs görög papok, szerzetesek s nemesek azonban szívósan gátolták ezeket az úniós törekvéseket és nem használták ki azt a helyzetnyujtotta előnyt sem, amelyet a mongol-török viszály kínált.

A Ferrarában, majd Firenzében létrejött egyezség sohasem vált valósággá. Ugyanígy meghiúsult az utolsó kelet-római császárnak, XII. Konstantinnak úniós törekvése. Izidor kijevi metropolita V. Miklós pápai követeként mintegy 300 keleti pap közreműködésével ünnepélyesen kihirdette ugyan az úniót a Hagia Sophiában, de a felizgatott görögség bojkottálta az úniót. A következő évben Konstantinápoly elesett és a tragikus sorsú császár, XII. Konstantin mint katolikus hősi halált halt az ősi Bizánc védelmében 1453 május 29-én. A

szultán belovagolt a Hagia Sophiába s véres tenyerét rányomta a templom falára, jelezvén ezzel, hogy végleg birtokába vette a kereszténység e fellegvárát. Magát a várost saját népe is alig védte, nagy részük mozlimmá lett s a marakodó pátriárkák minden elképzelést felülmúló megaláztatást voltak kénytelenek tűrni egészen a legutóbbi időkig. Konstantinápolyi pátriárkák a nyugati országokban összekoldult pénzen vásárolták meg méltóságukat a szultánoktól s birtokolhatták azt addig, míg a többet ígérő ki nem túrta őket. A szerb származású I. Rafael pátriárka jövedelmét elitta s a szultán rabláncon hurcoltatta, míg az évi pátriárkai adót össze nem koldulta. Ez lett a sorsuk ama bizánci pátriárka utódainak, aki a világ urának, ökumenikusnak akarta neveztetni magát.

MÁS KÖRÜLMÉNYEK közt csaknem ugyanilyen sors érte a Balkánnak a középkorban egyre jelentősebb országát, sz. Száva földjét: Szerbiát. Dusán István (1332—1355) ügyes hadvezéri tehetségével megszerezte a hegemóniát az egész Balkánon: Bulgáriát, Albániát s a mai Görögország felét annektálta s felvette a cári címet. A mai Jugoszláviáig Dusán cár Szerbországa volt a legnagyobb kiterjedésű. Hatalmi fényét egyházi önállósággal is akarta növelni és a szerbek az 1351-i seresi zsinaton autokefál nemzeti egyházként külön pátriárkát kívántak, aki az egykor Róma-hű sz. Száva ősi székhelyén, Ipeken székeljen. A töröktől szorongatott Konstantinápoly 1375-ben elismerni kényszerült ezt az autokefál egyházat, amely azonban rövid életű volt. Uros István cár (1356—1367) kezéből északon kivált Bosznia és Dalmácia magyar fönnhatóság alatt, míg délről beömlött a török hadsereg. Az 1386-i rigómezei csata aztán végleg a törököknek juttatta Szerbiát Lázár cár (1371—89) idején. Mikor pedig Szendrő elestével (1459) egész Szerbia török uralom alá került, a rövidéletű szerb autokefál egyháznak kerek száz évig kellett várnia, míg 1557-ben a Porta nehezen megengedte az ipeki pátriárkátus felállítását, hogy a keleti keresztények zilált helyzetét még jobban szétmálassza.

A török elől hazánkba menekülő szerbek Branko-

vics György vezetése alatt új otthonra leltek a magyarok közt és bár Brankovicsék magyar szállásadójuk iránt hálátlanok és hűtlenek voltak, senki sem bántotta őket hitük miatt. Mátyás király idején (1478) telepedtek meg a görögkeletiek nagyobb rajokban Délmagyarország népes falvaiban s városaiban, a pécsi, kalocsai és a csanádi egyházmegyék déli részein, és szállották meg lassan a török háborúkban kipusztult magyar udvarházakat és birtokokat. Így szerbesedett el Délmagyarország és így lett máig is a szakadárságé e vidék számos ősi bencés, ciszterci ta és premontrei kolostora. A katolicizmussal való sűrű érintkezés folytán később többen minden kényszer nélkül újra egyesültek az Egyházzal.

Magyarország sorsa a török balkáni megjelenésekor biztos kezekben volt. A középkor végén, az Árpádok kihalása után bekövetkezett belpolitikai bizonytalanság s az oligarchák terrorja sok bajt okozott az Egyháznak. E bajokat tetézte Károly Róbert királyunk (1307—1342) önkényes egyházpolitikája, mely XII. Benedek pápának is sok gondot okozott. Károly Róbert ugyan erős kézzel tudta megfékezni a kiskirály oligarchákat (Csák Máté leverése, a rozgonyi csata 1312), de újszerű rendelkezéseivel és a külföldiek túlzó pártolásával sok elkeseredést keltett (Zách Felicián merénylete, 1329). Utóda és fia, Lajos király méltán nyerte el a világtörténelem legszebb jelzőjét s mint Nagy Lajos király a magyar birodalmi gondolat legcsodálatosabb megvalósítója lett (1342—1382). Martell Károlynak volt unokája, és ereiben az egyenes ősök közt Európa legjelesebb államszervezői és hódítói lelhetők meg Nagy Károly, Nagy Ottó és az Árpádok közt. Uralkodását egyik ősének, sz. Lászlónak nagyváradi sírjához való zarándoklattal kezdte és azon volt, hogy az Anjou-ház birtokállományát magyar fönnhatóság alatt gyarapítsa.

Fölismerte hazánk középeurópai kulcshelyzetét és egyházi szempontból is ki akarta ezt használni. A

balkáni eretnekeket (a bogumileket és patarénokat) s a szakadárokat buzgó ferences szerzetesekkel térítette vissza az Egyházba, míg ugyanakkor szinte feltűnően azon volt, hogy a magyar egyházmegyék élére diplomáciában jártas, művelt s tekintélyes magyar főpapok kerüljenek. Főpapjaitól szigorúan megkövetelte a föltétlen hazafias érzést, a nép lelkének megértését s nyelvének tökéletes ismeretét. Ezért sem VI. Ince, sem V. Orbán nem akadályozták a király püspök-kinevezéseit, csak XI. Gergely támasztott a király kiszemeltjei ellen némi kifogást, de a vita hosszú diplomáciai bonyodalmon át végül is a király s a pápa békés megegyezésére vezetett.

Birodalompolitikai elgondolásában Nagy Lajos legfőbb eszköznek azt tartotta, hogy hitbeli egységgel szilárdítsa meg a sokféle nyelvű nemzetiségeket birodalma abroncsai közt. Ezért balkáni tartományaiba diplomata- és katonapüspököket tett, akik buzgóságukról is híresek voltak. Így működött a nándorfehérvári magyar püspökség, ezért alapított Lajos a bulgároknak minorita rendtartományt, akik két hónap alatt a bulgárok egyharmadát térítették az Egyházba és ezért állított külön püspököt a havaselvi katolikusoknak, a magyar szentek: István, Imre s László védelme alá helyezve őket. VI. Kelemen pápa 1345-ben helyreállította az egykori milkói kún püspökséget is s első püspökéül Német András magyar ágostonost küldte Moldvába. Lajos nemcsak az ország peremén, hanem az ország belsejében sem tűrt meg szakadár papokat, a románokat és ruthéneket magyar katolikus püspökök joghatósága alá rendelte. A román görögkeletiek térítésére olasz minoritákat hozott, ám ezek oktalan tizedszedéseikkel elidegenítették a népet a „magyar vallástól", mire XI. Gergely külön román katolikus püspökséget akart fölállítani, de ez a szándéka meghiúsult a magyar

főpapság ellenállásán. A török elől mindjobban hazánkba szivárogtak a román és ruthén szakadárok, akiknek Lajos a magyar udvar befolyása alatt álló független magyarországi görög egyház alapítását határozta el. E hatalmas tervből azonban mindössze a Korijátovics Tódor litván herceg alapította csernekhegyi bazilita kolostor valósult meg, melyből később a munkácsi görögkatolikus püspökség alakult ki.

Hithirdetői buzgalma legszebb eredményeket ért el a „tatárok hitére tévedt" kunok és jászok megtérítésében, amely 1365-ben ért teljes célt. A zsidók megtérítését sem hagyta figyelmen kívül, „de szándékát megátalkodott makacsságuk miatt keresztülvinni nem tudta s ezért aztán az összes magyarországi zsidókat kiűzte, javaikat és uzsorával szerzett vagyonukat azonban nem vette el tőlük". Buzgalma másfelől meglévő egyházi intézmények gazdagításában nyilatkozott meg. Fölépítette a székesfehérvári, máriacelli, aacheni királyi kápolnákat, a nagyszombati nagytemplomot, a kassai dóm építkezését folytatta, a veszprémit helyreállította, a magyar rendnek, a pálosoknak megalapította s fölépíttette a gönci, márianosztrai s máriavölgyi kolostorát s megalapította a pécsi egyetemet (1367).

NEM SOK MARADANDÓ SIKER érte Nagy Lajost külföldi hadjárataiban. A keresztény latin kultúrának Nagy Lajos Magyarországa hozott nagy európai diadalt. Középeurópában az ő birodalma alatt állandósult a latin betű használata olyannyira, hogy máig is e birodalmat felölelő országok (Horvátország, Románia, Lengyelország, Litvánia) a latin betűt használják, míg ettől keletre s délre a szláv cirillica, nyugatra pedig a gót fraktura járja. De Cardailhac János alexandriai pátriárka, a Szentszék legkitűnőbb diplomatája így ír Nagy Lajosról: „Istent hívom rá tanúbizonyságul, hogy sohasem láttam fejedelmet, kivált ily hatalmast és nagyot, aki annyi alázattal és szerénységgel beszél s aki a békét és nyugalmat becsülete megóvása mellett annyira óhajtja."

A Nagy Lajos halála után következő öt esztendő (1382—1387) a nagybirtokos-lígák ádáz küzdelmének volt tanúja, amely csak akkor talált megfékezőre, amikor Zsigmondot 1437 március 31-én Székesfehérvárott magyar királlyá koronázták. Ő azután hosszú uralkodása alatt sok hibája és túlkapása mellett is egyik legnagyobb királyunk lett (1437). Uralkodása nehéz volt: a folytonos belviszályok és a török terjeszkedése tette nehézzé. Messzeágazó, hatalmas atyafiságok egymás ellen dúló agyarkodásait Zsigmond csak nehezen tudta egyensúlyban tartani, holott a török mozgolódások már a nagylajosi birodalom déli tartományait egymásután elfoglalták. A nagy nyugati egyházszakadás második törvényes pápájával, IX. Bonifáccal eleinte szivélyes viszonyban volt, később Zsigmond mohósága miatt elmérgesedett a helyzet köztük, mire a pápa is Zsigmond ellenfelét, Nápolyi Lászlót vette pártfogásba s László híveivel töltötte be a főpapi székeket. A főpapság egy része is Zsigmond ellen fordult és az elégedetlenség, amelyet Zsigmond féktelen adókivetései is növeltek, csak lassan csitult el.

A konstanzi zsinaton Zsigmond magyar díszkísérettel vonult fel: 2 magyar érsek, 6 püspök, az óbudai főiskola 2 képviselője és 80 más magyar előkelőség kísérte. A magyar nádornak, Garainak egyedül 300 tagú díszkísérete volt. Zsigmond mindenütt magyarokkal vétette magát körül s minden veszedelmesebb vállalkozását magyarokkal végeztette. De Luna Pétert is Garai nádor, 6 magyar jogtudós és teológus vette rá a lemondásra.

Zsigmond politikai ügyességét mutatja az is, hogy a magyar koronához megszerezte a cseh királyi és a német császári koronát is. 1437 decemberében halt meg a csehországi Znaimban, ahonnan, a csehek árulásán felbőszülve, Buda felé indult. Akarata szerint Nagy-

váradra vitték Szent László sírjának tövébe. Uralkodásának vége felé már ott vannak mellette egyszerű csapatvezérekként Hunyadi János és Cillei Ulrik, a következő kor két legjellegzetesebb alakja.

A következő 20 év alatt Hunyadi Jánosnak világraszóló haditettei irányították Magyarország s a keresztény civilizáció sorsát.

Zsigmond halála után jobb napok következtek az egyházi életre is; buzgó főpapok s papok vezetése alatt a hitélet újra felvirágzott. Nagy érdemük volt ebben a ferenceseknek és pálosoknak. Zsinatok tárgyalták az egyházi reformok ügyét (Esztergom 1450 stb.). Az 1450-es jubileumi évben sokan vettek részt a bűnbánat cselekedeteiben s áldoztak jótékony célokra. 1456-ban Kapisztrán sz. János szavára sok ezren tűzték fel a keresztet s Hunyadi és Kapisztrán vezetése alatt július 22-én Nándorfehérvárnál megverték Mohamedet, Bizánc meghódítóját, úgyhogy csaknem egy századra megszüntették a közvetlen török viszályt. A pápa a déli harangszót s az augusztus 6-i ünnepet (Urunk színeváltozása) rendelte el e fényes győzelem emlékére hálaadásul.

A Hunyadiak kora lett mégis az a korszak is, amelyben a reneszánsz egyre jobban kezd érni nálunk is, hogy Mátyás király alatt teljes uralomra jusson. A magyar reneszánsz lendületét e korban az akkor még váradi püspök, Vitéz János (1408—1472) mutatja, aki Zsigmond mellett dolgozott, majd Hunyadi János titkáraként s fiai nevelőjeként működött. Itáliai iskolázottsága termékeny virágzást fejtett ki nálunk s mikor Mátyás király idején esztergomi érsek lett (1465), humanista hatása az egész országra kiterjedt. Cicerói latinsággal írt; nagyváradi könyvtárát csak a király világhíres könyvesháza múlta felül. Tanítványa, Mátyás, harmincéves uralkodása alatt (1458—1490) ismét európai hata-

lommá tette hazánkat, de a reneszánsznak is teljes létjogot szerzett benne, nemcsak előnyös, hanem hátrányos kihatásaiban is. Hatalmában senkivel sem akart osztozni és az alkotmányosság külső formáinak tiszteletbentartása mellett mindíg igyekezett a maga akaratát a nemzet akarataként feltüntetni. Egyszer magát a pápát, IV. Sixtust is skizmával fenyegette meg, mert az a király püspökkinevezéseiben az egyházi szempontok súlyos megsértését panaszolta. Csakugyan Mátyás hatalma tetőfokán súlyos botlásokat követett el; idegeneknek adta el pl. a legjelesebb egyházi javadalmakat, többi közt a 17 éves Aragóniai Jánosnak, sőt 1486-ban a 7 éves Estei Ipolyt tette meg esztergomi érsekké, aki feleségének unokaöccse volt. A pápák előzékenyek voltak Mátyáshoz, de e súlyos visszaélésekkel szemben felemelték szavukat.

A reneszánsz elvilágiasító hatása — a későbbi hitszakadás szálláskészítője — lett ennek az egyoldalú főpapkinevezési módszernek egyik következménye. A reneszánsz-főpapok egyik szomorú típusa volt Mátyás kegyeltje, a kapzsi, nagyravágyó s világias Bakócz Tamás esztergomi érsek, aki II. Gyula pápa halála után a pápaságra is pályázott (1513). Kora hatalmas főpapjainak egyike volt, akinek kegyéért sok számottevő politikai tényező versengett. Még XII. Lajos francia királyra is mérséklőleg tudott hatni és tevékenyen vett részt az 1512-i lateráni zsinat előkészítésében.

A reneszánsz elvilágiasító hatását mi sem jellemzi jobban, mint hogy egyik legkiválóbb képviselője, Janus Pannonius (Csezmicei János) pécsi püspök létére olyan verseket írt, amelyek nemhogy püspökhöz, de vallásos világi emberhez sem voltak méltók. Nem csoda, ha ilyen vezetők mellett a vallás ügye sokfelé elsorvadt. A káptalanok inkább közjegyzői hivatalok s törvény-

széki végrehajtó közegek lettek, a monostorok elnéptelenedtek, világi urak kezére jutottak.

Mátyás után 36 éven át ismét a Jagellók uralkodtak: II. Ulászló és II. Lajos. Nándorfehérvár 1521-i eleste jelezte ismét a török dúlás végzetes közelgését. A magyar társadalmon azonban közöny, széthúzás és elbizakodottság vett erőt. Még az ország kapujában álló török sem tudta megmozgatni többé az országot. Burgio pápai követ kétségbeesetten panaszolja, hogy a magyar urak mindennel törődnek, csak hazájuk végveszedelmével nem. A 21 éves királyt sokáig senki sem akarta követni a csatába s csak Tomori Pál kalocsai érseknek sikerült nagynehezen összehoznia egy sereget, amely aztán Mohács mezején összemorzsolódott 1526 augusztus 29-én. A magyar népnek sem kormánya, sem királya nem volt többé, sem hadrakelt hadserege. Ez volt a tatárjárás után népünk második végzetes tragédiája, mely nemcsak politikai, hanem egyházi téren is késő századokig éreztette szomorú hatását.

Lengyelország mint hazánkkal szomszédos ország, Nagy Lajos birodalmával egyesült, amidőn a magyarbarát Kázmér király utód nélkül elhalván 1339-ben Nagy Lajost koronázták lengyel királlyá. Ez a személyi únió nem volt egészen szerencsés, mert Nagy Lajos nem sok gondot fordíthatott Lengyelországra s a király halála után nem is kívántak a lengyelek magyar királyt. Nagy Lajos lányát, Hedviget koronázták királyukká (1384), aki a keresztténnyé lett litván fejedelemmel, Ulászlóval kötött házasságot. Így kerültek a Jagellók a lengyel trónra. IV. Kázmér alatt az akkor már hatalmas Litvánia is egyesült Lengyelországgal s a kereszténység és az úniós mozgalom szép reményekkel kecsegtetett. A gazdagság azonban erkölcsi süllyedést is okozott s a mindjobban befurakodó cseh husziták a

lengyel királyi udvarban Giskrát támogatták a magyarok ellenében. A királyi hatalmat mind Mátyás király lealázó olmützi békéje (1478), mind a feltörő nemesség alaposan megtépázták, ami újból az Egyháznak is kárára volt.

A BALTI ÁLLAMOK a középkortól kezdve a Német Lovagrend birtokállományához tartoztak. Itt nagy polgárosodási folyamat vette kezdetét főleg a 14. században (Hansa-városok). A mindjobban terjeszkedő porosz lovagok ellen végül is döntő csatát vívott a lengyelség és a tannenbergi csatában 1410-ben mindjobban látható lett a lovagrend belső erőtlensége és hibái. Ettől kezdve veszít erejéből s végül a hitújítás hatásaként teljesen beolvad Poroszországba.

A Skandináv-államok helyzete is mindjobban sodródik a vallási fejetlenség felé. A 14. század s az azt követő évek állandó háborúsággal fárasztják e földrészt. Sz. Brigitta országa mindjobban eldurvul, pedig a Margit királynő alatt létrejött kolmari únió (1397) az egész Skandináv-félszigetet egyetlen állammá egyesítette. Ez az únió azonban csak arra volt jó, hogy a svédeket évtizedeken át állandó lázadásra késztesse a gyűlölt dán iga ellen. Ebbe a harcba a papság is beleszólt, ami áldatlan viszályokat hozott. Trolle Gusztáv upsalai érseket a svéd országgyűlés végül is megfosztotta méltóságától, mire X. Leó pápa kemény megtorlást rendelt el: egész Svédországot egyházi tilalom alá vetette. Keresztély dán király e parancsot kegyetlenül végrehajtotta (stockholmi vérfürdő, 1520), ami aztán a dánok ellen szabadságharcot robbantott ki s a megválasztott svéd királyt, Wasa Gusztávot (1523) a hitújítás karjaiba kergette. Viszont nem szabad tagadni e korban a kiváló katolikus főpapok egész sorának nagy nemzeti munkáját. Ulfsson Jakab érsek volt az első, aki Svédországba bevezette a könyvnyomtatást (1483) s ő volt az upsalai híres egyetem megalapítója is. Linköping

utolsó püspöke, Hans Brask egyként kitűnt apostoli buzgóságával, nagy tudományos munkásságával s a közoktatás szervezésével.

A RENESZÁNSZ NEMCSAK formai csillogásban hozott újat, hanem a középkornak egész államképét és társadalmi tagozódását átalakította. Miként egész Európában, úgy nálunk is a kiskirályok vitték az ország sorsát. Nálunk is egész országrészeket birtokoltak a zászlósurak és atyafiságaik. A Lackfiak birtokában volt a 14. század végén Szabolcs megye kivételével Zemplémtől kezdve az egész Kárpátalja, Erdély és egész Tiszántúl. Zsigmond alatt évtizedekig a Garai—Cillei—Kanizsai atyafiság s a Csáki—Perényi—Pálóczi rokonság feszítgette szét az ország alkotmányos rendjét. Ennek azután bénító hatása volt a közéletre, bár tagadhatatlan, hogy ellenhatásként ugyanez a helyzet serkentőleg hatott a városi polgárság és hivatalnokosztály erőteljesebb kifejlődésére. Ez viszont magával hozta a középkor nagy szociális áldásának, a céhrendszernek felbomlását, ami a kereskedelmi és gazdasági egyensúly megzavarásával járt. Másfelől a parasztság helyzete is rosszabbodott, ami azután e kor vége felé megmagyarázta a parasztlázadásokat és Verbőczi jogi felfogását a magyar parasztság helyzetére vonatkozólag. Verbőczi ugyan élesen látja a parasztok helyzetét s tudja, hogy „el vannak nyomva, koldussá vannak téve, ki vannak szipolyozva és sokan közülök a nyomor miatt koldulni mennek", de erre sehol sem nyujt orvoslást híres Hármas Könyvében (Tripartitum, 1517).

Szellemi téren nálunk sem hozott új eredményeket a reneszánsz, amelyet tudományos szempontból úgysem a középkori tudósok felfedező és rendszerező működése jellemez, hanem a fínom modorú kódexmásolók, akik uruknak s vevőiknek jó pénzért másolgatják szebbnél-szebb kódexeiket és irodalmi szenzáció, ha meglelnek egy-két új Ciceró-levelet.

Jó szerencse még, hogy nálunk a budai és pesti szerzetesházak értékes és épületes magyar művekkel látták el a híveket; Ráskai Lea és Sövényházi Márta

művei ékes bizonyítékok erre nézve. Az írók ekkor még névtelenek, Váczi Pálnak névtelen domonkos fráterei és a Karthauzi Névtelen a nagy magyar írói tehetségek ma már fakult formáit tárják elénk. A magyar képzőművészet ekkori virágzásának gyér emlékei közül kiválik e korból M. S. mester barokkizáló művészete, Stószi Vidnek (Veit Stoss) és Lőcsei Pálnak fafaragó művészete, mely a plasztikába átviszi már a másik idegenbe szakadt nagy magyar művésznek, Ajtósi-Dürer Albertnek élénk és áhítatos vonalait. A Felvidék és Erdély tele van e kor vallásos művészetének maradványaival. A városok, falvak, kereskedők és nemesek szeretik nevüket egyházi vonatkozású művészettel megörökíteni. Bármennyire nagy volt a reneszánsz korának világiasító hatása, tény marad a sok egyházi célra hagyott végrendelet, a falusi s városi népnek vallásos céhekbe s társulatokba való tömörülése, a keresztény szegénygondozás nagyszerű intézményei és a bensőséges és középkorias búcsúk, melyek nálunk e korban is mindenfelé a nép mély vallásos igényeit és hitéletét mutatják.

HETEDIK FEJEZET: LUTHER FELLÉPÉSE ÉS MOZGALMÁNAK KEZDETE.

1.

A forradalmi korszaknak az eddigiektől egészen eltérő vonásai.

Az a forradalmi időszak, amely az Egyházban ezután következett, merőben és gyökerében más volt, mint az eddigi időszakok.

TÖRTÉNETÉNEK ELSŐ SZÁZADAIBAN az Egyház különféle ellenseges erőket legyözve átjárta a Római Birodalmat; fejlődésének tényeit éppen a külső tényezőkkel s akadályokkal való viszonya jellemzi. Utóbb az Egyház életének belső eseményei az általa felszívott tömegek hitéletének és világszemléletének kialakítása körül forognak. Fellép a dogmafejlődés s arról van szó, hogy az Egyház keretei közé lépett új tömegek hogyan értelmezik Isten lényegét, a természetfölötti világot, az embert természetes és természetfölötti kapcsolataiban. Mindenekelőtt Krisztus istensége állt a harcok középpontjában: a kor nagy eretneksége, az ariánizmus, tulajdonképen a keresztény tanításnak s a természetfelettire vonatkozó alapfogalmaknak egyeztetési kísérlete.

A pápai főhatalom a hitletét őrzésén s a kétes esetekben való döntésén kívül már ekkor tudatosan igenyli magának az Egyház térítő munkájának külső szervezését és szabatosan érvényesíti az új népek közt való hitterjesztésnek középponti intézését, ellenőrzését és az egyhazszerkezetnek általa való kiépülését. Ez ad jelleget az egyháztörténet harmadik korának. Az Egyház és a barbár világ korszaka nemcsak a kereszténység terjedésének hatalmas méreteit jelenti, hanem az egyházi főhatalom és egyházi szerkezet teljesebb kialakulását is. Ez a főhatalom sikerrel vívja meg harcát egy különelvű Karoling államegyháziság kialakításának kísérleteivel.

A teljes diadal kora az érett középkor. Az Egyházzal szemben a szellemi élet és a társadalomformálás terén nincs más tényező.

Ezzel szemben az a kor, amely most következik, gyökeresen elütő jellegzetességeket mutat. A forradalmi állásfoglalás menete az, hogy személyek és körök eleinte egyes részletkérdésekben, majd ezek vitatása kapcsán egyre több kérdés terén s végül alapvető fogalmakat érintő dolgokban tagadják meg először a középponti egyházkormányzat illetékességét, majd tanításának más pontokban való helyességét is, végül pedig azt, hogy az Egyház helyesen hagyományozta át a keresztény tanítást magát. Az eredmény: egy merőben más egyházfogalom, természetesen merőben különböző tanítási tartalommal is, a keresztény tanításnak egészen másképp értelmezett alapjával, tartalmával és rendszerével.

Azokat a gondolatokat, amelyeket a hitszakadás valamennyi eretneksége, köztük a Lutherről és Kálvinról elnevezett tartalmaz, már az érett középkor végén felbukkanó eretnekségek is mind tartalmazták valamilyen formában. Így Wiklif és Husz tanítása is. A különbség csak az, hogy a keresztény tanítás tartalmának és a keresztény Egyház fogalmának az eddigitől eltérő értelmezése és az egyházi főhatalomtól független egyházi szerkezet elképzelése már nem áll meg az elméletek síkján, nem is csak szűkebb területeken s lassan érvényesül, hanem lázas gyorsasággal, valósággal egy forradalom külsőségei közt hódít meg óriási területeket. További különbözés, hogy ezeknek a területeknek az Egyház részéről való visszahódítása sem sikerül teljes mértékben, mint azelőtt, s ennélfogva az egyházi forradalmi kísérlet végleges formát kap, szellemi és politikai középpontokat és tekintélyeket létesít, bármely laza értelmezésben is, de maradandó jellegű egyházszervezeteket, amelyek a rajtuk közben esett változások ellenére napjainkig fennállanak.

A nyugati kereszténység eddig egységes volt, egy Egyház keretén belül, közös pápai főhatalom alatt élt.

Ez az egységes nyugati kereszténység most végzetesen kettészakadt: egy „római egyházra" és a római egyházzal szembehelyezkedő különböző csoportokra, amelyek magukat szintén „egyházaknak" nevezik. A Wiklif és Husz mozgalmaiból valószínűleg sem mint gondolatrendszerből, sem mint mozgalmakból nem következett volna az a roppant méretű forradalmi változás, amely most a nyugati kereszténységen belül bekövetkezett. Ezek a keresztény tanításnak és az egyházfogalomnak más módon való értelmezése körül bekövetkezett régebbi eretnekségek le voltak győzve, eszmei tartalmuk megcáfolva, tömegeik szétszórva. Nem következett volna szükségszerűen forradalmi állapot a reneszánszból sem, mert a reneszánsz gondolati tartalma ugyan sok tekintetben szellemi előkészítője volt az egyházi forradalomnak, nevezetesen az erkölcsi öntudat s más alapvető fogalmak emancipálásával; azonban ebből az egyházellenes és roppant társadalmi réteget befolyásoló szellemi áramlatból még nem lett volna protestantizmus, mint ahogy éppen Olaszországban sem lett, mert minden túlkapásaival szemben azonnal jelentkezett és egyre gyűlt a kúrián és más középpontokon az ellene való reakció is.

A PROTESTANTIZMUS bekövetkezésének tehát, mint számos más szellemtörténeti eseménynek, megvan a maga irracionáléja. Bekövetkezett, mert éppen azokban az időkben nagyhatású történelmi egyéniségek léptek fel, amelyek alkalmasak voltak szellemi mozgalmaknak indítására és történelmi eseményeknek irányítására. Ha az Egyház történetét mint drámát tekintjük, sehol sem látjuk jobban igazolva, mint e korszakban, hogy a Gondviselés magát Krisztus titokzatos Testét is messzehatóan rábízta az emberek szabad tevékenységére.

A későbbi történetírás sokszor gondolkodott azon, hogy még ezekkel szemben is milyen válságos pontokon, milyen eszközökkel lehetett volna elkerülni a szakadást s nem egyszer maga az egyházi történetírás is keresett

és talált az Egyház és egyháziak részén súlyosan terhelő felelősségeket. Azonban mindezek felett ott lebeg az Isten megengedéseinek, Egyházát próbára tevő szándékainak megfejthetetlen titka.

2.

Luther egyénisége. Származásának és ifjúkori fejlődésének jellemalakító vonásai. Első tanári szereplése. Tételeinek fokozatos kialakulása. Az első visszhangok. A búcsúvita és a 95 tétel kifüggesztése.

„Parasztok fia vagyok, — írja magáról Luther Márton — paraszt az apám, a nagyapám, minden ősöm igazi paraszt volt . . . Szüleim nagyon szegényen éltek és anyánk, hogy fel tudjon nevelni bennünket, a hátán hordta a fát az erdőből."

APJA, LUTHER HANS, bányász volt, nyers és kolerikus ember, akinek gyilkosság ódiuma miatt el kellett hagynia szülőhelyét, Möhrát; anyja, Ziegler Margaret viszont gyönge szervezetű, talán hisztériás asszony. Luther Márton 1483 november 10-én született Eislebenben, ugyanott halt meg 1546 február 18-án. A gyermekkor örömei teljesen ismeretlenek voltak előtte. Apja szigorúan nevelte. Elemi iskolába Mansfeldben járt mint szegény diák, távol otthonától; magánosan élt és alamizsnára is rászorult.

„Ne haragudjatok — írta egyik levelében sokkal később — azokra a szegény iskolásokra, akik kántálva kérnek kaputok előtt egy darab kenyeret, én is olyan voltam, mint akármelyikük és én is koldultam a kapuk előtt." Ez azonban egyáltalán nem volt különös eset német diákoknál ebben a korban.

Tizenhat éves volt, amikor otthagyta a magdeburgi iskolát és Eisenachba ment. Itt 1501 őszén, 18 éves korában, az erfurti egyetemre ment, hogy jogot és filozófiát tanuljon, amelynek Erfurt volt egyik gyujtópontja.

Itt tanított Mutianus Konrád, akit rajongó tanítványai az erény tökéletes mesterének, a boldogító béke apjának neveztek, s aki megtestesítője volt az erfurti humanizmus pogány szellemének. Ez a góthai kanonok

tudatosabban volt pantheista és brutálisabban erkölcstelen, mint akármelyik olasz humanista. „Nincs Isten — írta — és nincsenek istenek sem, de vannak isteni lények. Az igazán isteni lény: Krisztus; a szellem, a vidámság és az öröm, — íme ez Krisztus, aki alászállott az égből." Ő volt egyébként az, aki Luthert később a kereszténység restaurátorának nevezte el. Herkulesnek és második Szent Pálnak hívta. Itt volt Lange János is, a tudós hellenista, Luthernek később egyik meghitt tanácsadója, valamint Spalatin György, mozgalmának talán első alvezére. Csupa későbbi hívő, későbbi forradalmának szinte egész vezérkara.

Erfurt adta Luthernek az első bibliai élményt is. Ott talált rá az egyik első latin bibliára, amelyet a nyomtatás felfedezése sokszorosított.

Nemsokára Luther súlyos betegségbe esett és fogadalmat tett, hogy ha meggyógyul szerzetes lesz. Melanchólia és vidámság közt hányódó lelkére 1505-ben két esemény volt nagy hatással. Egyik barátja párbajban halt meg, másik barátja pedig villámcsapás következtében pusztult el mellette, 1505 július 2-án. Luther maga is feljegyezte ezt a kritikus dátumot. Két hétig még bizonytalanságban hányódott, végre elhatározta, hogy belép az ágostonosok szerzetébe. Belépése után ott azonnal rászakadt az aggályosság a legritkább formákban.

1507-ben szentelték fel: a felszentelés ceremóniája szörnyű szorongásokkal támadta meg szívét. Az ostya felajánlásánál elfutott volna az oltártól, ha priorja vissza nem tartja. Amikor felszentelik, a szavak: „Accipe potestatem sacrificandi pro vivis et mortuis" iszonyú megrendülést jelentenek neki.

Ez a nyilván elhamarkodottan vállalt, hivatás nélkül követett papi és szerzetesi élet nem maradhatott gyászos következmények nélkül: a válságnak előbbutóbb be kellett következnie. Luthert lázadó természete szakadatlanul kínozta, aggályai nem szüneteltek,

nyugtalansága egyre nőtt. Természetének hibái leküzdhetetleneknek látszottak és akarata, amely védte volna, nem volt a kezében. Mit gondolhatott volna mást, mint hogy az emberi erőfeszítés nem ér semmit, amikor az üdvösségről van szó. Hiába a küzdelem a test bűnös ingerei ellen. A megigazulás nem jöhet máskép, mint Krisztus által! A hierarchia egész hatalmi rendszerében nem jelentkezett senki olyan, aki segíthetett volna rajta, még a pápa sem. És így gyötrődéssel és aggodalommal telt lelke 1507-től 1517-ig kialakította a lutheri dogmatika három főtételét:

1. Az emberi természet teljes és funkcionális megromlása és a szabadakarat tagadása.
2. A teljes megváltás gondolata: e szerint Krisztus úgy váltotta meg az embert, hogy az embernek nincs is szűksége arra, hogy ő maga is hozzájáruljon valamivel a megváltás eredményességéhez a saját lelkében.
3. Az Egyháznak mint szerkezetnek és mint szervezetnek el nem ismerése és a Szentírásnak személyes értelmezése.

E fájdalmas válság idején egyetlen vigasztalója fiatal rendfőnöke, az előkelő származású, jólelkű és fínom Staupitz volt: de ő is inkább humanista, mint teológus, inkább szónok, mint pszichológus. Túladagolta a maga vigasztalását s azok a tanulmányok, amelyekkel megbízta őt, még rosszabb eredményeket idéztek elő benne. Így került Luther egyszerre a szélső és rosszul értelmezett augusztiniánizmusnak, miszticizmusnak és nominalizmusnak befolyása alá. „Huszonöt éves korában — írja pályafutásáról Maritain — már egyetemi tanár Wittenbergben, 29 éves korában a szent teológia doktora; tanári tisztje az emberi vitatkozások ragályos levegőjébe vetette őt bele s áhítatát büszkeségre és önhittségre változtatta át."

A fiatal docens szenvedélyesen jelölgette meg sz. Ágoston műveiben azokat a helyeket, amelyekben a

nagy egyházatya a pelagiánizmus cáfolása közben lekicsinylőleg nyilatkozik az emberi értelemről. Vallomásaiban is azt akarta felfedezni, hogy sz. Ágoston szerint ugyancsak a hit és jámbor érzület egyedül is üdvözíti a lelket, ami ellentmond a teológiának. A misztikusok műveiben, amelyeket elragadtatással olvasott s főleg Eckhart mester tanításaiban ugyancsak azt vélte felfedezhetni, hogy a Krisztusban való hit egyedül is üdvözít.

E korszakának egyik templomi beszédében Luther sz. Ágostonnak eme szavait magyarázta: „Ó boldog bűn, amely Megváltót hoztál nekünk!" Ime, kiáltott fel, tehát Isten maga akarta a bűnt, mert Megváltó akart lenni. A wittenbergi egyetemen tartott előadásaiban ezeket a tanokat sz. Ágostonra való hivatkozással fejtegette s azokat az egyetem a nagy név varázslata alatt nem is kifogásolta.

Ezek az előadások szerezték meg neki az első híveket és hoztak számára feltűnést és hírnevet. Az aggályosságtól megszabadult lelke egyszerre tele lett kolerikus energiákkal és munkabírása szinte félelmetes lett. El is halmozták feladatokkal.

„MAJD KÉT TITKÁRRA lenne szükségem, — írja 1516-ban Lang erfurti papnak — egész álló nap nem teszek mást, mint leveleket írok . . . A kolostor és a refektórium szónoka vagyok, naponta hívnak a plébániára, hogy prédikáljak, tanulmányi felügyelő vagyok, kerületi helytartó perjel: hal-számtartó vagyok, torgaui meghatalmazott . . . Olvasom sz. Pált, jegyzeteket gyűjtök a zsoltárokról. Ritkán marad időm a napi elmélkedésre és misemondásra." Kétségtelenül hatalmas egyénisége egy csomó nem közönséges embert tudott lenyűgözni egész életükre: Staupitzot, aki egymásután bízta meg fontos missziókkal, aki nagy művész volt, Hans Sachsot, a hírneves költőt, Reuchlinget, a neves héber tudóst, a dühös Sickingent és a szelíd Melanchthont. Egyre nőtt köre — Rómában

pedig ezalatt egyre magasabbra emelkedtek az új Szent Péter-templom falai.

Mikor Leó pápa 1514-ben újabb búcsút hirdetett a Szent Péter-templomra szánt adományok kapcsán, a mainzi érsek Észak-Németország számára Tetzel János domonkosrendi hitszónokot bízta meg a búcsú hirdetésével. A részrehajlatlan történetírás nem ismeri el Tetzelről azokat a rosszindulatú vádakat, amelyeket szinte századról-századra szakadatlanul hangoztatnak róla.

EGYÁLTALÁBAN nem állja meg helyét, hogy ő lett volna bármikép is oka a szakadásnak. Hiszen maga Tetzel is harcolt a botrányok ellen, amelyek századának elhidegült hitéleti légkörében a búcsúkat kísérték. E botrányok közt a leghatalmasabbik talán éppen Mainz területén készült lejátszódni, ahol Brandenburgi Albert hercegérsek keveredett gyanús üzletekbe a Fuggerekkel a búcsúpénzek átutalása körül, adósságainak prolongálására használva fel a Fuggerek bankházán átment és veszteglésben tartott pénzösszegeket. Azonkívül lehet, hogy Tetzel túlzottan népies hangot használt. Luther attól a villongástól ösztönöztetve, amely a két rend, domonkosok és ágostonosok között éppen folyt, jó néhány tüzes prédikációban lobbant ki Tetzel búcsúprédikációi ellen. Luther támadásaiban az ügy úgy tárult hallgatói elé, mint a legnagyobb botrány az Egyház életében, a legszörnyűbb, a sátán munkája, rothasztó lepra, amely át fogja járni az egész kereszténységet! „Ó, — kiáltott fel 1517 február 24-én mondott beszédében — milyen nagyok e század veszélyei! Jaj nektek, ti papok, akik alusztok! Árnyékok, amelyek mélyebbek vagytok, mint az egyiptomi sötétség! Micsoda hihetetlenül szörnyű virulása a feneketlen bűnöknek, amikor azt mondom, hogy a búcsú már nem is bocsánatadást jelent, hanem vétket!"

Az orátor megnőtt a támadás hevében és hatását még nagyobbá tette stílusának hallatlan erőteljessége. Beszéde nemcsak népi nyelv, hanem ugyanakkor egy

sokat tanult tudós nyelve. „Luther — mondja a protestáns Menzer — szónoknak olyan, mint egy széttárt szárnyú sas és ugyanakkor mint egy fehér galamb."

A harcost el is ragadta harcának heve. Mikor a szószéken vívott küzdelmek után lelkileg forrongott körötte az egész tartomány, elérkezettnek látta az időt, hogy összetörje és megsemmisítse Tetzelt, aki 1517 Mindenszentek napjára fényes külsőségek között hirdetett búcsút mindazoknak, akik meggyóntak, megáldoztak és bizonyos templomokat meglátogattak. Előtte való nap Luther kiszegezte a wittenbergi vártemplom kapujára azt a 95 tételt, amelyben tanainak alapjait fektette le, a tanrendszer ama pontjait, amelyekben a megváltás mivoltának, a bűnnek és erénynek kérdései, az Egyház misztikus testének gondolata és egyben emberi közösség-volta futnak össze, s amely pontokon dől el a megigazulás, a szentségek és a papság jelentősége.

Azonban nemcsak dogmatikai volt a lázadás, hanem fegyelmi is. A Szent Péter-templomot Luther az ördög székének nevezte, az Egyház romlottságát szerinte a pápa képtelen meggyógyítani. Kikelt a pápai hatalomnak a püspökök felett álló volta ellen. Ezeket a tételeket már egyenesen „tanainak" nevezte. Tetzel 110 ellentétellel cáfolta meg Luther tanait, ő azonban ekkor már a városban s az egész tartományban a nép hőse volt s nem vonulhatott vissza. 1518 január 14-én kijelentette, hogy nem törődik a kiközösítéssel, nyilt harcot kezd és nem fél, mert az ő ellenségei egyúttal Isten ellenségei. Régi tételeihez új tételeket csatolt. A szenvedély erejétől elragadtatva, még nem látta a következményeket. De 1519 februárjában már megdőbbenve írta egyik levelében: „Én nem akarok elszakadni az Egyháztól."

3.

Luther mint félelmetes erejű agitátor. Leó pápa kezdetben közönnyel nézi a német eseményeket. De Vio Kajetán kardinális békéltető szerepe. Luther ingadozik. Eckkel folytatott vitája után s a kiközösítéssel egyidejűleg megszervezi az ellenállást.

A wittenbergi vártemplom falára kiszögezett tételek nagy visszhangot keltettek s hamar elterjedtek egész Németországban. „Maguk az angyalok lettek hírének szétvivői", kiáltott fel a humanista Myconius, Luther egyik első híve. Először természetesen a humanisták csatlakoztak hozzá, mindenekelőtt Luther személyes barátai.

MI SEM JELLEMZŐBB mint az, amit egy öreg münsteri humanista, Rudolf Lange írt Lutherről: „Ime, itt az idő, amikor szétszakadnak az árnyak és mi tiszta tanítást találunk az Egyházban, mint ahogy tiszta latinságot az iskolákban." A humanisták egymásután léptek érintkezésbe Lutherrel. Összegyűlt lassan körötte az első vezérkar: dogmatikusok, taktikusok, röpirat-írók és propagandisták. Ő maga ebben az időben még az Egyházon belül akarta diadalra vinni elveit. De éppen az ő mozgalmában rendkívül világosan mutatkozik meg, mennyire eltéríthetnek valakit első útjáról azok az erők, amelyekkel szövetséget köt. Hamarosan kiderült, hogy az Egyház akkori állapotának megjavításáért ugyancsak negatív és meddő erőkkel szövetkezett. Az 1517—18-as tél eredménye mindenesetre az volt, hogy tömegei voltak a nép között és fegyvertársai a szellemi vezérek között. Az utóbbiak egymásután húzódtak vezérlete alá, közös frontban az ellenség, az Egyház ellen, sőt ők fordították mozgalmát élesen egyházellenes irányba.

1518-ban az ágostonosok heidelbergi egyetemes gyűlésén Luther ünnepélyesen hirdette tanait, egész dogmatikáját: az áteredő bűn végleg megrontotta a szabadakaratot, az ember elhatározó képessége lényegében megromlott és teljes passzivitással áll szemben Isten munkálkodásával. Most már nem a bűcsűkről

volt többé szó, hanem a kereszténység alapvető dogmáiról. Luther fellépésének biztos fölénye és sz. Ágostonnak mindnyájuk fölé meredő tekintélye szerzetestársai közül sokakat s azonkívül sok világit is vont körébe.

Ez időben már folyt az ő most már világosan forradalmi jelleget öltött agitációja a nélkül, hogy X. Leó egyelőre sokat törődött volna az üggyel. A reneszánsz-pápa nem vette nagyon tragikusan ezt a „szerzetesi civakodást"; mindössze annyit tett, hogy 1518 februárjában hivatalosan utasította Gabriel della Voltát, az ágostonosok generálisát, hogy az egyházi fegyelem érdekében akadályozza meg a túl éles harcot. Luther a legmélyebb engedelmesség alázatos szólamai között, de határozottan visszautasította azt, hogy tanait visszavonja és hogy elálljon a további agitációtól.

1518 augusztusában maga Miksa császár tett jelentést a pápának a veszélyről, amelyet egyházi és politikai szempontból egyaránt igen nagynak látott. Erre a pápa sem habozott tovább. 1518 augusztus 26-án kelt brévéjében, amelyet De Vio Kajetán kardinálishoz címzett, úgy rendelkezett, hogy mialatt a kardinális az augsburgi diétán a török veszélyről tárgyal, Luther köteles megjelenni előtte. Ha visszavonja előtte tévedéseit, kegyelemben részesül; ha nem jelennék meg vagy nem vonná vissza tanait, a bíboros találja meg ellene a kellő fegyelmi fegyvereket, a végrehajtást pedig bízza a világi hatóságokra. X. Leó azzal, hogy az ügy bírájává De Vio Kajetán bíborost tette, jelét adta békülékeny szellemének, mert a bíboros egyike volt kora legképzettebb, legbékésebb, legdiplomatikusabb szellemeinek és őszintén atyai jóindulattal közeledett Lutherhez.

LUTHER mintha egy pillanatra megingott volna abban a hitében, hogy amit vall, helyes. „Szentséges Atyám, — írta március 30-án kelt levelében a pápának — hagyj életben, vagy ölj meg engem, végy magadhoz engem, vagy

utasíts el engem, helyeselj nekem, vagy vallj igaztalannak engem, ahogy Neked tetszik: a Te szavadat a Benned székelő Krisztus szavának ismerem el. S ha megérdemlem a halált, akár meg is halok." Viszont nem sokkal a pápának adott e hűségnyilatkozata után, június 10-én, egyik barátjához írt levelében már egészen más érzelmeket hangoztat a Szentszékkel szemben, amelyet zsarnokinak, ostobának és fösvénynek ostoroz.

Október 28-án Augsburgba érkezett, s most ismét azon a ponton volt, hogy enged a pápának; de kétségeiből felrázta a hatás, amelyet a városban keltett. „Az egész városban az én nevem visszhangzik" — írta lelkesen. A népvezér újra találkozott elemével, a tömegekkel, amelyek vezettetni akarták magukat vele. Ezek a jelenetek domborítják ki Luther igazi alakját: ő és a tömegek úgy találkoznak, mint akik egymáshoz tartoznak és egyek. Kölcsönösen eltelítik egymást daccal és kevélységgel.

Luther és a bíboros 1518 október 13., 14. és 15-én találkoztak. „Revoco" — mondta egyszer Luther, másodszor viszont egy szótagot sem akart visszavonni, hogy meg ne szégyenüljön a világ előtt.

NAPONKÉNT ISMÉTLŐDŐ önellentmondásait és szeszélyes véleményváltozásait nem a ravaszság, hanem az ingadozás sugallta. De Vio végül kidolgozott egy formulát, amely az érzékeny és gőgjében könnyen sebződő szellem számára kíméletes volt s a visszavonulásnak könnyű és meg nem alázó utat nyitott volna. Luther erre önmagával vívott kétnapos küzdelem után egy elfogadhatatlan formulát terjesztett elő válaszul. „Semmi mást nem akarok, mint az Egyházra hallgatni és követni őt", mondta, de valójában semmit sem volt hajlandó visszavonni tévedéseiből. Levele október 17-én kelt, s minthogy a bíboros egész nap hallgatott, ennek a napnak estéjén Luther második levelet is intézett hozzá, amelyben ismét hangsúlyozta engedelmességét és jelezte, hogy már el kíván menni Augsburgból; egyben kifejezést adott annak, hogy nem szolgált rá egyházi büntetésre és azt hiszi, Isten kegyelme van vele. Harmadnap elutazott a városból, miután nyilatkozatot függesztett ki Augsburg falára és ebben fellebbezett a „rosszul informált pápától a jobban

informálandó pápához". Távozásában része volt barátainak is. A bíboros ettől kezdve nem nyilatkozott, de jelentésére a pápai udvarban már megszövegezték a kiközösítő bullát. Ez november 9-én jelent meg s a bulla a búcsúkról szólt. Röviden és szabatosan, minden támadó él nélkül, a nélkül, hogy Lutherre még csak utalás is lett volna benne, kifejtette az Egyháznak a búcsúról való tanítását. Még azok a tételek sem kaptak benne különösebb hangsúlyt és kifejtést, amelyeket Luther kétségbevont. Erre november 29-én Luther a „még mindig tévedésben leledző pápától az egyetemes zsinathoz" fellebbezett. „Egyelőre még csak a kezdetén vagyunk a küzdelemnek, harcban a római hatalmasságok ellen. Igazán nem tudom, hova sodornak engem tanaim." „Azt hiszem, hogy még nagyobb dolgokra is sor kerül" . . .

Az Egyház tanításának ünnepélyes leszögezése után X. Leó még mindig békésen akarta megoldani a Luther-ügyet. Ekkor azonban Luther már szövetségest talált Frigyes szász választófejedelemben, akit Staupitz és Spalatin nyert meg számára. A szász herceg éppen huzavonában állott Rómával, mert a kúria megtagadott egy egyházi beneficiumot a herceg törvénytelen fiától. Szász Frigyes sokkal biztosabbnak érezte helyzetét, ha Rómával szemben a nagy feltűnést keltő új mozgalomra támaszkodik. Luther egyik legnagyobb személyes kifogása De Vio kardinális ellen az volt, hogy az mint dominikánus és tomista az ügyet a két rivális rend egyikének szemszögéből ítélte meg vele szemben. Erre X. Leó egy szász származású diplomatára bízta az ügyet és tartva Szász Frigyesnek Lutherre kedvező, rá nézve pedig kedvezőtlen állásfoglalásától, a nagy pápai kitüntetést, az Arany Rózsát küldte el a szász fejedelemnek Miltiz Jánossal. Miltiz, a humanista világfi, pusztán emberi erők szerint ítélte meg a helyzetet s pusztán emberi erőket vetett a mérlegbe. Okossága és ügyessége mindenesetre rávezette Luthert arra, hogy megígérte: egyelőre hallgatni fog a búcsúk kér-

désében és elfogadja egy német püspök illetékességét az ügy további kivizsgálására. A baj azonban éppen ennek az elintézésnek túlságosan diplomáciai jellegében volt: mindkét tárgyaló fél más értelmet tulajdonított a megegyezésnek, éppen akkor, amikor már nemcsak az egyházi hatóságok előtt vetett hullámgyűrűket az ügy, hanem a szellemi világban is.

AZ INGOLSTADTI EGYETEM egyik kiváló professzora, Eck János, vitairatot adott ki Luther ellen. Eck korának egyik legképzettebb, Németországnak egyik legismertebb tudósa volt. Luther ellen készülő könyvéből már előre kéziratos részek kerültek a nyilvánosságra. Luther is előre válaszolt és nyilvános vitatkozást követelt. A vita színhelyéül Lipcsét választották, ahová Luther 200 diák kíséretében vonult s ahol június 27-től július 13-ig, tehát majdnem három héten át tartottak a viták. A szász fejedelem kastélyában volt az első vitatkozás a szabadakarat kérdéséről és a jócselekedetekről. Eck teljes győzelmet aratott. Luther végül nem tudott mással felelni, mint gőggel és durvasággal; ellenfelének érvelésétől visszaszoríttatva, fokozatosan elvetette a Szentatyák tekintélyét a Szentírás magyarázatában, majd a konstanzi zsinatot s végül az egyetemes zsinatot magát is.

— Huszita vagy? — vágta szemébe Eck. Mire Luther magából kikelve, latin helyett németre fordította a szót és ocsmány személyeskedésbe csapott át. A harmadik héten Karlstadt is résztvelt a vitákban, amelyek a hitből való megigazulásról s a bűnbocsánat szentségéről szóltak. Azonban ezek sem hoztak dicsőséget Luthernek, úgyhogy még a viták befejezése előtt elutazott Lipcséből.

Ebbe az időbe esik Luther egyik legfőbb hódítása: hívei közé lépett Schwarzerd Fülöp, aki görögre fordította és Melanchthonnak írta nevét. A görög nyelv és irodalom fiatal professzora volt Wittenbergben. Unokaöccse vagy legalább is közeli hozzátartozója volt Reuchlinnek és tanítványa Erazmusnak. Stílusának eleganciája, nagyszerű modora rengeteg embert nyert meg az új iránynak; ő adta a humanizmus finomságát és báját a mozgalomnak. Szereplése nagyjelentőségű tényező lett a protestantizmus történetében.

Ez már csakugyan „lutheranizmus" volt, új szekta, amely hamarosan azoknak a szellemi, politikai, vallási és szociális megmozdulásoknak hatása alá került, amelyek akkoriban keresztül-kasul szelték Németországot. Németország érzülete politikai síkon alapjában véve egy kicsit mindig Róma ellen irányult. Súlyos ellentétek a parasztság és nemesség, a nemesség és a nagy vazallusok között s a köznemességnek mindenütt bekövetkezett gazdasági és társadalmi válsága növelte a feszültséget. A köznemesség túlszaporodott és az öröklések során apró darabokká hasadozott földjeinek óriási tengerében úgy terültek el az egyházi birtokok, mint szigetek, amelyeknek felosztása kielégíthette volna ezt a válságba jutott társadalmi osztályt. Ennek a nemességnek rablólovagsággá züllött elkeseredettjei, a Sickingenek és Berlichingenek, azonnal Luther mellé álltak s ő egyszerre csak felfegyverkezett csapatokat kapott. Mindazok az elégedetlenségek s eddig szétszórt forradalmi törekvések, amelyek eddig egymástól külön-külön lappangtak Németországban, benne találták vezérüket. Maga Luther is pontosan tudta, hogy ezt a tömeget csak meg kell szerveznie. Megírta kiáltványát Németország keresztény nemességéhez és abban a nemeseket a pápa és az egyháziak ellen szólítva hadba, kijelentette, hogy az antikrisztus nem uralkodhatik gonoszabb módon, mint a római pápa.

A MILTIZZEL való megállapodások merőben külsőségek voltak, azonkívül Luthert keményen szorongatták a viták, amelyekbe belebonyolodott. 1519-ben megírta röpiratát a keresztény szabadságról, amelyben személyes okokból súlyosan és durván támadta saját környezetét. Ugyancsak a szélsőséges szakadás álláspontjára helyezkedett az egyházi átokkal szemben A kiközösítésről szóló párbeszéd c. röpiratában, amelyben pontról-pontra megismétlődnek Husz János dacos és makacs állításai. Ugyanekkor két vitatkozó könyvet írt: egyiket a mise ellen, másikat

Luther Márton.

Melanchthon Fülöp.

a keresztény társadalom megújulásáról. Ugyancsak ekkor írta a Babiloni fogság c. röpiratát, amelynek már egyenesen a pápaság gyalázása a célja.

Mindezekben az írásokban most már a búcsú kérdésén kívül egy összefüggő és egységes eretnekség körvonalai bontakoztak ki: az egész egyházi hierarchia elvetése, a külön papi rend tagadása az „egyetemes papsággal" szemben, a pápai főhatalom mint a keresztény tanítás őrzője és középponti egyházkormányzó jellege ellen intézett támadás, a papi nőtlenség, böjt és ünnepek elvetése és főleg mindennemű hatalom visszautasítása, amely a keresztény tanítás kérdésében bárkit is bármiféle jogkör alapján korlátozni kíván.

Új tételeinek hangoztatásával Luther sok újat tett hozzá a régihez és ezzel Rómát is újabb lépésekre kényszerítette.

1520 június 15-én végül megjelent a Luthert személy szerint kiközösítő bulla, az Exsurge Domine, amely Luther tanaiból 41-et megjelölten megcáfolt. Kimondta Luther és a tanait vallók felett a kiközösítést, amennyiben tételeit 60 nap alatt vissza nem vonja.

A BULLA HANGJA kegyes volt és apostoli. Még ezekben a sötét időkben sem a humanizmusé, hanem a pápai hivatalé ez a hang: „Követve az Isten irgalmasságát, amely nem akarja a bűnös halálát, hanem azt akarja, hogy térjen meg, azon vagyunk, — írja X. Leó — hogy nem törődve a mi magunk ellen irányuló sérelmekkel, a legteljesebb bocsánatot adjuk Fráter Mártonnak . . ." A bulla határozottan elítéli az emberi természet teljes romlottságára vonatkozó tételeket, az egyedül a hitből való megigazulást s a bűnbocsánatra és a tisztítóhelyre vonatkozó tanokat, végül a pápaság és a hierarchia ellen intézett eretneki állításokat.

A bulla, amikor kihirdették a német püspökségek, úgy csapott le Németországra, mint valami villám. Lipcsében a Lutherhez szító diákok összetépték a pápai

írást és halálra keresték Ecket. Erfurt véres ütközetek színhelye lett. Más egyetemi városokban is zavargások törtek ki. Hutten Ulrich fáradhatatlan ellenállást és protestálást hirdetett. Luther maga ismét végletek közt hánykolódott. „Legyőzhettek", riadt föl kétségbeesetten Spalatinhoz intézett levelében 1520 augusztus 18-án, „mert ha a pápa ellenségünk, minden elveszett számunkra". Azonban 1520 december 10-én máglyát rakat a wittenbergi vártemplom kapuja előtt és ott tűzbe veti a bullát, mondván: „Mivel megszomorítottad az Úr szentjét, emésszen meg téged az örök kárhozat." Ez a tűzbe dobott pápai bulla a legnagyobb tüzet gyujtotta fel, amelynek az egyháztörténet valaha tanúja volt.

A DÁTUM döntő jelentőségű lett Európa történetében és Németország történetében. Az egész germán föld felett pattanásig feszültek az idegek. Az agitáció elkezdett dühöngeni és a közelgő megpróbáltatások sejtésében Luther mozgalma köré gyüjtött minden erőt: a humanisták katedráit, Sickingen lovagjait, a köznépre való hatás eszközeit, a prédikálószékeket, a városi tanácsokat. Viszont az egyházhű elemek közül sokan még ekkor sem látták, mekkora a veszély.

Mindazok, akiknek szeme nyitva volt, a most választott új szuverénre néztek: V. Károly császárra. Az ifjú uralkodó még 1520 október 23-án hallgatta az aacheni katedrálisban a kölni érsek beszédét: „Igéred-e, hogy megtartod és pártfogolod a katolikus hitet, megőrzöd a pápát és az Anyaszentegyház iránt köteles engedelmességet, s megőrized-e ezeket minden cselekedetedben?" Az ifjú császár felemelve két ujját, így szólt: „Úgy segítsen Isten kegyelme és úgy támogassanak engem az egész keresztény ség imái, hogy hűségesen ígérem megtartani mindazt, amivel tartozom; így esküszöm Istenre s a szent evangéliumra." Az ifjú uralkodóval új tényező jelent meg az ügyben, aki Lutherrel szemben ellenséges magatartást, de barátságosat is tanúsíthatott. Ezt nem tévesztették szemük elől sem Luther, sem Hutten Ulrik. Elhatározták, hogy megnyerik őt terveiknek.

4.

V. Károly császár s a lutheri mozgalom. A wormsi birodalmi gyűlés és Luther szenvedélyes fellépése. A birodalmi átok. Wartburg várában. Zavarok Wittenbergben és Münsterben: az újrakeresztelők és Karlstadt.

Javában forrongtak a kedélyek, amikor 1527 júliusában összeült a wormsi birodalmi gyűlés. Az első ülések néhány külső és belső politikai kérdés tárgyalására voltak szánva, mégis Luther neve járt minden szájon. Február 13-án a pápai követ háromórás nagy beszédet mondott a pápa nevében s mély hatást keltve kimutatta, hogy az ágostonos szerzetes tanai és párthíveinek tettei nem pusztán az Egyház ellen irányulnak, hanem a Birodalom és a társadalom ellen is. Arra az eredményre jutott, hogy a császárnak és tartománynak átok alá kellene venniök Luthert, mint az igaz hitnek és a világi rendnek megzavaróját és felségsértőnek nyilvánítani mindenkit, aki az ő párthívének vagy védőjének mutatkozik.

Hétnapi heves vita következett, melyben néha majdnem tettlegességig feszültek az ellentétek. A városban Sickingen bandáinak terrorja dühöngött és elhatolt az ülésteremig. Végül a tartományok képviselői elutasították a császári édiktum tervét; attól féltek, ha Luthert kiátkozzák, formális lázadás következik. Inkább azt határozták, hogy Luther maga jelenjen meg Wormsban és adjon számot a diéta előtt.

A császár maga adott neki menlevelet a gyűlés előtt való megjelenésre.

LUTHERBEN az egzaltált düh, öröm és félelem váltakozott, hogy ő, az egyszerű szerzetes, meg fog jelenni a Szent Birodalom diétáján, a császár és a fejedelmek előtt. „Rakjanak akkora tüzet, — kiáltott fel — hogy lángja az égig érjen, én akkor is keresztülsétálok rajta. Belemegyek a Behemót torkába, összetöröm fogait és megvallom az én

igazamat." Utazását barátai diadalúttá szervezték s ő április 2-án érkezett Wittenbergbe. Az egyetem rektora 40 professzorának kíséretében három mérföldre ment elébe. Amikor a városhoz közeledett, üdvözölték őt mint az evangélium héroszát, a győzelmest, az új sz. Pált. A városban Luther az ágostonosok templomában prédikált és keményen hadakozott a jócselekedetek érdemszerző volta ellen. A feszültség, amit keltett, valóságos tömeghisztériává lett körülötte: hallgatói az angyalok és ördögök harcát vélték lebegni körülötte. Itt történt, amint párthívei mondják, Luther első csodája. Mialatt prédikált, titokzatos zaj hallatszott a levegőben s a templomban pánik tört ki: az emberek az ajtók felé vetették magukat; ő azonban rettenetesen rájuk kiáltott, hogy a sátán az, aki beszélt; majd megfenyegetve az ördögöket, csendre kényszerítette őket és befejezte a prédikációját . . .

1521 április 16-án érkezett meg Worms falához és másnap megjelent a diétán a császár, a nunciusok, az egyházi és világi választófejedelmek, a hercegek, a lovagok és a birodalmi városok polgármesterei előtt. Ezen a napon több mint 5000 ember ostromolta meg a gyűlés palotáját, megszállták a lépcsőket és a folyosókat, ott szorongtak a téren és az utcákon.

Az egész gyülekezetet valósággal lenyűgözte a lázadó szerzetes hetykesége. A trieri érsek rámutatva az asztalra, amelyen az ő könyvei voltak, felolvasta címeiket és megkérdezte, hogy ő-e a szerzőjük és hogy visszavonja-e azokat a tévedéseket, amelyeket tartalmaznak és amelyeket az Egyház elítélt. Luther igennel felelt az első kérdésre és haladékot kért, hogy a másodikra felelhessen. Olyan halkan beszélt, hogy még a szomszédai is csak nehezen érthették meg. Hívei szinte kiábrándultak belőle. „Nem olyannak látszik, — írta a császár — mint aki igazán eretnek." De másnap egészen megváltozott a viselkedése. Szilárd hangon jelentette ki, hogy semmit sem von vissza s kész bizonyítani a tanait. Azt válaszolták neki, hogy semmi szükség a Szentírás felett való diszkussziókra, amikor pon-

tosan megállapítható, hogy tanai ellenkeznek a pápák és zsinatok határozataival. Ő azonban azt válaszolta, hogy hitét nem a pápától és a zsinatoktól kapta, és világos, mint a nap, hogy ők vannak tévedésben.

A KÖVETKEZŐ NAP több terv vetődött fel a kiegyezésre. Azt indítványozták, menjen bele abba, hogy ügyében döntsön akár a császár, akár a pápától választott német prelátusok, akár egy zsinat. Luther elutasította az első két lehetőséget és kibújt a zsinat illetékességének elfogadása alól is. Erre nyilvános vitatkozást ajánlottak neki. Ezt is elutasította. Végül felkiáltott: „Én magam vagyok tanaim magyarázata!"

E teljes frontváltozás magyarázata az, hogy első megjelenésének estéje óta a forradalmár nemességet, amely ott táborozott a diétán, villámütésként járta át megjelenése s a népet is megnyerte magának; szakadatlan utcai zavargások ismételték nevét. A város falai között mint valami megdagadt ár, hömpölygött a nyugtalanság.

Néhány sikertelen kísérlet után a császár közölte Lutherrel, hogy azonnal utazzék el; kiállított számára egy hónapig érvényes menlevelet. Luther 1521 április 26-án el is hagyta Wormsot. A menlevél lejártakor a diéta megszavazta a birodalmi átkot az újító és tanítványai ellen: kimondták Luther irataira a terjesztés és olvasás tilalmát s a fejedelmeket személyesen tették felelőssé az ediktum végrehajtásáért. Luther azonban ekkor már fogságban volt. Csakhogy egészen másban, mint amit az ediktum neki szánt. Utazása közben, amikor az altensteini erődhöz ért, álarcos lovagok álltak elébe, megfutamították társait és őt titokzatoskodva egy magános fellegvárba szállították, amely mint valami sasfészek emelkedett egy hegy tetején. A foglyulejtők valójában a szász választó csatlósai voltak, Luther barátjának emberei. A vár, ahol György lovag álnéven élhetett a száműzött, a még Árpádházi sz. Erzsébetről ismert, híres Wartburg kastély volt.

A HERCEG, HOGY védence annál nagyobb biztonságban legyen, azt a hírt terjesztette, hogy Luthert útonállók rabolták el, börtönben tartják és kínozzák. Hírek szállingóztak, hogy Luthernek már csak a holttestét találták meg egy bánya lejáratánál. Később azonban kiszivárgott Luther wartburgi tartózkodásának híre. Helyzete nem volt veszélyes, mert hisz párthívei megvédelmezték volna; azonkívül V. Károly Németalföldre, majd Spanyolországba utazott s a Franciaországgal kitört háború is egészen felemésztette figyelmét. A magáramaradt Németországban a lutheránizmus felé hajló fejedelmek vették át az ügyek vezetését. A wormsi ediktumot csak néhány fejedelemség hajtotta végre. Ekkor halt meg X. Leó s beállt az interregnum. Minden veszteglésbe jutott s ez a veszteglés ismét sokat használt Luther ügyének.

Luther számára a wartburgi időszak jelentette élete és műve legsúlyosabb személyes válságát.

EZEN A HELYEN, amit ő a maga Patmoszának hívott később, támadtak fel benne legnagyobb erővel kételyei, vajjon helyes úton jár-e, vajjon valóban ő-e az egyetlen, aki rátalált az igazságra, amely talán századokon, sőt talán ezer éve rejtve volt mindenki előtt? Azokat a küzdelmeket, amelyek feltételei voltak további útjának, itt vívta meg magával, kolerikus természetének megfelelően roppant hevesen, úgyhogy közben nem egyszer magát a sátánt vélte megjelenni kételyei között. De ez az önmagával való mardosó viaskodás mindenekelőtt arra szolgált, hogy egyrészt a régi keresztény tanítás tartalmával szemben minél teljesebben kidolgozza a maga állásfoglalását, másrészt pedig ne engedje ki a mozgalom vezetését a kezéből. Méreteivel és mennyiségével bámulatba ejt a munka, amit itt végzett: elkezdte Szentírásának fordítását, vitairatokat írt több támadója, köztük a löweni egyetem, Albrecht mainzi érsek, a szerzetesi fogadalom és a mise ellen, óriási levelezést folytatott híveivel és mozgalmának vezetőivel.

A bibliának már Luther előtt legalább 14 különböző német fordítása jelent meg, úgyhogy Luther bibliafordítását semmiképen sem lehet elsőnek nevezni.

Viszont mozgalma számára azért volt e fordítás jelentős, mert Luther úgy kívánta a tömegek kezébe adn fordítását, mint érveinek legfőbb fegyvertárát. Ezt szolgálta fordításának színes és élénk volta, erőteljes és népies nyelve, tömörsége és drámai ereje, hiszen Luther valódi mestere volt a népi nyelvnek, stílusnak és előadásnak.

ÁM FORDITÁSÁT a saját teológiai eszméinek megfelelően az ő propagandája irányvonalában színezte át, változtatta el s a szó legszorosabb értelmében meg is hamisította a Szentírást. Önkényesen elvetette azokat a részeket, amelyek neki nem feleltek meg, így sz. Jakab levelét „szalmalevél"-nek nevezte, mert a hit mellett a jócselekedetek szükségességét hangoztatja, továbbá a Zsidókhoz írt levélben és a Jelenésekben fontos helyeken fordítása eltér az eredeti értelmezéstől. Bármily nevezetes Luther műve mint nyelvi alkotás a német irodalom történetében, a keresztény tanítással való összefüggés szempontjából nem más az, mint az újszövetség profanizálása, igaztalan és méltatlan harcbavetése, olyan odadobása a tömegek közé, amelyet azok így nem értettek és nem érthettek meg s a magyarázat nélkül elébük adott tételeket vad szektahitekké szaggatták szét. Magának Luthernek is hamarosan meg kellett küzdenie a saját maga keltette szektariánizmussal. Ugyancsak Wartburgból kelt több röpirata is.

Váratlanul fejedelmi helyről jelent meg egy ellenirat: VIII. Henrik, akit eredetileg papnak neveltek és aki a kor szokása szerint maga is szívesen foglalkozott különféle teológiai kérdésekkel, az Assertio septem sacramentorum adversum M. Lutherum (London, 1521) c. művében népszerű és szemléletes érvekkel cáfolta Luthernek a szentségekről szóló tanításait és mutatta ki tételeinek ellentmondásait. Luther válasza a következő évben jelent meg. Saját szempontjából nagyon szerencsésen: ösztönszerűen és tudatosan hízelgett a tömegek öntudatának, amikor uralkodói ellenfelét koronás szamárnak, hülyének, gazembernek, disznók és szamarak ürülékének, istenkáromlónak, szemtelennek nevezte, saját magát pedig Isten kegyelméből való wittenbergi egyháztanítónak.

Nyugtalansága, kételyei és tenger munkája között

ugyancsak Wartburgban kezdett inni, hogy kételyeit elhallgattassa. Majdnem egy éven át volt Wartburgban; egyes nyugtalanító hírek miatt azonban végül is védőjének tudta nélkül elhagyta Wartburgot.

Akkor még Wartburgban időzött, amikor az általa kezdett mozgalom kezdett tőle független csoportokban, az ő hatásától most már elszakadtan is jelentkezni. Az első hullámok éppen az ágostonos renden belül és a Wittenberg környéki alsópapság körében jelentkeztek. 1521 végén az erfurti és wittenbergi ágostonosok elszakadtak rendjüktől és semmisnek nyilvánították fogadalmukat. Frigyes szász herceg Karlstadt tanácsára helyeselte elhatározásukat. A forrongás és erjedés élén most láthatóan Karlstadt állt. Ugyancsak ő volt, aki 1521 karácsonyán Luthernek A mise körül való visszaélésekről írt könyve szerint átdolgozott liturgiával először tartott német nyelven misét. A környékbeli papok közül többen megházasodtak és lépésük jogosultságának kutatása közben rohamos gyorsasággal jutottak el az Egyháznak, tanításának és szerkezetének tagadásáig. Egy Didymus Gábor nevű szerzetes parasztokból és diákokból szervezett mozgalma egyenesen a templomok lerombolására, szentképek, kegyszerek és ereklyék megsemmisítésére irányult.

A szász birodalmi kerületben hamarosan teljesen hatályát vesztette a régi Egyház eddigi tekintélye és felburjánzottak a szekták. Ezek a maguk első formáiban a huszitizmus szélsőségeire, annak zavaros szociális célkitűzéseire emlékeztetnek.

Egy Miklós nevű zwickaui takács 12 „apostolt" és 70 „tanítványt" gyüjtött maga köré s új felekezetet szervezett. A helység sz. Katalinról elnevezett papjai csatlakoztak hozzá. Elvetették a gyermekek keresztelését, sőt magának Luthernek a megigazulásról

szóló tanát is, újrakeresztelést követeltek és mivel szerintük sem volt kimutatható a Szentírásból a papságnak, mint a hívektől különálló klérusnak jogosultsága, annak kiirtását hirdették.

A mozgalom hamarosan Wittenbergben telepedett meg, Luther főfészkében szerzett híveket, teremtett lázas és természetellenes légkört, amelyben állítólagos elragadtatások és látomások játszódtak le. Az újrakeresztelők egy teljesen szabad egyházról álmodoztak, amelyben semmiféle egyházi és világi felsőbbség és forma nincs. A külön utakra tért lutheri mozgalom íme, száguldó gyorsasággal jutott el a teljes szellemi és szerkezeti anarchiáig.

Ugyanakkor Luther eddigi barátja, Karlstadt, az Oltáriszentség ellen foglalt állást s felállította a tételt, hogy a kenyér színe alatt nincs jelen Jézus teste, csak jelképileg. Luther módfelett felgerjedt e tételen s kijelentette, hogy bármennyire szeretne e téren is eltérni a pápaság tanításától, nem teheti, mert az evangélium túlságosan világosan hirdeti Jézus jelenlétét a kenyér színében. Melanchthon hosszú habozás után Lutherhez fordult, azonban gyenge és energiátlan volt ahhoz, hogy annak tanácsai szerint kényszerítse a maga tekintélye alá az egyre jobban túlsúlyra jutó túlzókat. Amint Luther újból Wittenbergben termett, 1522 márciusában teljes három héten át prédikált a „sötétlelkű gazok" ellen s majdnem teljesen a régi Egyház formái szerint igyekezett helyreállítani a hitélet gyakorlását, az ördögnek tulajdonítva, ami távollétében ott történt. Karlstadt azonban ellenállt s bár el kellett hagynia Wittenberget, vidéken terjesztette tanításait. Később a választófejedelem tartományából végleg kiutasították. Rövid időn át tartó kibékülés és meghajlás után haláláig ellensége maradt egykor rajongásig szeretett fegyvertársának s 1541-ben mint bázeli professzor pestisben halt meg.

A Luther wartburgi tartózkodása utáni időszak egyébként sem volt válságok nélkül. Nagy területen, mozgalmas formákban és viharos gyorsasággal léptek fel az általa felidézett anarchia erői, jártak át tömegeket, sodortak az ő álláspontjánál sokkal messzebb tanítványokat, akik kompromittálták mesterüket.

Erre az időre esik a német nemesség lázadása. Lényegében forradalmi kísérlet, amely azonban megdőlt a trieri érsek és a hesseni őrgróf erélyes rendszabályain. Sickingen, a lázadás vezére, még 1523-ban belehalt sebeibe és nemsokára meghalt barátja, Luther hajdani híve és rajongója, Hutten Ulrik is, száműzötten Zürichben, rothadó csontvázzá esve szét a kor félelmetes betegségétől, a vérbajtól.

1524-re esik Erazmus támadása Luther ellen, amely szinte döntő csapásnak látszott és a humanista világban tette hideggé Luther számára a levegőt. Végül bekövetkezett 1525-ben a parasztlázadás.

Mindez azonban átmeneti jelentőségű volt a mozgalom alapvető, helyzeti előnyével szemben: hogy komolyabb ellenállás nélkül szervezkedhetett és terjedhetett s a wormsi tilalom papíron maradt. A wormsi birodalmi gyűlés után ugyanis V. Károly spanyol tartományainak ügyeiben a Pireneusi-félszigetre ment s a német ügyek élén pénz és teljhatalom nélkül csak öccse, a spanyolnak nevelt és a német helyzetet nem ismerő Ferdinánd maradt. Az egyházmegyei főhatalom részéről való beavatkozás pedig bonyolult ellenerőkbe ütközött.

PEDIG MOST MÁR RÓMA IS szükségesnek látta, hogy minél erőteljesebb eszközökkel, minél határozottabban befolyásolja a német földön történő eseményeket. Ez a szempont nem lehetett jelentéktelen abban, hogy ezúttal németalföldi származású bíborost, tehát német földről való és a német viszonyokkal ismerős főpapot választottak pápává. A

konklávé pártjai soká tudtak megegyezni a választandó jelölt személyében; egyik jelölt sem tudta elérni a kétharmad többséget. Végül is a távollevő bíborosok közül Utrechti Adorjánt választották meg, aki annakidején V. Károlynak nevelője volt, hamarosan püspök, különböző fontos politikai feladatok intézője, megválasztása idején V. Károlynak a spanyol tartományok felett helytartója.

Mint pápa, VI. Adorján nevet vette fel. Modorbeli zárkózottság, egyszerűség, szerénység, igénytelenség, aszkéta élet, kitűnő humanista képzettség, szigorúan egyházias lelkület, nagy lelkiismeretesség és takarékosság jellemezte (1522—23).

Itáliában és Rómában, ahol senki sem ismerte, várakozva, előlegezett ellenszenvvel és hidegen fogadták. Kissé merev és aszkétikus modora, idegen származása, szerzetesi egyszerűsége kevéssé tetszettek a rómaiaknak.

RÓMÁBAN éppen pestis dühöngött és nagy volt az összevisszaság. Azonnal erős kezekkel, személyi érzékenységekkel nem törődve, sőt személyi sérelmeket is magára idézve nyúlt a kúria belső reformjához. Teljes súllyal érezte a reformfeladatok rendkívüli nagyságát. Legfőbb gondját a német földön kirobbant és az egész keresztény világ érdeklődését foglalkoztató egyházforradalom tette.

Alkalmat a pápai közbelépésre az 1522-re a török veszéllyel szemben összehívott nürnbergi birodalmi gyűlés hozott neki.

A nürnbergi gyűlésre küldendő nunciusul a kiváló Chieregatit választotta ki, aki egyike volt a kor legképzettebb, ügyes és gyakorlott egyházi diplomatáinak.

VI. ADORJÁN mint V. Károly spanyolországi helytartója ismerkedett meg vele. Adorján határozottságára és gyorsaságára jellemző, hogy a pápa megkoronázása augusztus 31-én történt, a rákövetkező napokban pedig Chieregati már fermói püspök és németországi nuncius, akinek azonnal el kellett indulnia és nemsokára be is vonult Nürnbergbe igen szerény kísérettel.

A gyűlésen Chieregati nyomatékosan sürgette Magyarország megsegítését és rámutatott annak egyetemesen európai és keresztény érdekeire. Ugyancsak a török veszély vonatkozásaiba ágyazta bele a lutheranizmus elfojtásának szükséges voltát és sürgette a wormsi határozvány végrehajtását. Hivatkozott a pápa reformterveire s mert az előző pápák idején az egyházi pénzek és adók kérdései kiéleződtek, azt a felhatalmazást vitte Nürnbergbe, hogy az eddig Rómába követelt pénzek teljes egészükben maradjanak Németországban és ott szolgálják a törökellenes vállalkozások költségeit. Mindezekkel szemben a német rendekben nem mutatkozott valami nagy kedv a kérdések gyakorlati eldöntésére.

Chieragati magának a pápának a nürnbergi gyűlés tagjaihoz intézett brévéjét is felolvasta. Ebben a pápa egyformán foglalkozott a török veszély ügyével s az épp e nyugtalan órákban német földön egyenetlenséget okozó vallási viszállyal. Ennek előidézőjét, Luthert, úgymond, nem lehet többé az Egyház fiának nevezni, hiszen a pápai széknek őt kárhoztató bullája ellenére sem szűnik meg „tévedésekkel, eretnekségekkel és gyalázkodásokkal, írásokkal és lázadás szításával megrontani a német és szomszédos országok életét". Még rosszabb, hogy Luther a fejedelmek közt is barátokra és támogatókra talált és belső háborúk felé viszi az országot. Az elképzelhető legrosszabb idő ez a megoszlásra! A pápa még a saját német származását is emlegeti és felhozza, hogy már Spanyolországban mély fájdalommal hallotta a hazája felől érkező híreket. „El sem tudjuk hinni, hogy egy nagy és hívő nemzetet egy szerzetes szakítson el a katolikus hittől."

Chieregati közölte a rendekkel a pápának reformterveit is s ezekben ugyancsak maga VI. Adorján keserű szavakkal emlékezett meg a Rómában felburjánzott állapotokról. E lépés diplomáciai, politikai, taktikai és lélektani helyességét később gyakran vitatták. „De — amint Reumont írja — a hibáknak és hiányoknak bátor felmutatása az Egyház szervezetének éppen azon a pontján, ahol a megújulásnak be kellett volna következnie: valóban nagyvonalúan ható s ennek maga a trienti zsinat szolgáltatott elégtételt." Ugyancsak nem ő a felelős azért, hogy a vele szemközt ülők merevsége elutasította a Rómából feléjük nyúló s valóban kérő kezet. Egy reformtevékenységet

folytató pápasággal való munkálkodás pedig megmenthette volna Németországot attól a romlástól, amelyet az új hit leple alatt a birodalmi lovagság folytatott a fejedelmek hatalma ellen. Megmenthette volna a parasztháború borzalmaitól s rengeteg véres vallási és testvérháború után a cezaropapizmus megalapozásától.

A pápának e lépéseivel szemben azonban a birodalmi gyűlés kezdettől fogva hidegen viselkedett. Chieregatinak előterjesztésére azt a választ adta, hogy azokat először írásban kéri és azután tárgyal róluk; a pápai brévére és a reformtervekre semmi komoly választ nem adott.

Közben az újhitű párt szakadatlanul igyekezett hangulatot kelteni Chieregati ellen. Négy Nürnbergben időző lutheránus prédikátor ellen való fellépését viharos tüntetésekre használták ki, gyalázkodások, tömegjelenetek, kődobálások történtek a pápa helyettese ellen, úgyhogy a nürnbergi városi tanács végül már a nuncius testi épségét sem tudta biztosítani. Chieregati alig mert az utcára kilépni.

Ugyanakkor Luther és vezérkara egész Németországban gyalázkodó röpiratokkal dolgozott a pápa ellen. Már eddig is jelentkezett, de a nürnbergi gyűlésen vált igazi harci eszközzé a protestantizmus legellenszenvesebb vonása, a pápa személyének igazságtalan, a valóságra semmit nem tekintő gyalázása. Ettől még a művelt és egyébként kitűnő modorú Melanchthon sem tartózkodott. De mindenkit felülmúlt benne Luther, aki röpirataiban a szentéletű pápát erkölcstelen szörnyetegnek, ostobának és tudatlannak mondotta, afféle löweni magisternek, — „ott ugyanis doktorrá tesznek ilyen szamarakat is!"

Az e légkörben keletkezett s a birodalmi gyűlés által a pápának adott válasz e szerint nagyon hűvös volt: a wormsi határozatot nem lehet végrehajtani,

mert az a nép között lázadást idézne elő. A rendek a maguk részéről megismételték panaszaikat és „egyetemes, szabad zsinatot" kívántak valamelyik német városban. Csak arra mutattak készséget, hogy megakadályozzák, hogy Luther és társai lázító tartalmú könyveket nyomassanak. A válasz meg sem emlékezett arról, hogy a pápa hatalmas összeget küldött a Német Birodalomnak a török veszély ellen való megsegítésére.

Chieregati nem fogadta el ezt a választ. Elkedvetlenedve hagyta el Nürnberget. A lutheránus propaganda erősen kihasználta ottani szereplését. A támadók saját diadaluknak tüntették fel a pápa reformszándékait, a török veszélyre vonatkozó előterjesztéseit pedig ellenségesen kommentálták. Ott, ahol Chieregati azt mondta, hogy ha elvész Magyarország, akkor Németország is nemsokára a törökök birtokába jut, azt mondták: „Inkább szolgálunk a törököknek, mint a legnagyobb és legfértelmesebb szörnyetegnek és Isten ellenségének!"

A nürnbergi birodalmi gyűlés elutasító magatartása a pápasággal szemben egy az Egyház felé ellenségessé, legalábbis idegenkedővé vált nemzeti érzület első bemutatkozása volt. A pápa személyének helyettese hasztalanul érvelt és vitázott velük. A levegőben már ott erjedt a gondolat, hogy a német nép eisenachi fiának vitája a pápasággal voltakép német ügy!

VI. Adorjánnak igaza volt, amikor a német kérdés mellett a törökellenes akciót sürgette. 1522 december 21-én elesett a kereszténység előretolt tengeri bástyafoka, Rhodus szigete, amelyet a keresztesek egy teljes éven át példaadó hősiességgel védelmeztek és amelynek védelme körül VI. Adorján valóságos törökellenes koalíciót kívánt összehozni. Rhodus elestével nyitva állott az út a Földközi-tenger keleti felének meghó-

dítására. A törökellenes összefogás gondolatát VI. Adorján személyes jellegű levelekkel is ápolta.

Ő MAGA írt a fejedelmeknek: háromévi fegyverszünetet kért Európa keresztény nemzetei között s minden más részletkérdés előtt a közös ellenség visszaszorítását sürgette. Feltűnően szívén feküdt Magyarország sorsa. Először Colonna, majd Campeggio bíborosokat akarta odaküldeni és annak ellenére, hogy a pénzforrások szinte kiapadni látszottak, Magyarország számára pénzt akart szerezni. Csak a legnagyobb nehézségek árán sikerült 50,000 aranyat összeszednie s De Vio Kajetán személyében alkalmas követet találnia. Már súlyos beteg volt, lázrohamokat kapott, amikor a konzisztóriumokon még mindig a Magyarországból és Horvátországból érkező segélykiáltásokat tárgyalta és az elinduló követ után még betegágyáról is futárral küldetett új pénzt. Ennek az évnek, 1523-nak nyarán úgy látszott, mintha fáradozásai sikerülhetnének. Augusztusban megalakult a törökellenes líga, amelyhez csatlakozott a pápa, a császár, az angol király, az osztrák főherceg, Milánó, Firenze, Génua, Sziéna és Lucca. Azt határozták, hogy közös hadsereget állítanak fel a lombard síkon s a pápa kötelezte magát, hogy erre a célra 15,000 aranyat fizet havonta.

A Líga egyezségokmányának aláírása után két nappal a pápa ünnepélyes körmenetet tartatott a Santa Maria Maggiorében és ott hirdette ki a szövetségkötést. A hosszú lovaglás az égő augusztusi forróságban s hosszas erőfeszítései ágyba döntötték. A nagy ügy érdekében még ágya köré gyüjtötte a konzisztóriumot s azon elnökölt, de szeptember 14-én meghalt. Alakja magánosan áll a kor pápái közt, életének tisztaságában, érzületeinek teljesen az Egyház érdekeivel való összeolvadottságában. Ha történelmi egyéniségeket nemcsak eredményeikkel, hanem törekvéseikkel és jellemük méreteivel mérhetünk, akkor Adorján pápa bizonyára megérdemli a „nagy" jelzőt. Tragikus, hogy a németség akkor adott utoljára pápát sz. Péter

trónusának, amikor sorsát ennyire el kívánta az Egyházétól szakítani!

Adorján halála után Medici Giulio bíboros lett a pápa, aki a VII. Kelemen (1523—1533) nevet vette fel. Amikor megválasztották, csak 45 éves volt, de már hosszú egyházi pályafutás állott mögötte.

MINT MINDEN MEDICI, ő is fölényes, nagyúri megjelenésű ember, sok kitűnő emberi tulajdonsággal: külsőleg páratlanul fegyelmezett volt, rendszerető és bőkezű, önmagával szemben igénytelen, tiszta életű, pártfogója a tudománynak, irodalomnak és művészeteknek.

A közvélemény azt várta tőle, hogy minden irányban békét fog teremteni. De a várakozásokban, amelyeket pápaságához csatoltak, már kortársainak csalódniok kellett. A fényes emberi tulajdonságokkal megáldott második Medici-pápa minden figyelme túlságosan a diplomáciai eseményeké volt, túlságosan a politika terén látta a maga feladatát és ott is feltűnő ingadozást és állhatatlanságot tanúsított.

Mint X. Leó, ő is mindenekelőtt politikai eszközökkel vélte leküzdhetőnek a Németországban elindult mozgalmat. Viszont ő már teljesen átlátta a szakadás jelentőségét és az sok nyugtalanságot okozott neki. Alig néhány héttel megválasztása után, elődéhez hasonlatosan, azonnal követül küldötte a kiváló Campeggio kardinálist a német, cseh, magyar, lengyel földre és a három skandináv ország területére.

A NÜRNBERGI BIRODALMI GYŰLÉSRE utazó követnek utazása közben alkalma volt megfigyelni a veszedelmes változásokat, amelyek az Alpokon túl az Egyházzal szemben bekövetkeztek. Az egyes helyeken hosszabb ideig időző követség néhol már napijáróföldeken alig talált papot, üres plébániák, üres templomok és hűtlen kolostorok fogadták, ellenszenv, ridegség, a csőcselék gúnyja és támadásai. Hidegség, gyanakvás és az ellenállás légköre a birodalmi gyűlésen. Amilyen nagyvonalúan kívánta ő

az Egyház érdekeit és egységét megvédelmezni a gyűlés előtt, ugyanolyan kicsinyesen kívántak azok a tárgyalásokat kizárólag a pápai jövedelmeknek csökkentésére és a pápai joghatóságnak Németország felett való szűkítésére korlátozni. Semmiféle fáradozással nem sikerült elérnie mást, mint hogy V. Károly, aki kényszerhelyzetében nem lehetett független a Német Birodalom rendjeinek közvéleményétől, egy semmitmondó rendeletet írt alá, melyben ajánlja a rendeknek, hogy „amennyiben lehetséges", hajtsák végre a wormsi ediktumot. Végül a rendek egy a német földön tartandó „szabad zsinat" tartását kívánták és azt, hogy a német rendeknek az előző, nürnbergi gyűlésen összeállított ú. n. „száz sérelmét" a következő, speyeri gyűlés vizsgálja át. Ugyancsak vizsgálja át és döntsön egy bizottság a Luther-hirdette tételek ügyében. A birodalmi gyűlés többsége tehát maga akarta a szóbanforgó vallási kérdéseket eldönteni. Ilyen állásfoglalást Campeggio nem fogadhatott el.

VII. Kelemen bíborosi kongregációt alakított a német hitújítás kérdésének megvizsgálására. Ez a bizottság főkép négy kérdéssel foglalkozott: a wormsi ediktum végrehajtásának lehetőségével, a Speyerben tervezett tárgyalásokkal, a zsinat kérdésével és a „száz sérelemmel". Ugyanekkor az Egyházhoz és a pápához hű Németországban 1524 június 5-én főkép Campeggio fáradozásai folytán katolikus szövetség jött létre. Részesei — az osztrák főherceg, a bajor herceg, több érsek és püspök — kötelezték magukat a wormsi ediktum végrehajtására s arra, hogy az újításokat nem tűrik, nem engedik meg papjaik házasodását, egyházi reformokba kezdenek és a híveiket terhelő egyházi adókat erősen csökkentik. Ugyanilyen szövetség alakult Észak-Németországban, Dessauban.

Viszont az újhitűek agitációja politikai téren is nagy erővel folyt. Az elégedetlenséget a nép között egyre terjesztették s már V. Károly letételének és más császár választásának hírét is terjesztették. A császárság erőinek e lehanyatlása idején tört ki a Német Biroda-

lomnak és a német társadalomnak súlyos lelki és szociális válsága: a parasztháború.

A társadalom rendi szerkezete Németországban is leginkább a parasztság számára jelentette fejlődése súlyos akadályát és súlyos terheket. Az elégedetlenség már a 15. század utolsó évtizedeiben magasra nőtt és több helyi lázadásban robbant ki. Az izgalmat és a nyugtalanságot rendkívül fokozták a Wittenberg körül elindult túlzások, amelyek az újrakeresztelők szektájában a szociális térre is hamarosan átcsaptak. A „keresztény és evangéliumi szabadság" jelszava méginkább fokozta a feszültséget. Luthertől sem volt idegen a gondolat, hogy a parasztrend tömegeinek fellázításával tör a fejedelmek, főkép az egyházi választók ellen és semmisíti meg hatalmukat. Azonban mozgalma eme szándék megnyilvánulása nélkül is egy szociális forradalom előkészítőjévé vált, mert prédikátorai mindazokat az egyházi és világi uralkodókat, akik az új tanításoknak ellenségei voltak, mint zsarnokokat s az evangélium üldözőit bélyegezték meg és lázították ellenük híveiket.

MÁR 1524 TAVASZÁN úgy tetszett, hogy a huszita lázadás napjai tértek vissza, csakhogy ezúttal Németországban, a sváb, frank, thüringiai és szász tartományban s a Rajna vidékén. A lázadás úgy terjedt, mint a futótűz, a parasztcsapatok templomokat és kolostorokat pusztítottak, egyházi földeket vettek birtokukba. Élükön részint garázda lovagok álltak, részint a német humanizmus kitermelte értelmiség jellemi és erkölcsi proletárjai, félbenmaradt diákok, hivatásukat és helyüket elhagyott papok és szerzetesek, az új hit különféle rétegekből összeverődött prédikátorai, akik gyujtó beszédekkel s izgató röpiratokkal lázították fel a parasztlömegeket. Nevezetes emléke a parasztlázadásnak a parasztság 12 „panaszcikkelye", amely azt követeli, hogy a községek maguk válasszák s tegyék le papjaikat, töröljék el az állat- és gabonatizedet, szűnjék meg a jobbágyság, amely Krisztus vére által megvál-

tott parasztokat mások tulajdonává tesz, legyen szabad a vadászat, halászat és az erdők haszna, viszont az uraknak ne legyen szabad parasztí földeken vadászni és ezzel kárt okozni. A parasztság azt követelte, hogy a bibliából mutassák ki követeléseinek törvénytelenségét, viszont ugyanazt tegyék a jog- és társadalomszervezés forrásává. A Németország fölé szakadt tűzvészben Luther tanai szolgáltak jelszavakul.

Ez a következés magát Luthert is megfélemlítette.

Luther eleinte megpróbálkozott mindkét fél felé igazságot szolgáltatni, mindkettőt saját befolyásának körében tartani. 1525 májusában kiadta Békeintelem c. művét és ebben mind a fejedelmeket és a világi urakat intette, mind a parasztokat türelemre ösztönözte. Úgy látszott, mintha az egész Németország sorsa az ő kezében lenne.

A felrázott parasztságot azonban most már csak fegyverrel lehetett leverni. Leveretése a legkegyetlenebb módon meg is történt. Mikor a régi társadalmi rend megmozdult, hogy a rendelkezésre álló erőkkel legázolja az ellene indult lázadást, akkor már Luther is a győztes félhez csatlakozott s A gyilkos és rabló parasztok ellen írt röpiratában arra buzdította az urakat, hogy „gyilkolják, akasszák fel és égessék meg a fellázadt parasztokat, bánjanak velük úgy, mint vadállatokkal szokás". Állásváltoztatása nemcsak a tömegeket döbbentette meg, hanem híveit és ellenfeleit is, ő azonban nyugodt fölénnyel hivatkozott arra, hogy belőle Isten szava beszél. „En, Luther Márton, én vertem le a parasztok lázadását, én vertem őket agyon. Minden vérük az én fejemre hull, én azonban visszahárítom azt arra az Istenre, aki belőlem beszélt . . ."

Egyébként a parasztháború pusztításainak közepette hagyta el végleg rendjét s vette el Melanchthon heves ellenzésével nem törődve a nimpteni kolostorból kilépett apácát, Bóra Katalint. Házassága kietlen

volt a kispolgári stílusú s az egyéniség és a test bájait egyaránt nélkülöző tudatlan házastárs oldalán. Már házassága előtt, de még inkább annak sivár súlya alatt egyre gyakrabban keresett feledést a szórakozásban és italban.

Az itáliai és európai politika kérdéseiben VII. Kelemen visszatérítette a pápai politikát II. Gyula diplomáciájának vonalvezetésére, az itáliai félsziget felett megjelent idegen hatalmasságok ellen való küzdelemre, azonban II. Gyulának erélye, határozottsága s hatalmi eszközei nélkül.

CÉLJAIT PUSZTÁN a diplomácia hálózatával akarta megvalósítani, egyik ellenfél ellen a másikkal szövetkezve, a kor és az itáliai félsziget diplomáciai játékának kifinomult módján. Sok körülmény menti őt: tapasztalatai alapján a pápaságnak volt oka attól félni, hogy V. Károly túlhatalma maga alá kívánja kényszeríteni a pápaságot. A német hitszakadással kapcsolatban is állandóan élesen megmutatkozott, mit jelent az, ha a császári hatalom a maga európai túlsúlyára támaszkodva magától függőnek gondolja a pápaságot.

Ez az aggodalom ösztönözte VII. Kelement arra, hogy I. Ferenccel V. Károly ellen szövetkezzék; de mikor a francia király a páviai csatában döntő vereséget szenvedett, sőt foglyul is esett, VII. Kelemen sietett békét kötni a császárral. Ám az 1526-ban diktált és aláírt madridi béke feltételei olyan súlyosak voltak, hogy a német-spanyol impérium minden ellenfele újra összefogott és a cognaci ligában egyesült ellene Anglia, Velence, Milano, Firenze és Franciaország. Hozzájuk csatlakozott VII. Kelemen is. Az ekkor kitört háborúban V. Károly züllött és fizetetlen zsoldosai, legtöbben már lutheranizálók, az ugyanilyen érzületű Frundsberg vezetése alatt Rómáig vonultak és először a Leó-város falai közül, majd az Angyalvárból is kiostromolták a pápát,

megszállották a várat és fogságba ejtették VII. Kelement bíborosaival együtt.

A politikai egyenetlenségtől, részuralmaktól és zavaroktól felemésztett Itália ekkor látta utoljára az északi betörők hadmenetét. A spanyolokból, németekből, de olaszokból is álló sereg elpusztította az örök várost, felgyujtotta azt, templomait kirabolta és vandál módon megrongálta. Az esemény, a „Sacco di Roma", rendkívül mély benyomással volt az egész korra, főkép magukra a rómaiakra. Itáliában s főleg Rómában fokozta az önálló itáliai államiság hiányának érzetét, míg az egyházi körök a borzalmas kudarcban az egyházi főhatalom és a kúria annyiszor felpanaszolt lesüllyedésének következményét látta. A pápaság roppant megaláztatása úgy tűnt fel mindenkinek, mint mindazoknak a politikai jellegű törekvéseknek szörnyű kudarca, amelyek a pápai szék köré vonódtak.

HÉT ÉVIG URALKODOTT még a pápa, de félénksége és határozatlansága csak nőtt e kudarc után. V. Károllyal, aki maga is megdöbbent Róma pusztulásának hírére, békét kötött, sőt a családja részére megkapta Firenzét és Toscanát.

Az egyezséggel, amellyel VII. Kelemen politikája meghajolt a császári túlhatalom előtt, hosszú idők törekvései értek véget. Itália számára ezután századokra a Habsburgok északitáliai uralma és Nápolynak a spanyol királysághoz vagy legalábbis a spanyol hatalmi befolyás köréhez való tartozása a maradandó állapot. Sem VII. Kelemen pápaságának, sem az utána következő pápák diplomáciájának nincs módja többé ezen a hatalmi helyzeten döntő változásokat előidézni; a pápaság lassan másutt kénytelen keresni függetlenségének biztosítékait, újra visszatérve a pápaság külpolitikájának ama vonalaira, amelyeket egy nemes értelemben nemzetekfeletti hatalmasság jelent.

Hátra volt még az Egyház túlságos hozzákötöttsége a kor kulturális értékrendszeréhez, a reneszánszhoz. Most már az ezzel való leszámolás váratlan gyorsasággal történt. 1530-ban a bolognai Szent Petronius-templomban

VII. Kelemen pápa és V. Károly császár találkoztak; ugyanebben az évben az augsburgi birodalmi gyűlés mint politikai hatalmat és új hitéleti rendszert kénytelen volt elfogadni a lutheranizmust: annak hirdetői és tanainak futárai ott vannak egész Európában Angliától Erdélyig; a keresztény világ északi határain lévő Skandinávia mindhárom országa egyetlen roppanással szakad el az Egyháztól. Ugyancsak 1530-ban a párizsi Sorbonne-on újra megjelenik annak egy hajdani tanulója, aki egy a lutheranizmus germán jellegzetességeinél egyetemesebb, helyi adottságokhoz kevésbbé kötött, a lutheranizmus tételeinél zártabb, formailag logikusabb tételrendszert fog alkotni: Kálvin János. Ugyanezekben az években, 1530-tól 1534-ig végzetes levelek jönnek és mennek a csatornán át, a pápai kúria és VIII. Henrik angol király udvara között. Ezekben a levelekben már elszakadásra készül Anglia s vele egy kialakuló világbirodalom.

Mindez rohamos gyorsasággal folyt le, de lélektani hatásaival páratlan mértékben szorított háttérbe minden más gondot a következő pápák számára. E kor tárgyalásában most már azoknak az eseményeknek rajzára szorítkozunk, amelyek az elkövetkező századokra döntő méretekben változtatták meg egész Európa hitéleti és lelki képét.

5.

Luther a politikai érvényesülés eszközeit is fegyvertárába iktatja. V. Károly dilemmája: a Birodalom egységének meglazitása, vagy engedmények a vallási téren. A lutheránizmus új egyházszervezeti formákat keres. A tartományi cezaropapizmus kialakulása.

A parasztlázadás után egyre jobban nő és kibontakozik Luthernek mint politikusnak alakja. Vele mint a német élet kérdéseinek máig elevenen ható irányjelzőjével egyre többet foglalkozik a német történetírás.

LUTHER MOZGALMA csakugyan új vonást vegyít a német öntudat anyagába, új elemet a német érzésvilágba, a németségnek vagy legalább a németség nagyobb felének saját magáról és az őt környező nemzetekről való felfogásába. Nem jelentéktelen, hogy a protestánssá lett németség egy viharos gyorsasággal elindult és lefolyt vallási világmozgalom kezdeményezőjének és vezetőjének érezhette magát.

A németség számára tragikus, hogy a tömegekből feltörő új erők éppen akkor ütköztek össze a császári főhatalommal, amikor ennek a hatalomnak jelvényeit olyan ember viselte, aki egyénisége és gondolatvilága folytán, de a rendelkezésére álló külső erőknél fogva is alkalmas lett volna arra, hogy a német nép egyesítésének világtörténeti feladatát végrehajtsa. V. Károly a császárságnak formálissá lett jellegén túl reális tartalmat és hatalmat is kívánt adni. Minthogy Luther mozgalmának alkata és szelleme szerint a katolikus császár politikájával szemközt találta magát, természetszerűleg inkább azokkal a politikai erőkkel szövetkezett, amelyek a császári hatalomnak valósággáválását nem látták szívesen: a német tartományok részuralmi törekvéseket képviselő fejedelmeivel. Ezeknek több tényleges hatalmi eszköz állt rendelkezésükre a maguk területén, mint a császárnak, aki e mellett nem egyszer öt-hat fronton vívta Európában a maga egyéb érdekeltségeinek harcait.

Luther 1522 előtt alig mutat politikusi vonásokat, utána azonban pontosan látja, hogy mozgalma politikai kihatásokkal is jár. Először a lovagok mozgalmában látja szövetségesét, később a parasztság forradalmában sejti a szövetségest, azonban ösztönszerűen nem mer rá építeni, de aztán feleszmél s villámgyorsan elpártol ettől a gondolattól. Most már nem hiszi azt, amit mozgalma kezdetén, a saját maga előtt való igazolás érzelmi önkívületében hitt: hogy a tiszta evangélium tana oly megtermékenyítő erő, mint a tavaszi eső, amely ellenállhatatlanul serkent virulásba egy új évszakot. Most már pontosan tudja, hogy mozgalmának világi támaszra és világi keretekre van szüksége.

1517-től 1524-ig, mindössze hét év alatt, különféle fordulói zajlottak le mozgalmának. Eleinte azt hitte, hogy maga az Egyház hajol meg tanai előtt. Azután abban reménykedett, hogy tanításai az egész világegyház közös mozgalmává lesznek. A wormsi diéta meggyőzte arról, hogy a tanai mellett való helytállás nem könnyű feladat a Birodalmon és tartományokon belül sem: a wartburgi időszak az ennek megfelelő mozgalomátszervezést jelenti. Végül az újrakeresztelők és pártütő tanítványok túlzásai meggyőzik őt egy egyházszervezői munka szükségességéről.

Az események maguk sodorták oda, hogy a régi Egyház helyének és illetékességének elfoglalása helyett egy új illetékességre hivatkozó egyházszervezetet teremtsen.

1525-ben azzal az intéssel fordult János választófejedelemhez, aki Bölcs Frigyes utóda volt, hogy mivel Szászországban teljesen megszűnt a régi egyházi élet, az új állapotokat belátható időre rendezni kell s az egyházi szerkezet számára valamiféle alkotmányt kell teremteni. Ezt pedig nem lehet várni mástól, mint a tartomány felett uralkodó fejedelmi hatalomtól. Maga az eddigi püspöki hatalom is megszűnt. 1525-ben Rorarius Mihályt már az új hit első, bizonytalan formái szerint ordinálták Wittenbergben, maguk sem tudták, mivé. Kétes volt bármiféle középponti egyházi igazgatás érvényessége az egyes hitközségek felett, amelyek most szótöbbséggel választották és tették le prédikátoraikat. Ez a demokratikus jellegű egyházi alkotmány azonban formátlan volt, anarchikus állapotokat takart.

János választófejedelem elfogadta Luther kérését s mindenekelőtt az adott helyzetet állapította meg, elrendelve az első egyházi vizitációt. Ezzel a tényekedéssel felmerült a lutheranizmus tartományaiban s jelentősebb ellenállás nélkül gyakorlatba lépett a fejedelmi

egyházfőség ténye. Ennek a tartományi cezaropapizmusnak politikai jelentőségét, amelyet hamarosan más tartományok is követtek, belső vonakodása ellenére felismerte maga Luther is, de ugyanekkor jól látta az ezzel hamarosan adódó káros következéseket is. Mint politikus azonban megalkudott a helyzettel, hogy gyakorlatilag érvényesíthető hatalmi biztosítékokat szerezzen „egyháza" számára. A világi hatalmat hívta segítségül és végrehajtó eszközül. A német nép sorsa és politikai egysége ekkor és ezzel darabolódott fel és a protestantizmushoz kapcsolódó német küldetéstudat belefutott a tartományi fejedelmek egyre aprózódó helyi zsarnokságainak zsákutcájába háromszáz évre.

A PROTESTANTIZMUS és a fejedelmek szövetségének másfajta következése is volt. Nemcsak a lutheranizmus kezében volt egyházszervező eszköz a fejedelmi hatalom, hanem emennek kezében is politikai támasztékká lett a lutheranizmus. A német császárság joggal mérlegelhette a protestantizmust úgy, mint a maga koncepciói szerint megvalósítani kívánt német egység hatalmi és politikai ellenfelét, amellyel szemben fegyvert is kellett fognia, ahogyan a lutheri mozgalom maga is hatalmát politikaivá igyekezett átváltani s a maga céljaiért azonnal katonai készültséget is teremtett.

Azokban az ú. n. vallásháborúkban, amelyek egész Európát megrázkódtatták és amelyek a 16. század negyvenes éveinek kezdetétől a 17. század negyvenes éveinek végéig egy viharos és rettentő századot töltenek be: ez a politikai jelleg uralkodik mindenütt. Nemcsak a lutheranizmus kötött szövetséget mindenütt politikai erőkkel és politikai hatalommal, hanem a nyugati kereszténység nagy hitszakadási mozgalmainak többi újítói is mind ezt keresték. Kálvin már úgy kezeli ezt a fogást, mint természetes eszközt.

A lutheranizmus egyházszervezésének a szászországi első szervezés maradt az általános mintája. János választófejedelem vizitációs bizottsága — két jogász és két

teológus, köztük az egyik Melanchthon — 1527-ben és 28-ban végrehajtotta a szász fejedelemség egyházi „megvizsgálását", kijelölte a tanítás és istentisztelet alapvonalait, rendelkezéseket hozott lelkészségek és iskolák állításáról és ott, ahol ellenállással találkozott, a világi hatalmat vette igénybe.

AZ ÚJ INTÉZKEDÉSEK szellemi alapja Melanchthon vizitációs könyvecskéje volt (1527), amelyről Luther azt írta, hogy nem törvénykönyv, nem is afféle új pápai dekretálé, hanem „csak története, bizonysága és megvallása a hitnek". Azonban hamarosan nyilvánvalóvá lett, hogy a hitnek ez a története, bizonysága és megvallása kötelezőbb érvényű, mint az eddig hirdetett „evangéliumi és keresztény szabadság". A tanítás egységének előmozdítására 1529-ben Luther megírta a maga nagyobb és kisebb katekizmusát. Később az egyes lelkészségeknek és bizonyos középponti kérdéseknek intézésére felállították az egyházi felügyelőségeket, az ú. n. superintendenciákat, majd a felügyelőségek területének lelkészi és világi tagjaiból az ú. n. konzisztóriumokat. A legalább helyi értelemben vett központosító törekvések bevezetése nem történt ellenállás nélkül, a gyakorlati vonakodást maguk az eddig csak híveiktől függő, de azokat feltétlenül befolyásolni tudó lelkészek képviselték. Az elvi alapot egy hitehagyott franciskánus, Lambert Ferenc képviselte, aki demokratikus alapokon épülő, zsinati rendszerű egyházközösségekért harcolt Hessenben. Ezt a rendszert azonban Fülöp hesseni őrgróf hamarosan és erélyesen a szászországival váltotta fel. Fülöp maga irányította a protestantizmus terjesztését a saját tartományában: ő döntött arról, hogy alattvalói az új hitet kötelesek vallani. Az 1527-ben tartott marburgi összejövetelen kimondotta, hogy a régi Egyházhoz ragaszkodó papoknak, szerzeteseknek a tartomány területéről el kell távozniok. Ugyanezt a módszert követte György anspachi őrgróf és számos birodalmi város, így Nürnberg, a majnai Frankfurt, Bréma és Ulm, Straszburg, Magdeburg és Halle. Ezeken a helyeken a városi tanács kívánta magának azokat a jogokat, amelyeket egyebütt a fejedelmek gyakoroltak.

A hitszakadási mozgalom e belső megerősödése-

nek láttára az Egyház ügyeiért felelősséget érző katolikus fejedelmek sem maradtak tétlenül. Mainzi Albert, Szász György, Braunschweigi Henrik és a straszburgi püspök közös lépésre határozták el magukat. Viszont a protestáns fejedelmek 1526 május 4-én megkötötték a torgaui egyezményt, amelyben kölcsönös támogatásra kötelezték magukat. A szövetségbe, amely először osztotta a németséget katolikus és protestáns részre, belépett a szász választófejedelem, a hesseni őrgróf, a braunschweigi herceg, Mecklenburgi Henrik, Anhalti János, Mansfeld Albert és Magdeburg.

A PROTESTANTIZMUS mai történetírói abban keresik az annyifelé ágazodó protestantizmus belső egységét, hogy szerintük ugyanazon gondolatnak a különféle európai országokban jelentkező formákban való fellépése lényegében azonos folyamat, amely mellett a dogmatikai eltérések csekély jelentőségűek s egyszerűen történelmi és helyi okokra, továbbá a vezetők egyéni alkatára vezethetők vissza. Így a svájci zwingliánizmus mozgalma, a francia és az angol hitszakadás, a protestantizmusnak Skóciában jelentkező formája. Sőt van magyar vélemény, amely a magyarországi kálvinizmust is egészen eredeti, magyar jelenségnek tartja s elindítóját és formaadóját, Melius Juhász Pétert Lutherrel, Zwinglivel és Kálvinnal egyenlőrangú reformátornak tekinti. E vélemény szerint a magyar protestantizmus pusztán egy önkénytelenül adódó párhuzamosság folytán találkozott a kálvini tannal.

Ez az ellentétek lefokozására törekvő magyarázat önként süllyeszti a protestantizmust külső történelmi jelenséggé, pusztán szubjektív igazolást keres dogmatikájának tárgyi eltérései számára, nem pedig tárgyi érvényességét kutatja a protestáns hitágazatoknak. Azonban a protestantizmus hívőinek tábora mint pozitív dogmatikai igazságtartalmak birtokosa áll századokon át az Egyházzal és az Egyház hívőivel szemben. Sőt az ellentétek az egyes protestáns irányok között nem voltak kevésbbé élesek, mint a régi Egyházzal szemben. Így névleg a zwingliánizmusban.

6.

Zwingli fellépése. A svájci helyzet különleges vonásai. Zwingli tanai s Lutherrel való szembehelyezkedése.

Svájc társadalmi és vallási közviszonyai nem különböztek a német föld közviszonyaitól, az itt kitört hitszakadás azonban a németétől eltérően éles politikai jelleget öltött. Ennek az a magyarázata, hogy Svájc területére idegen földön fekvő metropóliák nyúltak be, ami aztán a politikai érzületnek az egyházi érzülettel való szembekerülését vonta maga után. Ennek az ellentétes érzületnek ugyanúgy mint német földön Luther, Svájcban Zwingli Ulrik adott szellemi tartalmat, mozgalmi formákat.

ZWINGLI 1484 január 1-én született Wildhausban, jómódú parasztcsaládból; tehát majdnem egyidős Lutherrel. Már fiatal korában megnyilvánult hajlama a humanista irodalom, a nyelvek és az egyházi kérdések iránt. Becsvágyó, élénk és erélyes szellem: egyházi ösztöndíjjal végezte egyetemi tanulmányait, egyebek közt a bécsi egyetemen is, ahonnan azonban erkölcstelen életmódja miatt elküldték. Érzéki hajlamai ellenére pap lett s az einsiedelni kegyhely hitszónoka.

Az alakuló svájci államiságnak és társadalomnak fő kérdése a kor társadalmi szerkezetével, a hűbériséggel függött össze. A nemesi és egyházi birtokok miatt kicsiny területre szorult svájci parasztság, sőt a nemesség számára alig volt más életlehetőség, mint hogy a kor háborúinak a katonaanyagot szolgáltatta. A kor hadsereg-rendszere a zsoldos hadsereg volt, s mind a velencei, mind a milánói uralmak, mind a császár, mind a francia királyság nagyon szívesen látta szolgálatában az egészséges, erőteljes svájci zsoldos népet. Másrészt a Svájccal szomszédos hatalmak szívesen gondoltak arra, hogy az értékes katonai emberanyagot szolgáltató tartományokat birtokukba vegyék. Az ezzel szemben öntudatra ébredező svájci öntudat élén a gazdagságukra, műveltségükre, önállóságukra büszke városok álltak. Zwingli mozgalma szoros kapcsolatban állt ezzel a nemzeti és polgári öntudattal. S bár az általa

alapított közösségek később lutheránus vagy kálvinista tanokat vettek át és azok egyházi közösségéhez csatlakoztak s bár zwingliánizmus ma már alig van, a kialakuló svájci nemzeti érzés és történetírás Svájc nemzeti hősének tekinti Zwinglit, sőt politikai szerepe mellett a hitszakadásban való szereplése is lassankint elhalványult.

Zwingli Zürichnek 1518-ban lett kiváltképeni politikai prédikátora. Már ekkor feltört belőle a féltékenység Luther iránt, akinek szereplését nagy figyelemmel nézte és elébe akart vágni, mielőtt még a wittenbergi tanítások Svájcba átcsapnának.

A búcsú kérdésébe éppen Luther példájától ösztönöztetve, ő is be kívánt avatkozni, de egyházi főhatósága kellő időben úgy intézkedett, hogy egyáltalában nem engedte meg a búcsú kérdéseinek feszegetését. Zwingli szoros kapcsolatokat tartott fenn a városi polgárságnak azzal a vezető rétegével, amely egyre jobban a német földről odaterjedt gondolatoknak hatása alá került. 1522-ben ő és társai kijelentették a püspöknek, hogy nem kívánnak máskép, csak a tiszta evangélium szerint élni, prédikálni. Zwingli ugyanekkor részint Luthert követve, részint a saját alaptételeiből önként következően, elvetett mindent a hit dolgaiból, ami az egyházi tekintéllyel volt kapcsolatban. VI. Adorján pápának szelíd hangú intése sem hatott rá.

KÖZBEN A HELYZETET nyilt szakadásig érlelte ki az a hitvita, amelyet a városi tanács rendelt el és amelyre a konstanzi püspököt is meghívták; a püspök nem jött el, fővikáriusa is csak azért jelent meg, hogy a gyűlés jogtalan volta miatt tiltakozzék. Zwingli 67 tételével nem kívánt vitába ereszkedni, azonban néhány kérdéshez mégis hozzászólt, mire a jelenlevők legyőzött félnek jelentették ki. A vita tételei szerint a biblia a hit egyetlen forrása s Krisztus az Egyház egyetlen feje, az Egyház a kiválasztottak társasága, a pápai és püspöki hatalom semmis, a misének nincsen áldozati jellege. Zwingli e tételek szerint indította el Zürichben a keresztény élet

átszervezését, megírta a Bevezetést az evangéliumi életbe és elvette azt a Reinhart Anna nevű özvegyet, akivel már évek óta együtt élt. Az ő istentiszteleteiken jelent meg először a protestáns templomok későbbi rettenetes sivársága: Zwingli minden oltárt, minden képet, hangszert megsemmisített, úrvacsoráik tartásakor dísztelen, kopár asztalon álltak a kenyeres kosarak és boros kelyhek.

Zwingli tanai erősen pantheista és manicheus ízűek, a világot majdnem Istennel azonosítják, egynek veszik az isteni akaratot és a szükségszerűséget, elvetik bármely teremtmény szabadságának minden lehetőségét. Ha valaki tagadja az akarat szabadságát, akkor ebből önként következik, hogy nincs bűn sem. Zwingli mégis ismer bűnt, büntetést és üdvözülést. Az itt feltáruló ellentéteket Zwingli nem tudta áthidalni s megelégedett annak hangoztatásával, hogy az áteredő bűn teljesen átjárta az emberi természetet, azért ellenállhatatlan: így az érzékek bűneivel nem is lehet szembeszállni. Zwingli szerint végül minden emberi lény visszatér Istenbe, aki mindenkinek személyi létét beleolvasztja a saját egyetemes létébe.

A Zwingli-hirdette tanok és a Zürichben bevezetett új rendszer ellen a szomszédos Luzern katolikusai erélyesen tiltakoztak és intették a zürichieket, hogy ne vessék el könnyelműen ősi hitüket. Azonban Zürich városi tanácsa meg akart szabadulni a konstanzi püspöknek való alárendeltségből s ezért Zwinglit támogatta. Közben Svájcban felbukkantak a német földről jelentkezett más újítások is, így az újrakeresztelők, Bázelben pedig más svájci reformátorok.

ÖKOLAMPADIUS JÁNOS a legkalandosabb és legmozgalmasabb életű reformátorok egyike. 1482-ben született a svájci Weinsbergben. Bolognában hallgatott jogot és Heidelbergben teológiát, Bázelben lett pap és teológiai tanár. Itt ismerkedett össze Erasmussal. Bázelben a Frobenius-nyomda a korai reformáció nyomtatványainak egyik leg-

nagyobb előállítója volt, sőt Zwingli barátai, Capito János és Reublin plébános itt terjesztették a zwingliánizmust. Befolyásuk alatt hajolt Ökolampadius az új tanításokhoz és miután egyideig Augsburgban a székesegyház hitszónoka, majd Altmünster kolostorban szerzetes volt, nyiltan fellépett véleményeivel. Kolostora kivetette, mire visszatért Bázelbe s a kálvinizmust megelőző francia prereformáció egyik menekültjével, Farel Vilmossal és az egyetem egyik tanárával, Münster Sebestyénnel együtt kiharcolta Bázel reformációját, az eleinte ellenkező, de később felejük hajló egyetem és városi tanács segítségével.

Ökolampadius tanításai furcsa egyveleget mutatnak, összehangoló kísérleteket a Luther- és Zwingli-féle gondolatok között. Egységes és külön rendszerré soha nem szilárdultak, ellenben jelentkeznek Kálvin tanrendszerében. Ökolampadius straszburgi és bázeli barátai sorra bukkannak fel Kálvin körében.

Nagyjából ugyanezek a jelenségek játszódtak le Schaffhausenben, Bernben, Sankt-Gallenben és a graubündeni kantonban.

7.

Az 1526-i és 29-i speyeri gyűlés és a két fél éles összecsapásai. V. Károly békéltető kisérletei. A protestálók. Zwingli és Luther harca.

A Német Birodalom protestáns világi erőinek szövetsége az 1526 júliusában megnyílt speyeri gyűlésen már mint közös szerkezet lépett fel. Míg Magyarország felé a Dunán át már közelgett a török támadás, — II. Szulejmán szultán seregei átlépték már a Dunát — a német újhit vallói és érdekeltjei megtagadták a birodalomnak a török veszély ellen való támogatását. Mivel a török veszély elhárítása a németségnek életkérdése volt, mind V. Károly, mind az osztrák tartományok felett uralkodó Ferdinánd főherceg meghátrált a birodalmi gyűlésről kivonulni készülő protestáns fejedelmi

csoport szövetsége előtt, elhagyták az annyit vitatott wormsi ediktumot, ha formailag nem is, de a valóság szerint túl is menve az egykori protestáns követeléseken, azzal a formulával, hogy a fejedelmeknek Isten előtt való lelkiismeretére s a császár iránt való felelősségre bízták, hogyan hajtják végre a wormsi rendeletet. A speyeri gyűlésnek ebben a határozatában benne van már a magva a híres vallási regionalizmus elvének, amit később a „cujus regio, ejus religio" formula fejezett ki tömören: „akié a föld, azé a vallás."

Ez 1526 augusztus 27-én történt. Míg a német választófejedelmek június óta viszálykodtak és vitatkoztak vallási és politikai kérdéseken, addig megtörtént a katasztrófa: a wormsi ediktum feladása előtt egy nappal a törökök Mohácsnál megsemmisítették a magyar hadsereget. Lajos, Magyarország és Csehország királya, a mohácsi mocsarakban elveszett. Azonban békesség még a wormsi ediktum elhagyásával sem jött létre, mert a protestáns uralkodók kicsi híja, hogy ezen az őszön harcba nem vonultak egymás ellen.

Az 1529-es speyeri birodalmi gyűlésen újra súlyos összecsapásokra került a sor a két fél között. A lutheránus rendek magukkal hozták vitatkozásaikra felkészült hittudósaikat is és azt követelték, hogy mindenekelőtt a vallási kérdéseket tárgyalják. A katolikus rendek viszont, minthogy Bécset a törökök ostromolták, elsősorban a fenyegető török veszély kérdéseit akarták tárgyaltatni. Ezúttal ők is szervezetten és határozottan léptek fel és miután egyelőre még többségben voltak, kimondták, hogy mindazokon a területeken, amelyeken eddig végrehajtották a wormsi ediktumot, ragaszkodni kell az ediktumhoz. Ezzel a mozgalom további terjedését igyekeztek megakadályozni. Elhatározták, hogy azok a területek, amelyek már elfogadták és megszervezték az újítást, óvakodjanak a további bomlasztástól

és főkép szűnjenek meg azokat tovább is terjeszteni. Tilos legyen továbbá az Oltáriszentség ellen nyilvánosan prédikálni s ott, ahol még a régi Egyház formái szerint mondják a misét, megakadályozni a papot a misézésben, a hívőket pedig a misehallgatásban. Az evangéliumot a szentatyák értelmezésében és az újabban felmerülő vitapontok érintése nélkül kell magyarázni.

Ezek a császár indítványára beterjesztett és a többség által megszavazott tételek erélyes lépés voltak az újítások ellen; az újító mozgalomból kisarjadó túlzó szektákkal szemben pedig a rendek többsége még élesebb rendelkezéseket helyezett kilátásba.

Az újítók azonban tiltakoztak, protestáltak mindezek ellen — itt merül fel először a név: protestáns — és a maguk tiltakozó okmányában leszögezték, hogy: 1. a hit dolgaiban nem fogadják el a többségi elvet; 2. tiltakoznak az ellen, hogy egy egyházi közösségen belül kétféle módon lehessen misét mondani; 3. tiltakoznak a régi Egyház formái szerint tartott mise mint bálványozás ellen.

A TILTAKOZÁST A PROTESTÁNS fejedelmek és 14 város írták alá. Külön követség vitte azt az Itáliába utazó császár után, aki a tiltakozásra elutasító választ adott. Engedelmességre intette a tiltakozókat és amikor ezek ezt megtagadták, kicsi híja, hogy el nem fogatta őket. Majd a következő, 1530-as év kezdetére új birodalmi gyűlést hirdetett Augsburgba.

Hamarosan bekövetkezett közben az első összecsapás a hitszakadás német és svájci ágának két vezére, Luther és Zwingli között.

ZWINGLI RÉSZINT LUTHER NYOMÁN, részint egyes tőle független meggondolások alapján azt tanította, hogy a biblia a hit egyedüli forrása s magyarázatára és értelmezésére Isten nem rendelt földi fórumot, a hit forrásait

magyarázni és értelmezni minden ember joga és kötelessége. Ugyancsak az akarat szabadsága Zwingli szerint is hiányos, a rossz is bizonyos értelemben Isten akarata és mint ilyen, kikerülhetetlen: a jócselekedetek nem érdemszerzők és a megigazulásnál nem játszanak szerepet; azonkívül érvénytelenek a búcsúk, a fogadalmak, nincs tisztítótűz, nincs a hívőktől különböző s joghatósággal bíró papság, nincs hierarchikus szervezet. Mindezeken túl a szentségek nem eszközlői, csak külső jelei a kegyelemnek.

Ez utóbbi tétel értelmezésében a sokkal egyszerűbb és nyersebb gondolatvezetésű Zwingli tanítása nem egyezett Lutherével. Luther ugyanis az Oltáriszentségben elismerte Krisztus valóságos jelenlétét. Állásfoglalása nem nélkülözött ugyan bizonyos változásokat, mozgalma elintézésekor ő is hajlamos volt az Eucharisztiát pusztán kenyérnek és bornak tekinteni, később mégis meghajolt a valóságos jelenlét tana előtt. A zwingliánizmus azonban e ponton a maga Lutherénél következetesebb tanításával és a hitéletben is kevesebb kötelességet valló voltával egyszerre csak kényelmetlen versenytársa lett Luther tanításának a rajnamenti vidékeken, ahol azt különösen a svájci humanisták, mint Capito és Butzer terjesztették.

A két tanítás Augsburgban már össze is csapott. Érezhető lett, hogy a város felett a hitéleti és szellemi uralomért Wittenberg és Zürich viaskodik. A viták és viszályok Augsburgon kívül is jelentkeztek s a két egymással egyet nem értő tanítás hívei keményen összecsaptak. Luther most már maga is harcba kívánt bocsátkozni. Meg is kezdte a harcot s a maga rettenetes durvaságával Zwinglit és követőit a sátán szolgáinak és szentségtörőknek nevezte, ördögfiókáknak és hazugoknak. Zwingli sem maradt rest, ő meg Luthert és követőit istenhúsevőknek csúfolta. Zwingli nemsokára örömmel hivatkozott a Szentírásnak mint egyedüli hitforrásnak első csatárjával szemben a Szentírás betűire és boncolta szét azokat teljes grammatikai és értelmi bizonytalansággá, míg a saját csapdájába szorított Luther 1532-ben már a „kedves szentatyák könyveire és írásaira" hivatkozott.

A vitába a protestáns fejedelmek is beleszóltak. János szász választó Luther mellett foglalt állást. Fülöp hesseni őrgróf kiegyenlíteni szeretett volna s ezért rendezte meg 1529-ben a marburgi találkozást. A város egyik fogadójában az újítások mindkét vezére megjelent, mindkettő teljes vezérkarával: Zwingli a bázeli és straszburgi teológusokkal, Luther pedig Melanchthonnal, Osianderrel és Agricolával. A vita nem vezetett semmi eredményre, mindkét fél magát hirdette győztesnek. De hogy a vitának ne pusztán ellentétei éleződjenek ki, írásba foglalták és aláírták azt a 15 tételt, amelyben egyetértettek. Az újítás mindkét irányának vezetői féltékenyek voltak a másik félre. A vita után mindkét irány megtartotta a maga külön tanítását, amely nem egy heves összetűzésre nyujtott még alkalmat; azonkívül a két irány politikai útjai is különváltak.

8.

Az augsburgi birodalmi gyűlésen a lutheránusok beterjesztik hitvallásukat. A katolikus rendek cáfoló irata. Az egyeztető törekvések őszintesége és sikertelensége. A schmalkaldeni szövetség.

Az 1530 júniusában kezdődő augsburgi birodalmi gyűlést megnyitó egyházi ünnepségektől dacosan távoltartották magukat a protestáns fejedelmek, csak Fülöp, a protestáns szász választó vett részt a június 15-én tartott úrnapi körmeneten: a birodalmi kardot vitte a császár előtt. A birodalmi gyűlésen Campeggio bíboros jelent meg pápai legátusként s mindjárt az első érdemleges tárgyalási napon igen komoly hangú beszédet tartott. A császár felszólította a protestáns rendeket, tárják fel minden panaszukat, amiket orvosoltatni kívánnak. A protestáns rendek válaszul az először Torgauban cikkelyezett hittételeknek Melanchthon által most

már hitvallásszerűen megírt és Luthertől is előzetesen elfogadott ágazatait nyujtották be. Ezeket máig is augsburgi — régi magyar néven ágostai — hitvallásnak ismeri az egyháztörténetírás.

AZ AUGSBURGI HITVALLÁS első 21 tétele a lutheránizmus hitágazatait tartalmazza, utolsó 7 tétele elveti a szerinte téves tanokat: az egy szín alatt való áldozást, a papi nőtlenséget, a szerzetesi fogadalmat, a mise áldozat jellegét, a gyónást, a bőjtöt és püspöki hatalmat.

A császár csak írásban akarta átvenni e tételeket, de a protestáns rendek kivitték, hogy az ülésben nyilvánosan felolvashassák azokat. Csak azután nyujtották át írásban, németül és latinul. A katolikus rendek, a teológusok és a császár végül úgy döntöttek, hogy ugyancsak nyilvános gyűlésen felolvassák a hitvallás tételeinek teológiai cáfolatát is, rámutatnak a cáfolt tételek közös rendszerbefoglalásának logikai hiányaira, az eretnek hitvallásnak dogmatikai önellentmondásaira, valamint az Egyház által már megcáfolt eretnekségek tételeit felújító voltukra. A birodalmi gyűlés számára Eck s a katolikus teológusok hajtották végre ezt a munkát. Maga a császár, a fejedelmek és tanácsosaik, hogy a viszály el ne mérgesedjék, gondosan simítgatták a cáfolat kifejezéseit, szelidítették az érvelés élességét. Ezt a többszörösen enyhített és szelidített cáfolóiratot (Confutatio Confessionis Augustanae) olvasták fel ezután az augusztus 3-i gyűlésen. Utána a császár figyelmeztető szavakat intézett a protestáns rendekhez, békességre hívta fel őket, kérte, térjenek vissza az Egyház egységébe s kijelentette, hogy a dacolóknak ő maga lesz ítélőbírája.

A protestáns rendek írásbeli ellencáfolat jogát kérték, amibe a császár nem ment bele. Végül 14 tagú bizottságot alakított, amelybe mindegyik fél 2—2 fejedelmet, 2—2 jogtudóst és 3—3 teológust küldhetett.

A katolikus fél teológusai Eck, Wimpina és Cochlaeus voltak, a protestáns félé Melanchthon, Brems és Schnepf. A bizottság augusztus 16-án kezdte meg tanácskozásait.

A SZENTHÁROMSÁGRA és Jézus Krisztus megtestesülésére vonatkozó tételekben egyetértettek, valamint abban is, hogy Isten az üdvösség terjesztésére papi hivatalt és szentségeket rendelt. Nagyjából egységes volt a felfogás abban is, hogy a szentségeknek kegyelmi hatásaik vannak és a keresztség a gyermekek számára is érvényes. A megigazulás tanában az újítók lemondtak a „sola fides" elvéről s a hit és kegyelem üdvözítő voltát fogadták el, sőt engedtek a jócselekedetek kérdésében is, mihelyt a katolikusok bővebben kifejtették, hogy a jócselekedetek nem önmagukban és az ember miatt, hanem Isten kegyelme folytán járulnak hozzá a megigazuláshoz: de a jócselekedetek érdemszerző elvét még mindig tagadták a protestánsok. Tisztázták az Egyház fogalmát is, amely szerint a földi Egyházba nemcsak a szentek és a kiválasztottak tartozhatnak, hanem a bűnösök és esetleg később elkárhozók is. Egyetértettek az Eucharisztiára vonatkozó tan lényegében is, amely szerint Krisztus valósággal és lényegileg jelen van az Oltáriszentségben.

Viszont át nem hidalható ellentétek mutatkoztak a töredelem szentségének kérdésében, ahol a protestáns fél mereven tagadta a fülgyónás jogosultságát. A bűn kérdésében ismét ütköztek a vélemények a szabadakarat megítélése kapcsán; nem egyeztek a szentek tiszteletében sem. Ellenben jelentéktelennek mutatkozott az eltérés az Oltáriszentség két szín alatti vételének kérdésében. Teljesen áthidalhatatlannak látszott az eltérés a papi nőtlenség, a szentmiseáldozat mivolta és formái, a papi felszentelés és a püspöki hatalom elvében.

A legsúlyosabb pontok egyike a pápai főhatalomnak elismerése avagy el nem ismerése volt. Melanchthon itt valamiféle közvetítő formulát keresett, amely pusztán emberi jog szerint és emberi szükségesség szerint ismert volna el egy középponti, mintegy közigazgatási jellegű autoritást; azonban a tárgyalásokat izgatott érdeklődéssel követő városok közvéleménye viharos ellenállást tanúsított. A Melanchthont a közeli Kóburgból zsarnoki erővel irá-

nyitó Luther maga is viharosan tiltakozott Melanchthon békéltető kísérlete ellen.

Az augsburgi tárgyalásoknak ez a kísérlete sorsdöntő pillanat volt egész Európa történetében. Látszat szerint sohasem állt olyan közel az elvi megbékélés és az egység helyreállítása, mint ekkor. Mindkét fél szinte emberfeletti önfegyelemmel vállalta az eltérő tanok minden részletének nyugodt átvitatását. A megbeszélések folyamán kitűnt, hogy egyes részletekben csekély és áthidalható az eltérés, más tételekben viszont teljesen áthidalhatatlan. Az egyeztető vita mégis tovább folyt, meddően és terméketlenül s mindkét fél részéről továbbra is a részletek körül, holott mindkét félnek az alapszempontjai voltak egymástól eltérők. Augusztus végén egy másik, most már még szűkebb, 6 tagú bizottság vizsgálta át a megmaradt eltéréseket: mindkét részről a vezető teológus és 2—2 jogász. A teológusok a lehető legpontosabban körülhatárolták a vitatott kérdéseket s az eltérések eldöntését most már a tervezett egyetemes zsinat hatáskörébe készültek utalni.

Szeptember 7-én a császár kihirdette az összegyűlt rendeknek, hogy kész egyetemes zsinatot is összehivatni, de akkor a rendeknek jövő évi április 15-ig nem szabad semmiféle újítást bevezetniök s a régi hit gyakorlása elé semmiféle akadályt gördíteniök, s biztosítékot kívánt tőlük, hogy az egyetemes zsinat határozatainak eleve alávetik magukat. A protestánsok részéről Brandenburgi Joachim jelentette ki, egyelőre csak a saját nevében, hogy az ő hitvallásuk az evangéliumon alapszik s ők csak a Szentíráson alapuló bizonyítást fogadnak el. A protestánsok mindent elutasítottak és kijelentették, hogy nem vetik alá magukat a többségnek.

A KÉT BIZOTTSÁG tárgyalásait megelőző Confutatióra válaszul Melanchthon átadta az Apologia című iratot,

amely a Confessio megfogalmazásánál sokkal határozottabban és egyértelműbben fejti ki azt a tételrendszert, amelyhez a Luther körül elindult mozgalom most már egyre öntudatosabbá, áttekinthetőbbé és egységesebbé kibontakozva elérkezett. A császár nem vette át az írást, amire a protestánsok meg sem várva a birodalmi gyűlés bezárását, eltávoztak.

A hitújítás Zwingli-féle vonalát elfogadott négy birodalmi város (Straszburg, Konstanz, Memmingen és Lindau) külön hitvallást nyujtott át a császárnak (Confessio Tetrapolitana), de ezt a külön Confessiót már el sem fogadták, tételeik eleve tárgyalás nélkül maradtak.

Az augsburgi birodalmi tárgyalás arról győzték meg a német protestánsokat, hogy a katolikus erők közönyösségének s megoszlottságának most már vége, a régi Egyház kész felvenni és ha arra kerül a sor, sikerrel tudja felvenni a küzdelmet az újítások ellen, mind a hittételek terén, ahol az egyeztető tárgyalásokon az újítók a végső hadállásokig szorultak, mind az újítás tanainak terjesztését illetőleg. Sőt a tőlük már elvett területeken is szembe mernek nézni az újításokkal; készek mindent, amit tőlük elvettek, templomokat, egyházi birtokokat, kolostorokat visszakövetelni. Különösen ez az utóbbi szempont látszott az újítók előtt tűrhetetlennek: olyannak, aminek még a kezdeményező lépéseit sem szabad bevárniok! Minthogy Luther és Melanchthon kijelentették, hogy akár fegyverrel is meg szabad védelmezni a „tiszta evangélium" tanításait, azonkívül a császári hatalom érvényesülési kísérlete bizonyos politikai közösséget is hozott létre, összegyűltek Schmalkaldenben és 1531 március 29-én véd- és dacszövetséget kötöttek egymással és a négy zwingliánus birodalmi várossal.

A schmalkaldeni szövetség teljessé tette a német egység szétesését, s a császárságnak amúgyis ingatag hatalmi helyzetében roppant, új nehézséget jelentett.

9.

A hitújítás a terjeszkedés hatalmi eszközeinek terére lép s mint tömeghóditó mozgalom nem válogat többé az eszközök között. A pápagyalázás és érzelmi harc tetőfokán. V. Károly szorongatott helyzetében megköti a nürnbergi vallásbékét és sürgeti a zsinatot, amelyet a körülmények egész sora késleltet. VII. Kelemen halála.

A schmalkaldeni szövetség az új hit elterjedésének újabb biztosítéka volt. A protestantizmus csak most vett igazi lendületet, amikor fegyveres és politikai biztosítékok állottak a háta mögött és a csatlakozókat egy császárellenes politikai keret előnyei is csalogatták.

HENRIK mecklenburgi herceg 1531-ben lépett be a szövetségbe s alattvalóit egyszerűen kényszerítette az újítások elfogadására. A következő években az anhalti és a pomerániai hercegek és hercegségek lettek protestánsokká, majd Ulrik, Würtemberg hercege. Az évtized végén protestánssá lett s később az új hit politikai fellegvára a brandenburgi választófejedelemség, annak ellenére, hogy II. Joachim megesküdött apjának, hogy a katolikus hithez maga és országa hű marad. Ezt az esküt Hedvig lengyel királynővel való házasságkötésekor is megújította, mégis 1540-ben protestáns lett és szász mintára szervezte meg tartományában a protestantizmus egyházi alkotmányát. György szász herceg éppen azért, mert fiai az újítókhoz csatlakoztak, a hercegséget mint birodalmi hűbért a császárra hagyta; fiai azonban a schmalkaldeni szövetség fegyveres segítségével visszafoglalták az országot. A pfalzi választófejedelemséget II. Frigyes tette protestánssá. Kicsi híja, hogy nem lett protestáns és nem lett világi választófejedelem a kölni érsekség is, amelynek érseke, Wied Hermann maga akarta azt szekularizálni és protestánssá tenni. Mivel azonban ő a zwingliánizmus felé hajlott, a schmalkaldeniek nem támogatták s a papság és a hívők sikeresen állottak ellen az Egyházhoz hűtlen főpap törekvéseinek.

Amaz eszközök között, amelyekkel a protestantizmus terjeszkedett, voltak olyanok, amelyek csak kevéssé illettek egy magát szelleminek, hitéletinek és

egyházinak tartó mozgalom fegyvertárába. A protestantizmus nemcsak azt az előnyét használta fel, hogy mindenütt ő szerepelt támadó félként, hanem támadásaiban attól sem riadt vissza, hogy szellemi és fizikai terrort alkalmazzon. A szellemi terror eszközeként elsősorban magának a pápaságnak, de minden esetben a pápa személyiségének gyalázása, ócsárlása, rágalmazása és minden mértéket elvető gúnyolása állott; de ugyanebben az ócsárlásban, rágalmazásban és gúnyban részesült a régi Egyház egésze is, maga a főpapi kar mint intézmény, a főpapok személye, a régi Egyházhoz hű papság, intézmény voltában és személyeiben egyaránt, sőt az Egyház hívői is. A protestantizmus harcainak újabb fordulatai egyre újabb gyalázkodási anyagot szolgáltattak mindezek ellen, s ez aztán a szószékről, vándorló protestáns prédikátorok útján, röpiratok, gyúnyiratok, kisebb és nagyobb nyomtatványokon keresztül ömlött szét a nép között. Az élőszót, a nyomtatott betűt, a titokban lappangó szervezkedést, az alkalmas pillanatokban erőszakos eszközökkel való fellépést, a fizikai megfélemlítés eszközeinek gyakorlását úgy alkalmazta terjedésében a protestantizmus, mint valami modern politikai vagy forradalmi mozgalom. A vallási vitába ezúttal került bele először a gyűlölködő sértegetés hangneme, hogy aztán századokon át bélyege maradjon az ősegyház elleni harcnak. A vallási forradalom a nyerseség eszközeit sem vetette meg.

A modern tömegmozgalmak eszközeivel élt: állításait nem bonyolult gondolatsorok eredményeképen vonta le, hanem egyszerű, magyarázat nélkül érthető és a tömegek számára önként igaznak ható rövid tételek formájában. E tételeknek befogadására előbb érzelmi téren dolgozta meg a talajt, ellenszenvet, lenézést és gyűlölséget támasztott és ezt az érzelmi tartalmat mindvégig tudatosan szította, sőt növelte. Ott, ahol

bármily keskeny rés volt ilyen érzelmi jellegű felindulás keltésére, püspök vagy más egyházhatóság, akivel valamely közösségnek összeütközése volt, szabálytalan életű kolostor, vagy bárki egyházi ellen erkölcsi és emberi téren esett vád: a módszer azonnal működésbe lépett és hatott. Ahol az újítók bármely elenyésző kisebbségként, de szervezetten vethették meg a lábukat, ott még a fizikai terror alkalmazásától, verekedésektől, megrohanásoktól, templomok erőszakos birtokbavételétől sem riadtak vissza. Rengeteg emberi vonatkozás támogatta őket ebben a törekvésükben.

A protestantizmus alapítói és szellemi vezérei nemcsak teljes felhatalmazást adtak ennek a lelkületnek kifejlődésére, hanem maguk voltak kezdeményezői ezeknek a módszereknek. Szerintük a régi Egyházban való megmaradás és magának a régi Egyház megtűrése is súlyos bűn. Mindezeket a szélsőséges módszereket Luther hirtelen temperamentuma fűtötte. Ő tette kötelességévé a fejedelmeknek, hogy a „bálványozást" minden eszközzel kiirtsák és kötelességévé tette a népnek, hogy ő maga is megtegye ezt. A katolikus vallás megsemmisítésére minden eszközt jónak tartott, még halálbüntetést is és ebben a szelíd Melanchthon is kész volt követni mesterét.

A PROTESTÁNS történetírás később sokszor állította, hogy az egész Európát száz éven át rázkódtató háború a katolikusok türelmetlenségéből fakadt, az engedékenység és a testvéri érzület, a szeretet hiányából; szerintük a protestantizmust előidéző történelmi folyamat szükségességét az Egyház és a hívői nem méltányolták kellően. Holott mindenekelőtt az Egyház tarthatott volna számot arra, hogy mint a történelmi folyamat eredményét őt méltányolják kellőképen.

A schmalkaldiak attól sem riadtak vissza, hogy V. Károly külföldi ellenfeleivel, különösen Franciaországgal

tárgyaljanak. A Német Birodalmon belül is erősen ellenzéki hangulatot teremtett Károly öccsének, Ferdinánd főhercegnek római királlyá való választása; ennek ellenzéke, élén a bajor választóval, szintén közeledett a schmalkaldeni szövetséghez. Ennek a helyzetnek politikai nyomása alatt, végsőkig szorult helyzetben, az 1531-ben még Frankfurtban kezdett s az 1532-i regensburgi gyűlésen folytatott tárgyalások után V. Károly megkötötte a nürnbergi vallásbékét (1532), amelyben a protestánsok vallásgyakorlatának engedményeket tett a következő zsinatig. Az engedékenység egy pozitív eredménynyel is járt, mégpedig azzal, hogy az eddig megtagadott török segítséget most a protestáns fejedelmek is megszavazták. Ez arra késztette Szolimán szultánt, hogy visszavonja hadait Magyarországról.

Ugyanakkor V. Károly egyre sürgette a pápai kúriánál az egyetemes zsinatot, amelynek megtartásáról annyiszor volt már szó, de amelyre vonatkozólag a tárgyalások végtelen lassúsággal húzódtak. Európa lelki helyzete annyira bizonytalan volt, hogy joggal lehetett tartani a zsinatnak szabálytalanságokba való csúszásától, főleg attól, hogy az tulajdonképen egy a pápa, sőt az Egyház illetékességének hatásköréből kivont módon játszódik le, amivel együtt járhatott, hogy a szakadás igazi méretei majd csak ezután fognak igazán kibontakozni.

A CSÁSZÁR ÉS A PÁPA között már az első bolognai találkozáson folytak a zsinatra vonatkozó személyes megbeszélések. 1532-ben újra ugyancsak Bolognában találkoztak és megbeszéléseik eredménye az volt, hogy:

1. A zsinatot az eddigi egyetemes zsinatok módján fogják megtartani;

2. minden résztvevő megígéri, hogy a zsinat határozatainak aláveti magát;

3. azok, akik nem tudnak a zsinaton résztvenni, alkalmas teljhatalmú megbizottakat küldenek;

4. a zsinat ideje alatt a vallás és hitélet terén semmit sem szabad változtatni;

5. olyan alkalmas helyet választanak, amely közel van a német földhöz és a többi nemzetek számára is megfelelő;

6. ha valamelyik résztvevő jogos ok nélkül elhagyná a zsinatot, ez a zsinat érvényességét nem érinti;

7. ha a zsinatnak ilyen módon való megtartásába az illetékesek beleegyeznek, a pápa egy év alatt megnyitja a zsinatot.

A schmalkaldeniek tiltakoztak e feltételek ellen, mert már az elsőben világosan bennefoglaltatott, hogy a zsinat tárgyalásai az Egyház által értelmezett hitforrások szerint folynak, ők viszont ragaszkodtak ahhoz, hogy az érvelés csak a Szentírás alapján történjék. Igen bizonytalan magatartást tanúsított Franciaország és Anglia. VIII. Henrik angol király feleségének eltávolítását akarta volna a zsinatba belekeverni. A francia diplomácia viszont élesen látta, hogy a németországi vallási és belpolitikai megoszlás kedvező helyzetet biztosít számára V. Károly ellen és Franciaországnak a Német Birodalmon belül való szövetségesek szerzésére ad alkalmat. I. Ferencnek ezen az alapon való állásfoglalását még az sem tudta legyőzni, hogy VII. Kelemen maga kereste fel őt Marseille-ben s érintette előtte a zsinat kérdéseit is (1533).

Tehát ugyanakkor, amikor az Egyház és a pápaság legnagyobb mértékben kész lett volna a zsinat megtartására, az általános európai helyzet és a felelős és érdekelt tényezők vonakodása súlyos akadályokat gördített a zsinat elé.

A tárgyalások közben halt meg VII. Kellemen.

PÁPASÁGÁNAK szerencsétlen eseményeiért nem kizárólag őt terheli a felelősség, hanem elődeinek hibái gyűltek össze alatta katasztrófává. Ám a történelmi felelősség alól nem mentesíti az, hogy nem látta helyesen a pápaság fő

feladatát, még kevésbbé az, hogy nem ismerte fel az Európában kifejlődött hitszakadási mozgalom jelentőségét, noha állásfoglalása V. Károly uralmának hatalmi túlsúlya ellen megokolható és érthető. Azonban miközben ő mindenekelőtt külpolitikai és hatalmi összefüggések kereteiben foglalt állást: a német hitéleti és politikai bomlás erői nemcsak hogy megvethették lábukat Németországban, hanem azt majdnem egészen politikai játékaik színterévé tehették.

Ugyanígy hibáztatható, hogy VIII. Henrik ügyében való elhatározása idő előtt történt: az exkommunikáció nem a kellő pillanatban hangzott el, mindenesetre rossz lélektani időszakban állította az angol királyt kényszerű alternativa elé.

Egyébként ő, az utolsó Medici-pápa festette ki a Vatikán egy részét, névleg a Konstantin-termet, Nagy Konstantin csatájának Giulio Romano és Penni festette képeivel. A történetírás ítélete nem tudja, tragikus ellentétet vagy vigasztaló szimbolumot lásson-e abban, hogy a jelenetet, amellyel a kereszténység diadalmasan kerekedik a Római Birodalom fölé, éppen az a pápa festette meg, aki alatt a nyugati kereszténység a maga második ezredévének közepén olyan szorongatott helyzetbe került, mint még soha. Vagy talán vigasztaló a szimbolum, mert hisz a Konstantin-terem legkiemelkedőbb festménye a kereszt megjelenése a körirattal: E jelben győzni fogsz!

10.

Az északi országok: Dánia, Norvégia, Svédország fejedelmeinek csatlakozása az újításhoz. Az ősi Egyház erőszakos megsemmisítése. Wasa Gusztáv. Finnország elpártolása. Észak elpártolásának jelentősége.

A lutheránizmus Németországgal egyidőben sorra vette be az északi országokat is, Dániát, Norvégiát és Svédországot is. Mindenütt feltűnik az a vonása, hogy az államhatalom beavatkozása és kezdeményezése teszi uralkodóvá. Míg az érvényesülés felé törő királyi hatalom Franciaországban épp azáltal törte meg a túlhatalmassá

lett feudális nemességet, hogy a városokkal, nemességgel és a népi osztályokkal, a modern társadalomfejlődés gazdasági és társadalmi természetű erőivel szövetkezett az újhitűek zendülése ellen, addig az északi országokban lényegében ugyanaz történt, csak itt a királyi hatalom a hatalmas főnemesség és főpapság ellen éppen a lutheránizmus bevezetésével kívánta megnyerni az alsóbb nemességet és népi osztályokat s őket a túlhatalmas megkülönböztetések ellen fordítani.

Ennek a formának legtisztább esetét Dánia mutatja, ahol a főnemesség és a főpapság hatalmas birtokokra épülő ereje talán túlságosan is befolyásolta a királyi hatalmat. A dán királyság, akárcsak később a lengyel, választókirályság volt; a világi és egyházi főrendek a királyi hatalmat erősen megszorító választási feltételeket szabtak s szorosan ragaszkodtak a saját hatalmi helyzetükhöz. Már II. Keresztély dán király (1513—1523) a lutheránizmusban látta azt az eszközt, amellyel a főrendek hatalmát korlátozhatja s maga hívta be már 1520-ban Luther környezetéből az új hit első terjesztőit. Főurai és főpapjai azonban éppen ezen a címen tudták őt megbuktatni és az utód választási feltételei közt ott szerepelt, hogy az új király a katolikus Egyház jogait megtartja és megvédi és Luther tanítványainak a hit terjesztését meg nem engedi. Ezzel a feltétellel lett király Keresztély unokája, Frigyes schleswigi és holsteini herceg (1523—1533) is, aki erre le is tette az esküt, elhallgatva, hogy titokban már lutheránus. Amikor nyilvánvaló lett, hogy az új hit dániai hirdetőjét, a hitehagyott pap Tausen Jánost támogatja, az odensei országgyűlés felelősségrevonása elől azzal tért ki, hogy nem tett esküt a régi Egyházban fennálló visszaélések megtartására: egyúttal egy egységes zsinat döntéséig az új hit híveinek egyenlő jogokat kívánt biztosítani a régi hitével, a papoknak megen-

gedte a házasságkötést és a püspökök megerősítését a királyoknak tartotta fenn. Ugyanazoktól az előnyöktől csalogattatva, amelyek miatt a német püspökök közül is egyesek az új hit oldalára álltak, a dán püspökök néhánya is a király mellé csatlakozott. Az új hit terjesztése közben éppen a lutheránusok léptek fel panaszokkal a királynál, mire ő a Tausen által 43 pontban összefoglalt hitvallást jelentette ki helyesnek és Luther tanát Isten tanának, maga pedig királyi hatalma egész súlyával a protestantizmus terjedése mellé állt.

A DÁNIAI PROTESTANTIZMUS kiépítését III. Keresztély fejezte be (1534—1559), aki Luther közvetlen utasításai alapján irtotta ki országából a katolikus püspököket, az 1536-i kopenhágai országgyűlésen mint államvallást vezette be a lutheránizmust, elűzette azokat a papokat, akik Luther tanait nem fogadták el, és kikergette a kolostorokból a szerzeteseket és apácákat. Bugenhagen János, a lutheránus egyháztörténetírás elnevezése szerint Észak apostola, Luther legszűkebb körének egyik tagja, jött Wittenbergből megszervezni a dániai reformáció eredményeit. Ő adott új egyházi alkotmányt, amelyet az odensei országgyűlés 1539-ben meg is erősített, sőt ő koronázta meg a királyt is.

A Dániával perszonális únióban élő Norvégiában Drontheimi Olaus hitehagyott érsek, aki II. Keresztéllyel az első fordulat idején ide volt kénytelen menekülni, kezdte terjeszteni az újításokat. A lutheránizmusnak Dániában való diadalrajutása után III. Keresztély irgalmatlanul keresztülvitte az újítást. Az ősi katolikus püspökségek és érsekségek egyszerűen mint a lutheránus hierarchia szervei maradtak fenn tovább. A katolicizmus részéről az ellenállás Norvégiában éppúgy mint Izland szigetén nemzeti ellenállást is jelentett, azonban mind vallási, mind a nemzeti vonatkozásban hamarosan megtört.

Viszont Svédországban valósággal mint nemzeti ügy, a nemzeti szabadság ügye jelentkezett a luthe-

ránizmus, mint a dán uralom lerázásának lelki támasztéka. Megalapítója Wasa Gusztáv; mint politikai menekült 1530 táján Lübeckben ismerkedett meg a lutheránizmussal. II. Keresztély a dán uralom idején Svédországot családjának öröklődő monarchiájává kívánta átformálni; ezzel szemben Wasa Gusztáv Svédországba visszatérve nemzeti üggyé kiáltotta ki a hitújítást s a papság és nemesség erejének megtörését. Tervét hideg óvatossággal hajtotta végre. A wittenbergi egyetemen Luther körében kiképzett két pap, a Peterson testvérek közül az egyiket udvari papjává, a másikat az upsalai egyetem tanárává tette, Anderson Lőrincet pedig kancellárjává. VI. Adorján pápa előtt Gusztáv király még akkor is egyházhűséget hangoztatott, amikor már jelentős változtatásokat vitt végbe az egyházi élet átformálásán. A püspökök s az országában jelentős helyzetet elfoglaló dominikánusok ellenállását erőszakkal letörte, az egyházi javakat elkoboztatta, a tovább is dacoló püspököket felségárulás vádja miatt elűzette, az upsalai érseket és egy más püspököt kivégeztetett (1523—27).

A WESTERÄS-BEN tartott (1527) országgyűlésen a még mindig többségben levő katolikusok nem akarták elfogadni az újításokat. Gusztáv azonban jól számított, amikor lemondással fenyegetőzött, mert részint Svédország függetlenségét féltették, részint anarchiától tartottak visszavonulása esetén. A megfélemlített rendek egészen rendkívüli hatalmat adtak a király kezébe: egyházi birtokok elkobzására, az egyházi jövedelmeknek a püspökök háztartásáig menő szabályozására. A király azonnal kihirdette, hogy az igehirdetésnek ezután Luther tanai szerint kell történnie. A papok megnősülhetnek, sőt meg is kell nősülniök s az istentiszteleteket a nép nyelvén kell tartaniok. Az országot 12 egyházmegyére osztotta. Az örebrói zsinaton (1529-ben) már teljesen kialakult szervezettel jelent meg egy lutheránus államegyház, amely a régi Egyház külső formáit megtartotta, a püspöki rendszert éppúgy, mint a liturgiát. Három évtizeden át tartott még Gusztáv Adolf uralma (1560-ban halt meg): ez idő alatt a luthe-

ránizmus egyre jobban épült és összenőtt a svéd állam szerkezetével. Wasa Gusztáv a svéd lutheránizmusnak valóban feje volt és kemény kézzel nyomta el azokat a zendüléseket, amelyek különféle okokból s a vallási helyzettől nem függetlenül törtek ki.

A Svédországhoz tartozó Finnországban ugyanígy történt a reformáció bevezetése: Agricola Mihály hajtotta végre, aki az országot két püspökségre osztotta. A hívők úgyszólván észre sem vették, hogyan vezették át őket a protestantizmusra.

A skandináv országoknak megnyerése igen jelentős eredménye volt a lutheránizmusnak. A földrajzi és társadalmi térnyerésen túl nem volt jelentéktelen tényező az sem, hogy homogén lutheránus országokat teremtett, a maguk nemében szinte páratlanokat. Németországban nem tudott tökéletes uralomra jutni a lutheránizmus és a németség legalább egy mindíg döntő méretű részében katolikus maradt, viszont a skandináv országokból teljesen eltűnt a katolicizmus és ezekre az országokra pusztán a lutheránizmus fejtett ki hatásokat. Száz év mulva az európai államiságok szerkezetében is úgy jelentkezett a három északi állam, különösen Svédország, mint lutheránus nagyhatalom; azonkívül az upsalai egyetem és érsekség nagyjából mindíg meg tudott tartani magának egy kiváltságos tiszteleti rangot, amelylyel a protestáns világban az upsalai érsek szinte mint a lutheránizmus pátriárkája tűnt fel.

NEM VOLT JELENTÉKTELEN az a tény sem, hogy az északi országokban megmaradt a püspöki rendszer és az egyházi beosztás, s bár a nép nyelvén folyt, de hasonlóságok és analógiák maradtak a régi Egyház liturgiájából is. A későbbi fejlődés folyamán a protestantizmus elágazódásai közül ez tűnt fel a régi Egyházhoz leginkább közelálló színárnyalatnak s ha a protestantizmus homogén voltában volt sok káros is, volt egy jó következménye:

hiányoztak a belső vallási torzsalkodások, harcok és maradandó gyűlölségek. Így a svéd protestantizmus, bár egyidőben európai nagyhatalmi törekvések hordozója lett, utóbb mégis egy békésebb szellemi szárnyat jelentett, amely nem egyszer a római Egyházhoz biztatóan közeledett.

11.

A zsinat kérdése újabb fordulatokhoz jut: a protestánsok állást foglalnak ellene. A wormsi vallásvita eredménytelensége. Az új hit újabb hóditásai. A svájci ellenhatás. A porosz és lengyel hitújítás.

Az augsburgi tárgyalások után, mialatt V. Károly újra elhagyta Németországot és egyebek közt a zsinat ügyeiről is tárgyalt, a protestantizmus további előrehaladásokat tett. Behatolt Pomerániába, Jülichbe, Würtembergbe. Az egyházi javak tovább folyó kisajátításának érdekében surlódásokba került Ferdinánd német király hatalmával. A protestáns fejedelmek 1535-ben további tíz évre megújították a Schmalkaldenben kötött szövetséget, amelyhez új tagok, új hercegségek és birodalmi városok csatlakoztak.

III. Pál, VII. Kelemen utóda, volt az a pápai székben, aki körül végre elindult a megtámadott római Egyház szellemi felújulása. Már pápaságának első évében, 1535-ben Vergerius Pétert küldte Németországba mint nunciust a szakadás megszüntetésének ügyében, főkép a zsinat komoly előkészítésére. A protestánsok azonban ekkorra már sokkal több tért nyertek, semhogy magukranézve kedvezőnek tartották volna a zsinat elé menni és ott dogmatikai vitákban adni számot állásfoglalásaikról. Éppen ekkor hullott ölükbe Brandenburg II. Joachim által, mögöttük álltak már a régi Egyháztól elszakadt skandináv országok, küszöbön volt Anglia elszakadása, Franciaországban nagy tömegek

nyilt forradalma a régi Egyház ellen. Ezért kitérő választ adtak: olyan zsinat, amelyet a pápa vezet, semmiesetre sem lehet pártatlan; valamint azt sem fogadták el, hogy a zsinat ne tisztán a Szentírás betűit tekintse zsinórmértéknek és az érvek egyetlen fegyvertárának. Vergeriust most már a császárhoz küldte a pápa. V. Károly 1536 húsvétján maga jött Rómába és tanácskozott a pápával a súlyos ügyben. 1537 májusában kellett volna Mantuában megnyílni a zsinatnak, amelyre Van der Worst nuncius személyesen hívta meg a Schmalkaldenben összegyűlt protestáns fejedelmeket. Azonban sem azok, sem teológusaik, még kevésbbé Luther maga, nem kívántak már a zsinat elé állni. E helyett új szemrehányásokat és gyalázkodásokat hoztak fel a pápa ellen.

EBBEN A LÉGKÖRBEN született meg az augsburgi tárgyalásokkal, sőt augsburgi hitvallással oly szegesen ellentétes hangú 23-ik schmalkaldeni cikkely, amely a tisztítóhelyet mint az ördög találmányát, a pápát mint antikrisztust ítéli el, a misét és a szentek tiszteletét bálványimádásnak bélyegezte. Szokott lágyságával és szellemének humanista modorával szemben most maga Melanchthon is, aki a távollevő Luthert helyettesítette, tobzódott a durvaságokban és maga buzdította híveit gyűlöletre a pápa ellen.

A zsinat megtartására vonatkozó tárgyalások mindenek ellenére tovább folytak, az V. Károly és I. Ferenc között kitört háború folyamán is. A hely megválasztását nehézzé tette az a körülmény, hogy a franciák német, a németek francia város választásába nem akartak beleegyezni, Velence meg nem kívánta, hogy a zsinat az ő területén legyen. Végre is Ferdinánd, minthogy teljesen reménytelen volt, hogy a protestánsok a zsinaton megjelenjenek, azt ajánlotta, hogy válasszák akármelyik olasz várost. Ekkor merült fel először Trient neve. A pápa közben személyesen fáradozott a zsinat ügyében, maga utazott Nizzába, hogy tízéves fegyver-

szünetet hozzon létre az európai uralkodók között és így háborúmentes légkörben folyhassanak a zsinat tárgyalásai. Közben azonban a belső német helyzet még feszültebb lett. A katolikus fejedelmek 1538-ban Nürnbergben védelmi szövetséget kötöttek, a protestánsok viszont a következő év februárjában Frankfurtban tartottak újabb megbeszéléseket. Tömegeik és sikereik a császár és a régi Egyház ellenkezései ellenére egyre nőttek.

A katolikusok újból a vita eszközével voltak kénytelenek próbálkozni. Erre hajlottak a protestánsok is. Hosszú huzavonák után nemcsak meghirdették, hanem meg is tartották a vitát 1540 júniusában Wormsban. Ismét a politika kísérelte meg megteremteni azt az egyezséget, amit a teológia hasztalanul próbált létrehozni.

EKKOR MÁR majdnem másfél évtized óta szerepelt Európának és egyúttal az egész katolikus hittudománynak szellemi levegőjében a protestantizmus. A lutheránizmus és katolikus hittudósok egy része komoly elemzéssel nyúlt az alapvető teológiai tételhez: a megigazulás tanához. Nem látszott reménytelennek, hogy a keresztény tanítás igazságtartalmának csorbítása nélkül található olyan formula, amely áthidalná azt, ami az augsburgi megbeszéléseken nem sikerült. Ennek a reménynek hódoltak nemcsak egyes német teológusok, mint Gropper János, hanem az új kollégium díszei: Contarini és Morone bíborosok is.

A német protestánsok viszont a maguk ügyének győzelmét, legalább is a német terület felett való végső uralmat várták a wormsi megbeszéléstől.

A vita 1540 decemberében kezdődött az áteredő bűn természetéről és a megigazulás lényegéről: Melanchthon és Eck szállottak szembe egymással. A küzdelem hónapokig tartott, végül Granvella kancellár vetett annak véget, de a regensburgi birodalmi gyűlésen folytatódnia kellett volna. Itt a maguk augsburgi álláspontjának elvi

fenntartásával a protestánsok pontokba foglalták össze tételeiket. Contarini és Morone már csak 20 pontban láttak eltérést, mégpedig olyan pontokban, hogy az eredmény nem is látszott kedvezőtlennek. Végül azonban az Egyház, az Eucharisztia, az elégtétel, a gyónás és a pápa kérdéseiben, az erre vonatkozó tanításokban ismét reménytelenül és összebékíthetetlenül szembekerült a két felfogás. A császár türelmetlenül sürgette a döntést, mert az afrikai hadjárat állt előtte, a fenyegetett Spanyolországot kellett a mórok ellen megvédenie. A birodalmi gyűlés a regensburgi interimnek nevezett átmeneti rendelet kihirdetésével oszlott fel.

Ekkoriban alig volt már a Német Birodalomnak olyan pontja, amelyet az újítás propagandája ne érintett volna, sőt alig voltak jelentősebb területek, amelyeket alulról, a nép közül, vagy felülről, a fejedelmi vagy tartományi hatalom irányától ne szállott volna meg a protestantizmus. Csaknem egész Északnémetország elszakadt az Egyháztól; azonkívül szerteszórt kisebb szigetekként nagy számmal akadtak protestáns foltok mint a további terjeszkedés és szervezkedés magvai Bajorországban, sőt Olaszországban is.

A MOZGALOM NEM nélkülözte a szellemi középpontokat. Ilyen volt mindenekelőtt maga Wittenberg; majd 1524 óta Straszburg is, főkép a francia területek felé s itt jelentékeny reformátori kör működött. Délnémetország felé Nürnberg volt a mozgalom kisugárzó központja, itt főkép Osiander András, a Szent Lőrinc-templom volt papja hatott, mellette azonban ugyancsak papokból a polgári és patríciusi származású nürnbergi reformátorok jelentős köre. Nagy szerepet vitt ama hagyományok kapcsán, amelyeket megtestesített és a birodalmi városok közt való tekintélye folytán Magdeburg. Meghódoltak azonban az újítás előtt a majnai Frankfurt és Erfurt is, Erfurtban főkép az egyetem humanista körei.

Az egyetemek egész Németországban a lutheránizmus tűzpontjaivá váltak. Bázelt az egyetem tanári karának és a városi tanácsnak összefogása tette protestánssá 1529-ben. A lipcsei egyetem Luther forradalmának elindulása idején és még a 30-as évek végéig is a katolikus szellemű ellenállás legfőbb középpontja és támasztéka volt, azonban György herceg halála után a szász földnek most már erre a részére is átterjedt a szakadás. Ugyanígy járt Jéna. Aránylag későn lett protestánssá Heidelberg. Katolikus maradt Freiburg.

AZ EGYETEMEK a szakembereknek, a professzoroknak, tudósoknak, humanistáknak, biblikusoknak valóságos csapatait jelentették s mindegyik egy-egy jelentős területnek vagy fontos kapcsolatoknak kiépítője volt, mint Wimpfeling Elzász felé, Beatus Rhenanus a franciaországi humanizmus felé, amelyből Kálvin kinőtt; Armbrust tübingeni rektor és Wimpfina, volt ágostonos perjel, a frank vidék reformátorai lettek.

Sziléziának huszita emlékeket és lappangó hívőközösségeket őrző talaján szintén korán és meglepő gyorsasággal történt meg az újításhoz való csatlakozás. Maga V. János boroszlói püspök állt itt az újítás mellé; a kisebb helyi hercegségek is sorra hívták be a protestáns prédikátorokat, Boroszlóban maga a városi tanács. Szilézia egy része lengyel, illetőleg cseh uralom alatt állott és a középponti hatalomnak minden kísérlete hiábavaló volt, hogy az elpártolni készülő helyi uralmakat, apró hercegségeket, városi tanácsokat a katolikus hitben való maradásra bírja.

Németalföldön, amely kereskedelmi jelentősége a korai kapitalizmusnak, gyáriparának fejlettsége s városainak gazdagsága folytán a kor egyik gazdasági Eldorádója volt, a gazdag és önállóságra törő polgárság tele volt a humanizmus által elvilágiasított életérzéssel és életformákkal. Mint ilyen, már politikai okokból is

kitűnő talaja volt a protestantizmusnak. Itt a vagyonos polgárság között a lutheránizmus, a köznép köreiben az újrakeresztelők szektája nyert tért. Azonban míg V. Károly uralkodott a tartományban, az újítás nem tudta megkapni azokat a hatalmi kedvezéseket, amelyeket német földön a helyi uralmaktól eleve megkapott s amelyeknek ott annyit köszönhetett.

A németség lakta területek közül még Svájcban nőtt egyre a szakadás, de ugyanott megszerveződött az ellenhatás is. A régi Egyházhoz hű vidékek papsági és világi vezetői először a szellem és a meggyőződés eszközeivel kívántak hatni s a katolikus hittételek igazságát nyilvános vitával megbizonyítani. A vitában való részvételre magát Ecket akarták megnyerni.

SOK NEHÉZSÉG UTÁN végül 1526 májusában Bázelben le is folyt a tervezett vita. Az újítók részéről Zwingli nem jött el, de eljöttek Ökolampadius, Haller és más neves prédikátorok, katolikus részről Eck, Faber és Murner, Ferdinánd főhercegnek, a bajor hercegnek, a svájci püspököknek, st.-galleni apátnak és sok svájci helységnek képviselői. A vita 18 napon át folyt: a többség Ecket nyilvánította győztesnek, elsősorban a nép jelenlévő képviselői. A bázeli vitának az volt a jelentősége, hogy katolikus részről sokakban megerősítette a katolikus igazság tudatát, a másik félben azonban annál nagyobb dacot ébresztett és erőszakra ingerelte őket. Egy évre rá Zürich és Konstanz fegyveres szövetségre léptek, amelyhez hamarosan csatlakoztak Bázel, Bern és több vidéki kerület.

A zwingliánizmus most mint politikai és fegyveres szövetség politikai eszközökkel és fegyverrel kívánta ügyét Svájcban eldönteni. A svájci katolikus vidékek viszont a wallisi szövetségben egyesültek egymással és Ferdinánd királlyal. A fegyveres viszály lehetősége egyelőre megrémítette a lelkeket és az összecsapás

előtt még fegyverszünetet kötöttek a szembenálló felek, ez azonban csak a vihar előtti nyugalom volt. Amikor a protestáns fél a st.-galleni apát elűzésével és más erőszakosságok elkövetésével átlépte a megígért status-quót, kitört a fegyveres összecsapás. A katolikus szövetség egy részének hadai Kappel mellett ütköztek meg az ellenféllel, 1531 október 11-én és teljes győzelmet arattak. Zwingli, aki maga is fegyveresen vett részt a harcban, elesett, holttestét a katolikusok elégették. A győzelmet azonban a katolikusok nem kívánták kíméletlenül kihasználni, ami politikai hiba volt. Nemsokára Ökolampadius is meghalt Bázelben.

ZÜRICH, amely az ellenállás középpontja volt, újabb fegyveres vereség után nemsokára békét kötött Bernben, ahol újra megegyeztek abban, hogy az újítók a szakadás területét nem terjesztik tovább, a katolikusokat üldözni nem fogják és jogaikat nem rövidítik meg. Azonban a katolikus hívők most sem kapták vissza elrabolt templomaikat. A svájci reformátorok, Bullinger, Farel és Grineus, most már egy végső zwingliánus hitvallást igyekeztek megállapítani, lehetőleg olyant, amely nincs ellentétben az akkora területekre kiterjedt s oly nagy diadalokat aratott német újítás tételeivel. A másik részről Melanchthon hajlott volna a közeledésre, Luther azonban mereven elutasította nemcsak a közeledést, hanem még a taktikai együttműködést is. A két irány ezzel egészen szétvált és a svájci zwingliánizmus sorsa belesodródott az egyre erőteljesebbé kibontakozott kálvinizmus hatásaiba.

Poroszország, a német település legkeletibb része, a 16. század kezdetén a németség hatalmi középpontjának híján majdnem kiszakadt a németség szerkezetéből és a lengyel nagyhatalomnak lett hűbéres része. A tannenbergi csata óta a német lovagrend általában a lengyel királyság tartozéka volt, a német lovagrend nagymestere pedig a lengyel király egyik vazallusa. A protestantizmus itt szintén a tartományi főhatalom

politikai érdekeinek szolgálatában jött létre és született meg: Brandenburgi Albert azért tette országát protestánssá, hogy a lengyel királyságból ezzel is kiszakítsa azt és a lovagrend tartományát saját családjának örökös birtokává alakítsa át.

HÁBORÚJÁT 1519-ben kezdte meg a lengyel királyság ellen. A hosszan elnyúló és bizonytalan harcnak X. Leó és V. Károly császár közvetítése négyéves fegyverszünettel és közben egy megegyezés kísérletével kívánt végetvetni. Ám közben a nagymester megismerkedett Luther tanaival, sőt személyesen Lutherrel is. Erre wittenbergi prédikátorokat hívott országába, a szerzetesi és apácakolostorokat feloszlatta, megváltoztatta a liturgiát. Tartományának egyik püspöke, Pollentz György, maga is a lutheránizmus terjesztésére vállalkozott. Albert nagymester szekularizálta rendjét, elvette Dorottya dán királyleányt, szakított rendjének azzal a részével, amely a Birodalomhoz tartozó területen hű maradt az Egyházhoz és szabályaihoz; 1526-ban az akkor még biztos többséget jelentő lengyel köznépre való tekintettel lengyel nyelvű liturgiát vezetett be, 1530-ban elfogadta az ágostai hitvallást és 1544-ben Sabinussal, Melanchthon vejével, mint életfogytiglani rektorral élén megalapította a königsbergi egyetemet, mint Wittenberg északi fiókját. 57 éves uralkodása után 1568-ban halt meg, akkor már teljesen protestáns ország élén. Pontosan 200 év mulva a német lovagrend területei a brandenburgi választófejedelmek családi birtokává lettek s a Hohenzollereknek Frigyes Vilmos választó által kezdett nagyszabású családi politikája később ezekből a szétszórt birtokokból kovácsolta össze Poroszországot.

Miközben a lutheránizmus meghódította a skandináv Északot, megtörténtek az első kísérletek, amelyek Lengyelországban is uralomra kívánták juttatni az újításokat. Ezek a kezdeményezések az újítók számára nem kedvezőtlen körülmények között történtek.

AZ ÚJ HIT lengyelországi terjedésének első lépései az 1520—30-as évekre esnek. I. Zsigmond (1501—1548) király és főpapi kara erélyesen és tudatosan ellenálltak

a szakadás terjedésének, amely a krakkói főiskolából, Pózenből és Danzig német polgárságából indult ki. Az újítások mindazonáltal megnyerték maguknak a nemesség egy elég számottevő kisebbségét s II. Zsigmondnak (1545—1572) szellemileg és közigazgatásilag gyenge uralma alatt a lutheránizmus mellett már az összes többi protestáns irányzatok, kálvinisták és zwingliánusok, szociniánusok és csehtestvérek is megpróbálkoztak a terjeszkedéssel.

A jelentős politikai hatalommal rendelkező nemesség protestáns része most az országgyűléseken kívánta érvényre juttatni az újításokat. A gyönge II. Zsigmond nemzeti nyelven való istentiszteletet, két szín alatt való áldoztatást és a papi nőtlenség megszüntetését kérte Lengyelország számára IV. Pál pápától. Ez Lipomani nuncius által lebeszélte tervéről, azonban a nemességnek protestánssá lett része és a városi polgárság német elemei meg tudták tartani Lengyelország számára a protestantizmus terjedésének szabadságát.

Livlandban és Kurlandban, amelyek rendi és hűbéri kapcsolatok révén Poroszországgal kapcsolatban éltek, majdnem pontosan ugyanaz történt, ami Poroszországban. Livlandban Klettenberg Walter rendmester, aki 1521 óta független volt a német lovagrendtől, már 1523-ban a Rigában és Revalban uralomra jutott protestantizmushoz állt, hogy kivonja magát a rigai érsek és a püspökök egyházi joghatósága alól. Lovagjainak nagy része követte őt. Az új hit számára eleinte csak jogegyenlőséget harcoltak ki, azonban amikor Brandenburgi Vilmos, Albrecht testvére lett a rigai érsek s az maga is a protestánsokhoz állt: ez a tartomány katolikusnak maradt részét belülről, egyházi hatalmával vezette át a protestantizmusba. Kurlandban Katler Gotthard nagymester 1570-ben fogadta el az augsburgi hitvallást és mint családjában öröklődő hercegséget tette területét lengyel hűbérré. A kis tartomány utolsó püspöke eladta püspökségét a dán királynak, német földre ment és ott megházasodott.

12.

A vallási forradalom mellékhajtásai. Az újrakeresztelők és Leydeni János. Schweinfeld pietista kezdeményezése. Vallási anarchia.

Időközben a maguk külön útjain tovább fejlődtek Luther forradalmának mellékhajtásai. Az újrakeresztelők szektája erősen megvetette lábát a Rajna vidékének több jelentős városában, valamint Svájcban. A szekta Augsburgból sugárzott szét, mint mozgalmi középpontból, de hamarosan kísérletezett még Bécsben is. Azonban ottani hirdetőjét elégették. A huszitizmus nyomán terjedt el Morvaországban, megszállotta Tirol, Alsó- és Felsőausztria több pontját. A dogmatikai elve szerint is szélsőséges mozgalom rémületes egyházszervezeti és társadalomromboló túlzással lobbant fel azután Münsterben, amelynek városi tanácsa megengedte tanai hirdetését.

ITT A SZEKTA HIVEI először a lutheránusokkal keveredtek erős viszályba. Majd a Németalföldről behívott prédikátoraik segítségével fölébe kerekedtek a városi tanácsnak, megnyerték Tilbek polgármestert és 1534 áprilisában valóságos rémuralmat hirdettek ki a város felett. Mindenkinek, aki nem ment bele az újra való megkeresztelkedésbe és hitelveik elfogadásába, el kellett hagynia a várost. A kolostorokat szétrombolták, bevezették a vagyonközösséget, Leydeni János királyi címmel átvette Sion udvarának uralmát és mint korlátlan diktátor uralkodott. Bevezette a többnejűséget és ő maga tizenhét asszonnyal élt együtt. Át kívánta venni a világ uralmát és az összes országok felett a hatalmat, amelynek hűbéreit már előre kiosztotta hívei között. A tartományi hecegérsek és tartományi uralkodó csapatai fegyveres erővel kívánták megtörni a várost, amelyet csak 18 hónapi ostrom után tudtak bevenni. Leydeni János kancellárja, Krechtling, és Kipperdolliag polgármester lefejeztetéssel végezték életüket. A városban vaskézzel kellett visszaállítani a rendet.

Münsterből való kiirtásuk után a mozgalom mint

földalatti szektarizmus terjedt tovább; ettől kezdve ez képviselte a hitújításnak anarchikus árnyalatát. A keresztény életet teljesen szabályok, kötelességek és szerkezetek nélkül képzelték el, szerintük minden előírást és formát pótol a mindenkiben személyesen jelentkező isteni sugallat, amely akár kijelentéseivel, akár meg nem jelenésével, hatásának kifejtésével, vagy a nélkül, egyedül felelős mindenért és mindenkiért. Az emberek az újjászületés révén úgyis körforgásban vannak az evilág és túlvilág között, amíg mindenki meg nem tér: de megtér végül maga a sátán is. Elvileg ugyan nem ismertek el semmiféle tekintélyt, végre is alávetették magukat nagyobb hatással fellépő egyéneknek.

ILYENEK VOLTAK Battenburg Dietrich, aki a „kiválasztottak birodalmát" tanította, amelyet a fennálló rend eljes megsemmisítésével lehet elérni s amely rablásaival, gyilkolásaival saját maga hívta ki pusztulását; míg Simonis Menno, volt frízlandi pap, a fennálló társadalmi viszonyokkal próbálta az újrakeresztelők alapelveit összhangba hozni és egyházi alkotmányt teremteni. Követői Krisztus szenvedésének és kereszthalálának teljes elégtételszolgáltató jellegét vallották; számukra az Egyház a már újjászületettek és megigazultak társasága. Elvetették a harcot, az eskü és a pereskedést. Később több szektára szakadtak. Hitvallásukat megtűrték Hollandiában is; innét terjedtek szét Angliára, Holsteinre, Poroszországra, Déloroszországra. Utóbbi helyen tanaik a gazdagon burjánzó orosz szektavilággal jutottak érintkezésbe, Anglián át pedig Amerikába származtak ki és később különösen a négerek között hódítottak híveket.

A túlzóan anarchikus árnyalatok mellett már a protestantizmus első nemzedékében jelentkezett az az irány is, amely később állandó jelensége lett a protestantizmus fejlődésének: a későbbi pietizmus őse, Schweinfeld Gáspár spiritualizmusa. Ez a belső, jámbor életet tekintette a kereszténység egyetlen céljá-

nak és helyeselhető formájának, amellyel szemben minden tan és külsőség közömbös.

SCHWEINFELD II. Frigyes lignizi herceg tanácsosa volt, hajdani kanonok, először Luther mélyen meggyőződéses híve, majd tanainak Sziléziában egyik terjesztője. A végső következményekig vezette Luther tanait a megigazulásról, tanainak végső eredményei a predesztinációig és a lélekvándorlás homályos hitéig vezették. Gondolatainak magát Luthert is megkísérelte megnyerni. 1528-ig Sziléziában terjesztette irányzatát s amikor onnét a megerősödött lutheránizmus prédikátorai elűzték, Augsburgban, Ulmban, Straszburgban és Tübingenben próbálkozott. Végül Straszburgban telepedett le, amely ekkor a protestantizmus különféle szélsőségeinek valóságos gyűjtőmedencéje volt. Mert valamennyijükével ellenkezésbe jutott, azért valamennyien közösen léptek fel ellene. A straszburgi tanács el is űzte; nemcsak a katolikusok, hanem a protestantizmus minden árnyalata is üldözőbe vette. Vándorlásai nyomában mindenütt kevésszámú, de hozzá ragaszkodó hívőket hagyott; egyénisége megnyerő volt, lelkülete szelíd és áhítatos: frízlandi hívői Illés próféta újabb megtestesülését látták benne.

Most látszott csak meg, mennyire igaza volt az Egyháznak, amikor a keresztény tanítást nem hagyta a magángazdálkodás területének s a gondolati fegyelmezetlenség prédájának. A fegyelem alól felszabadult elmék sorra állították be a belső összefüggésükből kiszakított tételeket hitéleti elképzeléseik középpontjába. Volt, aki mint a straszburgi Brunfels Ottó magát a négy evangéliumot törölte a Szentírásból, mivel hogy a szöveg szerinte feloldhatatlan ellentmondásokat tartalmaz. Lambert Ferenc azt állította, hogy az Egyház már az 1. század után téves utakra tért; Denk János a kárhozat ideiglenes voltát tanította; Campanus János felújította a három isteni személy eltérő rangjáról szóló ariánus tételeket; Bodinus János magát a Szentháromságot tagadta.

Többhelyütt az ószövetség varázsa alatt feltámadt az ószövetségi kinyilatkoztatás magasabb rangjának gondolata és egész Európában többhelyütt, részint egymással kapcsolatban, részint elszigetelten, felléptek a szombatosok. Végül egy Teophrastus Paracelsus nevű svájci orvos felújította a plátói hármas igazságról szóló tant, amely szerint van egy egészen külsődleges emberi igazság, a már magasabb összefüggéseket tartalmazó természettudományi igazság és a legmagasabb érvényű filozófiai, teológiai és kabbalisztikus igazság. Rendszerében teológia, zsidó kabbalisztika, kémia és alkímia keveredett. Ő maga egy csomó zavaros könyv megírása után visszatért régi egyházi hitéhez és mellesleg tökéletesítette a — sörgyártást.

13.

A lutheránizmus Luther haláláig. Hosszú Fülöp házassági botránya. A trienti zsinat előkészületei. Luther halála. Alakjának értékelése.

Mialatt az új hit külső terjedésében fényes eredményeket ért el és sorban hódított meg nagy területeket, ezalatt belső állapota, egyházfegyelme egyenesen kétségbeejtő volt. Az életnek lelki és kultúrált stílusa, amelyet végső eredményben a katolikus Egyház teremtett meg germán földön is, lassankint teljesen eltűnt. A fejetlenség, mértéktelenség és kicsapongás vették át újra uralmukat.

LEGKINOSABB BOTRÁNYA a kornak Hesseni Fülöp kettős házassága volt. Az őrgróf, aki már 16 éve élt házasságban György szász herceg leányával, Krisztinával, s tőle gyermeke is volt, azzal a kéréssel fordult Lutherhez és Melanchthonhoz: engedjék meg neki új hitének vezetői, hogy gyermekei anyjának megtartása mellett elvehesse feleségül Sahl Margitot is, egyik udvarhölgyének

húgát. Ez ugyanis — írta — erőteljesebb testalkatánál fogva alkalmasabb arra, hogy a hosszas tartományi és birodalmi gyűléseken vele legyen, amelyek idejének jórészét igénybe veszik s amelyek alatt nehezen tudná magát asszonytól megtartóztatni. Soha egyetlen pápa nem adott ilyen természetű engedélyt, mint politikai támaszuk kedvéért a hitújítás két vezető apostola: „hogy testének és lelkének javáról egyaránt gondoskodhassék és Isten dicsőségét előre vihesse", megengedték neki a második házasságot is, mindenesetre titoktartás kötelezettsége mellett. A házasságkötés a hesseni prédikátor előtt történt. Amint a botrány híre kiszivárgott, Luther a „guthe, starcke Lüge" eszközét látta legcélravezetőbbnek s letagadta hozzájárulását. Melanchthon viszont belebetegedett a szégyenbe. Fülöp ellenben nyugodtan élt egyszerre mindkét „feleségével" s az első még három, a második, a „zufrau" hat gyermeket adott neki.

Hitük terjesztésének eszközei is egyre erőszakosabbak lettek. Sor került még a fegyverekre is. A schmalkaldeni fejedelmek erőszakkal űzték ki tartományából a braunschweig-wolfenbütteli herceget, elrabolták tőle uralmi területét és protestánssá tették. Ugyanígy erőszakkal tették protestánssá a hildesheimi püspökséget is. Köln városát és a választófejedelemség területét a gyönge és majdnem korlátolt Wied Hermann gróf-érsek befolyásolása révén akarták birtokukba venni; itt Butzer férkőzött be az érsek bizalmába. Ez papjává is szenteltette a reformátort s noha káptalanja tiltakozására kénytelen volt őt elküldeni, rövid idő mulva mégis újból visszahívta s vele együtt egész sereg reformátort engedett működni érseksége területén, köztük magát Melanchthont. Működésük nyomán érseksége legjelentősebb pontjain, mint Bonnban, Linzben, Andernachban alakultak lutheránus szektaközösségek. Ekkor a kölni városi tanács, az egyetem s a káptalan együtt kérték a császár és a pápa erélyes segítségét. Minthogy a kitűzött határidőre Wied egyik előtt sem jelent

meg, méltóságaitól és hivatalaitól megfosztották s alattvalóit hivatali esküjük alól feloldották (1546).

A schmalkaldeni szövetség, amelyhez Wied fordult, nem kívánt cselekvően közbelépni érte, mert inkább a zwingliánizmus felé hajolt. A viszony a két irány között már akkor is feszült volt s Luther mennydörgő átkokat szórt a zwingliánizmus hívei felé. A volt kölni érsek így birtokára húzódott vissza s ott halt meg. A statusquót, amelynek megtartását pedig a protestáns németség vezetői ígérték s amely egyik sarkalatos elvi pontja lett volna a helyzetnek, ugyanúgy megzavarták az eszközökben nem kényes lutheránus hitterjesztők más püspökségekben is s nem mondtak le arról, hogy ne vessék meg lábukat Délnémetországban és Ferdinánd osztrák tartományaiban.

A helyzet tehát mindenre alkalmasabb volt, mint arra, hogy őszinte békülékenységgel keressék azt a célt, amit hirdettek: a nyugati keresztény egyház és élet reformját s a keresztény tanítás körül való véleményeltéréseiknek egy zsinat tárgyi megbeszélésein való átvizsgálását. Pedig a zsinati előkészületek tovább folytak. V. Károly a római pápával való ismételt találkozáson (Lucca, 1541) újabb megállapodásokkal vitte előre a zsinat ügyét. 1542-ben pedig III. Pál maga küldte Morone bíborost Speyerbe, hogy ismételten tanácskozzék a német rendekkel a török veszély kérdéséről és a zsinatról.

A lutheránusok ismét ellenzéki álláspontón voltak a török veszély ügyével szemben s hallani sem akartak arról, hogy a zsinatot Trientben tartsák. De a zsinat ügye nemcsak az ő vonakodásukon látszott zátonyra jutni, hanem az V. Károly és I. Ferenc közt kiújult háborús feszültségen is. Az ezáltal fellépett nehézségeket III. Pál pápának még újabb személyes találkozással sem sikerült áthidalnia (1543, Pádua mellett).

A császár 1541-ben az ismét Speyerben tartott birodalmi gyűlésen egészen szorongatott helyzetben jelent meg az éppen e miatt követelőző és mindennel szemben előzetes feltételeket szabó protestáns rendekkel szemben. A segítő csapatok fejében ezek újabb vallási engedményeket csikartak ki, egy nemzeti zsinat ígéretét, legalábbis olyan birodalmi gyűlését, ahol nekik megfelelően kerülnének megvitatásra a vallási kérdések és hittételek.

Ismét fenyegetett a veszély, hogy a világi hatalom túllépi illetékességének körét s vallási kérdések eldöntését merőben politikai testületre bízza. De ez a veszély, amelynek viharfelhői annyi gondot okoztak az aggastyán és megrokkant egészségű pápának, elmúlt, amikor V. Károly megegyezésre kényszerítette I. Ferencet a crespy-i békében (1544). III. Pál e hírre Te Deumot tartatott és kihirdette a zsinat összehívását Trientbe, 1545 március 15-ére.

A ZSINAT HIRE csak felkavarta az indulatokat a német protestánsok vezető köreiben. A protestáns fejedelmek eleve szabálytalannak és érvénytelennek mondtak minden olyan zsinatot, amelyen a pápa elnökölne, Luther és vezérkara gyalázkodó röpiratokkal árasztották el Németországot. Luther ekkor írta „Das Papsttum vom Teufel gestiftet" c. röpiratát, telve mocskolódással a pápával szemben, a rézmetszetű címképet a könyvhöz Cranach Lukáccsal készíttette. A gúnyképek minden elképzelhetőt meghaladtak durvaság és gyűlölködés dolgában.

Az annyi fáradozással előkészített zsinat végre Trientben csakugyan megnyílt 1545 december 18-án. Lefolyásának megtárgyalása már más korszakra tartozik. V. Károly, aki mint uralkodó nem függetleníthette magát a német protestánsoktól mint alattvalóitól, 1546 kezdetére, a hit kérdéseinek megbeszélésére gyűlést hívott össze Regensburgban. Ennek a híre sok nyugtalanságot keltett a pápai udvarban és a Trientben

már összejött zsinati résztvevők között. A megbeszélés nem bizonyult veszélyesnek, sőt jelentékenynek sem; a protestáns fél részvétele nem volt őszinte s csak a megsértődés alkalmát várták, hogy a tárgyalásokról kivonuljanak. A megszakított megbeszélések folytatásának felvetéséért megindult huzavona bebizonyította, hogy aki a német protestantizmussal akar tárgyalni, tulajdonképen nem tudja, kivel tárgyaljon. Az ifjú hitvallás gyér szervezete sokkal kaotikusabb volt, semhogy egy része bárminő határozott akaratnak engedelmeskedjék, tömegeit pedig csak formátlan ösztönök tudták bizonyos irányokban mozgatni. Egyébként pedig éppen ez időben halt meg Luther.

LUTHER ÉLETÉNEK utolsó évei keserűk voltak, tele kételyekkel, lelkiismeretének bizonytalanságaival. Azzal, amit felidezett, nem volt megelégedve; nem egyszer egészen pontosan belátta, hogy csak romokat hagy maga körül, nem megújulást. A régi Egyház, bár erős veszteségeket szenvedve, de csorbítatlan méltóságban és szuverénitásban állt fenn, míg az, amit ő kezdett, fejedelmek önkényének, hívei kénye-kedvének, vezetői karának, sőt saját prédikátorainak szabad prédája lett.

Élete végén környezetével is erős surlódásokban állt. Legmeghittebb barátaival — köztük Agricolával is — szakított. Viszont Melanchthon is nem egyszer panaszkodott a rabszolgaság miatt, amelyben ura és mestere őt tartotta. Ekkor Luther már felül volt a hatvanon, nyugtalanabb, vérmesebb, gőgösebb és ingerlékenyebb volt, mint valaha, szellemi alkatának a fölényre és polémiára hajló vonása szinte túlzottan jelentkezett. Vitatkozó módszere már annyira eldurvult, hogy vitairatai közül egyet — amely azt akarta bizonyítani, hogy a zsidók tulajdonképen eleve kárhozatra szánt fiatal ördögök — környezete megsemmisíteni kívánt.

Eislebenben halt meg, néhány lépésnyire attól a háztól, amelyben született 1546 februárjában. Eislebenbe azért ment, hogy elsímítson egy vitát, amely Mansfeld gróffal indult az ottani vasbányák ügyében. A halál váratlanul, előzetes jelentkezés nélkül tört rá, minden hosszabb betegség nélkül; egyszerre csak elvesztette erejét és hamarosan tudta, hogy vége lesz. Még a halállal küzdve is a trienti zsinattól féltette az evangélikus egyházat. „Imádkozzatok Istennek és evangéliumának ügyéért, hogy azt baj ne érje, mert a trienti concilium s a pápa igen fenekednek ellene!"

ELLENTMONDÁSOKKAL TELT TANITÁS és ellentmondásokkal telt élet végén így halt meg. Halálának idején a trienti zsinat nemrég tartotta meg 3. ülését, amelyen ünnepélyesen kihirdették és megerősítették az atyák hitvallását, ugyanazt, amelyet ő a wittenbergi vártemplom ajtajára szegezett tételeivel mint kalapácsütésekkel darabokra zúzni készült.

29 éve történt ez; s a 29 év messzeségében — bármekkora vihart keltettek is, bármennyi nemzetet szakítottak is le az Egyház testéről — ezek a kalapácsütések nem bizonyultak többnek, mint egy hatalmas egyéniség szubjektív sértődésének és erőszakának. Azt, ami ellen irányultak, nem tudták darabokra törni. Az Apostoli Hitvallás szavai, amelyek áthangzottak az első három század üldözésein s amelyek határozott szövegezést kaptak Niceában, megerősítést a további zsinatokon, most is váratlan erővel zúgtak fel az Egyház tanítói hivatalának megelevenült ajkán. Ezzel a tanítói hivatallal egyetértésben mondták el a zsinat főpapjai és doktorai azt, amit a hatalmas, kétségtelenül nem egyszer lenyűgöző erejű lázadó tagadott: „Credo in unam, sanctam, catholicam Ecclesiam", „credo in unum baptisma", „et remissionem peccatorum". Ugyanakkor, amikor Luther meghalt, a febr. 4-ére eső harmadik és márc. 15-ére eső negyedik trienti gyűlés között a zsinat vezető tagjai a nagy gyakorlati egyházreform tervéről tárgyaltak a pápával. Akarva-akaratlanul: ez is kissé Luther műve volt, noha valószínű, hogy a reform talán hamarabb megvalósul nélküle és a tőle keltett viharos események nélkül is.

Luther alakjának történeti megítélésében lehetetlen figyelmen kívül hagyni azt a változást, amelyen műve átment. Ez a mű, amelyet az ő egyházának neveznek, máig nélkülözi a központot, az egységet, a teljességet s máig csak töredék, sőt ma, bárha ki nem fejezetten, de érezhetően le is mondott már az egyetemesség igényéről. Elismeri, hogy egy bizonyos történeti helyzetben született, annak teremtvénye és maradványa és pusztán mint ilyen tart igényt a fennmaradásra. Fennállását eddig nagyobb válságok nem érték, ellenben annál nagyobb válságokat idézett fel a többi protestáns elágazásokkal együtt maga a fennállása. Az egyházlázadás elveiből indult el a keresztény hittartalom további felmorzsolódása, amely egy színtelen deizmushoz vezetett, később pedig sokakban a teljes ateizmushoz és annak romboló erőihez.

Viszont a nyugati kereszténység területén Luther kezdeményezésére támadt olyan irányzat, amely heves érzelmi ellenségeskedéssel figyelte a római Egyház minden mozdulatát, egyházi külhatalmának életét éppúgy, mint az alsópapságét. Nem mondható, hogy ez ártalmas lett volna az Egyházra nézve, bár kezdetben határozottan ellenséges szándék vezette. A hitújítók idején volt ez a bíráló figyelés a leghatalmasabb. Az Egyház azonban látta születni, naggyá nőni, látszólag győzelemre jutni és századokon át élni az ariánizmust is.

Hogy teljesen tárgyilagos legyen az ítélet Lutherrel szemben, el kell ismerni, hogy katolikus részről is történtek a bonyodalmak során hibák, mégpedig súlyos hibák. Ott volt mindenekelőtt a pápaságnak sok mulasztása, balfogása, kritikát kihívó állapota, a főpapság fényűzése, a papság életmódja. Ott volt a német helyzet, olyan terület az Egyházon belül, amely egyházi ügyekben ki volt szolgáltatva a legzűrzavarosabb és legaprólékosabb hatásköri feldarabolódásnak s apró részural-

mak helyi önkényének. Ilyszerű anarchia nélkül Luthernek saját személyi erejére támaszkodó kezdeményezése alig juthatott volna el ilyen nagy következményekig.

Luther maga is tudta, hogy kezdeményezése saját magára támaszkodik. Nem egyszer hirdette magáról, hogy közvetlen isteni sugalmazásra és megbízásra cselekszik, de azt is vallotta, hogy sohasem voltak sugallatai vagy elragadtatásai. Annál többet küzdött és foglalkozott az ördöggel, annyit, hogy ezt végül már csak önszuggesztióval magyarázhatjuk. Luther hatalmas képzelőereje, újszerű szerepébe való váratlan beleélése, rendkívüli előadóképessége, az akadályokat vulkáni erővel elsöprő hatalma, személyes szuggesztív hatása alkották tüneményszerű szerepének rúgóit. Végrendeletében büszkén vallja magáról, hogy „Isten nótáriusa és az evangélium tanúja". Valóban őt és művét Isten és a világtörténelem ítélik meg a maguk teljességében.

14.

A schmalkaldeni háború. Az augsburgi Interim. Politikai okai és vallási hátrányai. V. Károly kudarca. Lemondása. Alakjának történeti megítélése.

Károly császár tárgyalásai, engedékenységei, meghátrálásai s kudarcai után merőben más utakon kereste protestáns alattvalóival való helyzetének rendezését. Eddig az volt a helyzet, hogy a török veszélytől, a francia királyság hatalmi politikájától s fegyveres lépéseitől szorongatva nem kívánt belső bonyodalmat felidézni Németországban. Most fordított a helyzeten: fegyverszünetet kötött a törökökkel s franciákkal egyaránt; kifelé helyzetének külső egyensúlyára, befelé pedig a németség katolikus felére támaszkodva ő maga lépett fel a schmalkaldeni szövetség ellen. Végre sikerült val-

lási és világi vonatkozásokban való ellentétek nélkül szövetséget kötnie a pápával is: a szövetség hat hónapra szólt s pénzt és segélycsapatokat jelentett Károlynak.

Harctéri értelemben a schmalkaldeni szövetségnek hamarosan összegyűlt több mint 40,000 főnyi serege volt a támadó fél, de a schmalkaldeniek hamarosan visszavonultak V. Károly kedvező helyzete és hadserege elől. A hadműveletnek tulajdonképen csak egy jelentékenyebb ütközete volt, a mühlbergi, ahol V. Károly a szász választófejedelmet győzte le és ejtette fogságba; ugyancsak fogságba került Fülöp hesseni őrgróf is, mindkettő a német protestantizmus legfőbb mozgatói közül való. Ugyanakkor meghalt európai politikájának két nagy ellenfele, I. Ferenc francia és VIII. Henrik angol király.

Győzelmét — határozatlanságból is, politikai okokból is — nem használta fel teljes leszámolásra. Számára elég volt, hogy a protestantizmusnak ereje megosztottnak és megtörtnek látszott. A szász választót megfosztotta birtokaitól és a saját emberének tartott szász Móric hercegnek juttatta azokat; befolyását rákényszerítette Hessenre is. A veszélyeztetett Kölnben és tartományában megsemmisítette a Wied érsek által elindított protestáns szervezkedést. Néhány, az utóbbi időben erőszakkal szekularizált katolikus püspökséget visszaperelt. Helyzeti előnyét mégsem használta fel az ügy gyökeres rendezésének legalább megkísérlésére, ami összeütközésbe is juttatta őt a pápával; a pápa éppen e miatt nem is akarta megújítani vele a fegyveres szövetséget, amely éppen a zsinat idejében amúgyis sok feszültséget szerzett Róma számára és sok szemrehányást hozott Velence és Franciaország részéről. Más ellentétek is segítették kiélezni a helyzetet a császár és a pápa között: V. Károlynak öntudatlanul is hatalmas-

kodó politikája egyházi ügyekben, a spanyol egyházi javak jövedelmeivel való önkényes rendelkezés kívánsága, a protestánsokkal politikai okokból való s a katolikusok jogait feláldozó megegyezések.

E FESZÜLTSÉG IDEJÉN a császár újra a saját hatáskörében és eszközeivel kereste a protestánsok leszerelését: ismét vallásügyi megbeszéléssel, mégpedig az 1547 szeptemberében kezdődött augsburgi birodalmi gyűlésen. Kidolgoztatott egy egyezségi formulát, amely az augsburgi Interim (időleges rendezés) néven ismeretes. Katolikus részről a mainzi és a naumburgi püspökök, a tagadhatatlanul engedékennyé vált protestánsok részéről pedig Agricola dolgoztak az egyezség megszövegezésén.

A megegyezés terve nem hagyta figyelmen kívül a zsinatot, sőt a tárgyaló felek azt csak a zsinat tárgyalásainak végleges eredményéig kívánták fenntartani. A megegyezésben érintett dogmák közül a katolikus felfogás érvényesült, de a béke kedvéért igen enyhe képletekben és kényes pontokat, sőt a lényeget nem egyszer kikerülő megfogalmazásban. A protestánsoknak csak annyi engedményt tett az Interim, hogy megengedte a két szín alatt való áldozást és a papok nősülését s hallgatólagosan jóváhagyta az általuk elbirtokolt javak további birtoklását.

Az Interim 1548 májusában emelkedett törvénnyé, a nélkül, hogy bármit is megoldott volna. Egyik fél sem volt megelégedve vele; főkép a protestánsok gyalázták Agricolában a bálványimádók védőjét és a pápistaság terjesztőjét. Melanchthon azt hirdette az Interimről, hogy az Isten büntetése a hitben megfogyatkozott protestáns németek felett. Melanchthon különben hajlott a megegyezés felé, szellemétől, sőt multjától sem volt idegen a kiegyenlítő képlet gondolata. Hogy ennek további elméleti alapot teremtsen, különbséget tett a lutheránizmus lényeges és lényegtelen pontjai között. A protestantizmus felől és felé ő próbálta kidolgozni egy remélhető kiegyenlítődés elvi alapjait és gyakorlati megoldásait. Ezek kapcsán állt elő a lipcsei tartományi

gyűlésen a harmadik, ú. n. lipcsei Interim (1548), azonban mélyebb hatások nélkül; a protestáns prédikátorok között inkább ellenszenvet és ellenkezést váltott ki.

Időközben, a császári és a pápai ellentétek enyhültével, kísérlet történt arra is, hogy a trienti zsinaton a protestáns németség képviselete is megjelenjen. Ezek csak hosszas ellenkezés után és csak részben tudták rászánni magukat a zsinaton való részvételre, elvi ellentmondásaikat és kifogásaikat akkor is fenntartva.

A zsinat menlevelet állított ki a megjelenni szándékozó német protestáns megbízottaknak. Néhány helyről, utóbb érkező német egyházfejedelmekkel együtt, valóban meg is jelent az új hit néhány kiküldöttje. Végre egy küldöttség élén elindult Trient felé maga Melanchthon is. Ekkor azonban már elő volt készítve a schmalkaldeni szövetség visszaütése V. Károly számára: Szász Móric, akit a császár tett a szász föld urává, hűtlenül és hálátlanul elárulva uralkodóját és a birodalmat, titkon szövetséget kötött II. Henrik francia királlyal. Annak fejében, hogy őt és a német protestánsokat pénzzel segítették, kész volt átengedni a franciáknak több német határmenti püspökséget s elsősorban természetesen császára ellen fordult.

Támadása váratlan volt. V. Károly, aki éppen betegen feküdt Innsbruckban, maga is kénytelen volt elmenekülni a támadás elől s minthogy hadereje nagyrészt szétaprózódott s jelentékenyebb csapatokkal nem rendelkezett, a protestáns rendekkel szemben kénytelen volt belemenni a passaui szerződésbe (1552 júl. 30.), amelyben mühlbergi győzelmének minden előnyét fel kellett áldoznia, a protestánsokkal szemben újabb engedményeket tennie s féléven belül a hitbeli surlódások ügyét véglegesen rendező birodalmi gyűlés megtartását ígérnie. A protestánsok viszont megígérték, hogy nem

háborgatják többé hitük gyakorlásában a katolikusokat, hadseregüket lefegyverzik s Ferdinánd királynak Magyarország megsegítésére 10,000 embert adnak.

Újabb francia háborúk s további zavarok miatt csak 1555-ben tudtak újabb birodalmi gyűlést tartani. Ezalatt a kedélyeket egészen feldúlta a nyugtalanság. Azoknak a félrendszabályoknak és óvatos próbálkozásoknak kapcsán, amiket a különféle kiegyezési formulák jelentettek, most végérvényesen és visszavonhatatlanul eldőlt, hogy a német protestánsok nem hajlandók elfogadni adott helyzetükkel és szervezeti erőikkel szemben semmi olyan változást, ami a leghalványabban is visszatérést jelentene a régi rendszerhez s főkép nem kívánnak visszatérni a püspöki joghatóságok alá.

Ferdinánd, aki most már majdnem az összes német ügyeket vezette bátyja helyett, a helyzet politikai következményeit politikai eszközökkel, a politikai ellenségeskedést politikai szerződéssel akarta leszerelni. Morone kardinális, akit III. Pál magának Ferdinándnak kérésére legátusul küldött a birodalmi gyűlésre, a pápa halálának hírére még a tulajdonképeni tárgyalások előtt elhagyta Augsburgot. Delfino nuncius és Lipomani veronai püspök pedig a tárgyalások idején távoztak, nem akarván az Egyházra és hívőire elvileg és gyakorlatilag hátrányos megegyezés megbeszéléseibe cselekvően, vagy akár tűrően is belevonódni. Így jött létre az augsburgi vallásbéke (1555 szeptember 25.), amely elvei szerint hosszú ideig lett alapja a további helyzetnek.

FŐBB PONTJAI SZERINT: tilos akármelyik birodalmi rend számára bárkit is erőszakkal vallásváltoztatásra bírni, az eddig a protestánsok kezébe került egyházi javak továbbra is birtokukban maradnak, de az ezután protestánssá átlépő katolikus pap vagy egyházi méltóság nem viheti át a protestánsokhoz a katolikus Egyház vagyonát; viszont magánvagyonát megtarthatja és nem érheti bántalom. A teljesen protestáns területek felett egyelőre teljesen szüne-

tel minden katolikus püspöki joghatóság, tovább azonban mindenki szabadon változtathatja, illetőleg választhatja meg hitvallását, amelyben élni akar. Ezért szabadon költözhet is az egyik hitvallás területéről a másikra hűbéri károsodás nélkül. Az ellentéteket döntőbíróság intézze el és a birodalmi bíróságnak is az augsburgi pontok szerint kell ítélnie. Az eskü a bíróság előtt pusztán Istenre és az ő szent evangéliumára történjék, a szentek említése nélkül.

A megegyezés gyakorlatilag mindenesetre a katolikusok hátrányára volt; a pontok gyakorlati érvényesítésében a protestáns fél mindig a katolikusok részéről itt vagy másutt meg nem tartott előfeltételekre hivatkozott, szankciókra, viszonosságra s hasonlókra. Mindenesetre ezzel a megegyezéssel lett véglegessé Németország vallási kettészakadása s lényegében az ideiglenességnek ez a megmerevítési kísérlete vezetett a harmincéves háborúhoz. A megegyezés elismerésének kérdésében áthidalhatatlanoknak mutatkoztak az ellentétek Ferdinánd és a pápai udvar között; III. Gyula utóda, IV. Pál a megegyezés megsemmisítését kívánta, Ferdinándnak viszont az volt az őszinte meggyőződése, hogy ez az egyetlen út, amely megtartja a birodalom egységét és békét teremt az eddigi viszályok és harcok helyett. Maga V. Károly is minden felelősséget öccsére hárított és minthogy belefáradt uralkodásának tenger nyugtalanságába, lemondott, 37 évvel azután, hogy császárrá választották s 10 évvel azután, hogy Luther meghalt. Uralkodásának majdnem minden eseménye ama tüzes örvény körül forgott, amit a lázadó wittenbergi szerzetes kavart fel egész Európa felett.

Luther történeti szereplésének hatásait aligha lehet jobban jellemezni mással, mint ezzel, hogy a kor legnagyobb birodalmának, az első igazi „világbirodalomnak" ura, az az uralkodó, akinek birtokai felett „sohasem nyugodott le a nap", hiába fáradozott az általa

keltett vihar lecsendesítésén. Attól kezdve, hogy az ifjú császár 21 éves fejjel megjelent a wormsi diétán s előtte a wittenbergi szerzetes: ők ketten szakadatlanul egymással harcoltak. A hatalom azonban, amely a császár kezében volt, egy óriási területen szétterjedt egységet és közös szervezetet nélkülöző, szétdarabolt káosz feletti pusztán tiszteleti rang volt, a törvényhozás és törvénykihirdetés előjoga a végrehajtó hatalomnak sokszor minden árnyéka nélkül, néha-néha a fegyverrel való fenyítés lehetősége: de mindez kevésnek bizonyult ama hatalommal szemben, amely a lelkekben van.

V. Károly egyéni jelleme tele van ellentmondásokkal: makacs kitartás és váratlan elernyedések, habozás és elhirtelenkedett fordulatok váltogatják egymást benne, de jóakaratú ember, jó keresztény és egyházának hűséges fia volt. Sokban, amit politikai és egyházpolitikai tévedésének láttak századokon át, azóta neki szolgáltatott igazságot az idő.

NYOLCADIK FEJEZET: A KÁLVINIZMUS.

1.

A francia hitszakadás előzményei. Faber Stapulensis. A meauxi lutherizáló kör. A párizsi egyetem és Noel Bedier az újítások ellen. A meauxi kör megsemmisítése. A korai kálvinizmus előfutára: Louis Berguin.

A francia protestantizmus eredete kettős: részint magukból a francia viszonyokból, a Franciaországban is felbukkant szellemi áramlatokból fakadt fel, részint a Luther körül felgerjedt mozgalomnak Franciaországba való átcsapásából. A kétféle tényezősorozat azonban már a mozgalom első nemzedékében, ennek a nemzedéknek szinte mindenegyes képviselőjében együttesen s alig elválaszthatóan mutatkozott. A mozgalom főkép az egyháziak közül és az egyetemi körökből indult el.

A kor tudományos életében egyszerre csak kétségek merültek fel a hit forrásainak, a Szentírásnak és Szenthagyományoknak tudományos és filológiai megbízhatósága felől. A Szentírásnak Valla-féle és erazmusi kritikája Franciaországban igen messzeterjedő hatásokkal jelentkezett. Ezeket már az 1510-es években igen határozottan képviselte Párizsban a Sorbonne egyik tanára, a polihisztor Lefévre d'Estaples (Faber Stapulensis). 1455-ben született Picardiában s korán jött Párizsba, ahol szenvedéllyel tanult össze mindent, filológiát, ókori szépirodalmat, matematikát és fizikát: tanult egészen öreg koráig, amikor tudományos érdeklődése a kor mélyén vajúdó teológiai kérdések és az egyházatyák felé terelődött.

„HOSSZÚ IDŐ ÓTA — írja a sz. Pál leveleihez írt kommentárjában, amely 1512-ben jelent meg — hosszú idő óta foglalkozom már az emberi tudománnyal, de egy

hirtelen megvilágosodás elterelte tekintetemet ettől és egyedül az égi tudományok édességével akarok foglalkozni." Ez azt jelentette, hogy a reneszánsz tudósainak új módszerét alkalmazta a szent könyvekre, elválasztotta a könyvek betűit az Egyház élő tradiciójától: így a betű aggályosai és kritikusai előtt nem jelentenek mást az evangéliumok és apostoli levelek, mint nyelvészeti módszerek, sőt egyenesen helyesírási pontosság nélkül készült bizonytalan kiadásokat, amelyeknek mélyére ravasz szóelemzéssel hatolva: gyakran egymásnak ellentmondó és bizonytalan értelmű állítások találhatók. Ami lényege: az Egyház többet mond, többet tanít és többet gyakorol, mint amennyi a Szentírásban található. Vajjon honnét veszi a jogcímet ehhez a többlethez: az evangéliumokban és apostoli levelekben névszerint nem említett szentségekhez, a hierarchiához, egyházfegyelemhez s főkép a szertartásokhoz? Leginkább a pápaság és a szertartások jogcíme látszott e kritika előtt bizonytalannak.

Egy csomó nyugtalan és kutató szellem csoportosult az öreg Lefévre köré, egyszerre két nemzedékből is. Az idősebbeknek, a harmincon és negyvenen felülieknek sorában ott voltak a hebraista Watable, az orientalista Costel és a mindentudó és impozáns fellépésű Budeus, később faltörő kosa s vezére a csoportnak. Rajtuk kívül voltak fiatalok is, többi között Roussel Gerard, Farel Vilmos, Clichtovius. Az idősebbekből tudományos, a fiatalabbakból pedig mozgalmi forradalmárok lettek.

EGY PÜSPÖK PÁRTFOGÁSA és egy királyi hercegnő támogatása adtak a szelíd és polihisztor öregúr mozgalmának igen nagy jelentőséget. Ez akkor következett be, amikor csatlakozott hozzájuk a fiatal saint germaine-i apát, Briçonnet Vilmos, a maga tüzes és nyugtalan lelkével, túláradásra hajló, a dolgokat túlfokozottan jónak vagy rossznak látó értelmével. A Briçonnet-családból származott, az új Franciaországnak kalmárságán át előkelő politikai és egyházi szerepre vergődött új arisztokráciájából. 1516-ban meauxi püspök lett és ezzel területet kaptak reformátori álmai.

Hamarosan meg is kezdte egyházmegyéje újjászervezését: első intézkedése az volt, hogy a ferenceseket eltiltotta a prédikálástól, lényegesebb pedig az, hogy fiatal, tehetségesebb és lelkesebb papjait Párizsba küldte Lefévre d'Estaples katedrája köré. Az innét visszatértek franciául olvasták föl az evangéliumokat, keveset beszéltek az istentisztelet rendjéről és külső szertartásokról és evangélistáknak hívták saját magukat. 1521-ben Briçonnet székvárosába hívta Lefévre-t, 1523-ban pedig fővikáriusává tette és szellemi középpontjává az új csoportnak.

Ez volt a híres „meauxi gyülekezet", amint hívták, és ennek két pólusa — Briçonnet mozgalmi akarata és Lefévre filológiai kritikája s egyben a dogmákat szétlágyító érzelgőssége — körül utópisztikus reformtervek képződtek ki. 1523-ban megjelent az Újszövetség franciául és a Szentleckék és Evangéliumok 52 vasárnapra. Ezt már a fiatal prédikátorok kommentálták: Gerard Roussel, Navarrai Margit leendő gyóntatója, Michel Arande, aki később püspök lett s a tüzes, szenvedélyes, vasakaratú Farel, aki később Kálvin útjait készítette elő Genfben. Mindahhoz, ami a mozgalom körül kavargott, bizonyos udvari tekintélyt Margit hercegnő, a király nővére adott. Őt Briçonnet előkelő összeköttetései szerezték meg a mozgalom számára.

Bizonyos, hogy sem a püspök, sem a tudós, sem a hercegnő nem akartak eretnekséget, nem akartak elszakadni az Egyháztól. Ők az Egyház reformjáról álmodoztak. Luther — különösen 1520 után — egyre többek figyelmét foglalkoztatta Franciaországban. Latinul írt vagy latinra fordított írásait, ha nem sok hatással is, de kíváncsian olvasták s elvei itt-ott elismerést találtak a párizsi egyetemi katedrán is.

Faber a német földről érkező hírek és munkái után ismerte Luthert, igazat adott neki a búcsúk elleni küzdelmében és érdeklődéssel követte szereplését. Már 1519-ben egy elzászi tanítványa, Beatus Renanus révén üdvözletet váltott vele. 1521-ben eljutott hozzá Luthernek a pápaság ellen intézett szenvedélyes hangú vita-

irata, a De Captivate Babilonica. Luther szintén ismerte Fabert és nagyra becsülte munkásságát: az ortodoxia védői viszont tudtak erről a kölcsönös szimpátiáról és francia Luthernek hirdették Fabert.

FABER VALÓBAN egyre több és több tételben hangoztatott olyan tételeket, mint Luther a kegyelemröl szóló tanában, a szentségek kérdésében, a Szentírás szerepének megítélésében. 1521-ben Louis de Berquin picardiai nemes, lángoló humanista és meggyőződeses erasmiánus, nekiáll lefordítani Luther műveit, hadakozik X. Leó bullájával, elfogadja a kizárólag hitből való megigazulást és a Szentírást mint a hit egyedüli forrását. Egy ágostonos szerzetes kétségbevonja a pápa főségét. 1524 nagybőjtjében egy dominikánus szerzetes a lyoni székesegyházban prédikálja Luther tanainak igazságát. Egy szerzetes a „tiszta evangéliumot" kezdi hirdetni (1523) Grenobleban, a következő évben Lyonban. A katolikus Egyház helyzete Franciaország minden városában megrendül, közeledik feléje az idegen tűz frontja. Zwingli Zürichben, Bucer Straszburgban, Ökolampadius Bázelben nyernek napról-napra új híveket. Filozófusok részint Erasmusnak, részint Fabernek, de még inkább mindkettőnek hatása alatt egyre inkább és inkább hirdetnek olyan tanokat, amelyek egyszerűsíteni akarják a kereszténységet s a hitet és kultuszt vissza akarják vezetni az őskereszténység eszméihez és világához.

Briçonnet, Lefévre és társaik „egyszerűsítették" a tanokat, nem hívták többé segítségül a Szent Szűzet, sem a szenteket, csak a Miatyánkot imádkozták, az Üdvözlégyet nem, kikeltek a képek ellen, megtiltották előttük a térdhajtást és az imádságoknál a latin nyelv helyett, ahol csak lehetett, a franciát használták. Briçonnet tudatosan kerülte a szakítást a római Egyházzal, mint ahogy ő nem is új egyházat akart, hanem visszavezetni a régit ezek felé a formák felé, amelyeket igazaknak tekintett, — de visszavezetni belülről. A mozgalomnak szilárd alapot akart biztosítani és azt egyre jobban terjeszteni s egymásután pártoltak hozzájuk

papok és hitközségek. Valamennyien reménykedve néztek Margit királynőre, az ő jóakaratától érezték függőnek magukat és Navarrai Margit maga köré gyüjtötte a régi hit ellen támadókat.

Lefévrenek és barátainak 1525-i publikációi tiszta és határozott protestantizmus nyomát viselték magukon. A szerzők azt hirdették, hogy az Isten igéje a hit, szabálya a Szentírás és annak egyszerű szavai többet mondanak, mint a legnagyobb tudósok. Hangsúlyozták a keresztény élet szabadságát, a hit által való megigazulást. Elvetették az önmegtartóztatást és bőjtöket, a szenteknek és a Szent Szűznek tiszteletét, a katolikus ünnepeket és a misét.

Leginkább Meaux környékére terjedt ki a reformáció, a kispolgárságra és parasztokra is, megtöltötte őket nyugtalansággal. 1526 decemberében a meauxi székesegyház kapuján egy hirdetményt találtak, amely szerint a pápa az Antikrisztus. A következő évben megtelt az egész vidék sanzonokkal, amelyek a hierarchia ellen izgattak. A már akkor hatalmas ipari és kereskedelmi városban, Lyonban is roppant erővel és szenvedéllyel indult meg az új eszmék agitációja. Ekkor azonban már a Sorbonne is felriadt.

A KERESZTÉNY GONDOLKODÁS régi egyeteme 1520-ban új méltóságot létesített, a szindikátusét, amelynek feladata volt arra ügyelni, hogy az egyetem tanszékei ne váljanak az eretnekség kisugárzó pontjaivá. Egy komor, egyszerű és hatalmas ember, Noel Bedier lett a szindikus. Századának egyik legkülönösebb jelensége, komor és szürke, vasból való. Újat nem adott, mint az újítók, akikkel tele volt százada és akikkel telítődőben volt Franciaország. Ellenben tudott dacosan, százezrek számára is ellenszenvesen és saját párthívei számára is szinte visszariasztó makacssággal harcolni a régi igazságokért. Hadakozott Erasmussal, aki pedig a párizsi tanulóévek alatt barátja volt, hadakozott Navarrai Margit udvara ellen, harcolt saját királya ellen, harcolt az angol király ellen.

V. Károly császár.

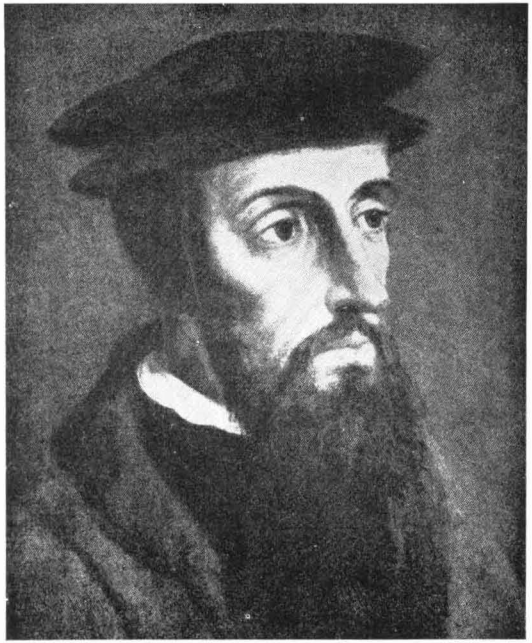

Kálvin János.

Sokszor úgy tetszik, hogy a francia földön is megindult szellemi szétomlásban és ingadozásban csak ő áll mereven, rendületlenül és erőszakosan, fekete és szürke professzori talárjában, a nyugateurópai katolikus ellenállás egyik legnagyobb alakja, Noël Bedier. Már kortársai szerint is: „eruditionis et integritatis columen", a tudás és a hit oszlopa.

Noel Bedier már 1521-től kezdve harcolt a meauxi gyülekezet ellen. Először is a parlamenttel és a teológiai karral együtt elítélte Berquin fordításait, könyvét a papságról és ennek az évnek júliusában elkezdődött Lefévre Szentírás-magyarázatainak vizsgálata. A hercegnő ezúttal hamarosan megmentette Lefévret. De a fakultás most már egyenesen Briçonnetre csapott le, kényszerítve több gyanúsan hangzó tétel visszavonására, azonkívül püspöki intő iratot kellett kiadnia Luther ellen és el kellett tiltania a prédikálástól az új elvek hirdetésében kompromittált papjait. Azonban Navarrai Margit támogatására I. Ferenc király avatkozott a dologba és Briçonnet nemsokára ismét szabadon folytathatta munkásságát és Lefévre is szabadon hozhatta nyilvánosságra 1524-ben a zsoltárok fordítását. Sőt ennek az évnek őszén prédikátorai újra hirdették az evangélium új értelmezését, egy prédikátor pedig megtámadhatta a pápai primátust, a gyónást és kétségbevonhatta a tisztítóhely létezését.

I. Ferenc madridi fogsága alatt Savoyai Lujza, a régens, erős kézzel akart rendet teremteni. 1525 március 29-én kezdődött a parlament előtt a meauxi „bibliások" pöre s ez az év szétrobbantotta körüket. Briçonnet-t bevádolták, hogy újra az eretnekségnek kedvez, Lefévre Bázelbe, Roussel Straszburgba menekült, Berquint lecsukták. Riadt csend lett, míg Ferenc vissza nem tért a spanyol fogságból. Visszatérése véget vetett az üldözésnek.

Lefévre, aki bázeli tartózkodása alatt láthatta Erasmust, a király könyvtárosa lett és a bloisi kastélyban a királyi gyermekek nevelője. Arrande püspök, Roussel Gerard Navarrai Margit udvari papja. A király kiszabadította Berquint is. Mindez mintha azért lett volna, mert Ferenc fogsága alatt VII. Kelemen elpártolt a francia szövetségtől és békét kötött I. Károllyal.

Annak ellenére, hogy bizonyos szabadságot kaptak, eléggé nehéz volt az újítók vezérkarának helyzete. A meauxi iskola szétoszlott és soha többé nem sikerült rekonstruálni. Briçonnet visszavonult a harctól. Lefévre nem volt több, mint jelentéktelen megjelenésű, öregedő ember, alkalmatlan egy megszületni készülő hitvallás harcainak vezérségére. A reformok Louis Berquinben találták meg vezérüket.

A FRANCIA KÁLVINIZMUSNAK ez az előfutára szinte teljesen lutherista volt. Mivel majdnem összes művei megsemmisültek, csak kivonatokra és idézetekre támaszkodhatunk, de ezekből valószínűnek látszik, hogy az Eucharisztia helyett Úrvacsorát rendelt, csak jelképes, nem pedig valóságos testi jelenlétben hitt, egyetemes papságot hirdetett és nem ismerte el az Egyházat isteni eredetű intézménynek, hanem pusztán emberinek vallotta. Mindezek mellett bizonyos publicista tehetség és már Kálvin előtt megalkotta egy francia-protestáns felekezet formuláit. Azonban nem fejezhette be művét. Éppen pőre volt a Sorbonne-al, amikor Párizsban nagy feltűnést és visszatetszést keltő botrány következett be. A Szent Szűznek az egyetemi városrészben álló egyik ősi és nagy tiszteletben részesült szobrát bemocskolta az új eszmék egyik fanatikusa, mire elementáris felháborodás fogta el egész Párizst. Ennek a felháborodásnak légkörében tárgyalták le Berquin pőrét és végre is hajtották rajta a halálos ítéletet. I. Ferenc többnyire politikájának démona szerint ítélte meg a helyzetet s éppen akkor politikailag újra szövetségese volt a pápának.

Mindezek azonban negatív jelentőségű intézkedések voltak. Még így is, vezér nélkül és a hivatalos

egyházi körök ellenkezése mellett is nagy előretörést mutattak a következő négy év alatt a reform eszméi. I. Ferenc nővérének befolyására ismét szemet húnyt a protestáns propaganda előtt és engedte, hogy Margit, aki 1527-től kezdve navarrai királynő volt, a maga kis neraci udvarába vigye Fabert.

MEGJELENT 1531-ben a királynő könyve, a Bűnös Lélek Tüköre, amely a faberi elvek szerint erősen eretnekízű kegyelemtant hirdetett. A királyi írónő nemsokára nyiltan és tudatosan hirdette, hogy a hit egyedül üdvözít és az igazságot ne keressük másban, csak a Szentírásban. Elvetette a jócselekedetek érdemszerző voltába vetett hitet. Ellene mondott a szentek tiszteletének. A Szent Szűz nem volt számára más, mint választott mintakép, a tiszta lélek szimboluma. A hit azonosult számára a platoni értelemben vett „megvilágosodással", valami különös eroszszal, amely az Isten felé tör és a lelkiek felé irányul. Ezzel nyiltan közömbösséget hirdetett a határozottan körvonalazott dogmák iránt. S ha a navarrai udvar úrnője külső formája szerint nem szakított is a katolicizmussal, mégis egyre határozottabb védelmezője lett az újításnak.

Franciaországban kezdett kigyulladni a tűz, amely felégette egész Európát. Picardiában nyiltan alakultak lutheránus közösségek, Délfranciaországban pedig új életre lobbantak az eddig titokban tovább lappangó valdi szekták.

Elérkezett a pillanat, amikor ezeknek a mozgalmaknak egy ember kezébe kellett összefutniok.

2.

Kálvin János. Tanulmányai. Kopp Miklós párizsi rektor beszéde. A vallási lázadás elfojtása Párizsban. Kálvin menekülése.

Kálvin János 1509-ben született Noyonban, ahol apja ügyvéd, a noyoni egyházi törvényszék ügyésze, a püspökség titkára és a székesegyház káptalanjának apos-

toli jegyzője volt s ősi pikard családból származott, ahol az elődök halászok voltak. Az öreg Kálvin rideg, hallgatag egyéniség, tele intellektuális és egyben plebejusi energiákkal; parasztfiúból sikerült a noyoni egyházi hivatalnokok egyik elsejévé felküzdenie magát. A maga érdes módján kemény kézzel tartotta kezében egész családját. A négy közül a második fiú, Jean, oly kivételes értelmi képességeket árult el, hogy apja a papi pályára szánta, taníttatta és kisebb egyházi javadalmat szerzett neki. 1523-ban Párizsba küldte őt tovább tanulni. Itt rokonoknál volt lakáson és ellátáson, Richard Cauvin lakatosmesternél és a de la Marche-kollégiumba járt be tanulni. 1525-ben került a Montaigu-kollégiumba, a francia hitújítás első lépéseinek indulása idején.

Tanulmányai nem voltak súlypontjuk szerint teológiaiak, még papnak való készülése idején sem, inkább irodalmiak. A hittudományi és teológiai tudásanyag, amit tanulmányi évei alatt kapott, nem volt valami mély és nagyigényű, de korának gyakorlata szerint elég. A noyoni püspök közben úgy találta, hogy már eleget tanult és parancsára vissza kellett volna mennie, hogy pappá szenteltesse magát és betöltse a javadalommal kapcsolatos állását. Ekkor, hogy tovább tanulhasson, apja más javadalmat szerzett neki: 1527-ben rövid, pusztán formális teológiai vizsgát is kellett kiállania, hogy az igaz hit körül való elegendő ismereteit bizonyítsa. Két év mulva a Pont Eveque-plébánia jövedelmét nyerte el és tovább tanult, de apja parancsára most már az orléansi egyetemen.

ORLÉANSBAN, ahol egy teljesen világi kar felett nem őrködött — úgy mint Párizsban — a teológiai fakultásnak a hagyományokra féltékeny fegyelmezőereje, találkozott a hitújítás szellemi propagandájával. „Némely még máig is élő meghitt barátja és bizalmas ismerőse mondja róla, — írja Kálvin életrajzában barátja, Beza — hogy ebben

az időben rendes szokása volt nagyon takarékos vacsora után egész éjfélig fönn dolgozni, azután minden reggel, mihelyst felébredt, ágyában elismételte elméjében és mintegy megemésztette azt, amit este olvasott és nem szerette, ha valaki ebbeli foglalkozásában zavarta. E folytonos éjjelezések által nagy képzettségre és kitűnő emlékezőtehetségre tett szert, de hihetőleg eredménye volt az a gyomorgyengeség is, amely sok másféle betegséget szült és végre korai halálát is okozta."

Luther, Erasmus, Lefévre és Berquin lebegtek ezeknek az éjtszakáknak látóhatárán, velük mindazok a kérdések, amelyek a kor levegőjében vajúdtak; hogy miért tanít és gyakorol többet az Egyház, mint ami a Szentírásban van; hogy pontos és megbízható kiadásokat kell készíteni a Szentírásból és csak azt hinni el, ami belőlük következtethető; hogy az Egyházra és kegyelemeszközökre nincs szükség, mert Isten maga mindenkivel külön-külön közli kegyelmeit; hogy a különleges hatalommal felruházott egyházi rendnek és hierarchiának stb. nincs forráskritikai bizonyítéka.

Nehéz, majdnem lehetetlen éreztetni a kor nyugtalan szellemei felett ezeknek a gondolatoknak újdonságát és hatalmát. Mindenesetre azonban néhány év mulva európai hatással próbálkozott meg azzal, hogy elmélyítse és egységes konglomerátummá olvassza ezt a rendszert és áthidalja önellentmondásait.

Orléans után Franciaország másik jogi egyetemén: Bourgesban tanult, itt új tárgykört csatolt tanulmányaihoz, a görög Szentírás filozófiáját. Azok közül, akikkel a bourgesi egyetemen ismerkedett meg, többen maradnak meg élete szereplőiül, köztük mindenekelőtt Beza Tivadar, aki egyik legnagyobb híve és leghűbb barátja lett.

Az orléansi és bourgesi egyetemeken már határozottan az új szellem híve; tagja azoknak a baráti köröknek, amelyek titkos és nyilt összetartással szegzik le magukat és működésüket az új iránynak, az érvényét és igazságát szerintük elveszett hit megújításának. A Bourges

melletti Lignièresbe ment s a protestantizmusra hajló földesúr pártfogása alatt többször prédikált is. Bourgesban érte apja halálának híre; ekkor Noyonba utazott, elintézte családi ügyeit, átvette örökségét s ettől kezdve függetlenül állott, azt tehette, amit akart. Sem a papi, sem a jogászi pályára kényszerítve nem volt és ő Párizsba utazott, hogy örökségéből most már hajlamai szerint éljen érdeklődésének. Sokakkal került barátságba az új szellemi irányhoz húzók közül. Egy de la Forge nevű kereskedő házában lakott. Itt kereste fel őt a reform híveinek kicsiny serege, akiknek gyakran tartott előadást; a mozgalom egyre terjedt, hovatovább az összes társadalmi rétegeken áthatolt: diákok, könyvkereskedők, professzorok, hivatalnokok, arisztokraták csatlakoztak hozzá, sőt sokan az udvarból is.

1533-ban, 16 évvel Luther fellépése után, ugyancsak Mindenszentek napján, kirobbant a francia lázadás is.

AZOK AZ ERŐK, amelyek létrehozták, már régóta lappangtak a francia társadalom testében. Már jóideje folyt a reform propagandája. Németországban nem volt annyira előkészítve a mozgalom, amikor egy kivételes erejű egyéniség, Luther állt az élére, ő maga fogott össze egy nélküle talán széthulló mozgalmat és ő maga volt vezére az első rohamnak is. Kálvin, a 24 éves fiatalember, maga a testet öltött tanszerűség; szobatudós, aki előtt az erasmusi életformájú és szellemű tudóstípus lebeg eszményül. De a lángoszlop mégis csak az ő környezetéből csapott ki, mint ahogy nem történhetett másképp, mert hisz az erjedő és gerjedő mozgalomnak, ha egyelőre homályban is, de mégis csak ő volt a legnagyobb méretű szelleme és egyénisége.

1533-ban barátja, Kopp Miklós lett az egyetem rektora. A fiatal rektor Erasmus egyik bázeli barátjának fia, alkalmasnak és elérkezettnek látta az időt, hogy az egyetemet ünnepélyesen megnyitó rektori

beszédében a kereszténység világhírű egyetemének nevében a keresztény filozófiáról szóljon és a Sorbonne vaskalaposai, mindenekelőtt pedig Noel Beda ellen megindítsa a rohamot a Sorbonne igazhitűségének megdöntésére és az új elvek győzelmének kinyilatkoztatására.

Beszéde a keresztény filozófiáról ott készült Etienne de la Forge házában: Kálvinnak és csoportjának magánakciója volt és tulajdonképen benne van az egész későbbi kálvinizmus. Szellemi eredete szerint sok tétele van Luthertől, még több Erasmustól, de az öntvény egy: Kálvin tulajdona, aki készítette! S ami a lényeg: a beszéd nem formai, hanem dogmatikai változásokat követelt az Egyház tanításán.

GONDOLATMENETE nagyjából a következő volt:

— Mi a keresztény bölcseség? Az a tudomány, amelyet az ember az Istentől az evangéliumban kapott, — a világon a legnagyobb dolog, akkora, hogy annak méltó hirdetésére maga az Isten akart emberré lenni, hogy azt az embernek átadhassa.

— Isten úgy adta nekünk ezt a bölcseséget. Éspedig mivel ő véghetetlenül jó, véghetetlenül kegyes, a kegyelem ingyen való. Ezt hangoztatja Pál is a rómaiakhoz írt leveleben, hogy a megigazulás nem érdemeinktől függ, hanem a kapott kegyelmektől.

— Miben van az üdvösség alapja? Cselekedeteinkben? Nem, ha üdvösségünk emberi tettektől vagy liturgiai formáktól függne, minden üdv bizonytalan volna! Üdvösségünk a hit és egyetlen közbenjárónk Jézus Krisztus!

A beszéd vége nagy szónoki lendülettel emlékezik meg az üldöztetésekről, amelyek következni fognak: „Ha maga az ég angyala volna az, aki más evangéliumot hirdetne, mint amit mi hirdetünk, átkozott legyen és ismét átkozott legyen!"

A beszéd eleje a keresztény tudomány fönségéről Erasmus szellemi rétegéhez tapad gyökérszálaival, folytatása a Szentírás humanista filológiájának. A Szent Pálra való hivatkozás típusa ennek a friss, még kezdetleges filológiának; a mondat ki van szakítva összefüggéseiből, tartalmának nyelvtani, mondhatni önálló jogtételszerű elem-

zése és (mint valami alapvető paragrafushoz) a tételek egész sorának fűzése hozzatartozik később Kálvin jogászi jellegű hittudományi módszereihez.

A beszéden jelen volt az egész hivatalos egyetem; mind azonnal látták a megnyilatkozás jelentőségét: Európa legrégibb és legtekintélyesebb főiskoláján belül hirdették ki a lázadó dogmatikai tételeket. Egy-két bizonytalan hét következett. Híre járt, hogy a franciskánusok meg fogják támadni a rektor beszédét a kegyelem kizárólagosságára vonatkozó eretnek tételei miatt és mert az egyetlen közbenjáróról szóló tan burkoltan elvetette a szenteket és a szentek egyességét. Valóban a franciskánusok a párizsi parlamenthez fordultak, de Kopp Miklós ebben az egyetemi önkormányzat sérelmét látta és az ügyet az egyetemi tanács elé vitette, amely november 19-én foglalkozott vele. A kérdés az egyetemi karok presztizsének versengési ügyévé lett, végtelen zűrzavar és egyenetlenkedés tárgya, míg a párizsi parlament időközben maga elé nem idézte Koppot.

A reform híveinek számítása sokáig az volt, hogy a közhangulat, amely kedvezően fordult feléjük, itt is felülkerekedik és a parlament az ellentéteknek és a véleményeknek ugyanabba a zűrzavarába esik, mint az egyetemi tanács, amely íme nem tudott dönteni. Ez már szinte félgyőzelem. Ha a parlamentben is így lesz, nem lehetetlen, hogy a mozgalom végül győz és magával ragadja a hivatalos köröket, az udvart, az egész Franciaországot.

De a remények közé villámként csapott le a hír, hogy a parlament el akarja ítélni a rektort. Kopp Miklós elmenekült és már túl is jár a párizsi parlament illetékességének határain. A zűrzavaros hírek, amelyek az események körül keringtek, ekkor már teleszórták a várost Kálvin nevével is. Mikor már az ő elfogatásáról

is beszéltek, elszánta magát a menekülésre; barátai lepedőből font kötélről bocsátották le lakásának a Rue Saint-Bernard felé néző ablakán. Egyik vincellér hívét kereste fel s vincellérnek öltözve menekült el Párizsból, ahol lélekzetüket visszafojtva húzták meg magukat a reform hívei. A támadás összeomlott Beda erején, a teológiai és a jogi kar helytállásán, a parlamenten, a király pedig kedvezőtlenül hangolódott ellenük. Rendeletet intézett a párizsi parlamenthez, hogy a gyanúsakat tartsák szemmel s akire két tanú rábizonyítja, hogy lutheránus, azt minden további nélkül égessék el. Állítólag háromszázan kerültek fogságba, Párizs és Franciaország feszülten várta tovább a fejleményeket.

A Párizsból vincellér-ruhában elmenekült Kálvin Angoulême-ben lakott. Itt egyik egyetemi barátja, du Tillet Lajos kanonok lakott, egy szomszéd község plébánosa! Itt, a maga Wartburgjában, amelyről nem tudja, hogy minek nevezze: „exsilio vel secessui", száműzetésnek vagy emigrációnak s ahonnét csak két rövid útra indult ki, barátjának többszázkötetes könyvtárában fejeződtek be benne dogmatikájának alapvonásai. Itt kezdte el azt a munkát, amely az ő nevéhez fűződő egységes rendszert teremtette meg a francia szellemi forradalom gondolatkáoszában.

E káosz elemei sokféle eredésűek: voltak köztük a német s voltak a svájci hitújításból odakerült tételek; voltak olyanok, amelyeknek az erasmusi vagy Vallaféle gondolatkör egy-egy tétele volt a tudatos vagy öntudatlan előfeltevése, keringett benne egy és más Louis Berquin elégetett írásaiból, Lefévre és Briçonnet gondolataiból. Alig akadt Franciaországban reformátor, ki szellemi eredése, képzettsége és temperamentuma szerint ne hirdetett volna más egyveleget, mint a többiek. Ha ez így maradhat tovább, mi sem bizonyosabb,

mint az, hogy a közös dogmatikával nem rendelkező mozgalom szétesik.

3.

Kálvin tanitásai. A kálvini eleve-elrendelés. A mérsékeltek és a túlzók. Kálvin Bázelbe megy. A párizsi botrányplakát. Az udvar reakciója. Az Institutiones Religionis Christianae.

Kálvin már Angoulême-ben eljutott a maga dogmatikájának legsajátabb és legalapvetőbb tételéig, a predesztinációig, az eleve elrendelés tanáig. A szabadakarat korlátozódása nála több, mint Luthernél. Luther számára egy sajátos elgondolásból fakad; abból, hogy az emberi lélekben munkáló kegyelmet valóságos tengerárnak látja az egyes ember lelkének kicsiny és véges erőivel szemben. Kálvinnál ez a gondolat élesebb, végletesebb és határozottabb. Luther az aggályosságával szerezte a maga képzeteit a kegyelem túltengő szerepéről az egyes ember szándékával szemben. Kálvinnak sohasem volt élménye ez a gyötrettség, az aggályos lelkiismeretű embernek Istennel való vitája, ő jogászi elemzést és jogi konstrukciót adott a gondolatnak.

SZERINTE MI SEM SZEMMEL láthatóbb, mint az, hogy vannak emberek, akik kaptak kegyelmet és vannak emberek, akik nem kaptak. Az előbbiek „hisznek", az utóbbiak nem; a kegyelem kritériuma a „hit"; — a „hit" Kálvinnál egészen sajátos tartalmú fogalom, nemcsak azt tartalmazza, hogy a „hívő" bizonyos tételeket ismer és Isten tanúsága alapján föltétlenül igaznak tart, hanem belső, intuitív meggyőződéssel van a kegyelem benne való jelenlétéről is. E tétel Kálvin és hívei számára sok mindent megmagyarázott.

E magyarázatban a „kiválasztottak" egyháza úgy tűnt fel, mint egy minden időkön át kicsiny sereg, amely harcot folytat az ellenséges hatalmakkal. Nemcsak az Egyháznak hosszú időn át való „megromlását" magyarázta meg, hanem megfelelt az ő csoportjuk adott törté-

nelmi helyzetének is, sőt nagyszerűen alkalmas volt arra, hogy egy állandó kisebbségi helyzetet is megmagyarázzon és egy kisebbségi érzést a fölény érzésévé formáljon át. Mert kálvinistának lenni: százszázalékos értelmezésben mindig azt fogja jelenteni, mint birtokában lenni a hitnek, a megigazultságnak és kiválasztottságnak . . . Az Egyházat ezek a kiválasztottak alkotják, felettük senkinek sincs juriszdikciója, a gyakorlati szempontból való szervezésre, helyesebben szerveződésre nekik maguknak van joguk. A kálvini egyház egyes gyülekezetek demokratikus közössége az eredeti kálvini felfogás szerint — ez a felfogás később sokágú történelmi hatásokat indított el.

Angoulême-ből Kálvin néha átlátogatott Poitiersbe s utazgatásai nyomán kialakult valami új, ami különbözött a lutheránizmustól: a kálvinizmus! Új dogmatika, sőt már új liturgia is. A kálvinista hagyomány a St. Benoît község melletti barlangot jelöli meg, mint azt a helyet, ahol Kálvin az első úrvacsorát kiosztotta: „úgy, ahogy az evangéliumban van". Bizonyos, hogy Kálvin egész kis gyülekezetet hagyott hátra Angoulêmeben, amikor onnét eltávozott.

1534 egyébként magukra a francia újítókra is nagyon viharos és nagyon mozgalmas volt. A francia reformációs törekvések két árnyalata ütközött össze. A mérsékelt szárny legalább is ideiglenesen és a teljes reform eléréséig, megelégedett volna bizonyos mérsékelt reformiránynak diadalrajutásával: belehelyezkedve a régi Egyház kereteibe, az Egyház és az állam felelős vezetőit és annak hatalmi szerkezetét nem ingerelve maguk ellen. Lefévre, amikor Kálvin meglátogatta őt Néracban, ugyanazt ajánlotta s a liturgiára vonatkozólag szintén bizonyos megegyezést a római előírások és a lutheránus mise között: megtartani ugyan a mise római formáit, azonban az Úrfelmutatás aktusát az Oltáriszentség imádása nélkül; a hívek közös áldozását azonban két szín alatt. Mindezekfelett azonban mint díszt

megtartani a római Egyház liturgiáját s egyelőre elhelyezkedni az Egyház keretein belül.

A túlzók pártja azonban nem akarta elismerni sem a püspöki hatalmat, sem a pápa főségét, sem a papok felszentelését, sem a katolikus szentségeket. Ezek nem akartak belemenni a szándékosan bizonytalan megfogalmazású szertartási formákba, amelyek akarattal hagyták homályban a valóságos jelenlét megtagadását. Maga Kálvin sem követte Lefévre tanácsát s miután Párizsban hasztalan járt és úgy találta, hogy a mérsékeltek és a rejtőzni akarók vannak felül: kivándorlásra határozta el magát. Így történt, hogy 1534 őszén barátjával, a tőle megbűvölt du Tillet-vel, átlépte a francia határt és Straszburgba ment, de nemsokára Bázelben telepedett le.

Franciaország lelki helyzetének forrongását és nyugtalanságát mi sem jellemzi jobban, mint az, hogy rohamos gyorsasággal, rövid hetek alatt változtak a helyzetek; alighogy eltávozott Kálvin, éppen az ellenkezőre fordult a párizsi hívek véleménye. A szakadatlan propaganda annyira meggyarapította számukat, hogy képtelenségnek tetszett előttük, hogy tovább rejtőzzenek. Hozzájárult mindehhez a királyi udvar kiismerhetetlen magatartása. Még a király nővére, a hitújításhoz húzó Navarrai Margit sem tudott biztosat arról, hogy adott pillanatban, a francia királyság politikai érdekeinek esélyei közt, háta mögött a hit megújításához húzó Franciaországgal mint többséggel: nem fordulna-e Ferenc a pápaság ellen? Sokan látták úgy, hogy csak a döntő akció hiányzik, egy olyan ünnepélyes hatású revoltálás, mint amilyen Lutheré volt tizenhét évvel azelőtt s amely magával ragadta egész Szászországot: az egyetemi ifjúságot, polgárokat, egyetemi köröket, a falvakat, városokat, fejedelmeket . . .

NEM SZÁMOLTAK AZZAL, hogy Franciaországnak egészen más kiépítettségű hierarchiája volt, egészen mások a kormányzat rendelkezésére álló hatalmi eszközök és végül Franciaországból hiányzott az a társadalmi aláaknázottság, amely annyira jellemezte Németországot, ahol autonóm városok akartak szabadulni névleges földesúri és fejedelmi hatalmaktól, ahol az egész köznemesi rend kész volt az Egyház ellen fordulni. Hiányzott a közigazgatásnak, birodalmi, tartományi, egyházi privilégiumoknak és hatásköröknek az a szövedéke, amely az akkori Németországot alkotta. Franciaország egy volt, a francia királyság összetörte a hatalmas hűbérurakat, az ő birtokaikból alakította ki a köznemességet, és az benne volt a szövetségben a királysággal s ez a királyság támogatta a városokat is. Azonkívül az egész Franciaországot behálózó forrongásból még mindig hiányzott a szellemi és taktikai vezérgéniusz. Az, aki erre a szerepre alkalmas lett volna, Kálvin, túlságosan fiatal, túlságosan hitujonc, túlságosan elméleti ember színében tűnt fel a reform régi munkásai előtt, akik Lefèvre körül csoportosulva már akkor kezdték a maguk mozgalmát, amikor Kálvin még csak néhány éves kisgyermek volt.

Nem az üldöztetés vagy bármely kényszerítő körülmény vitte el Kálvint Bázelbe, hanem az, hogy egyik párthoz sem tudott tartozni. Ő maga, aki részint jegyzetekben, részint magában kialakulva készen hordozta a mozgalom dogmatikáját, sokkal radikálisabb volt, semhogy az időre tudott volna bízni mindent, mint a párt liberálisabb szárnya (temporiseurs), de nem tudott egyetérteni a radikálisabb szárnnyal sem (les scripturaires), mert nem látta lehetőnek a terve kivitelét. Ezalatt Párizsban a két szárny hívei közt egyre erősebbek lettek az ellentétek, úgyhogy jónak látták Svájcba küldeni egyik hitfelüket, hogy az a hatalmas és viruló bázeli hitközségektől kérjen tanácsot.

BÁZELHEZ több szál fűzte a párizsi reformált gyülekezetet, mindenekelőtt Farel személye. Farel az új hit legtüzesebb propagátora volt már mint katolikus pap a párizsi szószéken s a reformoknak és a párizsi gyülekezetnek

vezetői az ő személyes híveiből kerültek ki. Ekkoriban már száműzték s ő Svájc prédikátora volt Bázelben; Metzben, Straszburgban és Neuchatelben vívott hatalmas és zajos sikerek álltak mögötte, amelyek tartományi méretekben igen jelentékennyé tették alakját. Svájc viszonyai ismét különböztek a francia viszonyoktól; a püspökökkel többnyire viszályban álló helyi demokráciákban egészen más dolog volt sikereket elérni, mint a könyörtelenül centralizált Franciaországban. Így a párizsiak innét azt a tanácsot kapták, hogy csak támadjanak bátran és egyenesen!

A követ egy röpirat szövegével érkezett vissza Bázelből s a vélemények és a szenvedélyek első összecsapásai után a fejnélküli párizsi gyülekezet elhatározta, hogy azokat kinyomatja s a plakátokat kiragasztja, a röpcédulákat szerteosztja az utcákon, hogy azt a hívők terjesszék. 1534 október 23-ról 24-re virradó éjtszaka ki is ragasztották a röpcédulákat és október 24-én vasárnap délelőtt egész Párizs ott tolongott az óriási plakátok előtt, amelyeket forgalmasabb helyekre ragasztottak ki. Ezek voltak a hírhedt „botrányplakátok".

„ . . . les Articles véritables sur les horribles, grands et importables abus de la messe papale, inventée directement contre la sainte Céne de Nostre Seigneur: A mi egyedüli Üdvözítőnk, a mi egyedüli Közbenjárónk Szent Vacsorája ellen kigondolt szörnyű és elviselhetetlen pápai misék ellenében fennálló igazi tételek" — hirdették a falragaszok. A király a falragaszok kifüggesztése idején Blois-ban tartózkodott — de egy példány éjtszaka az ő hálószobájának ajtajára is került. A feltűnés és botrány óriási volt, mindenki feszülten várta, hogy mi fog következni. Az eszköz gyermekesnek bizonyult, mert a király felháborodott és azonnal parancsot küldött a párizsi parlamenthez, hogy a merénylőt nyomozzák ki és azonnal ítélkezzenek. November 13-tól december 4-ig hét kivégzés következett be. Ferenc januárban tért vissza Párizsba, ezalatt a blois-i kastélyban való tárgya-

lások eldöntötték, hogy a francia király ünnepélyesen dokumentálni fogja Párizs, Franciaország és az egész Európa előtt a római Egyházhoz való ragaszkodását és a legkönyörtelenebbül megindítja a forradalmár szellemi irány elnyomását.

A mérsékelt szárny és a radikális szárny hívei egyformán menekültek. Navarrai Margit tartományai nyujtottak egyeseknek menedéket, mások pedig Svájcba szöktek. A balul sikerült plakát kiragasztását utólag mindenki elítélte, de most már késő volt, maguk a svájci és elzászi, sőt német körök is kárhoztatták a koraszülött és erőtlen kezdeményezést — amint a jelek mutatták, maga Kálvin is.

A PLAKÁTOK kiragasztásának híre és kudarca már november közepén érkezett Bázelbe és a határszéli városokat ellepték a francia menekültek. Február elején megérkeztek a király végleges állásfoglalásának, a nagy engesztelő körmenetnek és ugyanazon a napon tartott máglyaégetésnek hírei is. Ugyancsak a napokban szánta rá magát arra Kálvin, hogy belezárkózzék munkájába. Tillet Lajos, aki itt volt vele, megingott abban, hogy helyes irányt követ, visszatért Angoulêmebe, Kálvin pedig belemélyült a munkájába s 1535 végéig kész lett az „Institutiones Religionis Christianae", Kálvin főművének kézirata.

Ugyanakkor a közeli Genfben maguktól készítették elő az események az ő szereplését. A vallási és politikai zavarok, az önálló városállammá levés ambíciói, a Genfen keresztülutazó vagy letelepedő prédikátorok hatása, egy püspök gyengesége, a tanács hatalmaskodása, általában az egész légkör nyugtalansága Genf katolicizmusát egyre erőtlenebbé és önállótlanabbá tette. Vezérek és nagy lelkek híján a genfi katolicizmus váratlan és erőszakos fordulatokkal egyre jobban veszített teret. 1535 második felében már püspöke és a papság is elhagyta Genfet. Megható a hősiesség, amellyel a klarissza kolostor apácái kitartottak az utolsó

pillanatig, de 1535 augusztus 29-én ők is elvonultak; az Egyház ekkor veszítette el a várost. Éppen egy év mulva telepedett meg Genfben Kálvin.

KÁLVIN dogmatikájának legélesebb tétele a predesztináció, amelynek roppantul következetes megfogalmazásában felülmúlja Luthert és Zwinglit egyaránt. Hogy Isten könyörtelen eleve-elrendelésének az emberi akarat és sors felett való érvényesülése esetén miért lehetséges bűn és erény, mit jelent Isten igazságossága és irgalma: ezt az a következetesség sem tudta áthidalni. Kálvin szerint a bűnt is Istennek kellett teremtenie. Ugyanilyen önellentmondásokat mutatnak tanításai az áteredő bűnről és a megigazulásról. További tanításai a szentségekről, az Egyházról és a Szentírásról: roppant egyszerűségükkel és látszólagos problémátlanságukkal hatnak. A szentségek csak a kiválasztottak számára hatékonyak. A nem kiválasztottakat a keresztvíz csak mint víz megmossa, az úrvacsorákon pedig csak kenyeret és bort vesznek magukhoz s ugyancsak a kiválasztottak számára van jelen az úrvacsorában Krisztus valóságos teste és vére; illetőleg Krisztus égben lévő testének a kiválasztottakba való sugárzása a szentség külső jegyein át.

Mint előtte Wiklif és a huszita tanítási árnyalatok s utána is többen, Kálvin is a láthatatlan egyházat, mégpedig a kiválasztottakból való láthatatlan egyházat tanította, csak ő egészen kiemelte a kiválasztottság öntudatának a „hit" számára való jelentkezését, az így jellegzettek számára az organizáció és tanítási hivatal szükséges voltát. A demokratikus alapszerkezeteken felépült kálvinista hitközségeket zsinati rendszer fogja eggyé.

4.

Kálvin Genfben. Az erkölcsi terror. Kálvin és Luther egyénisége és hatásai.

Művének befejezése után Kálvin Renata ferrarai hercegnőhöz utazott, aki francia eredetű volt s hajlott a

reformhoz. Ferrarai tartózkodása azonban rövid volt, Olaszország nem lehetett alkalmas talaj a hitújítás terjesztésére. Onnét való visszatérése után a meauxi csoport tagja, Farel, aki éppen Genfben működött s nem tudott rendet teremteni abban a dogmatikai, liturgiai és egyházszervezeti zűrzavarban, amely a régi Egyház felbomlása után bekövetkezett, nyomatékosan kérte, hogy maradjon Genfben, mert ez a neki szánt munkatér s ott megvalósíthatja azt, amit közben híressé lett könyvében megírt. Kálvin, bizonyos vonakodás után, ott maradt mint a székesegyház hitszónoka és hitoktató, külső látszat szerint igen szerény szerepben, amely azonban rövid időn belül valósággal diktátorivá nőtt. A prédikálószéket és az úrvacsoraosztást vagy számkivetést a vele ellenkezők, vagy bűnösök erkölcsi megbélyegzésére használta fel. Szigorú hitközségi és szokásrendi fegyelmet vezetett be, a ruházkodást, szórakozást legridegebb formákba kívánta visszaszorítani, a díszt, a vidámságot, ételben való bőséget az ördög művének hirdette. Hitéleti önkényuralma ellen több oldalról is feltámadt az ellenhatás.

GENFBEN való szereplését egyelőre az szakította meg, hogy ő és Farel összeütközésbe kerültek a berniekkel. A hatalmas Bern a maga dogmatikáját és egyházi alkotmányát akarta rákényszeríteni Svájcra és Genfre is, a vele tartók lausannei zsinata kárhoztatta is a genfi reformáció vezetőit. A Genfben szervezkedő ellenpárt erre hivatkozott s 1538 húsvétján el is űzték Kálvint és Farelt. Kálvin a kudarc után Straszburgba tért vissza, itt a francia gyülekezet lelkésze lett s a német hitújítást kívánta tanulmányozni. Barátainak rábeszélésére (s talán, hogy természetellenes hajlamairól elterjedni készülő s egész bizonyos, hogy rágalmazó mendemondákat szétoszlassa) itt vette el Idelette de Bure-t, egy újrakeresztelő özvegyét. Hideg, szerelemtelen házasság volt, amelyből később néhány csenevész és hamarosan elpusztuló csecsemő származott.

Időközben a genfi vallási ügyek a legsúlyosabb zűrzavarok közé jutottak. Határozatlanság, viszályok, hittételekben és személyeskedésekben megnyilvánuló ellentétek tépték a várost és a városi tanácsot pártokká. Végre Farel színes, temperamentumos egyéniségének hívei (a guillerministák) elhatározták, hogy visszahívják őt és barátját. Kálvin igen szoros feltételeket szabott, a visszahívásnak valóságos megalázkodás formájában kellett történnie, a városi tanácsnak eleve biztosítania kellett Kálvin számára a vallási kérdésekben való teljes rendelkezési jogot. Ezt meg is kapta, mert a város a hitújítással szerzett politikai függetlenségét féltette az újítások szétzüllésétől és a régi hívők felülkerekedésétől. Kálvin 1544 szeptemberében tért vissza Genfbe.

Az új egyházi alkotmány még ezen az őszön és télen Genf számára kidolgozott állami alkotmány lett; a papság jelentékeny előjogokat kapott s egy hat papból és tizenkét vezető világiból álló testület, a konzisztórium, lett a hitközségnek minden dologban legfőbb felügyelő bizottsága és legfelső bírói testülete. Erkölcsi terrorral és megszégyenítéssel, fogsággal, kiátkozással és számüzetéssel sujtotta a kálvinizmus erkölcsi tanának bűnöseit. Ez az erkölcstan pedig kegyetlen és kemény volt, tiltotta a táncot, a kocsmák és színjátékok látogatását, a baráti összejöveteleket, családi ünnepségeket és az udvarlást; mindezeket feljelentők és feljelentések s a papság vizitációi tartották számon, s a rendelkezés áthágóit embertelenül büntették.

Kálvin ekkortájt nem tűrt a magáéval szemben más akaratot. Ellenpártját, a „libertinusokat", teljesen megsemmisítette és saját maga mellett Genf függetlenségének fanatikusaiból és az ellenőrzött genfiek helyett bevándorolt francia hittestvérekből óriási pártot szervezett. Azok között, akik vele összeütköztek, ott volt a nemes és finom egyéniségű Castellio Sebestyén, aki

bibliafordítást mert készíteni, amikor Kálvin már helyeselt egyet, s Kálvinnak több tételét kárhoztatta. Számüzetéssel lakolt és Genf urának haragja végigüldözte Svájcon. Egy orvost (Bolsec Jeromost) számüzetett, egy városi tanácsnokot bebörtönöztetett, egy másik politikai ellenfelét (Gruet Jakabot) lefejeztette. Világfeltűnést keltett és századokon át vádolták Kálvint azért, mert Servet Mihály spanyol orvost, a Szentháromság tanának tagadásáért, aki elküldte neki könyvét s Genfbe is írt, hogy megnyerje magának, elégettette.

Tettének megvédelmezésére tanulmányt írt arról, hogy az eretnekeknek halállal való büntetése jogos. Ugyanilyen hajthatatlan szigorral büntette azokat is, akik táncoltak, jegyespárokat, akik megcsókolták egymást, éretlen gyerekbűnök elkövetőit. S ugyanilyen szigorral kényszerítette rá tanait Genf környékének parasztságára s irtotta ki belőlük a katolikus szokások leghalványabb nyomait is, például a pénteki bőjtöt.

De nemcsak Genfet szervezte meg, hanem a hozzá csatlakozó nyugati országok kálvinista hitéletét is. Páratlan erővel és munkabírással írta és diktálta korahajnaltól késő estig leveleit és tanulmányait, fogadta a jelentéseket és jelentkezőket, mondott beszédeket, vett részt üléseken. 1558-ban akadémiát is alapított a saját teológiájának, továbbá a bibliai tudománynak tanítására, utóbbit görög és héber tanszékekkel.

Egyeteme a kálvinista dogmatika fellegvára s a kálvinista hitterjesztés középpontja lett; a kálvinizmus innét sugárzott szét Erdélyig, Hollandiáig, Skóciáig és Amerikáig.

ALAKJA ELLENTÉTBEN LUTHERÉVEL — a politikai emberé, sőt a leghatározottabb értelemben a lángeszű politikusé. Míg Luther kezdettől fogva mindvégig a maga egyéniségének erejével hat s politikai közösséget sohasem kormányoz közvetlenül, Kálvin csak egy általa kormány-

zott politikai közösségen belül találja meg azt a formát, amelyben működni tud s tevékenysége a lobbanékonyság és fiatalos túlzások első hibái után olyan, hogy mindvégig megingathatatlan ura marad a helyzetnek. A reformátorok között leginkább és legnagyobb vonalak szerint ő gondolkodott politikai kategóriákban. Politikai érdek előtt még dogmáinak merev megfogalmazásai is meglágyulnak s hajthatatlanul gőgös és fölényes szelleme engedékenységre hangolódik.

Ekkor kellett létrejönnie az ú. n. helvét hitvallásnak, mégpedig nem hitelvi okokból, hanem azért, mert Svájc politikai függetlensége miatt fontos a reformáció s tartományának hitbeli egysége. Kálvin ennek szükségétől hajtva még az annyira gyűlölt zürichi teológusokkal, a zwingliániusokkal is megbékül, akiknek élén Bullinger állt. Így jött létre a zürichi hitvallás (Consensus Tigurinus) 1549-ben. Ő maga 1564-ben május 27-én halt meg.

MAJDNEM HALÁLÁIG dolgozott az Instituciók új és új kiadásain, semmit sem változtatva lényegén. A kálvinista hitterjesztésnek ez a könyv lett az evangéliuma. A kicsiny, negyedrét alakú könyv, amelynek egykorú példányaiból ma már mindössze néhány maradt fenn az egész világon, rendkívüli hatással volt századára. Óriási területet átjárt szellemi nyugtalanság benne találta meg jegecesedési pontját. Franciaország története száz éven át forog majd lapjai körül s gazdaságtörténete a belőle következő vagy legalább is vele összehangolható életformában keresi a kapitalista lelki alkat keletkezését és alapvető eszményeit. Az ugyancsak belőle következő és ellenállás nélkül szétszivárgó eszmék itatnak át egész társadalmakat a demokrácia egy bizonyos értelmezésének, főkép a népfelség eszméjének gondolatával.

A mű hatása tehát egyháztörténelmi szerepén túl is igen nagy. S ami benne nem közönséges mértékben figyelemreméltó: megjelenése idején szerzője alig több mint huszonhatéves, gyönge egészségű, semmiképp sem jelentékeny megjelenésű fiatalember, hideg természetű és tartózkodó modorú doktrinér. Egész külső és belső

habitusában pontos ellentéte a kolerikus vérmérsékletű Luthernek. Ez tömegeket hömpölyögtető erő, maga szenvedélyes indulatú tömegbűvölő, s öntudatban, érzületben kizárólagosan német. Kálvin szenvedélyei elsősorban értelmiek. Származása szerint az egész Európában kibontakozni kezdő értelmiségi középosztály első nemzedékéből való, „foglalkozása" szerint humanista. Ő maga nem keresi személyesen a tömegeket és a tömegek sem őt. Franciaországot elhagyva immár nem a francia föld a hazája, hanem doktrinái.

Közte és Luther között éppen saját koruk felfogása és szempontjai szerint van még egy nagyon finoman jellemző különbség. Amikor Luther fellépése után elkezdtek terjedni Franciaországban első írásai, a latinul írottakat is, a németről latinra fordítottakat is stílus szempontjából megnemértéssel fogadta az ottani humanista világ. Még azok is, akik egyébként egyetértettek volna tanaival, csodálkoztak, hogyan érhet el hazájában olyan hatást s tehet szert ekkora szerepre ilyen egyszerű és nyers stiliszta. Luther maga nem írt valami ragyogóan latinul, sem pedig németül írt könyveinek és röpiratainak népies ízét nem lehet áttenni latinra. Izetlenül hatott a germán világon kívül, már ezzel is jelezve a mindenkori herezisek örök partikularizmusát. Kálvin latin stílusát viszont még ellenfelei is alig győzik dícsérni. Elegáns, fényes és pontos humanista stílus ez, csak mértékkel alkalmazva a többi humanista írók újciceróí, mesterkélt dagályát.

Kálvin hatása nemzetközibb is, mint Lutheré és ezek a hatások a maguk szellemtörténeti elágazásukban is differenciáltabbak s távolabb szárnyalón jelentek meg, különösen az angolszász világ felett. Egyéniségének kiegészítője, legjelentékenyebb tanítványa Beza Theodor volt (1519—1605), akivel Orleansban kötött barátságot s aki 1547 óta Svájcban élt, 1558 óta Kálvin egyetemén működött mint a héber nyelv professzora.

Ő folytatta mestere művét, jó időben enyhítve annak roppant feszültségekre vezető szigorúságát.

5.

Lappangó reformáció Franciaországban. A hugenották. Kálvin tanainak elterjedése Franciaországban.

A hitújításnak Franciaországban nyilt folyamatként való megindítása I. Ferenc és a parlamentek ellenállásán 1533-ban összeomlott ugyan, de ezután sem szűntek meg a további kísérletek abban az irányban, hogy a régi Egyház tanításai és fennálló szerkezete ellen minél nagyobb számban nyerjék meg a francia társadalom rétegeit és ha lehet a francia állam középponti hatalmát is. Maga a német lutheránizmus sem kívánta kihagyni Franciaországban való esetleges érvényesülésének lehetőségei közül azt, hogy a schmalkaldeni fejedelmek a francia király szövetségesei voltak a császár ellen. Ez volt lényegében alapja annak, hogy Melanchthon emlékirattal fordult I. Ferenchez és egyenesen azt ajánlotta, hogy egész radikális engedékenységgel oldja meg mindkét fél — a régi Egyház hívei és az újításokéi — az ellentéteket. A régi Egyház hívei fogadják el Luther tanítását a megigazulásról (s természetesen mindazt, ami ebből következik), ők pedig a maguk részéről mindazt, ami a katolikus Egyházban egyházszerkezeti és liturgikus elem.

Melanchthon emlékirata után még megbeszélések indultak a tárgyalások módjairól, komoly tárgyalások azonban nem történtek; formai részről nem találták kielégítőeknek azt a tizenkét pontot, melyeket Melanchthon és övéi tárgyalási alapul küldtek s ugyancsak nem kívánták elvetni a hagyományok és az egyházatyák tekintélyét. Ugyancsak hiábavaló volt az a fényes és

ügyes ajánlás, amit főműve elején Kálvin intézett I. Ferenchez.

Őt megnyerni tehát nem sikerült, viszont a tan fenyegetően terjedt. A Délfranciaországban lappangásban maradt valdi szektahitközségek nyiltan a svájci és straszburgi újítók mellé álltak, később, Kálvinnak Genfben való megtelepedése után Genf lett a középpont, amely felé az újítás francia hívei tekintettek. Genfből, Straszburgból, Bázelből könyvek s titkos prédikátorok özönlötték el Franciaországot már I. Ferenc életében.

CLERC PÉTER alapította az első kálvinista hitközséget Párizsban; utána hatalmas ipari és kereskedő városokban csakhamar igen erős kálvinista szervezetek jelentkeztek, különösen Angliában, Orleansban, Lyonban és Rouenben. Egyelőre főkép a középosztály csatlakozott, azonban hamarosan tájékozódtak az új hitvallás felé a francia rendi szerkezetnek királyságellenes erői is: sokan a nagy vazallusok közül, akik az ősi főnemesség ezeréves hatalmának újabb korlátozásától és megsemmisítésétől tartottak, s a köznemességből is jelentékeny rétegek. Mindez egyelőre a felszín alatt történt, mert a francia királyság számára legfontosabbnak látszott, hogy az országot a határokon kívül tolongó új eszméktől védje meg.

A francia reformációnak csakhamar a kálvini irány hívei lettek a középponti és minden mást háttérbe szorító tömbje, kezdettől fogva hugenotta néven. A név eredete a Hugenots (Eignots) szó, ami svájcit (Eidgenosse) jelent. A név tehát némi megközelítéssel annyi, mint „helvét hitvallású". A szót egyébként másként is magyarázzák, többek között a Huguenot őkísértet) szóból is, minthogy titokban, éjtszaka tartották összejövetelüket és istentiszteletüket.

A protestáns terjeszkedés veszélye csak nőtt, amikor Franciaországhoz hódítás révén erősen protestáns lakottságú németalföldi területek is kerültek.

I. Ferenc utódjának, II. Henriknek (1547—1559) chateaubrianti rendelete az eljárás egysége kedvéért egyesítette a püspöki és parlamenti inkvizíciós bizottságokat.

AZ ERETNEKSÉG mint ilyen felett az egyházi bíróság ítélt, de csak a herezist állapította meg, büntetés hozására nem volt felhatalmazva, az ítéletet a világi bíróság mondta ki. A régi Egyház tanításainak és szellemének hatalmas védője volt a párizsi egyetem is, amely összes ősi előjogait igénybe vette, hogy a keresztény tanítás tartalmában és az egyházszerkezet elismerésében hűtlenné vált tagjait azonnal kitaszítsa s ne engedje falai közé a lázadás szellemét. Ugyanekkor azonban a valódi egyházi reform terén igen kevés történt s ez csak fokozta az új tanok terjedőképességét.

1559-ben Chantieu Antal már 72 kálvinista hitközség zsinatát tarthatja meg Párizsban. Körvonalazzák a svájci rendszerű presbiteriánizmushoz való tartozásukat. A hitközségeknek, ezzel együtt a hitterjesztés támpontjainak száma egyre nőtt. Különösen délvidéken, ahol a régi navarrai önállóság gondolata kísértett; itt a helyi udvar (az Albret-családé), a főnemesség, nemesség és köznép egyaránt egy tartományi nemzeti érzés politikai hevületével egyesítették az új hit elfogadását és vallását. Huszonöt évvel azután, hogy Kálvin elhagyta Franciaországot, tanai megjelentek már egész Franciaországban, tűzfénybe borították Párizst és a francia Délvidéket.

6.

Az angol hitújítás. VIII. Henrik házassága Aragóniai Katalinnal. A megsemmisítési eljárás bonyodalmai. Wolsey, majd Cranmer szerepe. Boleyn Anna. Az egyházi hatalom bitorlása. Mórus sz. Tamás. Zsarnokság és kivégzések.

Kicsiny okokból fakadt, de naggyá nőtt s következéseiben később majd az egész szigetvilágot elszakította az Egyháztól az angol hitújítás. Személyi önkény, politikai hatalomvágy, rosszul értelmezett nemzeti érzés játszott közre a létrejöttén.

Luther mozgalmának elindulásakor Angliában a maga társadalmi helyzetéből és egyházi életéből fakadóan nem kellett volna bekövetkeznie a hitszakadásnak. Wiklif mozgalmának akkor ott már csak elvesző nyomai éltek lappangó szekták alakjában, az ország egyházi élete rendezett volt, az egyes társadalmi rétegek lelkületében sehol sem volt olyan felhalmozott méreganyag, mint Németországban. A szakadást itt is az uralkodói hatalom idézte fel, mint az északi országokban, de az angol hitszakadás méreteiben is, következményeiben is többet jelentett, mindenképen távolabb ható esemény volt, éppen azért, mert Anglia most állott világpolitikai és világhatalmi szereplésének küszöbén.

Az angol hitszakadás lehetőségeinek nemcsak belső szellemi, mozgalmi és társadalmi okai hiányzottak, hanem szinte azok a lehetőségek is, hogy a hitszakadás eszméi kívülről férkőzzenek be és vethessék meg lábukat a hét tartományból egyesített angol királyságban. Ellenállt ennek elsősorban maga a király és környezete: VIII. Henrik (1509—1547). Tulajdonképen papnak szánták s így is nevelték, mert nem ő, hanem bátyja, Artúr volt a trónörökös. Ez azonban korán meghalt s helyette Henrik lépett trónra. Pápai dispenzációval elvette meghalt bátyja özvegyét, Aragóniai Katalint, Aragóniai Ferdinánd és Katolikus Izabella leányát, V. Károly

nagynénjét. Katalin és Artúr házassága még nem vált befejezetté, csak az esküvő történt meg, az együttélést nem kezdték meg; főkép ezen is alapult a pápai dispenzáció. Katalin és Henrik házasságából több gyermek származott; közülük csak egy leány, Mária hercegnő maradt életben.

A király majdnem korlátlanul élhetett kedvteléseinek, mert az államügyeket kancellárja, Wolsey bíboros irányította, korának egyik legnagyobb energiájú s becsvágyú, egyben egyik legbölcsebb politikai egyénisége. Alacsony származásból küzdötte fel magát Angliának a király után legnagyobb méltóságába. Még tovább akart törni, a pápai trónig. Anglia állami és egyházi politikáját e szerint irányította. A válság kiváltásában nem kis része volt azoknak az ellentéteknek, amelyeket ez a becsvágyó és hatalmas egyéniség idézett fel maga körül. Az általa háttérbe szorított hercegi családok, a norfolki és suffolki herceg, általában az angol főnemesség az ő megbuktatása árán szerette volna visszaszerezni régi szerepét az angol államügyek irányításában.

Erre akkor nyílt kitűnő alkalom, amikor — nem is váratlanul — VIII. Henrik azzal a gondolattal állt elő, hogy Aragóniai Katalinnal való házasságát megsemmisítteti s a norfolki és suffolki hercegek unokahúgát, egyik udvarhölgyét: Boleyn Annát veszi feleségül, akivel (s megelőzőleg annak nővérével is) viszonya volt.

Hogy a Katalinnal való házasság megsemmisítése lehetséges legyen, a király elég kínos momentumokat vetett fel. Azt hangoztatta, hogy bátyja és felesége a házasságot nemcsak megkötötték, hanem végre is hajtották; bizonyítani kívánta, hogy felesége, amikor ő házasságra lépett vele, már első férjéé is volt. Ennek következtében ő, VIII. Henrik, évek óta érvénytelen, sőt vérfertőző házasságban él Katalinnal. A vérfertőzés

tilalma benne van az ó- és újszövetségben. A lelkiismereti aggályoknak e hangoztatása VIII. Henrik részéről éppen azért volt megdöbbentően cinikus, mert hiszen ő maga volt az, aki olyan nőt akart elvenni, akinek testvérével már együtt élt s így sz. Márk evangéliumának az a helye, amelyre hivatkozott, — ahol Keresztelő sz. János Heródiás miatt vérfertőzéssel vádolja Heródest — éppen az ő szándéka ellen szólt. Wolsey azonban kedvére akart lenni királyi urának s a bizonyításnak mind érdemi, mind elvi részében segítségére sietett. Végül is VIII. Henrik 1527 augusztusában VII. Kelemenhez fordult és kérte első házassága érvénytelenségének kimondását.

VII. Kelemen személy szerint a legjobb indulattal volt Henrik iránt, hálás volt neki az Egyháznak és a pápai széknek tett szolgálataiért, de az eljárást szabályszerűen kívánta lefolytatni. A király azonban új követség útján türelmetlenül sürgette a II. Gyulától kapott dispenzációnak és a házasságnak érvénytelenítését kimondó és az új házasságot megengedő pápai bullát. Az illetékes bíboros-kongregáció viszont az igazságnak minden kétséget kizáró felderítését szorgalmazta s eleve aggályosnak látta, hogy a vizsgálatot éppen Angliában folytassák le, ahol annyi mód nyílt a tanúknak a királyné ellen való befolyásolására.

VII. Kelemen Campeggio bíborost küldte Angliába (1528), hogy a király és felesége közt békítési kísérletekkel próbáljon eredményt elérni; ezek a kísérletek azonban végtelenbe nyúló tárgyalás után sem jártak sikerrel. A király feltétlenül meg volt győződve a maga igazáról, viszont a királyné szabályos bírói eljárást kívánt s ügye egyedüli bírájául a pápát ismerte el. Az európai politika is felneszelt a királyi válásnak és esélyeinek hírére: V. Károly személyesen is, politikai tekintetben is érintve volt az ügyben, mert nagynénjé-

ről volt szó, a francia királyság viszont szívesen látta volna a válást, mert arra számított, hogy utána Boleyn Anna helyett francia királyi hercegnőt vétetnek el VIII. Henrikkel. Ugyanerre a tétre játszott Wolsey is.

A király azonban egyre bizalmatlanabb lett hajdani kegyencének kiismerhetetlen lépéseivel szemben; sorra fosztotta meg Wolseyt tisztségeitől, végül a Campeggio bíboros távozása utáni évben, 1530-ban el is fogatta. Wolsey, miközben őrei London felé kísérték, meghalt. Az ügyben a királlyal szemben kezdettől fogva tanúsított engedékenysége, továbbá az, hogy maga volt az, aki az ügyet ilyen természetű kánonjogi és politikai tárgyalásokig vezette: súlyosan felelőssé teszi az angol hitszakadásért. Hogy milyen veszélyes következésekről van szó, azt maga is jól tudta. Campeggio bíborosnak, mikor az Angliában időzött, meg is mondta, hogy amennyiben a királynak nem engedik meg a válást, az Egyház elveszíti Angliát.

A pápa arra számított, hogy az idő lehűti VIII. Henrik szenvedélyét; a francia politika is engedékenységre akarta rábeszélni Henriket. Ő azonban egyre jobban Róma ellen ingerlődött, egyre jobban a Boleynek házi káplánjának, Cranmer Tamásnak befolyása alá került, aki ekkor titkon már lutheránus volt.

Cranmer először a nevezetesebb egyetemek elé terjesztette az ügyet, de majdnem minden kánonjogi kar tagadta a király szándékának jogszerűségét. Rómában is lassan haladtak előre a per tárgyalásai. Az angol papság és főpapság is érezhető ellenérzéssel nézte, hogy a király meg akart semmisíttetni egy a közvélemény erkölcsi meggyőződése szerint vitathatatlanul érvényes házasságot.

Hogy az ő ellenkezésüket legyőzze, VIII. Henrik elővett egy régi, még 1364-ből való formulát, amely

szerint a király lelki ügyekben is legfőbb bíró; a papság ezt elfogadta ugyan, de azzal a kikötéssel, hogy: „ameddig Krisztus törvényével nem ellenkezik". Ugyanekkor azonban a király elűzte a maga királynői és házastársi voltához tenger megaláztatás közt is hősiesen s katolikus fegyelemmel ragaszkodó feleségét, kiutasította őt a királyi palotából és lakosztályába Boleyn Annát telepítette be. Ez már nem az eddigi helyzet volt, hanem nyilt dac és botrány. Folytatása nem kevesebb volt, mint hogy a király, házasságának megsemmisítését most már meg sem várva, egyelőre ugyan titokban, de megesküdött Boleyn Annával s Warhan érsek halála után Cranmer Tamást tette canterbury-i érsekké. Cranmer szabályos módon fogadta a szentelést és tette le az esküt, noha akkor már titokban nős is volt: Osiander unokahúgát vette el.

Henrik elsősorban a római kúria illetékességét kívánta megszüntetni Anglia felett: megtiltotta, hogy bármiféle ügyben Rómához forduljanak. Amikor Cranmer most már az új hatalmi intézkedés keretében megindította a házassági pert, Katalin nem jelent meg az új prímás előtt. Erre Cranmer minden további nélkül érvénytelennek nyilvánította házasságukat, törvényesnek jelentette ki Henrik és Boleyn Anna kapcsolatát, az ő „apostoloktól származó lelki és világi hatalmánál fogva".

Rómában viszont, akármilyen engedékenyen igyekeztek is kezelni a kánoni perjogot s bármekkora készséggel igyekezett is közvetíteni mindkét fél felé I. Ferenc francia király, csak két lehetőség maradt: vagy egyházi büntetés alá kell helyezni VIII. Henriket, feleségének eltaszítása és az Egyház törvényeivel szemben való nyilvánvaló engedetlensége miatt, vagy ennek vissza kell vennie feleségét és jóvátennie a botrányt.

Erről azonban most már szó sem lehetett. Henrik minden lelkiismereti aggályt félretéve, nagy pompával

megünnepelte utólagos lakodalmát Boleyn Annával, most már mint királynéval. Katalint csak Artúr néhai trónörökös özvegyének címe illette meg, leányát csak „walesi hercegnő"-nek nevezték. A pápa csak nagyon későn, valóban hosszú várakozás után, 1534-ben mondotta ki, akkor is csak közvetett formában, az angol király ellen a végzést, kinyilvánítván VIII. Henrik és Katalin házasságának érvényességét. Egyesek még így is azzal vádolták, hogy elsiette a döntést; azonban az ügy utólagos fejleményei azt mutatták, hogy akkoriban még lett volna némi esélye annak, hogy VIII. Henriket vissza lehessen tartani a végzetes lépéstől. A méltatlan ügynek annyit szenvedett, alázatos és tiszta ütközőpontja, Aragóniai Katalin 1536-ban meghalt.

VIII. Henrik lépései csak a pápára nézve jelentettek teljes szakítást, mint lázadás az Egyház törvényei és fegyelme ellen; a keresztény tanítást más sarkalatos pontokon még meg nem tagadta. Az európai protestáns közvélemény is úgy fogta fel az Angliában történteket, hogy azok egyáltalában nem jelentik a hitújításhoz való csatlakozást. A lutheránusok ellen továbbra is úgy folytak Angliában a hivatalos eljárások, mint eddig. Cranmer egyelőre még nem tudta a lutheránizmus főbb pontjait az angol királyság és egyházpolitika alaptételei közé bevonni.

Megindult ellenben a királyi hatalom részéről a törekvés az egyházi főhatalomnak az angol sziget felett való teljes kisajátítására. 1364 óta szakadatlanul azt a törekvést képviselte az angol királyság, hogy övé legyen a döntő szó egyházi és lelki kérdésekben is, a papság számára tehát ennek az elvnek újabb és teljesebb érvényesítési kísérlete nem jelentett semmi újat. A király saját magát nyilvánította az angol egyház fejévé. A misekönyvben a pápáért való imádság helyébe a pápai zsarnokságtól való megszabadulásért való könyörgést

iktatták be, a péterfilléreket eltörölték, a pápai adót ezután a király kapta, a canterbury-i érsektől ugyancsak egyedül őhozzá lehetett fellebbezni. A püspököket a canterbury-i érsek erősítette meg; eddig a káptalanok által választott püspököket most a király jelölte ki és azok neki tettek esküt. Ugyancsak minden hivatalnoknak, bármily rendű és rangú papnak felségárulás terhe alatt meg kellett tagadni a pápa egyházi főségét és elismerni a királyét (szupremáciás eskü) s ugyancsak ezt ki kellett hirdetni minden szószékről és minden iskolában.

A király, egyelőre bizonytalan időre, minden lelki joghatóságot felfüggesztett s csak a szupremáciás eskü letétele ellenében, akkor is visszavonható módon, adta meg azt újra; így mindenki, aki ezután lelki hatalmat gyakorolt, elismerte, hogy a korona az egyházi hatalomnak jogforrása. Mindehhez a parlament ellenkezés nélkül, szolgailag hozzájárult.

Ahogyan a törvényes egyházfői hatalmat, ugyanúgy kívánta lerombolni Henrik az egyházi vagyont is, főleg természetesen ott, ahonnét egyházi főhatalmával szemben ellenállást várhatott. Először a kisebb kolostorokat nyomta el: 1536-ban parlamenti törvény mondta ki, hogy a 200 font évi jövedelem alatt álló minden kolostor a királyé. A rendelkezésnek 376 kolostor esett áldozatul s ez a szám 1537 tavaszáig 1540-re emelkedett, mert ürügyet kerestek a többi kolostorok kisajátítására is. A régi kolostorokkal Anglia keresztény multjának és történetének legszebb emlékei mentek veszendőbe, pótolhatatlan művészeti és kulturális kincsek szóródtak szét, a mellett birtokuk sem a nép kezébe került, hanem a kegyencekébe és udvaroncokéba.

Magát egyetemes törvényhozóvá emelve, VIII. Henrik elvesztette az őt megillető jogok minden mértékét, határtalan gőg, düh, szenvedély, kéjvágy és vérengzés

tört ki belőle; az angol hitszakadás kezdeteinek irányvonalát teljesen az ő zavaros és zsarnoki egyénisége szabta meg. Lefejeztette egyik leghűségesebb hívét is, jobb éveinek jó szellemét, volt főkancellárját, Mórus Tamást.

MÓRUS TAMÁS Anglia egyik dísze volt. Egyéniségében a keresztény ember és a humanista legszebb vonásai egyesültek: mély tudomány, irodalmi képzettség és alázat, éles értelem és egyszerűség, szellemi nagyvonalúság és vonzó modor. Közepes sorból emelkedett a főkancellári székbe s társasága éveken át nélkülözhetetlen volt Henriknek. A mindig szenvedélyes lelkületű uralkodó számára ez a finom modorú, csiszolt egyéniségű humanista jelentette a szellem tiszta örömét. Mórus e mellett az életszentség magaslatain járó keresztény volt. Amikor a szupremáciás esküt követelték tőle, akkor azért a húsz évért, amennyit még esetleg élhet, nem kívánta elveszíteni az örökkévalóságot. Négyszáz év mulva XI. Pius pápa nemcsak a vértanút avatta benne szentté, hanem a szentéletű és legutolsó vonásáig tudatosan kidolgozott egyéniségű keresztény humanistát is. Az egyéniség és modor finomságában mint egyik legélesebb jellemvonásban: Szalézi sz. Ferencig alig akadt párja a szentek között.

Ugyanakkor, amikor Mórus sz. Tamást, érte a halálos ítélet Fisher János rochesteri püspököt is, akit a pápa fogsága alatt nevezett ki bíborossá. Szintén a szeszélyes Henrik egyik legkedvesebb embere volt valaha s a mellett kiváló tudós és mély szellem. Ő is megtagadta a szupremáciás esküt és ezért kellett meghalnia. Kikerülte a halált Pole Reginald püspök, a későbbi bíboros, aki külföldre tudott menekülni, de anyját és nővérét — mondvacsinált ürüggyel — Henrik kivégeztette, Aragóniai Katalin gyóntatóját pedig máglyán elégettette.

Csodálatos, hogy mindazokat a vérengzéseket, amelyek még ezenfelül következtek, elbírta a kialakuló egyházszervezési és hitvallási rendszer. Maga Melanchthon igen éles hangon fejezte ki megdöbbenését és azt kívánta, bárcsak egy erős férfi Isten sugallatára lemészárolná a zsarnok királyt. 1540-ben írta ezt, amikor

egész Európát bejárta annak híre, hogy Henrik kivégeztette Cromwell Tamást, Wolsey hajdani titkárát, akinek Wolsey megbuktatásában nagy része volt s akit a király 1534-ben királyi fővikárius és régenshelyettes címmel a kincstár kancellárjává tett s minden egyházi és világi lordot rangban megelőző méltóságra emelt.

Amilyen kiszámíthatatlan hirtelenséggel ölette meg környezetének tagjait, ugyanúgy irtotta és cserélgette feleségeit: Boleyn Anna után még ötöt. Magát Boleyn Annát elég rövid házasság után hűtlenség, vérfertőzés és felségárulás vádjával terhelten kivégeztette s még azon a napon elvette Seymour Jankát (1536 május 16.), aki akkor már négy hónap óta teherben volt tőle s aki abba, hogy fiat szült neki, Eduárd trónörököst, belehalt. Negyedik feleségétől, Anna Cleve-i hercegleánytól hamarosan elvált, mert nem tetszett neki, ötödik feleségét pedig, Howard Katalint ismét kivégeztette. A hatodikat, Parr Katalint, kicsi híja, hogy el nem égettette. Kivégeztette rajtuk kívül az angol főnemesség 12 tagját, 164 nemest, 2 bíborost és érseket, 18 püspököt, 13 apátot s másokat.

Mégsem őt nevezi a protestáns történetírás „véreskezűnek", hanem leányát, Katolikus Máriát.

A keresztény tanítás tartalmához a király egyházfőségének tanán túl különben ő még nem nyúlt hozzá, sőt a parlamenttel (1539) hat cikkelyből álló törvényt hozatott, amelyben nemcsak elismerik az átlényegülés tanát, az egy szín alatt való áldozást, a szentek egyességét, a fülgyónást, a fogadalmat és a papi nőtlenséget, hanem egyenesen halállal büntetik el nem fogadásukat. A lutheránusokat és kálvinistákat elégettetni rendelte. Cranmer VIII. Henrik élete végéig nem mert nyiltan előállani elveivel. Amikor a szerencsétlen király meghalt, egy ország szétdúlt egyházszervezetét hagyta maga után, egy felülről, az udvarból jövő indításoknak és érvénye-

sülési ambícióknak kiszolgáltatott papságot és megpuhított, megzavart lelkű hívőket.

7.

Seymour gróf régenssége. A „Book of Common Prayer". Katolikus Mária a trónon. A skótországi hitújítás kezdete.

Az európai közviszonyok sokkal zavarosabbak voltak, a pápai szék rendelkezésére álló erők sokkal inkább elviek, Anglia belső helyzete az egységet sokkal inkább nélkülözte, semhogy a körülmények között az ország ne esett volna könnyen áldozatul a különféle újítási kezdeményezéseknek. A hitújításnak hittartalom szerint való terjesztője Angliában Seymour gróf volt, Seymour Janka testvére s Eduárd trónörökösnek, illetve a fiatalkorú királynak (1547—53) nagybátyja, gyámja és az ország régense. Ő maga is lutheránus volt, unokaöccsét is annak nevelte. A korona nevében ő újította meg és osztotta ki a lelki és egyházi hatalmi illetékességeket s Cranmer érsek végre a maga igazi véleményei szerint is cselekedhetett.

A sorompók, amelyek eddig Anglia határainál a protestantizmus nyilt és elismert terjesztését elállták, most felemelkedtek; a 30 év óta a hitszakadás mozgalmaival tele Európából egyszerre zúdultak át az újítás hirdetésének árjai. A cambridgei egyetemre, amelyet VIII. Henrik idejében egyelőre titokban aknáztak alá az új tanok, Butzert és Fagiust hívták meg, de megjelent a színen az európai hitszakadás két nyugtalan szelleme és kóbor lovagja, Ochino Bernát és Martiny Péter is. Kálvinista és zwingliánista tanok terjedtek mindenfelé s ilyen közösségek is alakultak.

A kép, amit a gyenge gyermekkirály uralmával jegyzett évek alatt Anglia mutat, a belső zűrzavaré.

Külön utakon járnak Cranmer érsek újításai, ismét külön utakon szivárognak be a tömegek közé különböző tanok, ugyancsak más befolyásokat fogadnak be és terjesztenek az egyetemek. A többség lelkéből pedig, amelynek lelkében hagyományból is, öntudatból is él még a régi Egyház hite, hiányzik az egység és szervezettség. Hitéletének, papságának, főpapságának és szerzetesrendjeinek szervezetét még VIII. Henrik szétdúlta. Cranmernek az államhatalom szankcióival körülvett utasításai és a régi hitben megmaradni kívánó vagy külföldről jött prédikátorokra hallgató tömegek között a legszerencsétlenebb helyzetben az alsópapság volt, amely már azt sem tudta, hová, merre forduljon.

Seymour régens és Cranmer érsek indítására a parlament engedelmesen megsemmisítette a VIII. Henrik-féle 6 cikkely érvényét, elindította az egyházi javak újabb könyörtelen szekularizációját. Cranmer eltörölte a régi liturgiát, az angol nyelvet tette az istentiszteletek nyelvévé s a híressé vált „Book of Common Prayer" c. rituálában és imádságos könyvben adott új istentiszteleti könyvet és liturgiát. A könyv — Cranmer műve — a maga biblikus kenetteljességével, szárazságával, a mélység és lendület hiányával, szinte üzletiesen józan formalizmusával és általában egész szellemével: jóvátehetetlen kárt okozott az angol közszellemben és gondolkozásban, kiadásának évétől a mai napig. A könyvet minden lelkész megkapta és hozzá kellett alkalmazkodnia.

Az államhatalom irányító köreiben a hitújítással kapcsolatosan lejátszódó események fölé általában Cranmer érsek került irányítóul, nemcsak rangjából adódó helyzete miatt, hanem azért is, mert ő volt mindnyájuk között a legcéltudatosabb és legszívósabb egyéniség. Egy politikus eretnekvezérnek a konstanti-

nápolyi pátriárkára emlékeztető módján kezelte, többnyire háttérből, a hatalom szálait: Seymour régenssel annak saját testvérét vitette vérpadra, majd mikor a régens maga is vérpadra került, az angol politika zavaros viszonyai között megtartotta befolyását annak utódjára, Norwich grófra, Northumberland hercegére is. A királyi gyámtanács különben természetszerűen Cranmert bízta meg az egységes, új hitvallás megalkotásával, ami Ridley londoni püspök közreműködésével meg is történt s 1552-ben megjelent a külön angol hitoktatás első egységes hitvallásformulája.

Az új hitvallás elismerte az apostoli és niceai hitvallást s sz. Atanázét, a katolikus dogmák közül átvette az áteredő bűnt, viszont Luther gondolatvilágából a hit egyedül üdvözítő voltát. A szentségek közül ugyancsak Luther nyomán kettőt tartott meg, a keresztséget és az úrvacsorát, de utóbbinak lényegében a Kálvin érzékletesebb értelmezését fogadták el. Végül természetesen a királyt ünnepélyesen az angol egyház korlátlan fejének nyilvánították.

AZ ÚJ DOGMATIKA alapján történt meg a Common Prayer Book első átdolgozása még 1552-ben s egy új egyházi törvénykönyv megalkotása; utóbbit egy erre alakult bizottság alkotta meg, élén Cranmer érsekkel. Ez a mű éppen olyan döntő hatással volt az angol egyház kialakulására, mint maga a „Book of Common Prayer" és az új hitvallásformula. Cranmer egyházi törvénykönyve ezt az új hitvallást jelenti ki egyedül üdvözítő, igaz hitnek, elveti megtagadóit, halált és javak elkobzását mondja ki az átlényegülés, a pápai főhatalom és más katolikus tanítások elismerőire, világi bírák elé utalja az eretnekségeket, megengedi a válást, a nagyszámú kolostor megszüntetése miatt gyakorivá vált koldulást pedig szigorúan bünteti.

VI. Eduárd meghalt, mielőtt jóváhagyhatta volna a törvénykönyvet. Halála után többféle jogigény és becsvágy versengett a vele férfiágon kihalt dinasztia trónja körül.

Halála után egészen váratlanul felbukkant a katolicizmus előtt a lehetőség, hogy Angliát ugyanazon úton, amelyen elvesztette, az uralkodói hatalom kormányzati és egyházpolitikai intézkedései útján visszaszerezze: a közvélemény ereje az ambíciók és trónbitorlók közül Henrik és Aragóniai Katalin leányát, Máriát, a törvényes örökőst emelte trónra. Mária abban a viharban, amely Angliára szakadt, szerényen megvonulva, anyja házasságának s az ő születésének törvénytelenné nyilvánítását alázatosan eltűrve élt, szilárd hűséggel ragaszkodva hitéhez, dacolva minden kényszerrel.

Amikor trónra került, az volt fő szándéka, hogy Angliát visszavezesse az ősi Egyházba. Próbálkozásai azt mutatták, hogy az angol nemzet többsége még mindig érintetlen maradt katolikus hitében. Viszont az a rombolás is, amit VIII. Henrik és Cranmer végeztek, sikerrel járt: a püspöki székekbe ültetettek, az újításokat elfogadott lelkészek, az elbirtokolt egyházi javak új tulajdonosai, általában mindenki, aki az új rendszerben érvényesülést, hivatalt, pozíciót vagy anyagi javakat élvezett, hatalmas és mozgékony ellenzékként és súlyos ellenállásként tömörült Mária királyné intézkedései ellen.

Kasztíliai Izabella unokája a forradalom rombolásainak lezajlása után egy új korszak új feladatait kapta: egy megsemmisített hierarchiát, egy megtántorított és megzavart papságot, dühödt politikai ellenfeleket. Ott állott velük szemben, támasz, hű emberek és intézmények nélkül s az Egyház tulajdonképen ekkor, ezek híján veszítette el Angliát ama zavarok alatt, amelyek a század végéig tartottak és kicsi híja, hogy a régi Egyháznak még a nyomát is meg nem semmisítették Angliában.

Ugyanakkor az angol szigeten előrehaladt az északi rész skót királyságának hitújítása. Az új hit ágaza-

tai közül itt először a lutheránizmust hirdették. Hamilton Patrik, fermi apát közvetlenül Wittenbergből hozta az újítást, de Beaton Jakab érsek máglyára vitette. Skótország viszonyai közé sok ellenséges érzést és ellentétes érdeket kiváltva illeszkedett bele a hierarchia; hatalmas birtokaival a királyság szövetségese és támasza volt, de épp ezért nem volt népszerű: az alsópapság is, a nemesség, sőt maga a főnemesség készséggel fogadott be minden tanítást, ami a püspökök ellen irányult.

Az újítás propagandája itt is elsősorban a nép felé fordult. Az addig meglehetős tudatlanságban tartott lelkek, a túlságosan felülről vezetett köznép kinyilatkoztatásként fogadta az új hit egyszerűbb, kézenfekvőnek látszó igazságait, tételeit. Amikor V. Jakab király meghalt (1542), leánya, Stuart Mária, még csak nyolc napos volt. Az uralkodói hatalmat egy protestáns régens gyakorolta. Az új érsek, Beaton Dávid, még rá tudta szorítani, hogy a protestantizmus ellen intézkedéseket tegyen, de akkor már olyan nagy volt az újítók pártja, hogy egész Skótországot behálózó összeesküvés és a nemesség egy részének nyilt lázadása tört ki ellene. Az érseket elfogták és borzalmas módon meggyilkolták (1546). Pénzt és egyéb támogatást Angliától kaptak. Hamilton régens csak a francia hajóhad segítségével tudta kiostromolni a lázadókat abból a várból, ahová befészkelték magukat s így is szabad elvonulást kellett biztosítania nekik.

A TÁVOZÓK KÖZÖTT ott volt Knox János, hajdani katolikus pap, a nyugtalanság egyik középpontja, fanatikus izgató a régi Egyház ellen, akit az erélyes érsek már régen megfosztott hivatalától. Elmenekülve a kivonulókkal, két évig francia gályákon raboskodott, majd Angliában tűnt fel. 1553-ban Genfbe ment s itt, Kálvin legmeghittebb környezetében, annak tanait fogadta el. 1555-ben visszatért Skóciába, ahol időközben már tőle függetlenül

is, francia kapcsolódások révén, erősen terjedt a kálvinizmus. Megjelenése, a Genfben elsajátított tanok hirdetésében mutatkozó ereje, demagóg fölénye, határozottsága roppant hatást váltottak ki; odaadást és ellenállást egyaránt, úgyhogy újra el kellett hagynia az országot. 1556—59 között újra Genfben időzött, onnét vezette most már politikailag is forradalmi mozgalmát a fiatal királyné és helyette kormányzó anyja ellen.

A protestáns főurak szintén főkép az asszonyuralom ellen és a főhatalomratörés reményében kötötték meg a maguk Covenantját, a skót lordoknak afféle schmalkaldeni szövetségét. Ez 1558-ban már nyilt lázadás kirobbantásával fenyegetett, amikor Skótország érseke egy protestánssá lett katolikus papot elítélt.

A kicsiny és szegény ország ingadozó trónusáról Stuart Mária anyja, Guise Mária, a francia politika segítségével az angol trónra szerette volna átmenteni leánya sorsát és a magáét. Ezért, hogy helyzetét addig is megerősítse, meghátrált a Covenant előtt s szabad vallásgyakorlatot engedett a most már egészen kálvinista skóciai hitújítóknak. Ezek most már nyiltan feltétlen egyeduralomra s a régi Egyház kiirtására törekedtek. A szellemi vezér, Knox is odahaza termett. A forrongás, amely körülötte erjedt, nyilt forradalom volt már, fegyveres és pusztító bandák bosszúja, templomok felperzselése, nyers polgárháború, amelyben Guise Máriának francia segédcsapatokkal kellett védekeznie.

E zavarok között halt meg az anyakirályné; neki magának már nem kellett látnia, a svájci hegyek közül ideszárnyalt tanok hogyan ostromolják meg és veszik be egész Skóciát. Ez négy évvel volt Kálvin halála előtt. Az előző évben halt meg IV. Pál pápa s a trienti zsinat századokra szóló művét emberfölötti fáradozások között már 15 éve folytatta.

8.

Magyarország a mohácsi csata után. A két király s a polgárháborúk. A török előnyomulás. Fráter György. A protestantizmus első térfoglalásai. A hitújítás Lengyelországban.

A mohácsi csatát (1526) követő kerek nyolcvan esztendő a török terjeszkedésének és állandó hódításának korszaka. Egyúttal hazánk legsötétebb és legtöbb tragédiával teli kora, mely késő századokra veti vissza a magyarság és a magyar kereszténység fejlődését. A Balkánnak ekkor már nincs története. Megszűnt a marakodó görögök ősi császársága is és az Aja Szofia új török mecsettornyáról Mohamed dícséretét zengi a müezzin. Dusán cár nagyratörő országa is szétroppant, a szakadárság régi-magának árnyéka lett, benső erői elpusztultak a katolikus Egyházzal való meddő és százados küzdelemben, melytől szinte mindig elszakadni akart. Bulgária és Havasalföld csak letarolt átjárója lett a törökségnek. A Balkán története így nem más, mint a kereszténység ellen folyton-folyvást vonuló török hadjáratok története. Maga a félsziget tele van keresztény magyar hadifoglyokkal, akik a török beglerbégek udvarházait építik szerte a Balkánon.

A török terjeszkedés nyolcvan keserves évének első fejezete alig húsz év mulva zárul le Buda elestével (1541). Ezt az időt egyébként úgy is lehetne jellemezni, mint a Habsburg-házból való I. Ferdinándnak és Szapolyai János erdélyi vajdának versengését a magyar koronáért, melynek végül is az egész ország függetlensége adta meg árát. I. Ferdinándnak nehéz volt a dolga, mert Lajos király özvegyének német udvartartása amúgy is sok elkeseredést okozott. Főleg Anna özvegy királynénak viselkedése az „újhitűek" iránt adott sok szóbeszédre okot, ami miatt őt magát mindenfelé „német lutheránának" nevezték. Szapolyai János viszont a szittya-magyar hangulat ügyes kihasználója lett. Ő

volt az ország leggazdagabb ura. Szeged, Debrecen, Tokaj, az egész Felvidék és Dunántúl őt uralta. Mégis bár Magyarország akkoriban legnagyobb fegyveres hatalmával rendelkezett, óvatosan elkerülte Szegednél Ibrahim pasa seregét és minden erejét az üresen álló trón megszerzésére terelte. Zökkenő nélkül sikerült is neki I. Ferdinándot megelőzve november 12-én Székesfehérvárott megkoronáztatnia magát s az elárvult püspökségekbe saját párthíveit ültetnie. Pozsonyban ugyanezt tette Ferdinánd s így a kettős királyválasztás zűrzavarában az ország kész prédaként hullott a mindjobban Buda felé menetelő töröknek.

János király követei szakadatlanul járták a nyugateurópai udvarokat. VIII. Kelemen pápa épp ekkor szenvedte végig Habsburg V. Károly hibájából Róma kifosztását (sacco di Roma), szívesen tárgyalt tehát János követeivel a Habsburgok ellenében, sőt még pápai követet is küldött Jánoshoz. Más segítséget azonban nem tudott nyujtani neki. Nagyobb sikereket értek el János követei a franciáknál, ahol egy lengyel-magyar-török szövetség létrehozásán mesterkedtek a Habsburghatalom hátbatámadása végett. Ferdinánd ugyanekkor szorgalmasan gyüjtötte a pénzt és a zsoldosokat, és 1527 nyarán 10,000 főnyi seregével megállás nélkül haladt Pozsonytól Tarcalig. Ily csekélyszámú hadsereg kellett akkor Magyarország meghódításához!

Az ország népe egykedvűen nézte, ki kerül sz. István, Nagy Lajos és Mátyás trónjára. Az urak is csak a koncért marakodtak egymás közt. Ferdinánd egy évvel János megkoronázása után szintén Székesfehérvárott ugyanavval a nyitrai püspökkel koronáztatta meg magát, aki Jánost is koronázta. Szapolyai János földönfutó lett, de királyi tudatát nem vesztette el. Elkeseredésében a trón visszaszerzése érdekében a nagy politikai kalandor, Laski Jeromos közvetítésével súlyos

szövetséget kötött a törökkel. Ez a szövetség szabadította rá hazánkra a török hódoltságot 150 évig. Az Ibrahim elől menekülő Perényi Pétert a Szentkoronával együtt elfogták; Ibrahim nagyvezér lóhátról mutatta fel a pasák előtt sz. István koronáját s mint török ajándékot küldte el Jánosnak. Ekkor már hazánk is csak átvonulási területe a töröknek, semmi ellenállása nincs, a kereszténységet védő híres magyar kardot mindössze három év alatt összetörte a polgárháború és Szapolyai János király önzése.

Szolimán szultán 12 évig meghagyta Jánost a magyar trónon azzal a feltétellel, hogy nem békül ki Ferdinánddal, ami a magyarság új egyesülését és megerősödését hozta volna meg. Egymásután estek el ez időben a magyarság fellegvárai. Szulejmán hat hadjáratban egymásután foglalta el a Dunamelléket s a Duna—Tisza-közét (1526), sőt a komárom—győri vonalon egészen Bécsig haladt (1529), ami rendkívül megrettentette a nyugati hatalmakat s a Szentszéket is.

1532-ben a török Siklós, Kanizsa, Körmend vonalán haladt Kőszeg és Bécs felé, és csak a hős Jurisich Miklós védelme hiúsította meg teljesen azt a tervét, hogy Bécsig eljusson. 1541-ben aztán elesett Buda vára is és Ferdinándnak ki kellett menekülnie Mátyás király világhírű palotájából, melynél gyönyörűbb palotában sohasem lakott. Hiába ígérte, hogy „a kereszténység iránt oly sok érdemmel bíró magyar nevet" minden áron fenn fogja tartani, mégis menekülni volt kénytelen. Budavár eleste nagy megrettenést okozott egész Európában, sokkal nagyobbat, mint jóval előbb a mohácsi ütközet. Németország, Itália egymásután küldték seregüket a fölmentésre, ám a jelentős seregek Pest viskói közé vonulva minden ok nélkül, puskalövés nélkül szerteoszlottak. Ezzel szerteoszlott a magyar integritás és függetlenség minden álma is.

E sötét magyar korszak zavaros hátteréből emelkedik ki egy fehér ruhás pálos szerzetes és bíboros, a tragikus sorsú Martinuzzi Fráter György (1482—1551), aki e félszázad magyar történetét irányította.

„A BARÁT ALAKJA, tetteinek mégoly közelről való megvilágítása mellett is, könnyen rejtélyesnek tűnik fel — jellemzi őt Szekfű Gyula. Azzá teszi tragikus vége, azzá a gyűlölet, mellyel kortársai szinte kivétel nélkül elhalmozták, s azzá nem utolsó sorban azon körülmény, hogy életéről és működéséről sokkal több adattal rendelkezünk, semhogy egyéniségét könnyen idealizálni és sémákra felvonni lehetne. Itt áll előttünk a pálosok fehér kámzsájában, hosszúkás, felismerhetően dinári koponyájával, mély, beesett szemekkel; az egész arc lelki vívódást tükröztet vissza és éppenséggel nem kellemes, nem szeretetreméltó. Nemzetiségre nézve megmagyarosodott délszláv, horvát, aki János udvarába kerülvén, megszerette a magyarokat és meggyűlölte a németeket. Vérében van a tisztelet és a ragaszkodás a nagyúrhoz, kinek pályáját köszönhette. A barát nem volt nagy teológus, de egyszerű, tisztességes papi lélek, aki az esküt egész életén át minden erejével megtartja. Egyenes, kemény, kérlelhetetlen lélek volt, aki a politikából is lelkiismereti kérdést csinált."

Mindjárt Buda átadása után azon dolgozott s egész erejét arra szentelte, hogy visszaszerezze azt a Magyarországot, melynek fényét ő még látta Korvin János udvarában. Buda átadásának bűntudatát egész életén át hordozta s ez szinte halálra mardosta lelkét. Az ország vagyonából magára semmit sem költött, mindent az országra, katonákra s török adóra küldött. Ő maga szőrcsuhában járt, böjtölt és koplalt és kérlelhetetlenül szigorú volt, a ledérségre hajlamos Izabella özvegy királynéval szemben is. Hogy mentse a még menthetőt, a királyi javak kezelésében Erdélyt tartotta szem előtt, kineveztette magát Erdély főbírájává és ott valósággal fejedelmi jogokat gyakorolt. Tárgyalásokba bocsátkozott Ferdinánddal, kezére akarta játszani

Erdélyt, ha elég erőt vesz észre nála a szultán seregeinek hazánkból való kiűzésére. Ugyanakkor a török szultán felé a „színlelt barátság" politikáját követte, mert azt hitte, ezzel engedékenységre bírhatja a törököt, enyhíti annak hadiálmait és a magyarok kizsákmányolására vonatkozó szándékát. Kettős játékát hívei meg nem értették s árulónak tartották. Zsoldos katonáinak vezére, Castaldo és Sforza-Pallavicini, egy éjtszaka Alvincen a könyvből imádkozó bíboros szerzetest tőrrel leszúrta. Ez a tőrszúrás valóságban a feltámadni kész Magyarország minden reménységét szúrta keresztül.

III. Gyula pápa ezt a politikai gyilkosságot nagy felháborodással vette tudomásul és magát Ferdinándot s a gyilkosság összes résztvevőit kiközösítette. Csak mikor a vizsgálat aktáit neki elküldték, oldotta fel ezt a kiközösítést, mely akkoriban igen súlyos államjogi következményekkel is járt volna (1555).

A török most új hadakkal indult a magyarság három végvára, Temesvár, Eger és Szigetvár ellen (1551—1566). Temesvár legendás védője Losonczi István volt, míg Egeré a hős Dobó István, aki Fráter György után Erdély főbírája lett. A magyarságnak ebben az élethalálharcában Szigetvár eleste és Zrínyi Miklós legendás hősiessége volt az utolsó állomás: a török nem merészkedett ezentúl nagyobb hódító hadjáratra, beérte a magyar részekkel, mert észre kellett vennie, hogy a megszállt területeken mind élesebb ellenállásra talál.

AZ EGYHÁZI VAGYON nagy nemzeti jelentősége e korban mutatkozott meg a maga egészen sajátos méreteiben. A pápaság aggódó szeretete a magyarság iránt és a fenyegető török veszély világos felismerése késztette a pápákat arra, hogy a papi tizedeket, az annátákat, sőt az egyházi vagyon tetemes részét is átadják a törökellenes háború céljaira. Ferdinánd is engedélyt kapott arra, hogy

az egyházi kincsek felét e célra lefoglalhassa, sőt a pápa még abba is belement, hogy a magyar egyházi vagyon kétharmadát a török háborúra fordítsák. A pápa az Egyházi Államban is súlyos adókat vetett ki a török elleni magyar háborúra. Mikor Szigetvár elesett, a pápa bezárkózott az Araceli-kolostorba és egész nap siratta a kereszténységnek e pótolhatatlan veszteségét.

A vázolt politikai események értetik meg igazában a magyarországi hitújítás kezdeteit és első sikereit. A mohácsi vész nemcsak nemzeti szerencsétlenség volt, hanem vallási is: odaveszett a főpapság nagy része s az elárvult egyházmegyékben rohamos pusztulásnak indult a vallási élet. Csakhamar feltűnő paphiány mutatkozott, úgyszólva egész megyék maradtak papok nélkül. A két király versengése s a folytonos belháború durvaságra s önzésre szoktatta a népet. Az esküszegéssel járó politikai pártcserék meglazították a főurakban és köznemesekben az erkölcsi gondolkozást.

Pótolhatatlan kár volt az is, hogy a püspöki javadalmakat mindkét király a maga hadicéljaira foglalta le, ahol pedig egyházi kézben maradt is a püspöki vagyon, a püspök nem tudta azt megvédeni. Így történt, hogy Várday Pál esztergomi érsek 1529-ben védelemért magához az ellenséghez volt kénytelen fordulni, megalázkodva a török táborba ment s a nagyvezérnél esdekelt kegyelemért népe, városa és önmaga számára. Ferdinánd király ezért kivette kezéből Esztergom várát s arra kényszerítette az érseket, hogy jövedelme nagy részét az idegen zsoldosok fizetésére adja át. A győri püspökséget 1527—54-ig Bakity Pál és Péter, I. Ferdinánd hadvezérei és Révay Ferenc bírták, a nyitrai püspökséget pedig 1530-ban Ferdinánd lutheránus hadvezére, Török Bálintnak adta át, akitől a püspökség utóbb Thurzó Elek kezére jutott. Az egri és veszprémi püspökség egy részét szintén világi urak

foglalták le, a szekszárdi, bátai, pécsváradi apátságokat pedig Perényi Péter kerítette kezébe. Így történt, hogy azok a főpapok, akik néhány éve még külön zászlóaljakkal rendelkeztek, most idegen csapatvezéreknél voltak kénytelenek kilincselni, hogy egyházkormányzati rendelkezésüknek hatályt szerezzenek. Várday érseknek 1531-ben még így sem sikerült az engedetlen körmöcbányai plébánost maga elé hozatnia.

Ennél is nagyobb baj volt, hogy I. Ferdinánd idegen zsoldosvezéreket vezényelt hazánkba, akikkel együtt titkos lutheránusok is besurrantak az országba. A lutheránizmusnak egyik ügyes haditaktikája az volt, hogy nem mindjárt lépett fel nyiltan, hanem a katolikus fejedelmeket és urakat a maga titkos híveivel vette körül, akik egyrészt megbízóiknak tettek jelentést, másrészt a főbb állásokra újhitűeket juttattak. Így történt, hogy Ferdinánd király oldalán egészen 1536-ig egy Hoffmann János nevű lutheránus tanácsos működött, aki rendkívül ügyesen keresztezte urának lépéseit s ahol csak tehette, összeveszítette Ferdinándot a katolikus fejedelmekkel. Lutheránus volt Ferdinánd két főkapitánya, a német Rogendorf Vilmos és Felsz Lénárd is, akik a maguk részéről szintén lutheránus főtiszteket alkalmaztak seregeikben s Győr, Komárom, Zólyom stb. várait lutheránus várkapitányokra bízták. Mindezek pedig külföldről lutheránus prédikátorokat hoztak magukkal.

Magyarországon a lutheránus tan soká nem mint külön felekezet lépett fel, inkább csak a keresztény hit megtisztítását hangoztatták a lutheránus lelkészek és párthíveik. Megtartották a katolikus szertartásokat és egyházi imákat, még a gyónást is, hogy a külsőségek szerint ítélő nép ne vegye észre a fokozatos vallásváltoztatást. Ritka volt az az eset, hogy valaki Luther valamennyi tételét nyiltan vallotta volna, mint

az a Kunis Mátyás nevű szepesváraljai plébános, aki nyiltan megszegte a bőjtöt, Szűz Máriát gyalázta és házasságtörésben élt. Az ilyen akkor még Magyarországon meg nem maradhatott, annál inkább, mert a lutheránizmusban kezdettől mindenki a gyűlölt németség beszivárgásának egyik eszközét látta. Nem felejtették el még akkor a magyarok, mekkora jótéteményekben részesítették az országot a pápák s hogy viszont Luther Márton a magyar nemzet nagy kárára a török ellen való védekezést fölöslegesnek és Isten ellen való dolognak minősítette. Mindenkép érthető, hogy pl. Szathmáry György esztergomi érsek 1521-ben, mindjárt kineveztetésének első napjaiban valamennyi városának szószékéről ünnepélyesen kihirdettette a Luther ellen kiadott pápai bullákat. A hithű katolikus Verbőczi István is saját költségén adatott ki iratokat Luther tanai ellen. Ezekhez az előszót akkor írta, amikor már útban volt Németország felé, hogy a wormsi birodalmi gyűlésen Magyarországot képviselje. A gyűlés idején Verbőczi magát Luthert is meghívta ebédre s barátságosan igyekezett reá hatni s őt tanainak visszavonására bírni.

1522-ben iratkozott be az első két magyar diák a wittenbergi egyetemre: a besztercebányai Baumheckel György és a lőcsei Cirják Márton. Ez is jelzi, hogy inkább a német bányavidék kezdett felfigyelni Luther mozgalmaira. Csakugyan ezek a német szállásheljek lettek a magyarországi protestantizmus első fészkei. Amikor az 1525-i szentévben a magyarok mély áhítattal zarándokoltak Rómába az apostolok sírjához, a budai német polgárok gúnydalokkal s vallásellenes szidalmakkal illették őket. Az 1526 táján Wittenbergben egy-két évig tanuló, többnyire német származású magyarországi fiatalemberek lettek később a hitújítás legszorgalmasabb hirdetői, mint Dévai Biró Mátyás,

Tröpper János, Batizi András, Honter János, Stöcker Lénárd és mások.

A lutheránusok kezdeti nemzetellenessége annyira átment a köztudatba, hogy a Verbőczi-féle nemzeti párt szorgalmazására az 1525-i országgyűlés a lutheránusokat fő- és jószágvesztésre, sőt máglyahalálra ítélte. („Lutherani comburantur", IV. t. c.) Bár ezt a törvényt soha végre nem hajtották, nem volt az lényegében egyéb, mint az 1523: 54. törvénycikk megismétlése, amely már Mátyás királynak s Ulászlónak rendelkezéseivel egyértelműen azt mondja ki, hogy a „kárhozatos eretnekségek" a hűtlenséggel egyenlő bűnök s azokat fő- és jószágvesztéssel kell büntetni. Nemcsak ennek, hanem általában az erélyesebb rendszabályoknak éppen az állott útjában, hogy azokat éppen az udvari pártnak kellett volna foganatosítania, amely viszont tele volt lutheránusokkal.

HOGY A LUTHERÁNIZMUS mégis elterjedhetett hazánkban, annak maga Pázmány Péter adja további magyarázatát, aki még egészen közeli események tükrében látta a helyzetet. „Magyarországba hadak és belső háborúságok alatt csúsza-mászа bé a lutheristaság — írja. — Schwemdi Lázár 1540 táján erővel visszavette Szolnokot, Tokajt s egyéb helyeket, mind kiűzé a papokat s lutherista kiáltókat rendele helyükbe. A sok hadakozás alatt elfogyának a papok és szerzetesek, az érsekségek és püspökségek jószágait a fejedelmek szükségére foglalták és így a község lelkipásztor nélkül lévén, lassanként tévelygésbe esék . . . Az ország megszakadozott a királyválasztáson és a sok zűrzavarban az urak kezdének az egyházi jószágokon kapdosni. Az urak is, hogy az egyházi jószágokat ne kelljen kibocsátani kezükből, nem igen törődtek azon, hogy ne terjedjen az az új vallás, mely az egyházi jószágokat prédára bocsátja vala . . . Az után a kálvinistaság is nagy orozva bélopá magát. Először Petrovics Péter kezdé ezt nyilván hirdettetni Munkács várában, melyet summában bír vala. És számláld meg, hány úr vagyon Magyarországon azok maradéki közül, akik

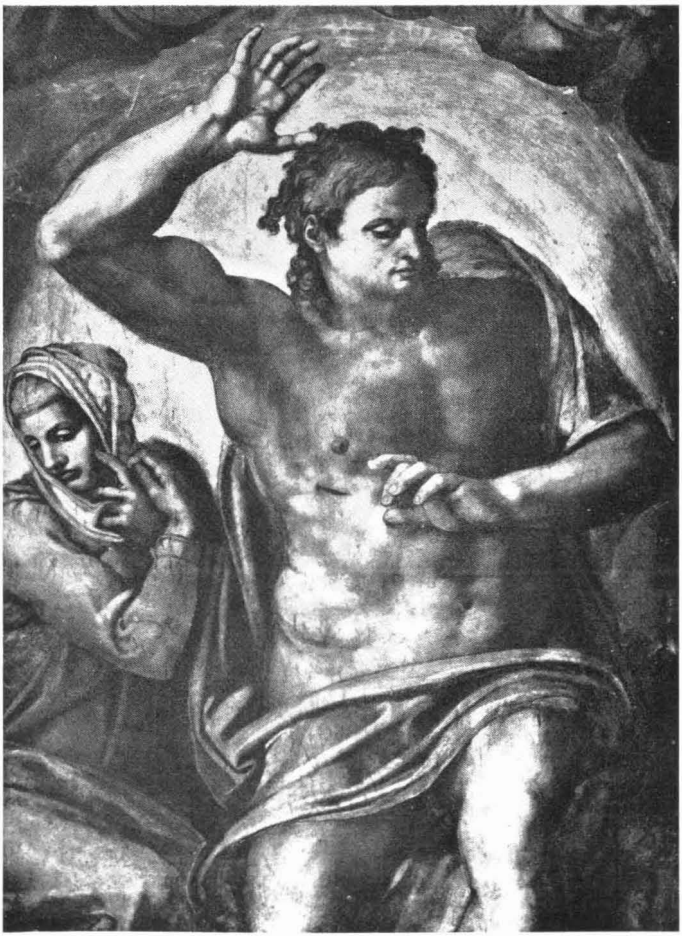

Michelangelo: Krisztus (az Utolsó Ítéletből).

a püspökségeket elragadozák és az új vallást gyarapították? Vagy megaprósodtak, vagy elvesztek mind magok, mind emlékezetük, mind nemzetségük."

A német birodalmi elv, a cuius regio eius religio nálunk is mind kiterjedtebb alkalmaztatást talált és ez lett a második fő erőssége a hitújítás elterjedésének és megerősödésének. Az új magyar Egyetemes Történet is jelzi, hogy „az egyház romlottságáról, mint a reformáció okáról beszélni igen bizonytalan dolog, még kevésbbé lehet szó a papság műveletlenségéről. Mindez legfeljebb csak a világi társadalom hirtelen fejlődött igényeihez viszonyítva állhat meg". Ugyanez meglelhető nálunk is, ahol a magyar papság erkölcsi alacsonyodásáról sohasem olvashatunk olyan sorokat, mint pl. amilyeneket Böythe István kálvinista szuperintendens vagy Bornemissza Péter írt „De tentatione diabolica" c. művében épp a saját protestáns lelkészeiről.

Először a bányavárosok, Körmöc-, Selmec- és Besztercebánya, valamint a közelükbe eső német községek fogadták be az új tanokat. Kassán és Eperjesen már 1526 után szintén fellépett a lutheránizmus, de Henkel János volt kassai plébános utasítására itt azt csak titokban terjesztették. Mikor Dévai Biró Mátyás 1530-ban nyiltan kezdte hirdetni Kassán a tévtanokat, az egri püspök elfogatta és Kassáról elvitette. Erős pártfogót találtak a felvidéki városok lutheránusai Werner György sárosi kapitányban, majd ennek vejében, Gyalui Torda Zsigmondban. Ugyanakkor Pempflingen Márk Ferdinánd-párti főispán védelme alatt a brassói és szebeni szászok közt is akadálytalanul terjedt a hitújítás. 1529-ben a lutheránus németek a szebeni szerzeteseket mint magyarpártiakat elkergették. Az ország északnyugati részén, Pozsony, Nyitra és Trencsén megyében Thurzó Elek oltalma alatt terjedt a lutheránizmus, aki dúsgazdag ember lévén, a pénzszükségben levő Ferdi-

nándot kölcsönökkel segítette s ennek fejében előbb országbíró, majd királyi helytartó lett.

Turóc megyében a Révayak pártolták az újítást, akik a turóci prépostság javait is lefoglalták s akik közül Ferenc mégis annyira kedves embere volt Ferdinándnak, hogy királyi személynök, majd később nádori helytartó lett. Jellemző volt a szepesmegyei hitújítás, amelyet ugyancsak Thurzó Elek és örököseinek tisztjei mozdítottak elő. Itt Horváth János szerezte meg a szepesi prépostságot, egy világias szellemű és erkölcsű fiatalember, aki soha fel sem szenteltette magát, majd utóbb a prépostságot el is adta és 1544-ben megnősült. Zemplénben Perényi Péter családja terjesztette a lutheránizmust, aki azzal okozta a legnagyobb kárt az Egyháznak, hogy 1540-ben az egri püspöki várat elfoglalta, abban egy Warkutsch Tamás nevű lutheránus sziléziai katonát tett meg várnaggyá s így az egri püspökség egy ellenséges érzületű idegen katona hatalma alá került s nyolc éven át így is maradt. Nógrádban, Zólyomban és Liptóban a Balassa-család pártolt el először a katolikus hittől és lett az újítás terjesztője, míg a dunántúli megyékben a Nádasdyak és Batthyányak játszották ugyanezt a szerepet.

Míg így a magyar katolikus Egyház jobbról-balról szorongattatott helyzetbe került, az egyházi tényezők részben éppen a körülmények miatt alig tudtak komoly ellenintézkedéseket tenni. A püspököket a politika foglalta le, Frangepán Ferenc kalocsai érsek, majd egri püspök, Brodarics István pécsi, majd váci püspök, Statileo János erdélyi püspök mint diplomaták utazgattak külföldön; Czibak Imre váradi püspök hadvezér volt, Szalaházy Tamás veszprémi és egri püspök, mint királyi kancellár minden idejét Pozsonyban és Bécsben töltötte. Méltatlan unokaöccse és a veszprémi püspökségben utóda, Kecsethy Márton, valamint Thurzó

Ferenc nyitrai püspök, mint a királyi kamara hivatalnokai működtek és nem is voltak felszentelt papok. Ha egy püspök valamelyik rosszéletű papját meg akarta fegyelmezni, a bűnpártoló kegyurak közbeléptek s megakadályozták ezt s a püspökök amúgy sem tudtak volna az elűzött pap helyébe jobbat állítani. Külsőleg minden katolikus maradt ugyan s legföllebb a két szín alatt való áldozás kezdett terjedni, amit még nem tekintettek az Egyháztól való elpártolásnak, azonban a katolikus hithez való ragaszkodást mélyen kikezdte a titkos zendülés az Egyház ellen.

Ferdinánd is, János király is maguk szigorúan ragaszkodtak a katolikus hithez, de nem mertek a hitújítás pártolói ellen szigorúan fellépni, mert azok abban a pillanatban a másik király pártjára szöktek volna át.

Mindez a zilált helyzet még csak mérhetetlenül megrosszabbodott, amikor 1541-ben a török Budát és Szegedet is elfoglalta s ezzel a kalocsai érsekség egész területe, a váci és pécsi püspökségnek nagyobb része török uralom alá jutott. Majd 1543-ban az esztergomi érsek és káptalana, a váci és pécsi püspök vesztette el székhelyét, iskoláit, papjainak s híveinek nagy részét. A magyar katolikus Egyház nem volt felkészülve arra, hogy a török uralom alá került híveit lelkileg gondozza. A püspökök mint a magyar király esküdt hívei nem maradhattak a török szultán alattvalói s azért ők is, valamint a káptalanok s nemesek elmenekültek s csak a földhözragadt szegény nép maradt meg ellenséges uralom alatt, jóformán minden lelki vigasztalás nélkül.

Ezért aztán a protestáns hitterjesztők egész bátran jelentek meg a török hódoltság területén s a pásztor nélkül maradt népet sokhelyütt az új vallásba vitték át. A török ezt nem ellenezte, sőt szívesen is látta, mert nagyon jól tudta, hogy a protestáns magyar

nem vágyik többé a katolikus Ferdinánd uralma alá. Sztárai Mihály, volt laskai pap, Baranyában, a Dráva mentén, Zsigér Imre Tolnában, Szegedi Kis István Délsomogyban alakítottak protestáns hitközségeket. Teljesen azonban sehol sem sikerült a katolikusokat ősi hitüktől eltántorítaniok és sok helyen katolikus község maradt fenn, így Budán, Kecskeméten, Szegeden, Temesvár és Pécs vidékén és főleg Bács és Bodrog megyében.

A nagyszebeni és brassói szászoknak viszont nem kellett már többé attól félniök, hogy volt egyházi fejük, az esztergomi érsek kérdőre vonja őket. Így 1543-ban Honter János brassói tanító vezetése alatt önálló ágostai hitű egyházzá alakultak. 1541-ben megüresedett az erdélyi püspökség s annak javait az erdélyi rendek jogtalanul János király özvegyének adták, amit alkalmul használtak fel a szászok, hogy külön szász nemzetet, de egyúttal külön szász lutheránus egyházat alakítsanak. 1553-ban már szuperintendenst is választottak. A püspök nélkül maradt erdélyi egyházhoz tartozott hajdan Szilágy, Szatmár és Ugocsa vármegye is a Drágffy-család jószágaival. Drágffy Gáspárnak egyik birtokán, Erdődön tartották meg a tiszántúli lutheránus lelkészek azt a zsinatot, amelyen szintén külön ágostai egyházzá alakultak 1545-ben.

Katolikus részről úgyszólva csak a ferencesek védekeztek komolyan a veszedelem ellen. Igehirdetésükben igyekeztek a népet ősi hitében megerősíteni. Foglalkoztak ugyan a vallási kérdésekkel az országgyűlések is (Besztercebánya, 1542, Nagyszombat, 1544, Pozsony, 1548); sürgették az egyházi javak visszaváltását, buzgóbb püspökök és papok alkalmazását, azok helybenlakását, az idegen lelkészek eltávolítását. Ám nem volt, aki e törvényeket végre is hajtsa. Jellemző a helyzetre, hogy I. Ferdinánd éppen a beszterce-

bányai hitújításellenes végzések végrehajtását ugyanarra a Révay Ferencre bízta, aki maga is buzgó lutheránus volt és Luther Mártonnal levelezett. 1549-ben a lutheránusok Eperjesen Luther és Melanchthon tételei alapján Stöcker Lénárd összeállítása szerint lefektették az öt északi város hitvallását s ezzel az ágostai hit I. Ferdinánd országrészeiben is hivatalosan fellépett.

Időközben már nemcsak a német érzelmű kapitányok, hanem a magyar urak közül is számosan a hitújítás pártjára állottak. Csalogathatta őket az a sok előny, amelyet rájuk nézve a hitváltoztatás jelentett: a függetlenülés a püspökök joghatósága alól és bizonyos vagyonjogi kilátások az egyházi birtokokkal szemben. Kapóra jött nekik Kálvin vallása, mint amely nem volt német eredetű, hanem helvét s így az ország németellenes hangulatát is jobban kiszolgálta. Főleg János Zsigmond fejedelemségében léphetett fel bátran a kálvinizmus, mert oda nem terjedt ki az 1548-i magyar országgyűlés rendelkezéseinek hatálya, amelyek csak a katolikusokat és lutheránusokat vették figyelembe s a „szentségtagadókat" (kálvinistákat) száműzetésre ítélték. Kálmáncsehi Sánta Márton debreceni hitehagyott plébános, majd Petrovics Péter várúr támogatása mellett a kálvinizmus gyorsan kezdett terjedni a Tiszántúlon és Erdélyben. Sőt hogy a helyzet még tarkább legyen, 1547-től kezdve egy harmadik vallásfelekezet is fellépett: az újrakeresztelőké. A vallási fejetlenség napról-napra növekedett.

Semmi sem jellemzőbb a hitújítás terjedésére, mint az a tény, hogy úgyszólva minden országban ugyanazokkal a jelszavakkal és módszerekkel hódított. Igy Lengyelországban is. Itt is hirtelen divat lett a két szín alatt való áldozásnak, a papi nősülésnek és a pápai adózás eltörlésének követelése s a Szentírásnak

mint egyetlen hitforrásnak hangoztatása. Minthogy pedig a királyi hatalom ezidőben már jóformán árnyékhatalommá foszlott a rendek hatalmaskodásával szemben, nem volt, aki a protestantizmus terjedésének gátat szabhatott volna. Így az újítás minden árnyalata: cseh testvérek, lutheránusok, zwingliánusok, kálvinisták, unitáriusok szabadon terjeszkedhettek. A petrikowi országgyűlés 1556-ban már azt követelte II. Zsigmond Ágost királytól, hogy a katolikusok és protestánsok bevonásával egységes nemzeti hitvallást állapítson meg. Lippomano nuncius által IV. Pál pápa nem eredménytelenül buzdította a királyt és a katolikusokat az Egyház iránti hűségre. A rendeket azonban semmi hatalom sem korlátozta abban, hogy tetszésük szerint ne éljenek s kezüket az egyházi birtokokra s azon keresztül a jobbágyaik lelkére is ki ne terjesszék. 1570-ben a cseh testvérek, lutheránusok és kálvinisták Sandomierzben közös zsinatot tartottak, amelyen bizonyos egységet kívántak maguk közt teremteni. II. Zsigmond Ágost halála után a protestánsok („disszidensek") már oly hatalomra tettek szert, hogy nemcsak teljes vallásszabadságot és teljes egyenjogúságot követeltek, hanem azt a királyi hitlevélbe is bevétették, amelyre ezentúl a királyoknak esküt kellett tenniök. Mindazáltal a lengyel nép nagy többsége mindig hű maradt ősei hitéhez.

KILENCEDIK FEJEZET: EURÓPA A KORSZAKFORDULÓ HATÁRÁN.

1.

A felfedezések s a velük együtt megújuló hitterjesztés. Kolumbus Kristóf. Meginduló egyházszervezés az újonnan felfedezett területeken. Az elnyomott népek védelme. Las Casas.

A kereszténység eszmei erejének szembeötlő bizonyítéka, hogy nemcsak embereket vonz a természetfölötti élet felé, hanem világtörténelmi korszakokat is tud nyitni. Ilyen hatású világtörténelmi vállalkozásai voltak a kereszténységnek a keresztes hadjáratok és ugyanilyen vallásos eszmevilágból kapták ösztönzésüket az újkor elején a fölfedezések is, az új világrészek föltárása. A nagy mohamedán világhódítás Európa kereszténységét szinte kétkarú halálos öleléssel akarta összeroppantani: egyfelől Északafrika partvidékén át nyúlt a spanyol félsziget felé, másik karja Kis-Ázsián s Konstantinápolyon át a Balkán és Magyarország utain haladt Európa szíve ellen. A nyugati kereszténység megbirkózott vele, míg a keleti szakadárság áldozatul esett neki.

A mohamedánság hatalmának megtörése és hátbatámadása foglalkoztatta akkor a merészebb elméket. Már Hunyadi János kezdő diadalai idején tervezte egy mélyen vallásos portugál herceg, Tengerész Henrik (1394—1460), hogy Afrika titokzatos partjai körül a mohamedán mórokat hátbatámadja, onnan „János pap" meseszerű országán keresztül eljusson Indiába s ott tönkre verje a mohamedán pogányság gazdasági utánpótlását és erejét. Vállalkozásának csak első felét valósíthatta meg: újra fölfedezte az Azóri-, Kanári-szigeteket és Madeirát, majd emberei eljutottak Afrika leg-

nyugatibb pontjáig, a Verde-fokig, innen behatoltak az afrikai kontinensre s új térképet készítettek róla. 1471-ben áthaladtak az Egyenlítőn, 1486-ban pedig Diaz másféléves hajózás után elérte a Jóreménység-fokot. Ekkor tűnt ki, hogy Afrikát körül lehet hajózni tengeren is és így is el lehet jutni Indiába. Most már a mohamedánság hátbatámadása mindjobban megvalósíthatónak látszott. A fölfedezők, akikhez esztendőnkint újabb kereskedő-vállalatok is csatlakoztak, az új területeken mindenütt felállították a keresztet s a portugálcímeres oszlopokat s 1484-ben VIII. Ince pápától kieszközölték, hogy egészen Indiáig egyedül a portugáloknak engedje meg a terjeszkedést és birtokfoglalást.

Ekkoriban már elkészült az első földgömb (Martin Behaim), amely ugyan nem ismerte még Amerikát, viszont annál nagyobbra duzzasztotta Európát és Ázsiát és túl szűkre szorította az Atlanti-Óceán méreteit. Ez a pontatlanság érlelte meg Kolumbusban: Cristoforo Colombóban, a sudár termetű fiatal genovai kereskedőben (1446—1506) azt az eszmét, hogy a hosszú és veszélyes szárazföldi út helyett sokkal célszerűbb a keskeny Atlanti-Óceánon áthajózni, ha Indiába akar valaki eljutni s a mohamedán világhatalmat onnan hátbatámadni. Vállalkozása sikere iránt tehát nem volt oly bizalmatlan, mint azt újabb életrajzírói szeretnék elhitetni róla. Marco Polo írásai és D'Ailly püspök világtérképe is fűtötték képzeletét. A spanyol Földrajzi Társaság tanácsa azzal akarta eltántorítani tervétől Kolumbust, hogy mit akar még fölfedezni a világon, hiszen már úgyis ismerjük a Föld minden részét. Kolumbus éveken át törhetetlen szívóssággal ragaszkodott elgondolásaihoz. Célja volt, hogy folyton nyugatnak haladva elérje Indiát, ott kincsekkel megrakodva minden erejéből hátbatámadja a mohamedánságot és így visszaszerezze a Szentföldet a töröktől. Igy kapcsoló-

dott Kolumbus eszméje ősei kereszteshadjáratainak eszméihez.

SZEMÉLYÉRŐL NAGYON ellentétes felfogások küzdenek egymással. Ennek részben ő maga is oka, mert szerette ködbe burkolni családját, származását. Bizonyos, hogy genovai kereskedő-család sarja, de semmi megközelítő adat sincs arra az újabban lábrakapott állításra, mintha Kolumbus zsidó származású lett volna. Biztos, hogy posztókereskedő volt családja, ami akkoriban a legmagasabb kereskedői osztályt és aránylag magas tudományos képzettséget, főleg sok utazgatást jelentett. Ő maga is családja elszegényedése után saját hajóján bejárta Angliát, Portugáliát, ahol megnősült és egészen Guineáig jutott le az afrikai partok mentén. Mélyen vallásos lélek volt. Írásaiban szeretett víziókra hivatkozni. Isteni küldetést érzett magában és ez nagy öntudatot és magabízást adott terveinek. Portugáliából újra a spanyolokhoz jött szerencsét próbálni vállalkozásához, de eredménytelenül. Csak Marchena domonkos és Mendoza bíboros karolták fel Kolumbus tervét Katolikus Ferdinándnál, de sikert csak akkor ért, amikor a spanyolok a mórokon diadalt vettek és Perez ferences guardián kieszközölte Izabella királynénál Kolumbus tervének keresztülvitelét. Három hajóval és 120 emberrel indult el Palos kikötőjéből (Sevilla mellől) 1492 augusztus 3-án, miután mindannyian meggyóntak, megáldoztak s Perez atya áldását vették. Két hónapos és rendkívül veszélyes nyilt tengeri utazás várt rájuk, tele szenvedéssel. A legénység már a tizedik napon elcsüggedt, de nem igaz, hogy lázadásig fajult volna a dolog. Végre október 12-én éjjel fényes holdvilágnál a Te Deum és a Salve Regina éneklése közben szárazföldre léptek, melyet mindjárt a Megváltó földjének (San Salvador) neveztek el és spanyol birtoknak jelentettek ki az ámuló, csupasz bennszülöttek előtt, kiket indiaiaknak, „indiánoknak" hittek. Kincset ugyan nem találtak, de később épp a kincsek után kutatva fölfedezték Haitit és Kubát, majd visszatértek Spanyolországba, ahol nagy örömmámor fogadta őket. Kolumbust alkirállyá s főtengernaggyá tették; a pápa is örömét fejezte ki az eredményen. Még három fölfedező utat tett Kolumbus s így jutott el az Orinoco torkolatáig. Irígyei áskálódására hazatértekor láncraverték,

de a király azonnal megkegyelmezett neki (1500). E meghurcoltatás azonban megtörte erejét, s hamarosan meghalt. Kívánsága szerint ferences kámzsában temették el a valladolidi kolostorban (1506). Végrendeletében hatalmas vagyona tetemes részét kereszteshadjáratra szánta s a pápának küldte. Öccse, Diego, pap lett és mint hithirdető tért vissza az újvilágba.

Kolumbus ugyan jelentéseiben tájékoztatta Európát a fölfedezett újvilágról (1493), de voltaképen mégis egy firenzei kereskedőnek, Amerigo Vespuccinak Lorenzo Medicihez írt levelei ismertették meg tüzetesebben a nagyvilággal ezt a világrészt. Már Kolumbus halálakor is Amerigo Vespuccit nevezték e földrész fölfedezőjének és róla nevezték el az újvilágot Amerikának.

Kolumbus halálakor már majdnem teljesen ismerték Afrika körvonalait s tudták, hogy ezen az úton csakugyan el lehet jutni Kínáig. Vasco da Gama portugál hajós megkerülte Afrikát 1497-ben. E fölfedező útján is ágyúval volt kénytelen csatázni a mohamedán tengerészek ellenében. A következő évben már Indiában szállt partra és azonnal megindította kincses Indiában az európai kultúrának máig is gyarapodó letelepülését. Alig 10 év mulva már Hátsó-Indiában is letelepedtek a portugál gyarmatosok. Kínában 1517-ben jelennek meg először Makaóban, de ez a telep szigorú kínai ellenőrzés alatt állt. Csak félszázad mulva sikerült Ricci Máténak innen Kína belsejébe eljutnia.

Ezideig a másik féltekét is meghódították a fölfedezők, főleg Brazíliát és Perut. A spanyol szolgálatban álló portugál Fernando Magelhaes 1519 és 1521 közt lefelé utazott Délamerika partjai mentén, megkerülte e földrészt s eljutott a Csendes-Óceánba, innen a Fülöp-szigetek közé ment át s bár itt harcban esett el, hajója s legénysége Afrikát megkerülve tért haza. Ez volt az első igazi földkörüli utazás. Az angolszász

felfedezés ekkor még meg sem indult, csak a spanyol-portugál hatásterületeken kezdte úgy egy évszázad mulva megvetni lábát. A spanyol-portugál hódítás is csak a szigetvilágra és a partmenti vidékekre terjedt. A mohamedán, a tatár és a kínai hatalom még sikeresen szállt szembe az európai terjeszkedéssel, melyet évszázados kereskedelmi s diplomáciai előkészítés alapozott meg. Az Egyház azonban a legelső perctől kezdve elküldte hithirdetőit e bennszülöttek megtérítésére, bár viszont az igazi misszióz ás csak a katolikus megújhodás idején vett nagyobb s máig is csodált lendületet.

Amerikába már a Kolumbust vivő hajók fedélzetén érkezett pap, sőt az apostoli joghatóság számára való szervező munka végzésére apostoli helytartó is. A spanyol gyarmatosítás törekvései s a térítő munka tulajdonképen kezdettől fogva elvi és célkitűzésbeli ellentétben állottak egymással, noha a spanyol hatalom azt vallotta, hogy új alattvalóinak lelki üdvösségéről is feltétlenül gondoskodni kíván s nemcsak minden szabadságot megadott a térítés munkájában, hanem a gyarmatszervezéssel együtt az egyházszervezést is elő akarta mozdítani. Azonban azok a módszerek, amelyeket a spanyol gyarmatosítás durva, kincséhes kalandorai alkalmaztak, semmiképen sem voltak alkalmasak arra, hogy példát is mutassanak a meghódított indián népeknek s kiváltsák őket a legmélyebb és legősibb pogányságból, az emberáldozatokból, sőt emberevésből. Országaik megsemmisülése, az új gazdasági rendbe való kényszeredett bevonásuk, egész életüknek korlátozása, nem egyszer személyes szabadságuknak elvétele nyomasztóan hatott az indiánokra s nehézségeket jelentett a keresztény hit terjesztésében is. Már a legelső misszionáriusok látták, hogy az Egyház számára nem

tanácsos a térítés sorsát feltétlenül a spanyol hódításhoz kötni.

E nehézségek ellenére azonban gyorsan haladt az Egyház terjesztésének és szervezésének műve az újvilágban.

AZ ELSŐ ÁLLANDÓ TEMPLOMOT a kereszténységtől még érintetlen földön de Marchesa Perez építette Hispaniola szigetén s néhány szerzetes, különösen ferences kezdte a kísérletező térítést. Utánuk 1502-ben érkezett az első nagyobb térítő raj: 12 ferences, Espinar Alfonz vezetésével. 1511-ben történt Portorico szigetén az első két püspökség megalapítása; ezeknek s a még alapítandó egyházaknak kegyuraként a spanyol királyi pár szerepelt. A Hispaniola szigetén letelepedett dominikánusok elvi és gyakorlati magatartása egyaránt azon volt, hogy a meghódított, színesbőrű nép ne mint alárendelt, alacsonyabb fajta, hanem mint egyenlő rangú testvér találjon elismerést és kezelést. Különösen az ellen küzdöttek, hogy az indiánokat rabszolgáknak tekintsék. A helytartókkal és kalandor telepesekkel szemben rendjük erejére és befolyására támaszkodva már Cordovai Péter és Monterinói Antal dominikánusok nagy eredményeket értek el az indiánok védelmében. 1513-ban a királyi szék intézkedéseket tett az indiánok emberi jogainak védelmére. Az indián térítés akkor még csak az Antillák szigetvilágában folyt, de máris jelentős bányászat és cukornádtermelés indult meg s az európai ember mint munkás nehezen bírta a trópusi éghajlatot. A gyarmatok kormányzata ekkor megengedte, hogy Afrikából négereket hozzanak ide rabszolgáknak; de ezek behozatala ekkor még csekély volt, az indiánok kíméletlen szorongatása tovább folyt. Ekkor lépett fel az emberi jogok nagy hőse, az emberszeretet s az indiánok apostola, Las Casas.

Las Casas Bertalan 1474-ben született, 1498-ban jött Kolumbussal Hispaniola szigetére, az elsők között volt, akiket az újvilágban szenteltek pappá (1510-ben San Domingóban), s kezdettől fogva kiállott az indiánok ügyéért. Az egyházi vezető köröknek odahaza Spanyolországban ugyanaz volt a véleményük,

ami a nyugatindián szigetek misszionáriusainak s az indiánok szabadságáért ugyanazt a harcot folytatták a világi hatóságokkal, amit azok. Ximenez bíborosnak, Spanyolország régensének kormányzási ideje alatt az egyháziak felfogása látszott felülkerekedni, de később újból merőben gazdasági, kizsákmányoló szempontok győztek, noha a spanyol korona mindent megtett, hogy az új föld misszionáriusai is érvényesíthessék a maguk véleményét s a többször újjászervezett Indiai Tanács 8 tagja közül 6 még egyházi volt. Ezeken keresztül érték el a térítők, hogy tilos lett az indiánokat elhurcolni Európába, ahol nem bírták az éghajlatot, tilos lett őket rabszolgáknak fogni el s még szigorúbban tilos volt a bántalmazásuk. Ott, ahol ezek az intézkedések éreztették hatásukat, nem is került kiirtásra az indián faj, mint Északamerikában. Las Casas és dominikánusainak harcai akkor váltak jelentősekké, mikor a szigetek után feltárult a hódítók előtt Mexikó és Délamerika. Mexikót Cortez hódította meg 1519-ben, Perut Pizarro 1526-ban, 1525-ben már Buenos Airest is megalapítják. Az új területen a nyugatindiai sziget dominikánusainak és Las Casasnak munkája nyomán már kész utakon járt az indiánok védelme. Megható és fenséges az a mozdulat, amellyel az Egyház az egész népfajhoz lehajolt, amelyet aránylag gyenge testalkata és központonként könnyen megdönthető teokratikus államszerkezete nem tudott megvédeni s amelyet most a térítők védtek meg a kapzsiság, erőszak és kéjvágy ellen.

Mexikóban nem sokkal a véres s az egész országban riadalmat keltett hódítás után 12 ferences kezd téríteni, mezítláb, rongyos ruhában, koldulva. Ők és nyomukba lépő rendtársaik hamarosan nagy sikereket mutatnak fel, éppúgy utóbb a dominikánusok és ágostonosok. 1528-ban Zumarraga János ferences lesz Mexikó

első püspöke, aki nyilt harcba bocsátkozik indián híveiért a kormányzóval, az egyházi átokig megy el vele szemben s V. Károlynál is meg tudja védeni a saját ügyét és indiánjait. Az Egyház bátran veszi védelmébe még az emberevő kannibálokat is. Mint a nyugatindiai szigeteken, Mexikóban is nagy hatással lép fel maga Las Casas az indiánokért s ugyanezt a szellemi irányt képviselik, személyesen is, hivatalos minőségükben is az összes új püspöki székek betöltői: hivatalból protektorai az indiánoknak s ugyancsak kemény harcokban állanak a helytartókkal.

Perut a dominikánusok térítik meg s az egyházszervezet kiépítése itt is gyorsan halad. Mexikó 1537-ben, San Domingo 1547-ben, Lima már 1548-ban érsekségek; utánuk Délamerikában még több következik.

Hogy az Egyház egészen nyugodtan végezhesse munkáját új hívei között s azok egyenrangúakként kerüljenek a keresztény népek közösségébe, Las Casas 14-szer kelt át az óceánon s könyvekben, a spanyol vezető körökkel való tárgyalásokban, valamint előadássorozatban védte az indiánok szabadságát. 1566-ban halt meg Madridban; személyes művének és munkájának részletei az Egyház, az emberiség, az egyetemes és emberi szabadság történetének legszebb lapjai közé tartoznak.

2.

A könyvnyomtatás mint a szellemi élet új fejlesztő eszköze. Az egyházi művészet aranykora. A trienti zsinat mint új történeti korszak bevezetője. A hitszakadás megtorpanása a déli államokban.

Szellemi téren a könyvnyomtatás föltalálása lendített nagyot a kor művelődésén, de a hitújításnak is egyik fontos terjesztő eszköze lett. Nem szabad azon-

ban azt hinnünk, hogy csak a hitújítás vitte a tömegek közé a magasabb szellemi élet vágyát. Már a kései középkorban is egyetemek, könyvkereskedők, magánosok másolóüzemei ezerszeres példányszámban tették közzé az iskolai, tudományos, vallásos és irodalmi műveket s már a nyomtatás előtt valóságos összefüggő európai irodalom alakult ki. A nyomtatás találmánya nem tömegesítésre törekedett, hanem inkább a szakavatott, gondos másolás fáradságát tette fölöslegessé. Már Luther vitairatai előtt alig volt valamirevaló város nyomda nélkül. Csak Németországban 500 nyomda működött. Még ennél is jóval nagyobb volt azonban ekkor a nyomdaipar Itáliában, hiszen pl. csak Velencében 200 nyomda dolgozott. Nem fogadható el az az évszázadokon át tartott hiedelem sem, hogy Luthernek volna köszönhető a Szentírásnak a legszélesebb néprétegek közé való eljuttatása. Luther idején általánosan ismerték a latin nyelvet (Luther maga is latinul írta főbb műveit) s a közérthető latin Szentírás 1500-ig 98 kiadást ért el, de a különféle nemzeti nyelveken is sok biblia forgott közkézen, csak németül 27-féle Szentírás-kiadást ismerünk Luther előtt. Természetesen a nyomdatechnika fejlődése s a könyvolvasás megnövekedett igénye nagy mértékben siettette a nyomdai művek előállítását. A wittenbergi nyomdában 50 év alatt 100,000 példányban adták ki Luther bibliáját a 16. század második harmadában.

Magyarországon a nyomda egyházi talajon hajtott ki és fejlődött. Kárai László budai prépost, Mátyás király titkára s alkancellárja 1470-ben hozatta Rómából Budára Hess András nyomdamestert s rábízta az első magyar könyvnyomdát, amely első nyomdai termékként a Budai Krónikát hozta meg. Az első magyarnyelvű nyomtatványok Sylvester Jánosnak krakkói iskoláskönyvei (1527).

A MŰVÉSZETEK terén a középkor vége s az újkor eleje mindinkább újra az egyházi s vallási gondolat diadalát jelenti, amiben a fő érdem azoké az egyházi tényezőké, akik a kor jeles művészeinek vallásos tárgyú megrendeléseket adtak s vallásos ihletük kifejtésére alkalmat nyujtottak. A reneszánsz-művészet terén a katolikus eszmény ismét magához hódította vissza a legfőbb virágzás irányítását. Olyan nevek és alkotások szerepelnek itt a művészettörténet lapjain, amelyek e kort minden idők egyik leghatalmasabb s egyúttal legkatolikusabb művészeti virágkorává emelik. Az építészet terén elég itt az 1506-ban megkezdett új római Szent Péter-templomra utalni, amelynek építőmesterei Bramante, Raffael, Michelangelo s mások voltak. A szobrászat terén Ghiberti és Donatello után ismét Michelangelóé az elsőség, de kiválót alkottak e téren pízai, firenzei, ulmi, nürnbergi és chartres-i mesterek is. A festészet terén a Van Dyck-testvérek, Roger van der Weiden, Memling, Dürer Albert és Fra Angelico da Fiesole után Leonardo da Vinci s főleg ismét Michelangelo, valamint az utolérhetetlen Raffael alkottak halhatatlant. Michelangelo Utolsó Itélete már az ébredő katolikus visszahatás és megújhodás hatalmas megnyilatkozása, szinte egyetlen grandiózus cáfolat a kálvini predesztináció tanára. Ez óriások mellett a kisebb csillagok egész raja tündököl: Mantegna, Ghirlandajo, Gentile da Fabriano, Tintoretto, Paolo Veronese, Andrea del Sarto, stb. Az egyházi zenében Palestrina e kornak utolérhetetlen mestere. Németországban a középkor végén az egyházi népének oly virágzásban állt, hogy maga Luther egyszer fájdalmasan megjegyzi: „A pápaság korában nagyon szép énekeink voltak." Kiváló egyházi zeneszerzőként szerepel a németalföldi Josquin de Près is. Ekkoriban fejlesztették ki egyébként az orgonaépítés művészetét a pedál feltalálásával.

A trienti zsinat a maga korkezdő és korvégző jelentőségén túl az Egyház történetének legnagyobb hatású eseményei közé tartozik. Ez a megnyitásakor a külsőségek és a résztvevők száma szerint egyaránt oly szerény gyülekezet — mindössze 4 bíboros, 4 érsek, 21 püspök és 5 rendi generális volt jelen a megnyitásakor, Ferdinánd király követein s a tudományos munkálatokat

végző hittudósokon kívül — az egyetemes Egyházat volt hivatva képviselni a pápával együtt, azt az Egyházat, amelyet Európában való elterjedése óta nem ért ilyen súlyos rombolás.

Óriási területek szakadtak ki keretei közül. Nemzetek, amelyeket ő nevelt fel, fordultak ellene. Központi hatalma ugyan még érintetlenül állott abban az értelemben, hogy minden változáson át fenntartotta igényeit és méltóságát, de a lázadás részint megtagadta, hogy vezetése az Egyház jogkörébe tartozzék, részint kíméletlen ellenállást tanúsított magának a püspöki gondolatnak elveivel szemben. A támadás egyformán érte az Egyház szervezetét és a keresztény tanításnak majdnem minden lényeges pontját. A támadókhoz államok és uralkodók egész sora csatlakozott. A válság idejére összeomlott minden olyan kísérlet, amely a pápaság mögött földi támaszként szerepelhetett volna. Csődöt mondott VII. Kelemen törekvése, amely a diplomácia finomult eszközeivel kívánta a papság politikai hatalmát az európai játszma élén tartani; nem sikerült II. Gyulának a pápaság révén egyesíteni s így a pápai trón mögé felsorakoztatni Itália nemzeti erőit sem, mint ahogy nem sikerült előzőleg a Borgiáknak még egy középitáliai részkirályság megalkotása sem. Nem állt a pápaság mögött semmiféle birodalmi államesze, mint a középkori császárság idején. Európa öncélú nemzetállamokká hullva vívta a maga harcait s ugyanakkor a Duna vonalán már Bécsig hatoltak a török támadások. Volt valami sajátszerűen nagy abban, hogy ilyen körülmények között az Alpok egy hegyi városkájában összejöhetett a római székhez hű maradt kereszténység főpapjainak egy, bárha eléggé gyér képviselete s ez mindenekelőtt a keresztény tanítás tartalmának átvizsgálását tekintette fő feladatául, ezzel töltve szinte évtizedeket, mindenekelőtt a rábízott tanítás féltő gondjaiba

zárulva, noha a zsinat kezdetétől fogva, párhuzamosan a dogmatikai megbeszélésekkel, folytak az Egyház fegyelmi és reformtárgyalásai is.

Kihatásai kapcsán a zsinat új korszakot kezd az Egyház történetében. Korkezdő volta természetesen nem azt jelenti, hogy üléseinek kezdete vagy folyamata egyik napról a másikra mintegy kettévágja a történeti időt. A trienti zsinat már megindult, amikor mint nagyjából egységes folyamat tovább ömlik s a megszakítás látható legcsekélyebb jele nélkül tart a hitszakadás műve. A hatás viszont, ami éppen korkezdő jellegét adja a trienti zsinatnak, később kezdődik. A történeti rendszerezés szempontjából azonban ma nem jelentéktelen feladat egy bizonyos természetes ingadozási sávon belül mégis csak határozott korvégző és korkezdő pontokat megállapítani. 1545-ben kezdődik a trienti zsinat, pár hónap mulva 1546-ban meghal Luther, 1547-ben pedig I. Ferenc és VIII. Henrik. 1556-ban lemond, 1558-ban meghal V. Károly, s ugyanakkor, amikor a Requiemet mondják érte, érkezik Mária angol királynő halálának híre Rómába. Ugyanez az év Bugenhagennek, „észak protestáns apostolának" halálozási éve. 1560-ban hal meg Wasa Gusztáv svéd király, Svédország reformátora, de műve már mögötte fekszik s ugyancsak elvégezte már ekkor küldetését Kálvin, aki 1564-ben halt meg. Luther halálának évétől Kálvin halálának évéig: e két végpont közt folyik a reformáció nemzedékének életideje. Ha e két dátum közé eső időközt megfelezzük, akkor a 16. század hatodik évtizedének mintegy közepén kell keresnünk egy korszak lezárulását s egy új kezdetét.

Ki kell térnünk még arra, hogy a kor Európájában, ahol a kereszténység minden nemzetét érte valamiféle kezdeményezés, hogy a keresztény tanítás eddigi tartalmát megváltoztassa, egyedül a déli országokban,

Olaszországban és Spanyolországban maradtak félben kísérleteik s az itt kezdett folyamatok nem nyertek folytatást.

Mindkét déli országban a hitszakadás ügyét élesen jellemzi, hogy pusztán egyesek azok, akik a keresztény tanítás megváltoztatásának gondolata mellé állanak, noha ezek az egyesek nem jelentéktelen emberek és eléggé fontos pontokon helyezkednek el, hogy munkájuk esetleg nagy következésekkel bontakozhassék ki. Alig van közöttük olyan, aki ne állana meg félúton és akit ne érnének súlyos csalódások. Politikai középpontok szerint csoportosítva e kezdeményezések a következők: Valdes János, Erasmus olasz híve és tanítványa s Di Mantua Benedek Nápolyban fejtett ki olyan működést, amiből a hitszakadás szellemi előkészítése következhetett volna; eszmevilágok azonban nem az egyházszerkezet ellen irányult, inkább misztikai eszmékből folyt. Ugyanez jellemzi azt az előkelő hölgykört, amely az Egyház megújításának érdekében ment meszszebb a kelleténél, de jószándékkal és csak gondolatban: Gonzaga Júlia szintén Nápolyban, Vittoria Colonna, korának egyik legmélyebb és legarányosabb műveltségű asszonya Rómában. Viszont a Franciaországból származó Renata ferrarai hercegnő már határozottan az újításnak a maga ellenegyház formájában való híve. Udvarában megfordul Kálvin is; azonban ő is megérzi az olasz légkör ellenállását és hamarosan távozik. Maga Renata hercegnő is elhagyja Olaszországot s mint özvegy, francia földön hal meg.

A többieknek, akik az itáliai félszigeten lettek a hitújítás híveivé, egyháziak és világiak egyaránt, hamarosan el kell hagyniok Olaszországot, ahol az egyházszerkezet fogalma ellenállóbb, semhogy gondolataik mozgalmi formát ölthetnének. Itt mindenekelőtt maga a nép, a néplélek tartott ki az Egyház mellett. Pedig

a hitújítás olasz hívei között nem egy jelentős ember is volt, pl. Ergerius Péter Pál, a volt nuncius, aki az 1540-es évek kezdetén, amikor az Egyház kilátásai a legsötétebbek voltak, pártolt el az Egyháztól s a hitújítás német területére menekülve professzorkodott (1565-ben halt meg Thüringiában). Érdekes egyéniség Ochino Bernát is, a kapucinus rend hitehagyott generálisa, aki szintén az alpokontúli gondolatvilág híve lett, Genfben megnősült, bejárta egész Európát s leginkább Kálvin újításai felé hajlott. Ugyanígy került a kor nyugtalan Európájának szellemi és földrajzi vándorútjaira Vermigli Péter.

Ugyanez a nemzedék megmozdult Spanyolországban is, de csak néhány tagjával: néhány spanyol erasmiánus próbálkozik egy-két erőtlen szellemű kezdeményezéssel: Dryander Ferenc egy újító szellemű bibliafordítással, Servede Mihály a Szentháromság tagadásával. A spanyol államhatalom, a magasabb társadalmi osztályok, a nép körei egyaránt hűek maradtak az Egyházhoz; az inkvizíción kívül minden egyházi és szellemi fórum is maga fejtett ki éles ellenőrzést a herezis ellen. Ime az Alpoktól és a Pireneusoktól délre mégis maradtak az Egyháznak érintetlen országai.

Egyidejűleg elindult az Egyház munkája az újonnan felfedezett földrészeken. A Gondviselés mintha csak kárpótolni akarta volna az Egyházat azokért az ágakért, amelyek fájáról leszakadtak.

Ugyanakkor, amikor az Alpoktól Skandinávia csúcsáig és Svájctól Erdélyig terjed ki a szakadás Európában, az Egyház előtt az Atlanti-Óceán túlsó partjáig, sőt a Csendes-Óceánig nyílik új munkatér. Az ismeretlen és kikutathatatlan tájakon, mint valami sziklás, ellenálló kőzegben, világi hódítás harci és gazdasági eszközeivel és társadalmi felfogásával való súlyos harcban. Ez azonban már az új korszak eseménysorához tartozik.

T Á R G Y M U T A T Ó

Adorján VI. 219 k., 256.
Agricola János 243, 279.
Agricola Rudolf 177.
Albergati 57.
Albert, mainzi 235.
Albert császár II. 55, 175.
Albik érsek 153.
Albrecht érsek 214.
d'Allemand 49 k.
Amadé, savoyai herceg 53.
Amerika 7.
Anagni 13.
Angelico l. Fra Fiesole.
Anjou László 24.
Antoninus sz. 92.
Aragóniai Katalin 313 k.
Armbrust 262.
Augsburgi hitvallás 244.
Augsburgi interim 279.
Augsburgi vallásbéke 281.

Babona 120.
Bajazed 123 k.
Bakócz Tamás 189.
Balkán 181, 328, 343.
Balti államok 191.
Battenburg Dietrich 268.
Bázeli zsinat 41 k., 51 k., 160.
Beaton Jakab és Dávid 326.
Beccadelli 81.
Bécsi konkordátum 57.
Bedier 288 k.
Benedek XIII. 18 k., 29 k., 64.
Bernardin sz. 58, 114.
Berquin 287 k.
Bessarion 51, 90.
Bethfordi herceg 39.
Beza 292 k., 309.
Bíborosok 104 k.
Bizánc l. Konstantinápoly.
Boccaccio 79.
Book of Common Prayer 323 k.
Boszorkánybulla 124.
Boszorkányhit 120 k.
Boleyn Anna 314 k.
Bologna 37.
Bolognai sz. Katalin 117.
Bolognai zsinat 44.
Bourgesi gyűlés 54.
Bonifác IX. 17.
Bora Katalin 225.
Bodinus János 269.
Borgia Cézár 126 k.
Borgia-család 64, 69, 125 k., 353.
Bracciolini 80.
Branda 38.
Brandenburgi Joachim 246.
Brankovics 184.
Brems 244.
Briçonnet 285 k.
Brodarics 338.
Brunellesco 85.
Brunfels Ottó 269.
Bruni 76.
Bucer (Butzer) 271, 287.
Buda 339.
Bugenhagen 255.
Bulgária 328.
Bulgárok 52.
Bullinger 264, 308.

Campanus János 269.
Campeggio 223 k., 243, 315 k.
Capito János 239.
Capranica 40, 69 k., 86.
Cardaillac János 186.
Carvajal 66, 95, 162 k.
Castagno 85.
Castellio 306 k.
Cesarini 40 k., 46 k., 177.
Chantieu 312.
Chieregati 219 k.
Clerc Péter 311.
Cobham 147.

Cochlaeus 244.
Colonna Ottó 30, 150.
Colonna Prospero 40.
„Confessio Tetrapolitana" 247.
Contarini 260 k.
Corrario 19.
Cossa Boldizsár 23.
Courtney Vilmos 143.
Cranmer 316 k.
Crespy-i béke 273.
Csernekhegyi kolostor 186.
Cuesi Miklós 66, 90 k., 163, 176 k.
Cunningham János 142.
Cybo 122.
Czibak Imre 338.

D'Ailly Péter 28.
Dante 80.
De Luna Péter 18 k.
Denk János 269.
Dévai Biró Mátyás 335 k.
De Vio Kajetán 204 k., 223.
Diaz Bertalan 124.
Donatello 85.
Domenichi 91 k., 98.
Dominikánusok 348 k.
Drontheimi Olaus 255.
Dydimus Gábor 216.
Dzsem herceg 123.

Eck János 207 k., 244 k., 263.
III Eduard 180.
VI. Eduard 324.
Egyházi állam 128, 134.
Egyházi reform 91.
Enea Silvio Piccolomini 55, 70, 86 k.
Erasmus 178 k., 218, 295.
Erdődi luth. zsinat 340.
Ergerius 356.
Erkölcsi süllyedés 119.
Erzsébet, sz.. Árpádházi 112.
Estei Ipoly 189.
d'Estouteville 64, 69.
„Exsurge Domine" 209.
„Exultate Deo" 52.

Faber 263., l. Lefévre.
Farel 239, 264, 285, 301, 305 k.
V. Felix 53.
I. Ferdinánd 328 k.
Ferdinánd, katolikus 100 k.
Ferdinánd, spanyol 218, 345.
I. Ferenc 138, 228, 252, 259, 272, 310 k.
Ferencesek 348.
Ferrante király 88.
Ferrarai zsinat 51 k.
Ficino 82.
„Filioque" 52.
Firenze 47.
Fisher János 320.
Fra Fiesole 35, 84.
della Francesca 85.
Frangepán Ferenc 338.
II Frigyes 248.
III Frigyes 55, 176.
Frigyes osztrák herceg 29.
Frigyes schleswig-holsteini 254.
Frigyes szász herceg 216.
Frobenius-nyomda 238.
Frundsberg 228.
Fülöp hesseni őrgróf 234.

Gallikanizmus 169.
Gerson 28, 109, 114.
Genf 303 k.
Genfi Róbert 13.
Gentile da Fabriano 35, 352.
Génuai sz. Katalin 118.
Gergely IX. 9., XI. 185., XII. 19 k., 29.
Ghiberti 36.
Giotto 84.
Giblet Mózes 93.
Gozzoli 85.
Görögök 52 k.
Granvella 260.
Grineus 264.
Gropper János 260.
Guicciardini 168.
Guise Mária 327.
Gyarmatosítás 347.
György szász herceg 248, 262.
II. Gyula 104, 128, 133 k., 353.

Habsburgok 139.
Haller 263.
Hamilton régens 326.
Hasenbergi Zbinko 149 k.
Hagia Sophia 183.
Hedvig 190.
Hedvig lengyel királynő 248.
Hegius 177.
Henrik braunschweigi 235.
— II. 280, 312.
— mecklenburgi 235, 248.
— Tengerész 343.
— VIII. 215, 252, 313 k.
Hesseni Fülöp 270.
Hitélet 110 k.
Honter János 340.
Horváth János 338.
Hugenották 311.
Humanizmus 72 k., 176.
Hunyadi János 67, 188.
Husz 31, 147 k.
Huszinec Miklós 158.
Huszíták 44, 190.
Huszitizmus 25 k., 151 k.
Hutter Ulrik 210.

Iglaui egyezség 161 k.
Ince VI. 31., VII. 19, VIII. 122, 344.
Izabella királynő 100.
Izidor, Kievi 51.

Jagellók 190.
Jakobiták 52.
János anhalti 235.
— szász választó 242.
— választófejedelem 230 k.
— XXIII. 24, 27 k., 170.
Janus Pannonius 189.
Jenő IV. 43, 103.
Jezsuiták 92.
II Joachim 248, 258.
József konst. pátriárka 51.

III. Kálixt 64.
Kálvin 152, 230, 235, 291 k.
Kapisztrán sz. János 66, 114, 163, 188.
Kárai László 351.
Károly Róbert 184.
V. Károly császár 211 k., 214, 218, 228, 239, 248 k., 252, 259, 265, 272, 280 k.
VII. Károly 89.
VIII. Károly 127, 170.
Katler Gotthard 266.
Karlstadt 216 k.
Kecsethy 338.
VII. Kelemen 224 k., 248, 252, 315 k., 353.
VII Kelemen (ellenpápa) 13.
Keletrómai Birodalom 59 k.
Kelyhesek 159.
Kempis Tamás 115 k.
II. Keresztély 255, 259.
III. Keresztély 255.
Két szín alatt való áldozás 156.
Kipperdolling 267.
Klettenberg Walter 266.
Knox 326 k.
Kolumbus 344 k.
Konstanzi zsinat 27 k., 154 k.
Konstantinápoly 58.
Konstantin XII. 182 k.
Konzisztóriumok 105.
Kopp Miklós 294.
Könyvnyomtatás 350.
Krechling 267.
Kuttenbergi béke 163.

„Laetentur Coeli" 52.
Lajos (nagy) 180 k., 184 k.
Lajos XI. 89, 170, XII. 171.
Lambert Ferenc 234, 269.
Las Casas 348 k.
Lateráni zsinat V. 136 k.
Lausanne-i álzsinat 55, 58.
Lefévre d'Estaples 284 k.
Le Grange 12.
Lengyelország 190, 341.
X. Leó 138 k., 201, 214, 265.
Leydeni János 267 k.
Lidwina sz. 118.
Lipani csata 161.
Lipomani 266.
Lippi 85.
Lippomano 342.

Litvánia 180.
Ludolf 115.
Luther 152, 197 k., 210 k., 230 k., 235 k., 242 k., 265, 270 k., 274 k., 351 k.
Lutherani comburantur 336.

Machiavelli 166 k.
Magelhaes 346.
Magyarország 123., 328 k.
Malatesta 37.
Mansfeld Albert 235.
Mantegna 352.
Mantuai gyűlés 88.
Marco Polo 344.
Marcus Eugenicus 51.
Mária, Katolikus 321, 325.
Mária-tisztelet 111 k.
Martinuzzi 331 k.
V. Márton 30 k., 103.
Masaccio 36.
Mátyás király 123, 188 k.
Medici-család 82, 123, 138, 224.
Melanchthon 207, 217, 221, 225, 234, 243 k., 270 k.
Melius Juhász Péter 235.
Menno Simonis 268.
Mexikó 349 k.
Michelangelo 352.
Mies 156.
Miksa császár 139.
Migliorati 19.
V. Miklós 57.
Miltiz 148, 206.
Mirandola 83.
Mohácsi vész 190.
Montefeltre 37.
Monotheléták 52.
Morone 260 k., 272.
Morus sz. Tamás 320.
Murnes 263.
Mutianus 178.
Münster Sebestyén 239.
Művészetek 352.

Nándorfehérvár 188.
Navarrai Margit 286, 290 k.
Nemzeti királyságok 54.
Nepomuki sz. János 17.
Nepotizmus 104.
Nunciatúrák 106.
Nürnbergi birodalmi gyűlés 219.
— vallásbéke 251 k.

Occam 18.
Ochino 356.
Oltáriszentség 145.
VI. Orbán 11, 15 k., 31, 103.
Orcagna 86.
Orleánsi Fülöp 20.
Orphaniták 159.
Osiander 243, 261.
Oxfordi egyetem 144.

Ökolampadius 238, 263, 264, 287.

Pál III. 258, 272., IV. 266.
Paleologus János 51.
Palestrina 352.
Paolo Veronese 352.
Pápai jövedelmek 105.
Pápai szék fősége 52, 107 k.
Papság fegyelme 106 k.
Paracelsus 270.
Parasztlázadás 218 k.
Parentucelli 57.
Párizsi egyetem 67.
Pempflingen Márk 337.
Penni 253.
Perényi Péter 330, 338.
Peru 349 k.
Perugino 85.
Peterson testvérek 256.
Péter-templom 135.
Petrarca 76 k.
Petrikowi gyűlés 342.
Petrovics Péter 341.
Philargis 23.
Pisanello 35.
Pius II. 86 k., III. 132.
Píza 20.
Pízai zsinat 23, 39.
Podjebrad 91, 163.
Pole Reginald 320.
Poliziano 82.
Pollentz György 265.
Pomponius Laetus 87.

Portugália 173.
Prágai Jeromos 157 k.
Pragmatica sanctio 54, 170.
Predesztináció 151, 304.
Prédikáció 113.
Prignano 11.
Prokóp 161.
Protestantizmus 196 k.

Raffael 352.
Ráskai Lea 192.
Regensburgi gyűlés 273.
Reinhart Anna 236.
Renata hercegnő 304, 355.
Reneszánsz 70 k.
Reublin 239.
Reuchlin 178.
Révay Ferenc 341.
Riario 100.
Rokicana 162.
Róma 32 k.
Romano Giulio 253.
Rorarius Mihály 232.
Roussel 285.
Rovere 99, 132 k.
Rusticci 34.

Sabinus 265.
„Sacco di Roma" 229, 329.
Sahl Margit 270.
Salutari 76.
Sandomiersi zsinat 342.
Sándor V. 23 k., VI. 125 k.
San Severino 35.
Sánta Márton 341.
Savonarola 129 k.
Schmalkaldeni szövetség 247, 258, 277 k.
Schnepf 244.
Schweinfeld Gáspár 268 k.
Servet (Servede) Mihály 307, 356.
Seymour Janka 321.
Seymour régens 322 k.
Sforza 47, 68.
Sickingen 210 k.
Signorelli 85.
IV. Sixtus 99.
Sixtusi kápolna 100.
Skandináv államok 191.
Skanderbég 68, 97.
Skótország 325 k.
Speyeri gyűlés 225, 239, 273.
Sövényházi Márta 192.
Spanyol inkvizíció 101 k.
Spanyolország 355.
Statileo 338.
Staupiz 199.
Stöcker Lénárd 341.
Stockholmi vérfürdő 191.
Stuart Mária 326.
Suso 114.

Szalaházy 338.
Szapolyai János 328 k.
Szász Frigyes 206.
Szász Móric 280.
Szathmáry érsek 335.
Széchy Dénes 66.
Szeged 339.
Szentév 112.
Szentírás-kiadás 351.
Szerbia 183.
Szerelmi költészet 78.
Szienai sz. Katalin 11, 13, 92.
Szigetvár 332.
Szombatosok 270.
Sztárai Mihály 340.
Szulejmán (Szolimán) 239, 330.

Táboriták 158 k.
Tauler 114.
Tausen János 254 k.
Tamás sz. 21.
Taus 44.
Tebaldeschi 10.
Tengerész Henrik 173.
Tetzel 201 k.
Thurzó Elek 333, 338.
Thurzó Ferenc 338 k.
Tilbek 267.
Du Tillet 297 k.
Tisztítóhely 52.
Tomacelli 17.
Tomori Pál 190.
Torgaui egyezmény 235.
Torquemada 95.

Törökellenes líga 223.
Török hadjárat 65, 87 k., 123.
Történetírás 167.
Toursi zsinat 136.
Traversari 52.
Trient 259, 272.
Trienti zsinat 273, 352 k.
Trolle érsek 191.

Újrakeresztelők 267 k.
Ulfsson Jakab 191.
Ulrik, württembergi 248.
Úniós tárgyalások 50.

Ünnepek 111 k.

Valla 5, 80.
Van der Worst 259.
Várday érsek 333.
Vasco da Gama 346.
Vechta Konrád 153.
Velence 94, 98.
Vencel cseh király 17, 20.
Verbőczi 192, 335.
Vergerius Péter 258 k.
Vespucci 346.
Vlimos, brandenburgi 266.
Vitelleschi 47 k.
Viterbói Vilmos 137.
Vitéz János 188.

Warkutsch Tamás 338.
Wasa Gusztáv 191, 253 k., 354.
Westeräsi országgyűlés 256.
Wied Hermann 248, 271.
Wiklif 31, 141 k., 313.
Wimpina 244, 262.
Wolsey bíboros 314 k.
Wormsi gyűlés 211 k.
Wormsi vita 260.

Ximenez 172 k.

Zarabella 228.
Ziska János 158.
Zrínyi Miklós 332.
Zumarraga 349 k.
Zürichi hitvallás 308.
Zwingli 235 k., 241 k., 264, 287.
Zwingliánizmus 235, 236 k., 248.
Zsigmond császár 20, 26 k., 154 k., 187.
Zsigmond lengyel királyok 265 k., 342.
Zsinati elv 18.

SAJTÓHIBÁK

317. l. 12. sor: Warham (nem: Warhan).
329. l. 14. sor: VII. Kelemen (nem: VIII. Kelemen).

F E L H A S Z N Á L T M Ű V E K:

Az avignoni és római pápák a pizai és konstanzi zsinatig. A konstanzi zsinat.

Leonardus Bruni Aretinus: Rerum in Italia suo tempore gest. comm. Ed. Muratori, Rer. ital. Script. XIX. 913. s köv.

Mansi: Concil. coll. XXVI., XXVII., XXVIII.

Hirsch: Die Ausbildung der konziliaren Theorie in 14. Jahrh. Wien, 1903.

Gregorovius: Gesch. der Stadt Rom. Bd. VI. 4. Aufl. Stuttgart, 1894.

Reumont: Gesch. der Stadt Rom. Bd. II. Berlin, 1868.

Denifle-Chatelain: Chartularium universitatis Parisiensis, III. Par. 1894.

Hardouin: Conc. coll. VIII.

Hefele: Konziliengeschichte, VI. 2. Aufl.

Wessenberg: Die grossen Kirchenversammlungen des 15. u. 16. Jhunderts. 4 Bde, Konstanz, 1840.

Aschbach: Gesch. Kaiser Sigismunds, 4 Bd. Hamburg, 1838—1845.

Blumenthal: Vorgesch. der Konstanzer Konzile bis zur Berufung, Heidelberg, 1897.

Wiklif és Husz.

Lechler: Joh. v. Wiclif u. die Vorgesch. der Reformation. 2 Bd., Leipzig, 1873.

Buddensiog: Joh. v. Wiclif u. seine Zeit, Gotha, 1885.

Frind: Kirchengesch. Böhmens. II. IV. Prag. 1864—1872.

V. Márton pápától V. Miklósig. A ferrara-florenzi zsinat.

Pastor: Gesch. der Päpste seit dem Ausgang des Mittelalters I—II. 3. u. 4. Aufl. Freiburg i. Br. 1889—1904.

Gregorovius: Gesch. der Stadt Rom. VII.

Reumont: Gesch. der Stadt Rom. III.

Hefele: Konziliengesch. VII.

Mansi: Concil. coll. XXIX—XXXI.

Seppelt: Das Papsttum u. Bysanz. Breslau, 1904.

Pitzipios: L'église orientale. II—III. Roma, 1855.

Az Egyház helyzete a humanizmus kezdeteinek idején és a hitszakadás előtt.

J. Burckhardt: Gesch. der Renaissance in Italien, Stuttgart, 1891.

J. Burckhardt: Die Kultur der Renaissance in Italien, Leipzig, 1908.

Symonds: The Renaissance in Italy, I—II. London, 1887.

Imbart de la Tour: Les Origines de la Réforme, I—II. Paris, 1909.

Baudrillart: L'Église catholique, la Renaissance, le Protestantisme. Paris, 1903.

Paulsen: Gesch. des gelehrten Unterrichts auf den deutschen Schulen u. Universitäten. I—II. Leipzig, 1896.

V. Miklóstól X. Leóig.

Infessura: Diario della città die Roma. (Muratori, Scriptores III.)

Platina: Vitae Pontificum Romanorum (első kiad. 1479, Velence).

Burchard: Diarium. (Thuasne, Paris, 1883—85. I—II.)

Pastor: Gesch. der Päpste, II—IV. Freiburg i. Br. 1899—1906.

Gregorovius: Gesch. der Stadt Rom. VII—VIII.

Reumont: Gesch. der Stadt Rom. III. 1—2.

Hefele-Hergenröther: Konziliengeschichte, IX. Freiburg i. Br. 1887.

Brosch: Papst Julius II. u. die Gründung des Kirchenstaates. Gotha, 1878.

H. M. Vaughan: The Medici Popes, Leo X. u. Clement VII. London, 1908.

A protestantizmus Németországban és Svájcban. A lutheránizmus különböző országokban.

Janssen: Gesch. des deutschen Volkes seit dem Ausgang des Mittelalters. 8 Bd. Freiburg i. Br. 1876-tól.

Görres: Luther. (In Histor. polit. Bl. II—III. 1838.)

Denifle: Luther u. Luthertum, in der ersten Entwicklung. I. Mainz 1904. II. U. o. 1905—1906.

Grisar: Luther. I—III. Freiburg i. Br. 1811—1913.

Hausrath: Luthers Leben. I—II. Berlin, 1904.

Müller: Die Wittenberger Bewegung 1521 und 1522. Leipzig, 1911.
Pastor: Gesch. der Päpste, IV. 2. Adrian VI. u. Klemens VII.
Stolze: Der deutsche Bauernkrieg. Halle, 1908.
Karácsonyi: Magyarország egyháztörténete. 2. kiad. Nagyvárad, 1915.
Rotermundt: Leben des Reformators Ulrich Zwingli. Bremen, 1818.
Rockwell: Die Doppelehe des Landgr. Philipp von Hessen, Marburg, 1904.
Brandi: Der Augsburger Religionsfriede. München, 1896.
Monumenta Ecclesiastica tempora innovatae in Hungaria religionis illustrantia. Digesserunt V. Bunyitay, R. Rapaics, J. Karácsonyi, etc. Budapest, 1902—1912.
Gasquet: La veille de la Réforme en Angleterre. I—II. Louvain, 1913.

A francia reformáció. Kálvin.

Imbart de la Tour: Les origines de la Réforme. I—III. Paris, 1905—1914.
Doumergue: Jean Calvin, les hommes et les choses de son temps. I—VIII. Lausanne, 1899—1927.
Hauser Renaudet: Les debuts de l'âge moderne. Paris, 1929.
Mourret: Histoire generale de l'Église. V. Paris, 1929.

T A R T A L O M J E G Y Z É K:

Bevezető 5
Első fejezet: A nagy nyugati egyházszakadás 9
Második fejezet: A zsinati elv okozta válságok . 31
Harmadik fejezet: A reneszánsz első pápái . . 57
Negyedik fejezet: Változások sodrában 99
Ötödik fejezet: Az egyházi főhatalom politikai válsága a reneszánsz-pápák alatt 122
Hatodik fejezet: Az első egyházforradalmak . . 141
Hetedik fejezet: Luther fellépése és mozgalmának kezdete 194
Nyolcadik fejezet: A kálvinizmus 284
Kilencedik fejezet: Európa a korszakforduló határán 343